

HA 1.791

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR HIRLAPTÁRA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

38.évf. 1928.

1/2-3/4.füz.

bor., cl., tj., mut.

Teljes

Fv.

Dné.

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

HARMINCNYOLCADIK ÉVFOLYAM

I—II. FÜZET

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1928

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

<i>Badics Ferenc</i> : Megoldott problémák Gyöngyösi I. életrajzában	Lap 1
<i>Horváth Cyrill</i> : Középkori László-legendáink eredetéről. I. közl.	22
<i>Timár Kálmán</i> : Magyar kódex-családok. III. közl.	57

ADATTÁR.

Az első szonett a magyar irodalomban. <i>Czeizel János</i>	73
Kölcsey Ferenc szerepe az Antimondolatban. <i>U. az.</i>	76
Adatok a német költészet hatásához a XVIII. században. <i>Gálos Rezső</i> ..	79
Vörösmarty Senecája. <i>U. az.</i>	80
Bod Péter Athenasának eddig ismeretlen Toldaléka 1786-ból. <i>Harsányi István</i>	81
Verseghy Ferenc prédikációi. <i>Horváth Konstantin</i>	95
Adalékok a régi magyar «metrikus» énekek történetéhez. <i>Szabolcsi Bence</i> ..	101
Híres német utazó Kisfaludy Sándornál. <i>Lám Frigyes</i>	114
Elégették-e Kazinczy Ferenc iratait 1790-ben? <i>Harsányi István</i>	116
Egy ismeretlen Argirus-kiadás. <i>Gulyás József</i>	117
Trenck Glückwunsch an die Ungarn c. költeményének magyar fordításai. <i>Jakob Károly</i>	118
Magyar írók levelei. <i>Csatkai Endre</i>	118
Amade egy ismeretlen verséhez. <i>Gulyás József</i>	120

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Kazinczy Ferenc levelezése, XXII. k. <i>Szinnyei Ferenc</i>	121
Komlós Aladár: Az új magyar líra. <i>Papp Ferenc</i>	122
Dr. Nagy Sándor: Ady Endre költészete. <i>Kocsis Lénárd</i>	124
Szinnyei Ferenc: Kisfaludy Károly. <i>Császár Ernő</i>	125
Zsigmond Ferenc: Jósika Miklós. <i>U. az.</i>	125
Papp Ferenc: Kemény Zsigmond. <i>U. az.</i>	126
Hatvany Lajos: Ady a kortársak közt, stb. <i>Császár Elemér</i>	126
Dr. Juhász Andor: A világirodalom élettörténete. <i>Kéký Lajos</i>	128
Zsigmond Ferenc: Az Ady-kérdés története. <i>Baros Gyula</i>	129
Horváth János: A magyar irodalmi népiesség. <i>Gálos Rezső</i>	130
Badics Ferenc: Horváth János püspök. <i>Gálos Rezső</i>	135

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1927. (II.) évről. Kozocsa Sándor.	137
A szerkesztőhöz beküldött könyvek	160

A szerkesztésért felelős:

CSÁSZÁR ELEMÉR (BUDAPEST, I., PAULER-U. 4.).

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

HARMINCNYOLCADIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1928

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Badics Ferenc</i> : Megoldott problémák Gyöngyösi I. életrajzában	1
<i>Décsi Lajos</i> : Régi magyar verseskönyvek ismertetése. VIII. A Körmendi kódex	225
<i>Horváth Cyrill</i> : Középkori László-legendáink eredetéről.	22, 161
<i>Oláh Gábor</i> : Csokonai	182
<i>Speneder Andor</i> : Csiky Gergely mint regényíró.....	207
<i>Timár Kálmán</i> : Magyar kódexcsaládok. III. közl.	57

ADATTÁR.

Amade egy ismeretlen verséhez. <i>Gulyás József</i>	120
Ányos hatásához. <i>U. az</i>	281
Egy ismeretlen Argirus-kiadás. <i>U. az</i>	117
Adatok Balassi Bálint életéhez. <i>Décsi Lajos</i>	252
Bod Péter Athenásának eddig ismeretlen Toldaléka 1786-ból. <i>† Harsányi István</i>	81
A Boldog Szerelem és az első Regék történetéhez. <i>Waldapfel József</i> ..	266
Csokonai mint könyvtáros-jelölt <i>U. az</i>	271
Elégették-e Kazinczy Ferenc iratait 1790-ben? <i>† Harsányi István</i>	116
Híres német utazó Kisfaludy Sándornál. <i>Lám Frigyes</i>	114
Kölcsey Ferenc szerepe az Antimondolatban. <i>Czeizel János</i>	76
Adalékok a régi magyar «metrikus» énekek történetéhez. <i>Szabolcsi Bence</i>	101
Adatok a német költészet hatásához a XVIII. században. <i>Gálos Rezső</i>	79
Magyar írók levelei. <i>Csatkai Endre</i>	118
Petőfi «Tündérkaland» c. ismeretlen töredéke. <i>Hegedűs Zoltán és Voinovich Géza</i>	262
Shakespeare-reminiscenciák Vörösmartyban. <i>Galamb Sándor</i>	257
Az első szonett a magyar irodalomban. <i>Czeizel János</i>	73
Trenck Glückwunsch an die Ungarn c. költeményének magyar fordításai. <i>Jakob Károly</i>	118
Verseghy Ferenc prédikációi. <i>Horváth Konstantin</i>	95
Verseghy Ferenc néhány ismeretlen verse. <i>U. az</i>	273
Vörösmarty Senecája. <i>Gálos Rezső</i>	80

KÖNYVISMERTETÉSEK.

<i>Badics Ferenc</i> : Horváth János püspök. <i>Gálos Rezső</i>	135
<i>Bariska Mihály</i> : Gr. Széchenyi István és a francia irodalom. <i>Angyal Dávid</i>	288
<i>Benedek Marcell</i> : Délsziget-avagy a magyar irodalom története. <i>Szinnyei Ferenc</i>	282

	Lap
Csahihen Károly: Drámaíróink. <i>Császár Elemér</i>	292
Hankiss János: Tormay Cécile. <i>Hajdu Zoltán</i>	287
Hatvany Lajos: Ady a kortársak közt, stb. <i>U. az</i>	126
Horváth János: A magyar irodalmi népiesség. <i>Gálos Rezső</i>	130
Dr. Juhász Andor: A világirodalom élettörténete. <i>Kéky Lajos</i>	128
Juhász Géza: Babits Mihály: <i>Hajdu Zoltán</i>	286
Juhász Géza: Móricz Zsigmond. <i>U. az</i>	286
Kazinczy Ferenc levelezése, XXII. k. <i>Szinnyei Ferenc</i>	121
Komlós Aladár: Az új magyar líra. <i>Papp Ferenc</i>	122
Kortársaink. Szerk. 1—6. sz. <i>Hajdu Zoltán</i>	285
Lugosi Döme: Kelemen László és az első «Magyar játszó színi társaság.» <i>Császár Ernő</i>	289
A Magyar Tudományos Akadémia Vörösmarty-kéziratainak jegyzéke. Összeállította Brisits Frigyes. <i>Császár Elemér</i>	290
Dr. Nagy Sándor: Ady Endre költészete. <i>Kocsis Lénárd</i>	124
Papp Ferenc: Kemény Zsigmond. <i>Császár Ernő</i>	126
Ruzitska Mária: Zilahy Lajos. <i>Hajdu Zoltán</i>	288
Szinnyei Ferenc: Kisfaludy Károly. <i>Császár Ernő</i>	125
Szondy György: Csathó Kálmán. <i>Hajdu Zoltán</i>	286
Zsigmond Ferenc: Az Ady-kérdés története. <i>Baros Gyula</i>	129
Zsigmond Ferenc: Jósika Miklós. <i>Császár Ernő</i>	125
Zsigmond Ferenc: Herczeg Ferenc. <i>Hajdu Zoltán</i>	287

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1927. évről (II.) <i>Kozoca Sándor</i>	137
Az 1928. évről (I.) <i>U. az</i>	294
A szerkesztőhöz beküldött könyvek	160

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap
Abafi Lajos	74, 75
<i>Acta Sanctorum</i>	54
Acsády, <i>Széchy Mária</i>	2
Ady Endre 123—125, 127—130, 189, 197, 200, 206, 283, 284, 286	
Amade László	120, 131, 132
Anakreon	203
Angyal Dávid	266, 270
<i>Antimondolat</i>	76—78
Anyos Pál 132, 133, 135, 273; — hatása	281
Apáti Ferenc, <i>Camilena</i>	103
Apor-k.	59—61, 71—72
Apor Péter	132
Aranka György	79
Arany János.. 1, 119, 122, 129, 130, 176, 199, 203—205, 264, 265, 283, 286; — levele 119; — <i>A nagyidai cigányok</i> 206; — <i>Toldi</i> 135, 203, 206; — <i>Toldi estéje</i> 28; — <i>Toldi</i> <i>szerelme</i>	123
<i>Argirus</i>	117
Babits Mihály	123, 284, 286
Bajza József	133
Balassi Bálint... 113, 128, 252, 283	
Balázs Béla	123, 284
Balzac	129
Bánfi Györgyné	79
Bánóczy József	197
Baranyai Pál, <i>Tékozló fiú</i>	103
Baróti Szabó Dávid, <i>Kisdéd szó- tár</i>	132
Batizi András	112
Bayer József	79, 289
Bécsi k.	59, 71
Bécsi krónika	47, 55
Beda Venerabilis	33, 46, 50
bencés kódexek	57
Benedek Marcell	283
Benedeki Mihály	90
Beóthy Zsolt	125, 287
Béranger	205

	Lap
Berze Nagy János	171, 172
Berzsenyi Dániel	133, 136, 196
Bessenyei György	80, 132, 283
Beythe István	170, 176, 177
bibliafordítás, legrégibb	63
<i>Bibliotheca Hagiographica</i> <i>Latina</i>	22, 25
Bilkey Pap Ferenc	78
Bod-k.	172
Bod Péter 2, 82, 170; — <i>Athenas</i>	81
Bodor Aladár	123
Bornemisza Péter	106—107
Bosco, Joh.	43
<i>Breviarium Cisterciense</i> 62; — <i>Monasticum</i> 59—61; — <i>Roma- num</i>	59—62
Brisits Frigyes	80
Bródy Sándor, <i>Fehér könyv</i>	184
Budai krónika	47
Bürger	73, 75, 187
<i>Catalogus Sanctorum</i>	168
Celtis, Konrad	101, 108
<i>Codex Calixtinus</i>	24
Császár Elemér 79, 80, 118, 132, 133, 135, 207, 270; — <i>A német költ. hatása a magyarra</i> 280; — Anyos kiadása	281
Csatári Ferenc	91
Csathó Kálmán	285, 287
Csiky Gergely mint regényíró (egyes regényei részletesen) 207—224; — <i>Cifra nyomor.</i> 212; — <i>Ellenálthatatlan</i> 223; — <i>Nagymama</i> 214, 223; — <i>Proletárok</i>	212, 219, 223
Csokonai 74, 128, 132, 271, 273; — élete 182—185; — érzés- világa 185—190; — jelentő- sége 204—206; — képzelete 190—194; — nyelve 195—203; — egyes költeményei... 187—206	
Csűrös Ferenc	6, 7
Czinke Ferenc	122

	Lap		Lap
Deák Ferenc	120	Herczeg Ferenc	284, 287
Desmoulins Kamill	205	Herczeg János	85
Dézsi Lajos	126	Herder	74, 132
<i>Dialogorum libri</i>	179	Hermannus	26, 27
Dickens	286, 287	Hincmar	30, 43
Diószegi Bónis Mátyás	84	<i>Historia Compostellana</i>	23, 26
Diószegi Kis István	84	Hoffmann, Amadeus	187
Dóczy Lajos	120	Hóman Bálint	29, 176
Dosztojevszkij	282	Homeros	200
Döbrentei-k.	59, 61, 71, 74, 266	Honterus	113
drámairóink 1867—1871 között. ..	292	Horányi Elek 2; — Memoria Hungarorum	81
Dubniczi krónika 28, 29, 56, 165, 178, 179		Horvát István	75, 76
Dugonics András	1, 3, 132	Horváth János (püspök)	135
Elek-legenda	173	Horváth János (tanár)	286
Endrődi Sándor	120	Horatius	101, 105, 113
Eötvös József 120, 212, 219; —		Hunyadi Szabó Ferenc	85
<i>Falu jegyzője</i>	129	Huszár Gál	103, 104
Erdélyi János	134	Illyés István Soltári énekei	106
Érdy-k.	36, 170	Jakab-monda	22, 25
Eusebius	30, 36	Janovics Jenő	207, 221
Eustachius-legenda	49—51	Janus Pannonius	105
Faludi Ferenc	131, 132	Jókai Mór. ..	120, 129, 207, 210, 213, 219, 224, 283, 287; —
Fáy András 118, 213; — levele 118—119		<i>A jövő század regénye</i> 197; —	
Ferenczi Zoltán	264	<i>Csuttvári krónika</i> 183; —	
Ferentzi Magda	287	<i>Mire megvénülünk</i> 214; —	
Földi János	199	<i>Új földesúr</i>	210
Földi Mihály	284	Jordanes	48
Frankenburg Adolf	120	Jordánszky-k.	71, 72
Galamb Sándor	221	Jósika Miklós	125, 219, 283
Gálos Rezső 58—65, 69, 70, 266, 269		Juhász Gyula	123
Gárdonyi Géza 119, 120; — levele	120	<i>Julia szép leány</i>	54
Gellért-legenda	43	Kádár Jolán	79
Gellért Oszkár	123, 284	Kaffka Margit	123, 284
<i>Gesta Romanorum</i>	51, 172	Kájoni, Cantionale Cath.	111
Goethe 79; — <i>Faust</i>	283	Káldi-féle Biblia	273
Gogoly, Bulyba Tárász	128	Kálmán Farkas	225
Goldoni	79	Kalmanchey László	70
Gönczi, Keresztyéni énekek	107	Kant	123
Grexa Gyula	176	Karinthy Frigyes	123
Gyöngyösi I. 199; — élete... 1—21		Karácsonyi János	57, 58
Gyöngyösi János	2	Karl Lajos	173
Gyöngyösi-k.	62, 71, 72	Kassák Lajos	284
Gyöngyösy László	2—21	Kazinczy Ferenc 73, 74, 77, 79, 116, 117, 132, 135, 136, 195, 196, 203, 204, 266, 269; — levelezése 121; — <i>Az én boldogtóm</i> 74—75; <i>Sonett</i> ..	73—75
Gyulai Pál	2, 125, 283, 291	Kelemen László	291
Halotti beszéd	57, 58, 283	Kemény Simon	123
Hartvik	32	Kemény Zsigmond 119, 126, 219, 224, 283; — levele	119
Harsányi István	121	Kenesi Péter	85
Hársing János	120	Keszthelyi k.	59, 61
Hatvany Lajos	126, 127		
Haydn	194		
Heinrich Gusztáv	270		

Lap	Lap
Kisfaludy Sándor 81, 114—116, 135; — <i>Csobánc</i> 266—270; — <i>Gyula szerelme</i> 271; — <i>Hattyúdál</i> 266; — <i>Himfy</i> 266—270; — <i>Tátika</i> ... 264, 266	Montaigne 288 Móricz Zsigmond 284—286; — <i>Sírarany</i> 286 Müncheni k. 59, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 72
Kiss Ernő, <i>Shakespeare és Vörös- marty</i> 257	Nagy Emil 117
Kis János ... 74, 135, 136, 266, 269	Nagy Iván 3, 5, 6, 13, 20
Kiss József 284; — <i>Jehova</i> ... 284	Nagy Sándor 124, 125
Kisfaludy Károly 125, 133, 283	Nagy Zoltán 123
Kleist, <i>Seneca</i> 80—81	Nánási István 89
Klopstock 73	Nárai, <i>Lyra Coelestis</i> ... 106, 108
Knebel 280	német irodalom hatása 73
Kodály Zoltán 103	Nemzeti Színház magyar műsora 1867—1871 292
Koháry István 5	népköltészet 196
Kohl János 114	Nietzsche 123
Komlós Aladár 122, 123	Nyugat 130
Kommer Magda 263	Ónadi József 89
Kossuth Lajos 114	Osbernus 32
Kosztolányi Dezső 123	Ovidius 172
Kotzebue 79	
Kölcsy Ferenc 76, 78, 133, 134, 195, 196	Pálffy Albert, <i>A régi Magyar- ország utolsó éveiben</i> 224
Körmendi-k. 225	Papp Ferenc 126
Kriza János 134	Pascal 96
Kulcsár-k. 59, 61	Pauler Gyula 2, 13
kuruc-költészet 233	Pausanias 30, 161
	Pázmány Péter 131, 132, 283
Lányi-k. 59, 70	Péchy Ferenc, <i>Laus S. Nicolai</i> 103
<i>Legenda Aurea</i> 168, 174	Péczeli Király Imre 108
legendák 29	Peterdi István 123
Lessing 73	Péteri Takács József 132, 266
Lesznai Anna 123	Petőfi Sándor 128, 130, 134, 182, 183, 187, 189—191, 202—205, 262—265, 287; — <i>Apostol</i> 283; — <i>Befordultam a kony- hára</i> 203; — <i>János vitéz</i> 134; — <i>Tündéralom</i> 265; — <i>Tündérkaland</i> 262
<i>Liber de gloria Confessorum</i> .. 180	Petrarca 74, 75
<i>Livre de saint Jacques</i> 24	Platon 284
Lobkovitz-k. 172	Polgár Mihály 89
Lugosi Döme 79	Poncelet, <i>Cat. cod. hag.</i> 173
Luther 30	Pope 186
	Pozsonyi k. 71
Maday Gyula 198	Pray-k. 57, 58, 65, 67—69
Madách Imre 283	prémontrei k. s. dxek 57, 70
Madarasi János 86	Priskos rhetor 48
Maeterlinck 287	Prokopius 48
Magyar Shakespeare Tár 257	<i>Psalterium</i> 59, 71
Mann, Thomas 287	
Mátyás Flórián 42	Racine 194
Melius Juhász Péter 176—177	Ráday Gedeon 79, 81
Mentovich Ferenc 123	Ravasz László 125
Mészöly Gedeon 225	regös énekek 53
metrikus énekek 101	Réthei Prikkel Marián 57
Miklós Sámuel 86	
Mikszáth Kálmán 120, 129, 193, 213, 224	
<i>Miraculorum libri duo</i> 180	
Miskolczy Csulyak Gáspár 88	
Miskolczy Csulyak István 86	
Molnár Ferenc 284	
<i>Mondolat</i> 76—78	

	Lap		Lap
Révai Miklós	132	Tolnai Vilmos	81
Révész Béla	284	Tompai Mihály	283
Reviczky Gyula	120	Tormay Cécile	287
Rousseau	186, 188, 205	Tóth Árpád	123
<i>Rusztán császár</i>	51	Tóth Béla	270
Schöppflin Aladár	124	Tóth Károly	116, 117
Sebestyén Gyula	53, 54	Tököli Miklós	91
Seneca	96	Tsatári János	91
Shakespeare 257, 259, 260, 261, 286; <i>Felsült szerelmesek</i> 260; — <i>Hamlet</i> 257—260; — <i>Lear</i> <i>király</i> 261; — <i>Othello</i> 260; — <i>II. Richard király</i> 261; <i>Romeo és Julia</i> 261; — <i>Szent-</i> <i>ivánéji átom</i>	260	Ungvári János	79
Somogyi Gedeon	76, 77	Váczy János	121
Strabo	30, 33, 171	Vajda János	286
Sulzer	73	Vajda Julianna (Lilla)	184
Sylvester János	102	Váli Béla	289
Szarvas Gábor	177	Vargha Damján	71
Szász Károly	120	Vargha Gyula	284
Széchenyi István 114, 196, 213, 288		Vas Gereben 213; — <i>Nagy idők</i> 214	
Széchy Mária	3, 11, 12, 14, 18	Vásárhelyi András 111, 112; — <i>Cantilena</i>	104
Szegedi G. 103; — <i>Cantus Cath.</i> 105		Veres Balázs	93
Szelek György	90	Vergilius	113, 198
Szelepcsényi, <i>Cantus Cath.</i>	105	Verseghy 76, 98—100, 135, 166; — francia versei 280; — is- meretlen versei 273; — prédi- kációi 280; — <i>Búcsúzás</i>	280
Szemere Pál	75—78	Versényi György	120
Szenczi Molnár Albert	263	Vincentius, <i>Speculum</i>	174
Szentjóbi Szabó László	132	Virág Benedek	76, 133, 135
Szent László-legendáink 22—56, 161—181; László-hagyomány	25, 178	<i>Vita S. Antonii</i>	34
Szép Ernő	123	<i>Vitae Patrum</i> 37, 39, 46, 49, 161, 165, 179, 180	
Szeremlei Sámuel	90	Vitkovics Mihály	133
Szerencsi Nagy István	81	Voinovich Géza	80
Szilágyi Sámuel	90	Voss	73—75
Szilágyi Tönkő Márton	90	Vörösmarty Mihály 80, 126, 129, 134, 197, 199, 203—205, 257—259, 261, 282, 286; — drámáinak régibb kidolgozásai 291; — költeményeinek vál- tozatai 291; — lírája 283; — <i>Czillei és a Hunyadiak</i> 258, 259; — <i>Eger</i> 261; — <i>Hunyady</i> <i>László</i> 291; — <i>Kincskeresők</i> 258; — <i>Marót</i> 259, 291; — <i>Seneca</i> 80; — <i>Vérnász</i> 260; — <i>Zalán</i>	205
Szinnyei Ferenc	125	Vulgata	273
Szinnyei József	83, 117, 122	Weber Arthur	257
Szirmay László	91	Wesselényi Ferenc . 1, 3, 11, 12, 18	
Szomorzy Dezső	284	Young	194
szonett, első magyar	73	Zalán Menyhért	57, 63
Szontagh Gusztáv	134	Zichy Antal	288
Teleki László	80	Zilahy Lajos	288
Teleki Sámuel	93	Zrinyi Miklós 12, 252; — <i>Szigeti</i> <i>veszedelem</i>	129, 283
Temesvári Pelbárt 29, 36, 165, 166, 170, 178; — <i>Pomerium</i> 26, 166		Zrinyi Péter	15
Thaly Kálmán 2, 5, 13, 14, 107			
Tihanyi k. 62, 63			
Tinódi Sebestyén 283; — <i>Dávid</i> <i>király</i> 108, 203; — <i>Hadna-</i> <i>gyoknak tanulság</i>	104, 112		
Tizian	200		
Toldy Ferenc 1, 2, 125, 133, 134, 252, 270, 271, 282			

MEGOLDOTT PROBLÉMÁK GYÖNGYÖSI I. ÉLETRAJZÁBAN.¹

Köztudomású, hogy új költői alkotásokban oly szegény XVIII. századi irodalmunknak nem volt olvasottabb és kedveltebb költője Gyöngyösinél. Életében kiadott kötetei s néhány kéziratban maradt költeménye a század folyamán több mint negyven kiadást értek, sőt kézirati másolatokban is elterjedtek. Az irodalom emberei — tudósok és szépírók — szinte vetélkedve hirdették költészetének utól nem érhető szépségeit, s a század végén négyen is tervezték összes munkáinak javított kiadását, mert a sok utánnyomás és másolás miatt sokhelyt megromlott a szövegük. Annál feltűnőbb, hogy ez a hálás olvasó-közönség és irodalom a költő személyét illetőleg beérte azzal, amit munkái címlapján maga jegyzett föl: hogy 1664-ben Wesselényi nádor «komornikja», az 1681-iki soproni országgyűlésen Gömör vármegye «egyik követe» s később ugyane vármegye «vice-ispánja» volt.

Dugonics az első, aki Gyöngyösi *Költeményes maradványai* (2 köt. 1796.) kiadásakor a költő életviszonyairól is tájékoztatni akarván olvasóit, Gömör vm. jegyzőkönyveiből kiíratta a «Gyöngyösi István» névvel kapcsolatos adatokat. Ezek azonban — két adat kivételével — a költőnek csak közéleti szereplésére vonatkoztak. Dugonics tehát, hogy a költő életrajzát nagyjából teljesebbé t-hesse, ugyanolyan bátorsággal, mint ahogy a költemények szövegét javítgatta, merő föltevések és önkényes következtetések útján állapította meg: hogy a költő 1620-ban született s iskoláit elvégezván, Wesselényi Ferenc, akkor füleki kapitány szolgálatába állt, 1653-ban megházasodott, s *felesége, Bekényi Zsófia*, 1659-ben a megyei jegyzőkönyv szerint valami peres ügyben ügyvédekett vallott («procuratores statut»). Ez az így megszerkesztett életrajz aztán kerek száz esztendeig szinte egyedüli forrásul szolgált mindazoknak (még Toldynak is), kik Gyöngyösiről írtak.² Arany János kétségbe vonta ugyan Dugonics néhány föltevésének helyességét, de különben ő is a tőle közölt hivatalos adatok és a költemények alapján rajzolta meg a költő nyilvános jellemét, s inkább költészetének méltatásával foglalkozott. Ez a remek írói arckép

¹ Felolv. az Irodalomtört. Társaság 1927. dec. 10-iki ülésén.

² Bartholomaeides László *Comit. Gömöriensis Notitia hist. geogr. statistica* c. munkája, mely 1806—8. Lőcsén jelent meg, több tekintetben kiegészíti Dugonics adatait, de ezt Toldy is csak 1855-ben a *Magy. költ. kézikönyvében* kezdte felhasználni.

(Koszorú, 1863.) arra indította Toldyt, hogy újra kiadja Gyöngyösi főbb műveit (2 köt. 1864—5.), sajnos a *Murányi Vénus* egyik rossz XVIII. századi kiadás után,¹ s ezentúl ebből készültek a szemelvényes kiadások 1904-ig, midőn a Wodianer-féle Remekírók sorozatában a legrosszabb (az 1702-iki kolozsvári apokrif) kiadást nyomatták le. De ekkor már sajtó alatt volt a Franklin-társulat Magyar Remekírók c. vállalatában (megjel. 1905. ápr.) Gyöngyösi két főműve: a *Murányi Vénus* (1664.) és *Kemény J. emlékezete* (1693.) az első kiadások alapján, s az utóbbi az első kiadásnál is régibb keletű hiteles kézirat figyelembe-vételével.²

Eközben lassankint a költő életadatai is gyarapodtak. Thaly Kálmán és Pauler Gyula XVII. századi köztörténelmi kutatásaik közben talált Gyöngyösi-levelek közlésével (Századok, 1870—73.) a költő polgári foglalkozásának, Acsády Ignác pedig *Széchy Mária életrajzában* (1885.) a nádorhoz és özvegyéhez való viszonyának megismeréséhez szolgáltatott becses adalékokat. De a költő származása, születésének helye és éve, ifjúkori tanulmányai, családi élete — hiteles adatok híján — még mindig ismeretlenek maradtak.

Ekérdéseknek, sőt a költő későbbi életviszonyainak tisztázását kezdettől fogva nagy mértékben akadályozta az a körülmény, hogy a XVII. században az észak-keleti Felvidéken sok Gyöngyösi-család élt, kiket származásuk vagy lakóhelyük után peéri, petényi vagy radvánci, gatályi Gyöngyösieknek neveztek, de voltak Gyöngyösi másképp Fazekas, Gyöngyösi másképp Szabó, Horváth másképp Gyöngyösi, vagy egyszerűen Gyöngyösi-családok is; sőt a század második felében volt *négy-öt Gyöngyösi István* is, kiknek neve a különböző levéltárak irataiban fordul elő: közülök kettő évtizedeken át a közéletben, kettő pedig, a költő s egy református prédikátor, mint író is szerepel, de van Gyöngyösi János, László, Pál nevű vallásos író is, kiknek munkáit már Bod Péter és Horányi Elek felsorolják. Arra azonban sem ezek, sem a későbbi írók mindmáig nem gondoltak, hogy a sok Gyöngyösi közt a költőt legalább a hasonló nevéektől megkülönböztessék, inkább egyszerűen azonosították őket, s ezzel többször érthetlenné tették a költő szereplését. Ez azonban ismervén néhány hasonló nevű kortársát, nyilván azért jelölte meg munkái címlapján a maga polgári állását, hogy azoktól megkülönböztesse magát.

¹ Bevezetésül a maga régi Gyöngyösi-életrajza mellett Arany dolgozatát is kiadta.

² E kiadásomról *Gyöngyösi I. főműveinek új kiadása* címen 1905. május 22-én akadémiai felolvasást is tartottam. Követte ezt a *Murányi Vénus* (Olcso könyvtár) 1906. és 1916. s az Akadémia megvásárlásáról u. ennek facsimile kiadása (1910.) bevezetésekkel és jegyzetekkel, s véül Gy. *Összes költőműveinek* (Régi M. Költ. Tára, I—II. 1914., 1921.) kritikai kiadása — a III. sajtókészzen az Akadémia levéltárában — szintén bevezetéssel és jegyzetekkel.

Ez a zürzavar arra ösztönözte a családtörténetek nagy-érdemű kutatóját, Nagy Ivánt, hogy — amit addig az irodalomtörténet művelői nem végeztek el — rendszeres levéltári kutatások alapján világítsa meg a költőnek ismeretlen életviszonyait. Kutatásainak összefoglalása az 1637—1751. évekből való 30 db. okirat-melléklettel (Irod. Közl. 1897. és 1898.) minden eddigi közlésnél fontosabb. Nagy Iván ugyanis a különböző levéltárakból gyűjtött osztály- és zálogos-levelek, szerződések, adomány- és hagyatéki oklevelek, anyakönyvi kivonatok stb. alapján kétségtelenül megállapította, hogy a költő első felesége nem *Bekényi Zsófia* volt, mint Dugonics óta irodalomtörténeti közhitté vált, hanem az ungmegyei birtokos nemes Baranyai Gáspár leánya: *Baranyai Ilona*, a második pedig az Andrassy-udvarból 1674-ben nőül vett nemes *Görgei Judit* volt. Ez oklevelekből összeállítja Nagy Iván a költőnek e két házasságból született gyermekeit és ezek utódait, öröklött és szerzett birtokait stb. De a költő származását, születése helyét és évét, ifjúkori tanulmányait, szóval az 1652. előtti éveket illetőleg Nagy Iván is csak föltevésekre volt utalva; nevezetesen, mivel gr. Homonnai Drugeth János, Felső-Magyarország főkapitánya, Gyöngyössy Andrásnak mint udvari secretariusának «jámbor és hiv szolgálatai» jutalmául 1637-ben kelt zálogos-levelével Varannón egy egész hely házat minden hozzátartozó birtokkal együtt 300 ft-ért inscribált: Nagy Iván valószínűnek tartotta, hogy ez a Gy. András a költő atyja vagy legalább rokona lehetett; s miután — úgymond — az ifjú Gyöngyösi Ungvárt és *Kassán a jezsuitáknál* (erre semmiféle bizonyítéka nincs!) elvégezte iskoláit, a nevezett Gy. András pártfogásával kerülhetett a murányi udvarba, előbb a gróf közeli rokonának, Széchy Mária anyjának, majd annak halála († 1643.) után Széchy Mária, utóbb Wesselényi szolgálatába (ahogy ezt már Dugonics kombinálta) s közben 10—12 évre elhagyván szolgálatát, 1664-ben lett Wesselényi komornikjává.

Én egy alkalmi cikkemben már ezelőtt húsz évvel (*Beöthy-emlékkönyv*, 1908.) külső és belső bizonyítékok alapján, minden kétséget kizáróan kimutattam, hogy Gyöngyösi sem előbb, sem később, hanem 1663. nyarán vagy kora őszén került Wesselényi nádor szolgálatába,¹ inkább a maga érdemén, de semmi-

¹ Akkori okfejtésemet megerősíti egy újabban talált adat is: idős Koháry István főleki főkapitány 1664. január 6-án Fülekvárából Wesselényi nádorhoz Stubnyára küldött levele, melyet — mivel felesége betegsége miatt maga nem mehetett — «*Oroszlány István itt (t. i. Fülekvárában) való seregbíróval*» küldöda. Ez volt Gyö. gyösi utóda a főleki seregbírószékben, aki bizonyosan már néhány hó ap óta lehetett szolgálatában, küönben mint egészen új emberre aligha bizta volna fontos tartalmú levelét. (Nagy Iván közlése a Magyar Tört. Tár X. köt. Pest, 1861.)

esetre sem Gy. András pártfogásával. A két család közt való rokonságot, mely akkor még lehetségesnek látszott, egyetlen azóta előkerült adat sem igazolja.

Van azonban azóta gyűjtött irataim között néhány kiadatlan okirat, mely Gy. András viszonyait s közvetve a pártfogás ügyét, legalább nemlegesen megvilágítja. Ugyanaz a Drugeth János, ki az 1637-iki zálogos-levelet kiadta, 1640. május 6-án újabb beíró levelet ad¹ «jámbor főember-szolgájának: nemzetes és vitézlő Gyöngyösi András uramnak és házastársának: nemzetes Haczkai Judit asszonynak», 500 frtért zálogba adván *nekik és mindkét ágon való örökösöknek* a zempléni megyei Ökörmező nevű falut minden hozzátartozóval, de kiköti, hogy ezen összeg lefizetésével ő vagy utódai *bármikor* visszavehetik a birtokot. Ezt az összeget ugyanis csak szükségből vette föl, hogy a kamarának könnyebben kifizethesse most szerzett tokaji uradalmának árát. Egyébként a zálogos-leveleknek ez a rendes záradéka. Az 1637-ikinek végén azonban régi hű embere iránt való különös kedvezésből, vagy mint a gróf mondja: «úri jóakaratából», abba is beleegyezett, hogy a varannói házat és ennek mindennemű tartozékát Gy. András *«éltéigh sem ő, sem öröksei ki nem váltják»*. János gróf 1645-ben meghalt; utóda, György gróf pedig 1651. okt. 23-án kelt levelében² «megengedi, hogy *Bárczi Sebestyén* az ő varannóbeli Gyöngyössy-házát a hozzátartozó földekkel együtt 500 magyar frtért magához válthassa s élte végeig bírja.» Gy. András tehát akkor (1651. őszén) már nem élt, s mivel a varannói birtokot a *magá személyére* s csak *«éltéigh»* kapta: felesége, ha túlélte is őt, köteles volt — kétségkívül a zálogösszeg lefizetése fejében — visszaadni a grófi tulajdonosnak. A homonnai levéltárban nincs nyoma, hogy tovább élt volna, s így nem lehetett pártfogója a polgári életbe csak 1651. után lépő költőnek,³ korábban pedig azért nem, mert ez mint serdülő ifjú akkor végezte iskolai tanulmányait, s különben sem lehetett valami jóindulattal az 1624—30. közt Ungvárra települt új-Gyöngyösiék iránt. A költő atyja ugyanis csak kir. rendelettel tudta biztosítani itt szerzett zálogos-birtokát, mely valamikor a hatalmas Drugeth-családé volt.

Még két Gyöngyösi-vonatkozású kiadatlan iratom van a homonnai levéltárból. Az egyikben gr. Homonnai Zsigmond,

¹ A homonnai gr. Andrassy-féle Ltár I. 29. 1. Protoc. A. 59—62. l.

² Id. Ltár I. 29. 1. Protoc. A. 411. l.

³ Elesik tehát az a régi föltevésem, melyet — az 1651-iki okiratot nem ismerve — 1908-ban (a *Beöthy-emlékkönyv* 207—8. l.) még lehetségesnek tartottam, hogy Gyöngyösi István 1656-iki szorult helyzetében fordult mint rokonához Gy. Andrásához, hogy az ő ajánlata révén Széchy M. és Wesselyi pártfogásával elnyerje (nem a komornikságot mint Nagy Iván vélte, hanem) a jogi képzettségénél fogva éppen neki való füleki szerezgírói tisztséget.

Ungvár örökös ura, 1682. ápr. 29-én kelt levelével Radváncon lakozó *Gyöngyösi István janitor szolgájának* a városi út mellett két parlag-szöllőt adományoz 12 esztendőre, hogy azokat beültetvén, addig hasznát vegye, azontúl pedig a *szokott dézmát fizesse*.¹ Ez tehát szolga-rendű s nem nemes ember, így nem rokona sem Andrásnak, sem a költőnek. — A másik irat egy dátum-nélküli, a XVIII. század második felében kelt, de szintén XVII. századi vonatkozású levél,² melyben Gyöngyösi Istvánnak és Péternek utódai: Gyöngyösi István és Szentimrei Ferenc kéri gr. Vandernáth Henrikné, született Zichy Teréziát, hogy levéltárából adj a másolatban azt a záloglevelet, «melyben *néhai Gyöngyösi Istvánnak, aki az 1682. esztendőben mélt. gr. Homonnai Drugeth Zsigmond urunknak az ungvári jószágában ficsusa volt*», egy Ungvárt a Vár-utcában levő telket elzálogosítottak. Ez a Gyöngyösi István már minden valószínűség szerint a költő, ki ekkor már nemcsak az Andrássy-, Koháry- és más előkelő családoknak, hanem — Zrinyi Ilona megbízásából — a Rákóczi-árváknak is — gömörmegyei jószágaikban hírneves ügyvédje. Megerősíti föltevésemet, hogy Nagy Iván családi leszármazási táblázata szerint (IK. 1897. 445. l.) a költőnek első feleségétől, Baranyai Ilonától, született Borbála nevű leánya Szentimrei Zabó Gáspárhoz ment nőül, s ennek fia vagy unokája Szentimrei Ferenc, az egyik folyamodó, 1751-ben Radváncon lakott, a másik folyamodó pedig ugyancsak B. Ilonától született István fiának leszármazottja, akik többi, meglehetősen elszaporodott és egyre jobban szegényedő rokonaikkal együtt a XVIII. század folyamán — több okirat tanúsága szerint — szorgalmasan keresgéltek, sőt perelték ősanyjuk, B. Ilona, több vármegyében fekvő birtokrészeit, mint jogos örökségüket. — Thaly Kálmán múzeumi hagyatékában³ szintén találtam egy 1677. júl. 13-án kelt levélfogalmazványt, melyben két özvegy nemesasszony Koháry Istvánnak «*Gyöngyössy István deák urunk ő kegyelme által tölt izenete*» alapján kéri őt, mint Ajnácskő és Somoskő váraknak is főkapitányát, hogy — az akkori veszedelmes időkre való tekintettel — a nem elég gondos porkoláb helyébe alkalmasabb embert küldjön. Mivel a literatus tollforgató-embert rég időktől fogva *deáknak* szokták nevezni, nem lehetetlen, hogy a két öreg asszony a költő-ügyvédet nevezte így, ki Fülekről hazamenet (akkor Krasznahorka-Várallyán lakott) vette s adhatta át Koháry alkalmi izenetét. Vele t. i. — mint levelei mutatják — régóta bizalmas és szolgálatra mindig kész viszonyban volt.

¹ Id. Ltár. Protoc. A. I. 29. 1.

² U. a. Ltár. I. 375. Fasc. 2. 1.

³ Thaly: *Kéziratok* I. köt. Nemzeti Múzeum kéziratára.

Bár Nagy Ivánnak a költő 1652. előtti életére vonatkozó föltevéseit a későbbi kutatások megcáfolták, 1652-től kezdve okleveles bizonyítékokra támaszkodó megállapításai ma is helytállóak: eredményes kutatásai pedig ösztönt adtak és irányt jelöltek a további kutatásokra. A következő években legtöbbet dolgozott e téren Gyöngyösy László, aki a költő első feleségében, Baranyai Ilonában néhány kései családi irat alapján saját ősanját ismervén fel, kettőzött buzgalommal folytatta a költőre és leszármazottjaira vonatkozó kutatását. Ennek eredményei (közölve IK. 1904., 1905. 1911. s másutt) irodalmi körökben élénk érdeklődést keltettek, mert a költő eddig ismeretlen családi viszonyaira: az 1593-ban nemességet szerző Horváth György, illetőleg *Mihálytól* való leszármazására (ennek fiát — a költő atyját — már *Horváth alias Gyöngyösi János*nak nevezi egy 1630-iki kir. oklevél) s atyja vagyoni viszonyaira adtak okleveles bizonyítékokat. Különösen fontos atyjának 1656-ban Ungvárt kelt végrendelete, mely hű tükre buzgó református vallásos és mély családi érzelmeinek, s főkép a költő, mint legkisebb fia iránt érzett gyengéd szeretetének. Szétosztván fáradhatatlan szorgalommal gyűjtött tekintélyes vagyonát, természetesen névszerint felsorolja fiait, a költő három bátyját is. E névsor hitelességét megerősíti a költő külföldön tanuló László bátyjának első könyvecskéje is, melyet atyjának és bátyjainak ajánlott.¹

Gyöngyösy László azonban nem elégedett meg a bizonyítható tényekkel, hanem egyre merészebb és zavarosabb állításokkal lepte meg olvasóit. Kezdődött ez a költő szülőhelyének és életkorának meghatározásával. Nagy Iván (IK. 1897. 429. l.) óvatosan csak annyit mond, hogy Gy. István *«legvalószínűbben ungvármegyei, és pedig Radvánc községbeli, mely faluról egy párszor előnevét is írta»*. Nagy Iván ezt két maga-közölté adat alapján állította; de tévedett, mert az 1663-iki osztálylevél *Gyöngyösi de Radvánczot ir ugyan, de a 2-ik, egy 1669-ben sajátkezűleg írt nyugtatványát* így kezdi: *«Én Radvánczon lakozó Gy. István...»* Az előbbiben tehát szintén a lakóhely értendő, aminthogy, ha maga nem is mindig, családja állandóan itt lakott, *előnevül pedig sohasem használta Radváncot*. Gyöngyösy László azonban ragaszkodott ahhoz, hogy ez a költő szülőhelye, mert atyja végrendeletében egyebek közt radvánci birtokát is reáhagyta; igaz, csakhogy nem a radvánci, hanem csak az ungvári házát nevezi *atyai háznak*, mely a törvény szerint is legkisebb fiát, Istvánt illette. Csűrös Ferenc, összegyűjtven

¹ Ez a *Disputatio Logica*, melyet Utrechtben 1655-ben adott ki. A Régi Magy. Könyvtár (III. 1945. sz. a.) a sárospataki Collegium példányáról leírván a könyvecskét, megemlíti hogy Gy. László ezt atyjának Jánosnak, János és Ferenc bátyjainak és István öccsének ajánlja; a meleg hangú ajánlat teljes szövegét közli Harsányi István: *Gyöngyösi István és László sárospataki diáksága* (1921.) c. füzeté 7. lapján.

Ung megye jegyzőkönyvi kivonataiból a Gyöngyösi-névvel kapcsolatos adatokat, (IK. 1907.) ezek közt talált egyet, mely szerint Gyöngyösi János, a költő atyja 1653-ban 144 frtért vett *Radváncon* egy egész-helyes zálogos birtokot; ennek alapján kétségbe vonja Gy. László föntebbi állítását, míg ezt más bizonyíték nem igazolja. De máig sem igazolta, aminthogy — véleményem szerint — sokkal valószínűbb, hogy a költő abban az *atyáinak* nevezett *ungvári házban* született, melyet atyja már 1624-ben szerzett, s ahol később (a végrendelet írásakor is) rendszeren lakott.

Gyöngyösy László az 1906-ban Ungvárt alakult «Gyöngyösy Irodalmi Társaság» első felolvasó ülésén (1906. dec. 15-én) a költőről előadást tartván, ismét azt állította, hogy az *Radváncon* született, s valószínűleg ekkor jelölte meg ottani barátaival együtt a szülőháznak vélt épületet, melyet aztán 1908 szept. 20-án nagy ünnepség keretében díszes emléktáblával jelöltek meg; ennek felirata így kezdődik: «*Itt született Radvanci Gyöngyösy István 1620. körül, † 1704.*» stb.¹ A *Radvanci* előnévre vonatkozólag az ünnepély leírója nyomban megjegyzi, hogy ez «a Társaság tudta nélkül került a táblára, a radvanci vezetőség túlbuzgalma folytán, s ezért az *hitelesnek el nem ismerhető.*»² Gyöngyösy László pedig a felolvasása után közölt jegyzetben 1624-re teszi a költő születése évét, ami persze époly kevéssé hiteles, sőt bizonyosabb, hogy 1629-ben született, mert halálakor (1704.) 75 évesnek mondja a rozsnyói anyakönyvi bejegyzés.³ Az 1624-et utóbb 1628-ra javította ugyan, de a költő radvanci születéséhez későbbi cikkeiben is körömszakadtig ragaszkodott.⁴

E cikkek elseje éppen az emléktábla leleplezése előtt (IK. 1908. 194—200. és 338—346. l.) jelent meg s a *költőnek 30 évi hevesmegyei szerepléséről* szól. Az ünnepségre meghívott miniszterek, szomszéd vármegyék, irodalmi társaságok és helyi hatóságok képviselői sorában Heves vármegye akkori alispánja, (nyilván a föntebbi közlemények hatása alatt írt meghívó-levél által félrevezetve) e szavakkal tette le koszorúját az emléktábla alá: «Az egri hősök dicső utódai *Gyöngyösy István szellemének, egykori követüknek és alispánjuknak, kegye-*

¹ A Társaság *Évkönyve*. I. köt. 1909. 50 l.

² U. o. 39. l.

³ A rozsnyói róm. kath. plébánia halotti anyakönyvében Gyöngyösi elhalálózása, mint 1911-ben magam meggyőződtem, ekkép van bejegyezve: «1704. 24. *Julii* Dnus Steph. Gyöngyösi vice-Comes *annorum 75;*» határozottan így, míg a többi halottnál az életkor rendszeren így van jelezve: «*annorum circiter...*»

⁴ Az IK. 1911. 96—97. l. Csűrös Ferenczel éles vitába szállva többek fözt azt mondja, hogy a költőnek «*Radváncon kellett születnie*»; állításának igazolására újabb bizonyítékot itt sem tud felhozni, de azért fenntartja azt az *Urania* 1914. 331. l. is.

letük jeléül». Ez azonban nem felel meg a valóságnak, s az alispánnak és ünneplő közönségnek, sőt húsz éven át az egész irodalomnak ilyen, akár csak felületességéből történt megítéléséért Gyöngyösy Lászlót súlyos felelősség terheli, azért e közleményekkel bővebben kell foglalkoznom.

Hiteles levéltári adatok közléséről lévén szó, első tekintetre nem látszott épen lehetetlennek, hogy az egész életében nagyon munkás költő, ki füleki seregbirósága idején megismerkedvén a török hódoltság alatt odamenekült Heves vm. uraival, egyéb dolgai mellett koronkint e vármegye megbízásaiban is eljár. Én Gyöngyösi tíz ismeretlen levelének közlésével (IK. 1913.) nemcsak addig homályos életéveire (1673—1675.) deríthettem világosságot, hanem e levelek adataival Gy. Lászlónak néhány másutt közölt adatát is helyreigazíthattam, de a hevesmegyei adatok helyes-égét nem tudtam elbírálni, mert Gy. László e jegyzőkönyvi kivonatokban nem közölte a hónapokat és napokat, sőt a mások esetleges tovább-kutatásának azzal a kijelentéssel állta útját, hogy: *«Fájdalom, az eredeti jegyzőkönyvek a megyeszékhelynek Fülek-ről Egerbe átköltözésével elvesztek, csak az elenchus tartalmi kivonatai maradtak meg.»* (IK. 1908. 196. l.) Hát ebből egy szó sem igaz, de erről csak néhány hónappal ezelőtt győződtem meg.

Mikor ugyanis több évtizedes munka után Gyöngyösi *Összes költeményei* III-ik kötetének sajtó alá készítésével elkészültem, s 1926. őszén — régi ígéretem szerint¹ — hozzáfogtam Gyöngyösi teljes életrajzának megírásához: minden eddig közölt adatot összevetve s megrostálva, több régi tévedést sikerült helyreigazítanom; de már az 1660—70-es évek-nél Gyöngyösy László hevesmegyei adatai miatt elakadtam a munkában. Sehogy sem sikerült a költőnek egyéb — okiratokból és saját leveleiből kétségtelenül bizonyos — életadatait összeegyeztetnem hevesmegyei működésével. Ismervén már Gy. Lászlónak felületes dolgozó-módját, itt is affélet gyanítottam. Elmentem tehát Egerbe s a felületességnél még sokkal súlyosabb vétségeket fedeztem föl.

Először is örömmel állapíthattam meg, hogy nemcsak a XVIII. században készült s 1309-ig visszanyúló pontos névés tárgymutatók vannak meg, hanem a költő korára vonatkozó *összes eredeti jegyzőkönyvek is*. Ezek alapján írta meg — bő idézetekkel — Szederkényi Nándor *Heves vm. történetét* (III. köt. a török hódoltság kora, Eger 1891.); de Gyöngyösy László sem ezt nem ismerte, sem a mintaszerű rendben tartott levéltárat nem látta, az *Indexeknek* is csak egy kötetét hasz-

¹ Gy. I. ismert és ismeretlen költ. c. akad. r. tagsági székfoglaló értekezésem bevezetésében (Az I. oszt. értek.) 1912.

nálta. Valamit hallott arról harangozni, hogy a megye levéltára ismételten veszélyben forgott Füleken először 1663-ban, midőn Érsekújvár ostroma alkalmával a száguldó török-tatár hadak végig dúlták egész Nógrád megyét s utóbb egyéb várakkal együtt a szomszéd Szécsényt is elfoglalták. Ekkor azonban szerencsésen Murányba vitték a levéltár ládáit. Másodszor 1682. augusztus—szept. havában, midőn Thököly ostromolta, majd el is foglalta a várat. A vármegye főtisztviselői ekkor is megtették a levéltár elszállítására az intézkedést, de az ostromzár szigorúsága miatt már nem vihették el a ládákat, valahogy azonban ekkor is sikerült a levéltárat megmenteni.

Második meglepetésem az volt a levéltárban, hogy mind az *Index Personalis*, mind az *Index Rerum* az évszámokon kívül *pontosan főjegyzí* a Gyöngyösy László által mellőzött *hónapokat és napokat is*. Ezek kijegyzése és további kutatásom közben aztán még nagyobb meglepetések is értek, melyekről már most rendre beszámolok, hogy a költő állítólagos heves-megyei működését véglegesen tisztázzam.

A Gyöngyösy László által — terjedelmes bevezetéssel — közölt kivonatok szerint Gyöngyösi István neve 1653-tól 1663. közepéig még csak 23-szor, de 1664-től 1671-ig, hét év alatt már 45-ször, 1672-től 1682-ig ismét 44-szer szerepel, pedig — ha néhány adatot nem hagyott volna ki s az *Index Rerum* és az *Acta Sedum Judiciarum* adatait is kiírja — e számok még tetemesen növekedtek volna. A közölt kivonatok legtöbbször különféle megyei ügyekben való eljárásra vonatkoznak, melyeket másod-, néha harmadmagával a nádornál, a felvidéki főkapitányoknál, a szepesi kamaránál, a német seregek parancsnokainál stb. kellett a teljesen török hódoltság alatt levő vármegyei népre rótt terhes adók mérséklése, élelmi-szerek és várerődítési ingyenes munkák szolgáltatása ügyében elvégeznie, nem is említve az ő legnagyobb szolgabírói járására (a gyöngyösire) eső adók behajtását és elszámolását. Ezek is elég dolgot adtak, amazok végett távoleső helyekre (Murány, Kassa, Besztercebánya, Tokaj, Ónod) kellett utaznia, s a kiutalt útiköltségek és napidíjak összegéből következtetve, néha 8—10 napon át fáradnia. Ezek a megbízások a vármegye legsajátabb ügyei voltak s olyan természetűek, melyek nemcsak a megye ügyeinek és bajainak alapos ismeretét követelték meg, hanem jogi készséget s a tárgyalásokban, alkudozásokban kellő ügyességet is. S a hevesi Gyöngyösi István — úgy látszik — mindeme föltételeknek derekasan megfelelt, mert az 1664. márc. 19-iki közgyűlésen szolgabíróvá választották s mint ilyent a következő évek politikai bonyodalmai idején a 13 északkeleti vármegye gyűléseire (*consultatio, congregatio, részleges országgyűlés*) rendszeren öt küldték ki a vármegye képviselőjében, végre (1679.) helyettes alispánná választották.

A közbizalomnak ilyen megnyilatkozása nemcsak az eddigi működésével való megelégedést fejezte ki, hanem azt is bizonyítja, hogy ez a Gyöngyösi István megfelelt a vármegyei Statutumok ama föltételeinek, hogy a tisztviselők «becsületek, jogi dolgokban jártasak s érdemesebb és *vagyonosabb megyebelí nemesek* legyenek». A költő Gyöngyösi Istvánnak atyjától öröklött, első feleségével kapott és szerzett kisebb-nagyobb birtokai több megyében (különösen Ung és Gömör vmben) voltak ugyan, de eddig egyetlen adat sem igazolja, hogy bármily csekély zálogos birtoka is lett volna Heves megyében; ellenben a szolgabíró, majd h. alispán Gyöngyösi Istvánnak és feleségének is — mint alább látni fogjuk — épen Heves megyében több helyen is volt birtokuk.

De lássuk, össze tudta-e egyeztetni hevesmegyei szereplését egyéb dolgaival. A költő már seregbírósága előtt is éveken át Füleken tartózkodván, mint esküdtet mind a három itt székelő vármegye (Nógrád, Pest, Heves) használhatta őt a szolgabírák és alispánok mellett alkalmi kiküldetésekre; füleki seregbíró korában pedig — mivel az ítélőszékek üléseire a haditiszteken kívül megfelelő számban polgári állású embereket is meg kellett hívnia — azokra ő elsősorban bizonyára az ott lakó s jogi dolgokban jártas megyei urakat invitálta meg, ezek viszont a megyei Sedriákon folyó perekben bízták meg őt egy-egy nagyobb bűnös ügyvédi védelmével. Erre két igen jellemző példa van a hevesmegyei jegyzőkönyvekben. 1657. június 6-án Becse Anna — «nobilis persona, adulterii et infanticidii incusata» — főbenjáró pere került a Sedria elé. Gyöngyösi István (minden valószínűség szerint a költő, mint már gyakorlott ügyvéd) oly ügyesen védelmezte az ügyészi vád ellenében az asszonyt, hogy bírái fölmentő ítéletet hoztak. — A másik ilyen ülés 1658. július 3-án volt; ekkor egy többrendbeli súlyos bünténnyel vádolt ifjú legényt kellett védenie. Ezt nem sikerült ugyan felmentenie, de a védelem módjában (kifogások, ellenvetések készsége, törvényismeret) ezúttal is olyan rátermettséget tanúsított, amely őt később a legjelesebb ügyvédek sorába emelte.¹

Ilyen ügyeket helyben mint seregbíró is elvégezhetett, de megyei kiküldetéseken több napra elhagyni székhelyét, főkép a háborús években, már nem lehetett a katonai fegyelem meglazulása nélkül.²

¹ *Index Personalis* Tom. II. utalása szerint a *Protocolloban* részletesen le van írva mindkét törvényes eljárás, melyet Szederkényi is bőven ismertet id. h. III. k. 340—1. l. Gyöngyösi László azonban egyik forrást sem ismeri.

² Thurzó György generális 1603-ban egyik bírói szék betöltését azzal sürgeti, hogy «a katonaságot lehetetlenség jó fegyelemben tartani s a vég-házakat megőrizni seregbíró nélkül». (Erre több példát is idéz Takáts S. *A magyar múlt tartójáról* c. munkájában.)

1663. őszétől fogva, mint a nádor komornikja, még kevésbé érhetett rá, mert ideje legnagyobb részét vele kellett töltenie. Így mindjárt 1663/4. telén, amidőn Wesselényi a háborús szünetet arra használta, hogy régóta kinzó köszvényét «a stubnyai hévvízben» gyógyítsa. Hivatalos leveleinek dátumai azt mutatják, hogy 1663. december 16-tól 1664. május 7-ig «In castello nostro Teplicensi» (azaz Stubnyán) tartózkodott.¹ Itt volt vele a költő-komornik is, mert a *Murányi Venus* ajánló levelét szintén «az stubnyai hév-vízben Boldog Asszony havának (vagyis január hónap) 27. napján 1664.» — keltezi. Valószínűleg mindvégig itt maradt urával Gyöngyösi is, kinek nemcsak ügyes kezét-fejét használhatta jól nagy levelezésében, hanem testi baja és ezer gondja közepett vidám kedélye és társalgása is fel-felüdíthette az aggult nádort. Valószínűleg elkísérte urát a nyár elején Kassán tartott gyűlésre is, hol Rottal gróffal együtt bécsi biztatással és külföldi segélyígérattal igyekeztek a meghívott felvidéki vármegyék követeit megnyugtatni, hogy a megújult nagy török háborúban annál készségesebben megszervezzék az elrendelt nemesi fölkelést.

A kassai consultation jelen volt megyéje képviselőjében a hevesi Gyöngyösi István is s a júl. 30-iki közgyűlésen be is számolt kiküldetéséről. A költő azonban semmiképp sem mehetett el Stubnyáról Fülekre sem a márc. 19-iki sem az ápril 2-iki gyűlésre, s aligha mehetett volna el a későbbiekre is, mert a nádor az 1665. és 1666. éveket is nagyrészt úton töltötte, s különösen 1666. tavaszi hónapjaitól fogva késő nyárig Gyöngyösi is állandóan környezetében volt. Ugyanis ez utóbbi év márciusában hozta fel Zrinyi Péter menyasszony-leányát I. Rákóczi Ferenczel tartandó esküvőjére. Széchy Mária Zsolnáig eléjük ment, Wesselényi Besztercebányán és közeli lipcsei kastélyában fogadta őket, az esküvő után pedig (ápril közepén) Stubnyán találkoztak. Gyöngyösi Besztercebányán láthatta először a szépséges Zrinyi Ilonát, kinek bájait a női szépség iránt mindig fogékony költő később oly elragadtatással írta le.

Nyár dereka lett, mire visszatértek Murányba. Gyöngyösi immár harmadik éve igen jó szolgálatokat tehetett urának, mert ez, alig értek haza, 1666. augusztus 1-én kelt levelével egy időközben örökösök nélkül elhalt hadnagyának «mindenmű javait (Kassán lefoglalt marháit is) nemz. Gyöngyösi István komornikjának, *tanquam bene merita personae* conferálta.² Még ugyane hónap végére Murányba hív több felvidéki urat, s míg maga a várban a főbb emberekkel vendégeskedik, az elégtelen «interessatus» rendek s a maga legbizalmasabb emberei a Várallyán egy kívül jól őrzött pajtában tanácskoz-

¹ *Magyar Történelmi Tár.* Pest. 1861. X. köt.

² Wesselényi levele gr. Csáky Fer. főkapitánykoz. Századok 1873. 510. l.

nak a vassvári béke után bekövetkezett szomorú állapotokról; — ebben az ügyben Wesselényi a tavasszal már Zrinyivel is sokat tanácskozott. Gyöngyösit, mint a nádor fizetett, tehát nem független alkalmazottját, nem vonták be a politikai ügyek titkos tárgyalásaiba, bizonyára maga is távol akarta magát tartani; de mint az eddigi, majd a későbbi (már a nádorné özvegyisége idejében tartott) titkos összejöveteleknél szemtanúja, sok mindent tudott és látott.¹ Ugyan mikép tudta volna e nagy lekötöttség mellett a szolgabírói bokros teendőket és a számtalan megyei kiküldetést elvégezni, melyekkel évről-évre megbízták — a hevesi Gyöngyösi Istvánt!²

A költő Gyöngyösinek — uraságai szolgálata mellett — nemcsak családi, hanem jövedelmet hajtó ügyvédi dolgait is sokszor el kellett mulasztania. Erre vonatkozik Széchy Máriának 1669. dec. 14-én kelt adománylevele, mellyel Babalusha falucsukát minden hozzátartozóval azon érdemén adja zálogba komornyikjának, mert — jöllehet sokféle szolgálatra lett volna módja — «mindazonáltal *félretévén az olyatén alkalmazosságokat*, minket — úgymond, néhai férjét is beleértve — el nem hagyott, hanem előbb mint komornyik, utóbb (t. i. 1669. jan. 1-től) mint balogvári kapitány — minthogy *más rendbeli hasznos alkalmazosságokat elmulasztott* és holmi szerencsétlen casusi miatt nem kicsiny károkat is vallott», mindezek kárpótlásául és hű szolgálatai jutalmául iratta rá a babaluskai birtokot,³ miután ugyanez év június 1-én már több kisebb részbirtokot is adományozott neki.⁴

Az «elmulasztott alkalmazságok» bizonyára nem a heves-megyei ügyek, hanem ügyvédi megbízások voltak. Ilyen volt például a füleki várőrségnek 1665. nov. 14-én kelt megbízó levele, melyben régi italmérési joguk visszaállítását kéri a nádornál kieszközölni.⁵ Olyan bizalom nyilatkozott meg itt régi tisztársai és a Füleken lakó nemesség részéről, hogy nem utasíthatta vissza; de a nádornál viselt bizalmi állása — úgy látszik — nem volt elég az elévült jog visszaállítására, azért, mielőtt időt szakíthatott, télvíz idején, 1666. febr. 3-án személyesen ment el a jászói Convent, mint hiteles hely elé, hogy jegyzőkönyvbe vétetvén a füleki panaszokat, ezzel megindítsa a további hivatalos eljárást. 1667. szept. havában pedig Lengyelországba ment az özvegy nádorné megbízásából, hogy

¹ L. alább Gyöngyösi 1670. szept. 1-i vallomását, ahol név szerint felsorolja a gyűléseken jelenvolakat.

² Gyöngyösi László közlése szerint csupán a közgyűléseken 1667-ben 5-ször, 1668-ban 11-szer szerepelt.

³ Deák Farkas közlése a *Magyar hölgyek levelei*, Bpest 1879. 259—60 l.

⁴ A Koháry-család szentantali levéltárából közli Nagy Iván IK. 1897. 437. l.

⁵ Nagy Iván közlése az IK. 1898. 85—7. l.

eladja férjének ottani, még életében ráhagyott birtokát.¹ — 1668. tavaszán megint szakított magának egy kis időt, hogy a jászok bérlet-ügyében eljárhasson. «Minthogy ő régtől fogvást jóakarójuk az jász uraiméknak»: maga vezette őket a leleszi Convent elé, s aztán kértükre — «minthogy affélehez ők nem sokat értenek» — visszatérőben (jún. 8.-án) régi bizalmas viszonyuknál fogva, Andrassy Miklós jász-kún kapitánynak írt az érdekükben.²

1668. nyarán még nagy sürgés-forgás, titkos tanácskozás folyt az özvegy nádorné körül, s befejezi azokat aug. 18—20.-án a szendrői gyűlés. Gyöngyösi is jelen van, tud is a reménytelen tervezgetésekről, de semmiben sem vesz részt s az év végéig Murányban tartózkodik. 1669. január 1-től aztán 1670. augusztus közepéig, mint a kis Balogvár kapitánya, már nagyon csendes s május 4-iki levele szerint szinte remete-életet él, s csak egyszer, 1669. jún. havában látogathat el Ung megyébe, bizonyára nemcsak annak a 120 frtnak átvétele végett, melyről jún. 8.-án nyugtatványt adott úrasszonya ottani számtartójának,³ hanem hogy egyúttal meglátogathassa Radváncon élő s a múlt évben árvaságra jutott gyermekeit is.

Gyöngyösinék a kötelességen kívül fontos oka volt a balogi magányban visszavonultan élni. A szendrői gyűlés után néhány hónapra a nádorné legbizalmasabb politikai tanácsadói elárulták az összeesküvés ügyét, s őt magát is rávették, hogy adja át a titkos iratokat gróf Rottalnak. 1668. december közepén fel is vitte azokat Pozsonyba, de az izgalmak ágyba döntötték s csak 1669. tavaszán mehetett haza Murányba. A minderről semmit sem tudó elégületlen nemesség azonban tovább folytatta a tervezgetést, s Zemplén megye felhívására 1670. január 24.-én a királyi tilalom ellenére mind a 13 felvidéki vármegye képviselője Kassára gyűlt össze tanácskozásra. Heves megye 1670. január 18.-án tartott közgyűlésén ugyanazt a Gyöngyösi István szolgabíró-t küldi ki követéül, aki hasonló minőségben már többször képviselte a megyét.

Ezzel a kiküldéssel kapcsolatban mindjárt helyre kell igazítanom nem is egy, hanem három-négy régi tévedést. Thaly azt írja egyik jegyzetében,⁴ hogy Gyöngyösi «*úrnője követeképen* résztvett a kassai gyűlésen». Ezt átírja utóbb Nagy Iván is (id. k. 1897. 438. l.). A jobban értesült Pauler később (1876.) azt mondja, hogy *Széchy Máriát Szepeszy Pál képviselte* (aki t. i. eddig is résztvett az összeesküvők titkos gyűlésein),

¹ A Lubomirski Sándor herceggel 1667. szept. 22-én kötött eladási szerződés az Orsz. Levéltár N. R. A. Fasc. 722. Nr. 23.

² Thaly *Adalékok* stb. I. k. 3. 1. l.

³ Közli: Nagy I. IK. 1898. 88. l.

⁴ Thaly *Adalékok* 1872. I. 308. l.

Heves megye követe pedig Gyöngyösi István volt; de más Gyöngyösiről nem lévén tudomása, jóhiszeműen hozzáteszi: hogy a «Széchy Mária volt komornikja s megénekölője, balogvári kapitány».¹ E hitelesnek látszó állítás alapján közhitté vált, hogy a költő — más nyolc vármegyei tisztviselővel együtt — a politikai mozgalmakban s a kassai gyűlésen való részvétele miatt került a füleki börtönbe. Thaly közölte is Szelepcsényi György primás-kancellárhoz Fülekről 1670. aug. 23-án intézett közös folyamodványukat, melyben ártatlanságukra s nemesi szabadságuk megsértésére hivatkozva, könyörögnék, hogy lefoglalt vagyonuk és maguk felszabadítása ügyében «méltóságos böles elméje szerént cooperálni méltóztassék».² Thaly a folyamadványban a költő fogalmazását és írását vélte felismerni. Ezt ugyan — a folyamadványt nem találván a megjelölt helyen — nem volt módomban megvizsgálni,³ mégis kétkelkednem kell Thaly állításában. Szelepcsényi akkor még eljárhatott a dologban, annál inkább mert a Füleken székelő három vármegye közgyűlése is (aug. 27. és 29.) sürgetőleg kérte tisztviselőinek szabadon bocsátását, de Bécsben az írásbeli jóálláson kívül anyagi biztosítékot is követeltek. És a füleki várőrség derék tisztikara Bélteky Pál vice-kapitány és a többi haditisztek tizezer tallér erejéig kezességet vállaltak, hogy a gyanúba fogott s névszerint felsorolt foglyok (köztük Gyöngyösi István is!) szabadon bocsáttatván, megszökni nem fognak s a vizsgáló bizottság idézésére bármikor meg fognak jelenni. Ez a kezeslevél 1670. nov. 11-én kelt.⁴ A fogoly tisztviselők tehát legjobb esetben csak november végén vagy csak decemberben szabadulhattak ki, mert gr. Rottal János, ki Lőcsén 1670. aug. 2 ik felében kezdte meg a főbb szereplők kihallgatását, betegeskedése miatt királyi engedéllyel már november 3-án elhagyta a várost s Pozsonyon át Bécsbe ment (nov. 19-én már itt tanácskozik).

Ezalatt az 1670. május havában beküldött német seregek az egész Felvidéket elárasztották, több fontos várba őrségeket raktak s mintegy kétezer gyanúsított, vagyonos embert fogdostak össze; ezek kihallgatása végett királyi rendelettel albizottságokat alakítottak. Az az albizottság, melyben Bágyony Benedek egri kanonok és mint «homo regius» Berthóthy Gábor vezették a vizsgálatot, már július 29-én Eperjesen megkezdte s augusztusban Kassán és Lőcsén, szept. 1-én pedig

¹ Pauler Gyula *Wesselenyi és társai összeesk.* 1876. I. 305—6. l.

² Thaly id. h. I. 306—8. l.

³ A folyamadvány eredetije Thaly szerint (i. h. 308. l.) az esztergomi primási levéltárban van, de a megjelölt köteghen és szám alatt (Capsa X. Fasc. Nr. 19.) hiába kerestem, ez is s a szomszédos számok is hiányzanak. Pedig Gyöngyösi 1669. máj. 8 án kelt levelének ténykép-másolatával összehasonlítva meg tudtam volna állapítani, hogy valóban az ő írása-e a folyamadvány.

⁴ Közölte Thaly a *Figyelő* 1882. évf. 75—76. l.

Sárosban folytatta a kihallgatásokat a Bécsben előre megállapított 20 kérdőpontra nézve. Törvényes idézés után s eskü alatt *szept. 1-én* hallgatták ki Gyöngyösi Istvánt, a költőt is, mint 117-ik tanut. De csak a 8-ik pontra nézve: hogy t. i. mit tud a titkos gyűléseken résztvett rebellisekről? és végzéseikről. Gyöngyösi részletesen elmondotta, hogy kik voltak jelen a murányallyai, a besztercebányai, lipesei, murányi és szendrei gyűléseken, hol tárgyaltak Zrinyi Péterrel és Vojenski lengyel kanonokkal, mit hallott Fábián Farkastól, ki a nádorné megbízásából a lengyel országgyűlésen és Zrinyi Péternél is járt, a pénzszerzés terveiről. Csáky Ferenc szökéséről, mit hallott Wesselényi Lászlótól stb.¹ Nagyon óvatos vallomás: csupa külsőség és hallomás, szinte köztudomású dolgok. Nem is zaklatták tovább, annál kevésbbé, mert mint balogi kapitány másfél éven át nagyon visszavonultan élt, s ezúttal mások sem vallottak rá. A hevesi Gyöngyösi István pedig ezalatt társaival együtt tovább szenvedett a «füleki árestumban». Megerősíti ezt a fentebbieken kívül az is, hogy 1670. második felében egyetlen egyszer sem szerepel a vármegyei jegyzőkönyvekben.

Murány kényszerű átadása után (1670. aug. 10.) az özvegy nádorné saját várában őrizet alatt volt, decemberben pedig a fiscus lefoglalta összes vagyonát. Mivel a balogi várban aug. közepe óta szintén német őrség volt, Gyöngyösi Sárosból visszatérőben előbb valószínűleg Radváncon, később babaluskai zálogos birtokán huzódott meg, talán azért is, hogy közelebb legyen őrasszonyához, ha szüksége lenne reá. S valóban szükség volt, mert további kihallgatás végett március elejére a pozsonyi «judicium delegatum» elé idézték. 1671. febr. 13-án indult Murányból s kíséretéhez csatlakozott az egykori hűség komornyik is. Őt itt sem vették őrizetbe, s ha szemmel tartották is, megengedték neki, hogy az agyonzaklatott özvegy megbízásaiban eljárjon, sőt azt is, hogy május 17-én Bécsbe menjen a rettegett Hoher Pál kancellár pártfogó intézkedését kérni sanyarú fogságának enyhítése iránt. Mikor június elején asszonyát Bécsbe költöztették, ide is elkísérte, s mellette maradt mindaddig, míg december 1-én meg nem szüntették fogságát.²

Ilyen körülmények között mikép lehetett volna jelen az 1671. márc. 2. és 19., május 8., június 3., július 20. és szept. 2-án tartott hevesmegyei közgyűléseken, s mikép járhatott volna el az itt kapott különböző megbízásokban és szolgabírói rendes dolgaiban? Bizonyára épúgy nem, mint az 1672.

¹ Az 1670. júl. 21-től szept. 20-ig folyt vizsgálat összesített jegyzőkönyve: z Orsz. Levéltárban. N. R. A. Fasc. 1737. Nr. 1. alatt (és nem 1731. mint Pauler tévesen idézi.)

² Gyöngyösi 1671. dec. 2-án. kelt levele Andrásyhoz. Thaly *Adalékok* I. 310—11. l.

febr. 10., ápr. 20., május 9., jún. 22. és július 7-én tartott gyűléseken sem. Mikor ugyanis úrasszonyának nem volt többé szüksége az ő szolgálataira és valahára haza szabadulhatott Bécsből, nem Fülekre, a vármegye szolgálatára, hanem Andrássy Miklós «udvarlására» sietett, szóval is felajánlván neki teljes szolgálatát, miután azelőtt is már többször eljárt megbízásaiban s Bécsből is többször küldött neki bizalmas értesítéseket a vizsgálat alatt lévő magyar urak sorsáról.¹ Aztán sietett haza rég nem látott gyermekeihez.

Radváncon most hosszabb időt töltött s csaknem bajba került a miatt, hogy «az ungvári sokadalom alkalmatosságával» (máj. 1.) egy máramarosi sóhivatalnok levelet hozott neki Baranyai Gáspártól.² A vizsgálat alkalmával, melyet 1672. június 13-án Vaskovich István prépost a leleszi Convent tagjaival és nemes Trombitás Albert mint «homo regius» vezettek, két radvánci tanú vallott ellene: hogy a levélhez «sós tiszti» titokban, a kert felől ment Gyöngyösi házába, itt «sokáig tractált vele», s mikor távozott, maga mondta a tanúnak, hogy Husztról való s levelet hozott Baranyai Gáspártól. Ugyanekkor 92 ungvári és radvánci lakost hallgattak ki különböző ügyekben.³ Gyöngyösi azonban valahogy ekkor is kimentette magát, s önvédelmében — az ekkori protestáns-üldözés idején — az is javára szolgálhatott, hogy már — a szintén convertált nádorné udvarában — ő is áttért a katolikus vallásra. Ez a zaklatás is mindenesetre hozzájárult ahhoz, hogy a dinasztikus hűsége miatt egyre emelkedő, különben szintén convertált Andrássy Miklós szárnyai alá meneküljön.

Gyöngyösi ajánlkozása épen jókor jött, mert Andrássy-nak első és második feleségének örökségi s a maga birtokszerző ügyeiben annyi elintézni valója volt, hogy több ügyvédök mellett Gyöngyösinek is teljes hatalmú megbízást adtak.⁴

¹ Gyöngyösi 1671. dec. 2-án kelt levele Andrássyhoz. Id. h.

² Baranyai Gáspár Gyöngyösi apósa, aki mint I. Rákóczi Ferenc bizalmas és hű embere résztvevett ura fölkelésében s ezért menekülnie kellett; a pozsonyi «judicium deleg.» áprilisi idézésére, mint a legjobb bujdosó, ő sem jelent meg, s csak 1675-ben nyert kegyelmet, természetesen súlyos váltságdíj mellett. L. Prot. Szemle 1912. 4. füz. 221. l.

³ A tanuvallató jegyzőkönyv az Orsz. Levéltárban N. R. A. Fasc. 1737. Nr. 5.

⁴ Az 1673. telén kelt meghatalmazó levelet Andrássy 2-ik felesége Kerekes Erzsébet a jázói Convent előtt állította ki. (Iv. 1911. 477. l.) — Az 1674. ápr. 12-én kelt megbízó levelet Andrássy M. Boros Péter esztergomi kanonoknak és «nemzetes és vitélő Gyöngyösi István sógor urannak» adta, hogy első felesége (néhai Zichy Klára) nem rég elhunyt nagyatyjának Baranyai Tamás-nak (fiúné a magyar sógo ság!) hagyatékából az ő gyermekeit illető ingó és ingatlan részt biztosítsa. Gyöngyös a Nagyszombatban 1674. jún. 8-án hiteles személyek előtt a Zichy-rokonsággal közmegnyúvásra kötötte meg az osztályos szerződést. (Kiadatlan.)

Az a tíz levél, melyet Gyöngyösi az 1673—1675. években írt Andrásynak,¹ hűséges beszámolás fáradtságos járása-kelése eredményeiről, melyeket hagyatéki ügyekben sok tárgyalás, alkudozás után, peres ügyekben sürgetés, derekas képviselő által, birtokszerző ügyben informálás, pártfogók szerzése, ajándékígéret stb. útján sikerült elérnie. Mikor 1673. június 9-én az első levelet Trencsénhévvízről írja, már vagy hat hete úton volt, a 2-ikat és 3-ikat jún. 27-én és július 14-én Pozsonyból, a 4-iket Bécsből visszatérve augusztus 30-án ismét Pozsonyból írja, közölve egyúttal, hogy a szept. 9-re kitűzött tárgyalásra ismét Trencsén megyébe kell mennie s itt végezve — csaknem félévi távollét után — térhet csak haza. Ezek így lévén, semmikép sem lehetett jelen Heves megye ápril. 19-iki tisztújító gyűlésén, hol újra megerősítették szolgabírói hivatalában, még kevésbbé járhatott el a máj. 30. és jún. 21-én kapott többféle megbízásban.

1674 ben alighogy kitavaszkodott, ismét útra kelt; Nagyszombatból május 14-én írja első hosszasan számoló levelét, de bevezető soraiban hivatkozik Pozsonyból írt korábbi levelére (amely azonban nincs meg); a 2-ik levelet a pozsonymegyei Vedredről máj. 21-én, a 3-ikat Pozsonyból jún. 13-án, a 4-iket aug. 30-án Krasznahorkáról keltezi (az utóbbi kettőt Eperjesre címezte Andrásynak). Egy régebben ismert s Koháry Istvánhoz intézett levelét szintén Krasznahorkáról okt. 21-én írja, jelezvén, hogy a következő héten Kassára, innét pedig nov. 9-re «Judex Curiae uram terminusára» Eperjesre kell mennie. E nagy elfoglaltsága mellett és Fülektől nagyon távol lévén, megint nem járhatott el Heves megye május 9., júl. 11. és aug. 6-iki gyűlésein kapott megbízásokban.

1675-ből csak két levele maradt fenn, az egyiket június 10-én Eperjesről írta Krasznahorkára, a másikat innét júl. 12-én a távollevő Andrásynak; de ez évben, mint a következőben is csak egyszer szerepel a jvkvekben a hevesi Gyöngyösi; 1677 ben már ismét kétszer, még pedig augusztus végén annál kellemetlenebb megbízásban, mert a szépesi kamara igazgatója Kassán nem lévén megelégedve a katonai szolgáltatások elszámolásával, Gyöngyösi szolgabíró ifjabb megyebeli társával együtt lecsukatta, s hiába volt a vármegye panaszos fölírása, ajándéka, hétheti fogság után is csak követelése teljesítése után bocsátotta őket szabadon. Bár a fölkelők kalandozása már évek óta, s a következő években még inkább, a kisebb utazásokat is veszélyessé tette, a már öregedő s beteges Gyöngyösi mégis el-eljárt néhány fontosabb kiküldetésben. A vármegye e hosszú évek óta teljesített buzgó szolgálatért azzal fejezte ki elisme-

¹ *Gyöngyösi István ismeretlen levelei* c. alatt bevezető értekezéssel közöltem az lk. 1913. 65—98. l.

rését, hogy megüresedvén a helyettes alispáni tisztség, erre az 1679. április 12-iki közgyűlésen Gyöngyösi Istvánt választották meg.

A költő Gyöngyösi ezalatt — Thököly fölkelése idején — az Eperjesre, majd tovább menekült Andrássynak nemcsak mint jogtanácsosa, hanem mint jószágigazgatója mindenre kiterjedő gondossággal, feleségével együtt, oly hűséggel szolgált, hogy urának minden érdekét és vagyonát megvédte, sőt szükség esetén nagyobb kölcsönökkel is segítette.¹ Ez az odaadó szolgálat jóformán minden idejét lekötötte ugyan, de époly becsületet szerzett neki, mint a Wesselényi és Széchy Mária körül végzett buzgó szolgálata, s előbb (már 1674.) a csetneki, utóbb (1684.) a krasznahorkai s más birtok-adományokkal jutalmát is megnyerte s az Andrassy-család háláját mindenkorra biztosította.² Mivel babaluskai zálogbirtoka is megvolt, s 1664. óta szinte állandóan a megye területén lakott, a különböző tárgyalások alkalmával annyira ismertté tette magát és képességeit, hogy az 1675. okt. 25-iki közgyűlésen (s később többször is) a megye már alispánná jelölte, az 1681-iki soproni országgyűlésre pedig őt küldte ki egyik követéül. Gyöngyösi április második felében ideutazván, december végeig, tehát az országgyűlés egész tartama alatt — Sopronban volt. Itt írta — a június 13-án nádorrá választott Esterházy Pál üdvözlésére — a *Kesergő Nympha* (később *Palinodia*) című hazafias költeményét is.

Itt már most szóvá kell tennem Gyöngyösy Lászlónak azt a példátlan eljárását, melyet a hevesmegyei jegyzőkönyvi kivonatok 1681. és 1682. évi adatainál elkövetett. 1681-ből csak a jan. 8. jan. 29. és febr. 14-iki bejegyzéseket közli (mind a három az ónodi katonai szolgáltatásokról szól), az ugyanazon évi többi Gyöngyösi-vonatkozású följegyzést azonban mellőzi, — pedig olyan fontos tartalmúak, hogy lehetetlen volt észre nem vennie. Hogy az ápr. 9-iki közgyűlést mellőzi, melyen Tassy Mihály alispánt és Bulyovszky Ferenc főjegyzőt választják meg Sopronba küldendő követekül, az még érthető, mert Gyöngyösi neve itt nincs említve, de az ápr. 11-iki gyűlésen Gyöngyösi István h. alispánt is kiküldik az országgyűlési utasításokat készítő bizottságba, s ez elég figyelemre méltó megbízás. De szerepel Gyöngyösi neve ugyanazon Index-kötetnek a májusi, júniusi, júliusi és szeptemberi közgyűlésekre mutató följegyzéseiben is, — s ezek igen fontos

¹ E páratlan buzgósággal végzett szolgálatnak bőséges bizonyosságai az Andrassyhoz 1679—80. években Krasznahorkáról küldött levelei. Thaly *Adalékok* 314—323. l.

² Az 1674-iki adománylev. közli Nagy Iván (IK. 1898. 88. l.), az 1684-ikit ugyanő (U. o. 202—05. l.) Mindkettő megható emléke a régi idők urai és főember-szolgáik közti viszonynak.

dolgokra vonatkoznak. Tassy Mihály ugyanis (többször egyedül, néha követtársával is aláírva) Sopronból 1681. május 8-án, június 13-án és 23-án és szept. 3-án jelentéseket küld Fülekre, melyeket aztán a legközelebbi közgyűléseken tárgyaltak. *Bár Gyöngyösy László szerint a vármegyei levellár régi iratai elvesztek*, az Index pontos jelzése alapján kikértem e jelentéseket, s *öt perc múlva kezemben volt Tassynak mind a négy jelentése* (összes mellékleteivel), *melyeket Gyöngyösi István h. alispánnak* «mint jóakaró sógor urának» *címzett* s rendesen így végzett: «Kegyelmednek szeretettel szolgáló atyafia, sógora N. Tassy Mihály.» *Mindegyik levélen rajta van Gyöngyösinek a levél érkezése napját és átvételét öreges betűkkel igazoló két sora* s a h. jegyzőnek az a följegyzése, hogy a jelentést mikor tárgyalta a közgyűlés. (Mivel Tassy M. okt. elején hazament, a következő jelentéseket már Bulyovszky F. küldi, nem Gyöngyösi, hanem Tassy alispán címére.)

Gyöngyösy László tudta, hogy a költő Gyöngyösi mint Gömör vm. követe Sopronban van, s ha előbb nem, most csupán az Index adataiból is meg kellett győződnie, hogy a hevesi h. alispán, aki ugyanakkor állandóan itthon van, nem lehet azonos a költő Gyöngyösivel, mint ő állította. Mint ahogy nem bolygatta azt a kérdést, hogy miért küldötte követéül Sopronba Gömör, s miért nem Heves megye, ahol már oly régóta működött és annyi érdemet szerzett: itt is legkényelmesebbnek találta az ő állítását meghazudtoló Index-adatokat mellőzni. Úgy látszik, Gyöngyösy László — bár oly sokat foglalkozott Heves megye ügyeivel — nem tartotta szükségesnek Szederkényi munkáját sem átlapozni, pedig itt is megtalálta volna Tassynak Gyöngyösihez intézett leveleit bő kivonatokban,¹ valamint egyéb megyei szereplését is; de persze Szederkényi sehol sem azonosítja a hevesi Gyöngyösit a költővel.

De mellőzött Gyöngyösy László korábbi adatokat is, melyek árulói lehettek volna az ő állításainak. Az Indexben az 1671. márc. 19-iki közgyűlésről három Gyöngyösi-vonatkozású adat van, de ő csak azt közli, mely szerint az alispán és szolgabírák (köztük Gyöngyösi István) számadásainak átvizsgálásáról tett jelentést a kiküldött bizottság. *Ugyanazon dátum alatt még a következő két bejegyzés van:*

1. «Gyöngyössi Stephani Judlium uxori, eo quod tribus vicibus coquam egerit, floreni 14, denarii 40 conferuntur,» a jegyzőkönyv 21. lapján ugyanaz magyarul ekkép van bejegyezve: «Gyöngyösi István szolgabíró úr feleségének három rendbeli szakácskodásáért a nemes vármegye deputatus számvevőinek (tehát az előbb említett bizottságnak) conferáltatik 8 thallér érő 14 frt és 40 denár». A köv. bejegyzés aztán ugyanazon dátum alatt *Gyöngyösiné* nevét is megmondja, ugyanis

¹ Szederkényi N. id. m. III. köt. 149. s köv. I.

2. az Index szerint: «Gyöngyösy Stephanus nomine uxoris suae Sophieae Bekeny literis Nobilitaribus pro parte Casparis Kovács in Mikófalva degentis Anno 1670. 29. Januarii emanatis — contradixit.» A jegyzőkönyv 22-ik lapján meg van említve, hogy Kovács Gáspár jobbágya volt Gyöngyösinének, s az a határozat is jelezve, hogy Kovács Gáspár armalis-levelét egyelőre visszatartják a következő közgyűlésig. Abban az időben t. i. igen gyakori eset volt, hogy tehetősebb jobbágyok földesurukkal való kiegyezés vagy katonai érdemeik alapján armalis-levelet kértek és kaptak a királytól.¹

Gyöngyösy Lászlóra nézve nagyon kellemetlen meglepetés lehetett az a fölfedezés, hogy a hevesi szolgabíró felesége az *Bekényi Zsófia*, akiről már Dugonics is írt, holott a költő első felesége — Nagy Iván kétségtelen megállapítása szerint — az a Baranyai Ilona, akitől való leszármazását éppen ő (Gyöngyösy László) vitatta legjobban. Ez a fölfedezés halomra döntötte volna minden hevesmegyei megállapításait: *egyszerűen mellőzte tehát a Bekényi Zsófiára vonatkozó adatokat*. Mindenesetre nagyon jellemző módja a történelmi kutatásnak! Ezek után természetesen nem érdekelték őt az Indexeknek azok az adatai sem, (II. köt. 1663 jún. 20., 1665. dec. 9., 1667. május 23.) melyekben Bekény János és Bekény András (1667-ben Gyöngyösi Istvánnal együtt) mint megyei birtokosok szerepelnek és Zsófiának testvérei lehettek.

De hátra van még Gyöngyösy László kutatásainak koronája. 1682-ből csak egy adatot talált az Indexekben, amely szerint az ápr. 29-iki közgyűlésen Gyöngyösi István h. alispánt (másokkal együtt) a megyei porták kiigazítására küldték ki. Hogy több adatot nem talált, azt avval okolja meg (id. h. 196. l.), hogy ezentúl «*öregeége miatt is, minden idejét Gömörmegye ügyei foglalták le*». Mindenesetre furcsa okoskodás, hogy aki 30 éven át ennyit dolgozott Heves megye közügyeiben, *öregege*re más megyébe menvén, ott még 22 éven át olyan fárasztó munkát végezzen, s e mellett 1700 ig olyan nagy irodalmi munkásságot fejtsen ki, mint a költő Gyöngyösi Istvánról tudjuk. Más oka lesz tehát annak, amiért 1682-ön túl a hevesi Gyöngyösi István nem szerepel az Indexekben.

Heves megye 1682. aug. 12-én tartotta utolsó közgyűlését Füleken, melyet a következő hetekben Thököly seregei ostrom alá fogtak, s miután a várat és az alatta elterülő várost rommá lötték, szept. 16-án el is foglaltak. Így a török hódoltság idején ide menekült nemesi családok hajléktalanokká lettek, s Heves megye 1682. november 25-től kezdve felváltva Losoncon, Gácsen, utóbb Gyöngyösön tartotta gyűléseit, mindaddig, míg

¹ Szederkényi szerint (id. m. III. k. 396—7. l.) 1655-től 1683-ig csupán Heves vmében 174 ilyen (név szerint felsorolt) új nemes armalisát hirdették ki

az Eger visszafoglalása után következő évben (1688.) visszatérhetett régi székhelyére. 1683. febr. 25-én Losoncon tisztújító gyűlést tartottak, melyen a vármegye régi alispánját és három szolgabíróját újra megerősítették tisztségükben, a betegség miatt lemondott 4-ik helyére újat választottak, végül *helyettes alispánná* — mint a jegyzőkönyv 193-ik lapján fel van jegyezve: *«post fata Egregii condam Stephani Gyöngyössi — maiori et potiori vocom suffragio — eligitur Dnus Andreas Szilassy»*. Az érdemekben megőszült hevesmegyei Gyöngyösi István helyettes alispán tehát, a Bekényi Zsófia férje, *nem* — mint Gyöngyösy László állítja — *Gömör megyébe, hanem a másvilágra költözött*. Előbb is betegeskedvén, füleki otthonától megfosztva 1682/3. telén kétszeresen érezhette hontalansága terheit, s nyilván ezek súlya alatt roskadt össze. Ezért nincsen róla több említés a hevesmegyei jegyzőkönyvekben és ezek név- és tárgymutatóiban.¹

Ezzel — azt hiszem — véglegesen tisztáztam azt, hogy a Heves megyében 1653—1682-ig szereplő esküdt, szolgabíró és helyettes alispán, meg a Gömör megyében szereplő költő, ügyvéd, országgyűlési képviselő és első alispán Gyöngyösi István *nem ugyanazok, csak névrokonok*, s így Gyöngyösy Lászlónak azt a terjedelmes tanulmányát és adatközlését (IK. 1908. 194—204. és 338—346. l.), melyben az amarra vonatkozó levéltári adatokat mind a költőre vonatkoztatja: mint felületes, hibás s az olvasót tudatosan megtévesztő dolgozatot végkép ki kell törölnünk a Gyöngyösi-irodalomból. A megtévesztés, sajnos, annál károsabb, mert alaptalan véleményét egyéb téves föltevéseivel együtt későbbi dolgozataiban (IK. 1911. 223. l. Prot. Szemle 1912., Uránia 1913—14.) nemcsak fenntartja, de mint bizonyosat hirdeti, s azokat már az irodalomtörténeti kézikönyvek is kezdték átvenni.

BADICS FERENC.

¹ Felesége, kit egy gömörmegyei levéltári adat szerint 1653-ban mint Barsi János özvegyét vett nőül, már régebben elhalhatott, gyermekeik pedig — úgy látszik — nem maradtak, legalább Heves megye későbbi irataiban sem annak, sem emezeknek neve nem fordul elő.

KÖZÉPKORI LÁSZLÓ-LEGENDÁINK EREDETÉRŐL

(Első közlemény.)

I.

A középkori magyar László-legendák eredetével mindössze egy értekezés foglalkozik, de ez annál meglepőbb eredménnyel. «A magyar László-mondakör tudatos átvétel; nem a tömeglélek spontán terméke, hanem hivatásos írók öntudatos egyéni műve; nem úgy van a magyar mondaköltészet különböző időből származó emlékeiből összeszerkesztve, hanem amennyiben átvétel, tervszerűen készült egységes költői termék.»¹ Magyarán szólva: a László-hagyomány történeteit annak idején tudatosan, szántszándékkal, egyetlen idegen hagyományból merítették és kötötték össze a szent király emlékével. A kizsákmányolt forrás pedig nem egyéb, mint a komposztelai mártírnak, idősb Jakab apostolnak mondája.

A meglepő fölfedezés azon a tételen alapszik, hogy a magyar hagyományból nem kevesebb, mint nyolc elbeszélés hat Jakab-történetnek a visszhangja. A két hagyomány tehát annyi ponton érintkezik egymással, hogy a magyart lehetetlen másnak, mint a Jakab-hagyomány «tudatos átvételé»-nek minősíteni.

Az irodalom hallgatagon tudomásul vette az új eredményeket. A Jakab-hagyomány nem érdekelte közelebbről a magyar tudományt; nem igen ismerték, viszont a fölfedező értekezés sem tartotta szükségesnek a bemutatását. A dolgozatnak néhány szembeszökő fogyatkozása szintén elkerülte a közfigyelmet. Pedig a kérdés távolról sincsen megoldva és egyáltalán nem olyan egyszerű és világos, mint amilyennek a fiatal fölfedező feltüntette.

A Jakab-mondák irodalma, mint az értekezés is rámutat, a *Bibliotheca Hagiographica Latina* első kötetében van összefoglalva. Maga a mondai anyag négy részre oszlik, amelyek csupán a közös fő hős révén függenek össze egymással. Az első a IX. század körül bukkan fel először.² Írója ABDIÁSNAK,

¹ Katholikus Szemle. 1923: 79. l.

² *Historia certaminis apostolici*, lib. 4. V. 6. Fabricius, *Codex apocryphus Novi Testamenti*. Hamburgi 1719. 516—531. l.

az Üdvözítő kortársának és babiloni püspöknek vallja magát, tárgya: az apostol földi pályfutása. Jakab az apostolok szétoszlása után Hispaniában prédikál, de fáradozásának nincs kellő foganatja. Kedvét veszítve visszatér Palesztinába és nagy harcba keveredik a zsidósággal. A papok az ördögös Hermogenest uszítják rá; Hermogenes ördögei által akarja megejteni, de minden törekvése meghiúsul az apostol szentségén és lelki hatalmán. Az ördögös megtér, a zsidók Heródeshez folyamodnak és a zsarnok megöleti az Úr szolgáját.

A második rész a XI. század elejéről való és állítólag AIMON fleury-i szerzetes munkája. A megölt apostol tanítványai hajóra szállanak mesterük maradványaival. A hajó hat nap alatt, emberi kormányzás és közreműködés nélkül, éri el a spanyol partokat. Ott a test tüzes fényben ragyogva hirtelen a magasba emelkedik, majd tizenkét mérföldnyi repülés után leszáll azon a vidéken, melyet Isten nyugvóhelyül rendelt számára. A tanítványok angyali vezetéssel érnek oda és Luparia asszonytól, a vidék gazdájától sírhelyet kérnek a mester számára. A pogány nő el akarja őket veszíteni. Azt feleli: «Menjetek a szomszéd hegyre, ott legelnek az ökreim. Fogjatok be közülök néhányat és vigyétek el rajtok a testet ahova akarjátok.» Abban sántikál, hogy a vad, dühös állatok széttapossák, összetörik őket. Mindhiába: a tanítványok keresztet vetnek a fenevadakra, ezek rögtön megszéledülnek, befogatják magokat és elhúzzák a testet, ahova a tanítványok kívánják: Luparia palotájába. Az asszony megtér s egyházat szentel Jakab tiszteletére.¹

A XII. század vége felé JOHANNES BELETH újból összefoglalja a hagyományt. Az ő relációjában Lupariának Lupa a neve; a tanítványok Sz. Jakab holttestét először egy nagy köre fektetik, mely «legott úgy hozzáidomul, mintha emberi kéz hozzáfáragta volna», és ettől fogva koporsójául szolgál. Aztán az egészet fölteszik a szekérre. «Az ökrök pedig vitték emberi kormányzás nélkül, egyenesen Lupa asszonyhoz és meg sem álltak vele a palota közepéig.»²

A harmadik rész: Sz. Jakab sírjának fölfedezése. Ezt a XII. század közepe táján jegyezték föl egy könyvben, a *Historia Compostellanában*.³ A följegyzők elmondják, hogy az apostol sírja idő folytával mély feledésbe merült. Végre a IX. század elején a csallitban, mely egészen benötte, néhányan éjjelenként égő gyertyákat láttak. A dolgot megjelentették

¹ V. ö. Fidel Fita és Aurel. Fernández-Guerra: *Recuerdos de un viaje á Santiago de Galicia*. Madrid, 1880. 128—32 l.

² *Rationale divinatorum officiorum*, cap. 140. V. ö. Fita-Fernández-Guerra, i. m. 136—37. l. Migne, *PP. Lat.* 102. k. 144—145. l.

³ Florez, *España Sagrada*, 20. k. Madrid, 1792.

a püspöknek és ez maga is meggyőződött a csodáról. A sirt fölfedezték és nagyszerű egyházat építettek föléje.

Negyedik rész. A helyet innen fogva mind népszerűbbé tette a Jakab emlékéhez fűződő nemzeti hagyomány. A spanyolok Zebedeus fiában nemcsak Hispania apostolát, hanem egyúttal a spanyol népnek védőjét is kezdték tisztelni. Beszélték, hogy Ranimirus király 834 táján, mikor a mór zsarnokság már tűrhetetlen volt, összegyűjtötte a fegyverfogható férfiakat és megindult a «pogányok» ellen. Az ütközet Clavigium táján történt. A harcot megelőző éjjel Ranimirusnak megjelent Sz. Jakab. Biztatta, hogy ütközzék meg bátran, győzni fog, mivel ő mellette lesz a csatában. A király szót fogadott. A szaracénok sokan voltak, de az ütközetben ott volt Sz. Jakab is, fehér paripán, egyik kezében fehér zászló: a mórok nagy vereséget szenvedtek. A hagyomány föl van jegyezve egy apokrif levélben, amelynek első aláírója Ranimirusnak mondja magát.¹ továbbá a XIII. század első felében élt RODERICUS XIMENEZ toledói érsek spanyol krónikájában.²

A történet kétségtelenül fölötte népszerű volt; erre vall, hogy az 1045-iki coimbrai, az 1217-iki alcazári, az 1231-iki emeritai és az 1234-ben aratott xerezi győzelmet szintén Sz. Jakab hasonló beavatkozásával kapcsolta össze a hagyomány. Azonban tudtak egyébről is. Egy komposztelai pergamen-kézirat, a *Livre de saint Jacques*, vagy *Codex Calixtinus*, melyet a XII század közepe táján írtak össze, két idevágó munkát tartalmaz: PSEUDO-TURPINUS históriáját és egy csodagyűjteményt — állítólag II. CALLIXTUS pápa tollából — melyhez az előszó szerint még Magyarországon is gyűjtöttek adatokat.³ Az első arról szól, hogy Nagy Károly császár Sz. Jakab buzdítására mikép járta meg hadaival Hispániát; a második huszonnégy Jakab-csodát mond el,⁴ amelyeknek tárgyát ALMERI PICAUD parthenai-le-vieux-i pap, egy különben ismeretlen személy, a következő versekbe foglalta:

... Jam per totum fulget mundum
divinis miraculis,
Qui viginti viros olim
solvit ab ergastulis.

Hic defunctum urbi suae
a Cisera detulit,
Quem bis senas per dietas
una nocte contulit.

Schedulaque peccatoris
deleta apparuit,
Matris natum jam defunctum
ad vitam restituit.

Hic suspensum post triginta
dies vitae reddidit,
Peregrino Pictavensi
asinumque tradidit,

¹ Florez i. m. 19. k. 329—335. l.

² *Rerum Hispanicarum* lib. 4. cap. 13. Id. Acta SS. Boll. Jul. 6. k. 27. l.

³ Acta SS. Boll. Jul. 6. k. 47. l.

⁴ L. u. o. 47. s k. l.

Et Frisonem ferro tectum
ab abyssu eruit,
Praesulemque mari mersum
in navi instituit.

Vim vincendi Turcos viro
apostolus tribuit,
Peregrinum mari lapsum
per virtutem tenet.
De excelsa arce salans
vir sanus et eptus est,
Per crussillae tactum miles
salui redditus est.

Sanitati post vindictam
Dalmatius datus est,
A pro trata arce sane
mercator egressus est,
Militemque custodivit
a suis sequentibus,

Liberavit virum aegrum
pressum a daemonibus.

Interfectum a seipso
ad vitam resituit,
Et altaris valvas clausas
comiti aperuit,
Stephanoque, servo Dei,
ut miles apparuit,
Virum captum comes spata
laedere non potuit.

Hic contractum membris captum
erexit humiliter,
Vinculatum solvit virum
ter decies dulciter.
Haec sunt illa sacrosancta
divina miracula,
Quae ad decus Christi fecit
Jacobus per saecula.¹

A magyar László-hagyomány, mint látható, két pontját kivéve, teljesen távol van ezektől a Jakab-történetektől. De a Kath. Szemle írója nem is reájuk, vagy legjavarészt nem reájuk alapítja következtetéseit. Az értekezés szerint a László-hagyományok váci szép szarvasjelenésének és László király csodás forrásfakasztásának eredetije a következő Jakab-monda volt: a keresztény sereg szomjuhozik; ott terem egy szarvas — fején fényes keresztet visel — és a sereget elvezeti egy forráshoz. Az a csodatörténet, hogy László imádságára az erdőből szarvasok és bivalyok tódulnak elő és a fejedelmet szelíden követik a táborba, viszont erre a Jakab-mesére menne vissza: a ker. sereg éhezik; az erdőből ökör- és szarvas-csordák törtenek elő és az éhezők rendelkezésére bocsátják magokat. Végre a kún aranyak históriájának ismét az a középkori spanyol hagyomány volna a kútfeje, hogy a megvert szaracénok az üldöző keresztények elé szórták drágaságaikat, de az arany-ezüst holmi Sz. Jakab «áldására» értéktelen lim-lommá változott. Mindez kétségtelenül más fordulatot adna a dolognak; de éppen itt a bökkenő: a *Bibliotheca Latina* semmit sem tud a felsorolt Jakab hagyományokról. A mondák valahonnan másuttan kerültek és erről a forrásról maga a fölfedező értekezés sem tud számot adni. Az első és az utolsó monda DOMENICO BARTOLINI Jakab-monografiájából² van idézve, a középső egy magyar dolgozatból;³ holott a valóság az, hogy a meg-

¹ Dreves, *Analecta hymnica*, 17. k. 210–211. l.

² *Cenni biografici di S. Giacomo Apostolo il Maggiore*. Roma, 1885. 55., 62. l. V. ö. Kath. Szemle, 1923: 67., 68. l.

³ Kath. Szemle, 1894: 407. l. V. ö. u. o. 1923: 68. l.

jelölt helyeken, sőt a megjelölt munkákban árnyékuk sem található.

Hasonló a sorsa egy negyedik Jakab-csodának, mely állítólag a László király tetemei fölött megjelent csillag történetének volt a mintája. «A Jakab-mondakörben a szent sírját szintén egy ragyogó csillag jelöli. E csillag-motivumból magyarázták tudós etimológiával a Compostella (= campi stella) elnevezést.» Az értekezés az «Acta SS. Jul. tom. VI. §. 46.»-ra utal mint a csillagesoda forrására,¹ de az idézés módja nem vág a nagy munka beosztásához. A fölfedezés szemmel láthatóan a júliusi hatodik kötet 16. lapjára támaszkodik, ahol valóban szó van Sz. Jakab sírjának földezéséről, bár nem az értekezésével egyező értelemben. Cuperus ott egyszerűen a *Historia Compostellaná*t beszélteti: «A püspöknek tekintélyes férfiak hírül vitték, hogy a csallitban, mely Sz. Jakab sírját az idők folyamán benőtte, éjjelenként gyakran égő gyertyákat láttak... A püspök tehát elmenvén ama helyre, az ott égő szövétnekeket saját szemével kétségtelenül meglátta».²

Száz szónak is egy a vége: az *Acta SS.* nem tud az apostol sírját mutató csillagról. Az értekező félreértette az «ardentia luminariá»-t, vagy, ami még valószínűbb, más forrás hatása alatt áll, mint amelyre hivatkozik. Ez a mű alkalmasint Temesvári Pelbárt *Pomeriuma*, illetőleg a *Pomerium* Jakab-napi első prédikációja, melynek végén — a szent testének translatiójával kapcsolatban — a következő megjegyzés olvasható: «Hermannus is beszéli krónikájában, hogy akkor a mezőn fényes nappal, mindenek láttára tündöklő csillag jelent meg; és erről hívják azt a várost *Compostellának*».³

A tudósítást ebben az alakjában némi elhamarkodással nem volt nehéz félremagyarázni. De a hely nem csupán a *Pomeriumban* fordul elő. Pelbárt *Discipulusból* vonja ki a maga szövegét; viszont Herolt világosan megmondja, hogy a csillagot nem az apostol sírja fölött, hanem holttestének szállítása közben a mezőn látták. «És erről a translatióról olvasható Hermannus krónikájában, hogy az *Ur 48-ik esztendejében* azalatt, hogy ama vad ökrök Boldog Jakab testét vitték, a mezőn fényes nappal mindenek

¹ Kath. Szemle. 1923. 69. l.

² Retulerunt se *luminaria* in nemore, quod super beati Jacobi tumbam diuturna vetustate excreverat, nocturno tempore *ardentia* multoties vidisse, ibique angelos sibi apparuisse. Quo audito ipsemet ad eum locum... accessit et *luminaria* in praedicto loco *ardentia* propriis oculis procul dubio aspexit.

³ Dicit etiam Hermannus in chronica: quod tunc clara die in campo apparuit stella fulgida in aspectu omnium: inde civitas illa *compostella* vocatur.

láltára tündöklő csillag jelent meg. Ezért hívják azt a várost, ahol teste nyugszik, Compostellának». ¹

Világos, a Hermannus-féle csillaghagyomány nem azonos az értekezésben említett csillagmondával. Az írók azonban még egy csillagról emlékeznek. Az értekezés nem tud róla, de Bartolini könyvében nyoma van, hogy a szájhagyomány szerint Sz. Jakab sírját amaz égő mécseken vagy gyertyákon kívül egy tündöklő csillag is mutatta; ² mi több, ugyanott a 195. lapon XIII. Leo pápa brevéje hivatkozik rá, hogy a csillag megjelenése «constans fama est», azaz «állandó hagyomány». ³

A korábbiak közül említi a dolgot Florez a XVIII. században; de hozzáteszi, hogy csak általános véleményről van szó, amely nem gyökerezik a régiségben. «Közönségesen hivatkozni szoktak rá, hogy ama világosságok közt, melyek a szent kincset — Jakab földi maradványait — megmutatták, volt egy csillag is, és a mező, ahol megjelent, innét nyerte állítólag a «Campusstellae» nevet... Csakhogy a régi emberek egyáltalán nem beszélnek csillagról...» ⁴

Az értekezés az említetteken kívül még három magyar történetet kapcsolt össze két Jakab-mondával. Az első Salamon király pozsonyi kalandja. Salamon párbajt akar vívni Lászlóval, de hirtelen visszafordul, mivel a herceg feje fölött «angyal-

¹ Et etiam de hac translatione legitur in cronica Hermanni, quod anno domini 48. dum corpus b. Jacobi ducerent indomiti boves, die clara stella apparuit in campo in aspectu omnium hominum. Inde civitas illa, ubi requiescit corpus eius, Compostella vocatur. — *Sermones de Stis. De s. Jacobo apostolo*. Sermo 28.

² Per la qual cosa raccoglie il lettore da questi documenti come per divina disposizione fossero più volte apparsi ardenti splendori ed una lucidissima stella, secondo la tradizione mondiale confermata dal fatto, sul piccolo bosco che ricopriva i ruderi della sacra edicola, ch'era soprastante al sepolcro di S. Giacomo. — *Cenni biografici*, 74. l.

³ Constans fama est veluti refixam coelo stellam splendidissimam apparuisse, quae suo fulgore indicium faceret loci, ubi sacri cineres conditi fuerant.

⁴ Lo comun es recurrir à que entre las luces que indicaban el sagrado tesoro, había una Estrella, por la qual el campo en que se aparecia, se dijo *Campus Stellae*, y corrompido por el vulgo, Compostela... *Los documentos mas antiguos que hablan de la invencion, no mencionan Estrella*, sino luces: *Luminaria* dice la Compostelana: La Historia Iriense escrita en lengua vulgar... dice *Candelas y luminarias*. La Escritura del Rey D. Alfonso VI. *Sacris luminaribus*. — *España Sagrada*, 19. k. 70. l. — Az itt említett Alfonzó-féle levél 1077 ben költ és egyebek közt a következőket mondja: In temporibus Serenissimi Regis Adefonsi, qui vocatur Castus, cuidam Anachoretæ, nomine Pelagius, qui non longe a loco in quo apostolicum corpus tumulatum jacebat, degere consueverat, primitus revelatum esse angelicis oraculis dignoscitur. Deinde sacris luminaribus quam pluribus fidelibus in Ecclesia Sancti Felicis de Lovio commorantibus ostensum. Qui inito consilio Iriensem Episcopum Dominum Theodorum arcessunt, sanctam visionem illi detegentes. Qui... fidelium votibus actis, Beati Apostoli sepulchrum marmoreis lapidibus contextum invenit.

sereget» pillant meg, amely öt tüzes pallosokkal fenyegeti. A Jakab-hagyomány szerint viszont Sz. Ferdinánd testvére, Alfonz, «egyszer pogányokkal került szembe, akik végül is megfutamodtak, mert Sz. Jakab és az angyalok légiója Alfonz védelmére tüzes kardokkal rontott a pogányokra».¹

De mint a többi, ez is csak álomhüvelyezés. A két történet nincs híven közölve és kivonataik világos nyomait viselik a fölfedező faragásának. A magyar krónikák szerint Salamon mindössze két angyalt lát a herceg feje fölött; viszont a spanyol monda angyalai csak szállonganak a levegőben, kardjuk egyáltalában nincsen és nem is avatkoznak a csatázók dolgába.²

Ilyen alapokra kétségtelenül lehetetlen helytálló épületet emelni. Fokozza a bajt, hogy a még hátralevő két összevetés sem olyan természetű, hogy belőle közvetlen kapcsolatokra keltsen következtetni. Az egyikben a szent király holttestének Váradra vitele van szembeállítva Jakab apostol tetemeinek Lupához való szállításával, a másodikban a *Dubniczi krónika* 1345-iki patrocínium-csodája a xerezi csata történetével.³

Az első két elbeszélés abban érintkezik, hogy a szekéren nyugvó tetem itt is, ott is emberi közreműködés nélkül jut el céljához. A közvetlen összekapcsolás mégsem meggyőző, mivel a rokonság részben, és ép a mese lényegében, tagadáson alapszik. A történetek egyeznek abban, hogy valami hiányzik belőlük; a valóságban két teljesen különböző dologról van szó: itt a szekeret barmok húzzák és irányítják, amott az alkalmatosság fogat nélkül, magától végzi mozgását.

Az ilyen helyekre épen nem lehet ráfogni, hogy az egyiknek okvetlen a másik volt a forrása. Effeléről legfeljebb akkor lehetne szó, ha a nyolc magyar mese közül legalább a tetemesebb rész közvetlenül a Jakab-hagyományokhoz kapcsolódna. Mint látható, eddig nem merült fel ilyen érintkezés, de a *Toldi estéjében* megénekelt 1345-iki csoda kapcsolata sem mondható ilyennek. A mórok ellen hadakozó apostol és a legyőzött ellenség vallomása kétségtelenül egyezik a magyar mondával; de hangsúlyozni kell, hogy az egyezés a mondának csupán egyik felére szorítkozik és épen ez a rész egyéb, nagyon elterjedt mondákkal is összevethető.

¹ Kath. Szemle. 1923: 67. 1.

² Plurimi ipsorum Maurorum dixerunt se vidisse equitem equo albo invectum. cum vexillo albo in manu una, gladio evaginato in altera, quem alii multi equites albi sequebantur: *vidisse etiam per aërem discurrentes angelos*: quodque equites isti multo plus damni inferebant Mauris, quam ipsimet Christiani, quorum etiam aliqui idem se conspexisse testati sunt. — Rodericus, *Chronica S. Regis D. Fernandi*, lib. VIII. Vö. *Acta SS. Máj.* 7. k. 323. 1.

³ L. az előbbi jegyzetet.

Az értekezés nem oldotta meg az eléje tűzött feladatot, azonban a fölfedezést nemcsak az említett nehézségek teszik elfogadhatatlanná; hiábavalósága teljes mivoltában a kronológia világánál bontakozik ki. A fölfedező szerint a László-mondákat tervszerűen szedegették ki a Jakab-hagyományból. Azt is, amit a régi Gesták tartalmaznak, azt is, amit az írott legenda foglal magában; azt is, ami Temesvári Pelbártnál bukkan föl először, azt is, amit 1345-ből a *Dubniczi krónika* beszél el a XV. században. Nem veszi észre, hogy az «átvevő» írónak, vagy, ha többen voltak, ennek az egységes terv szerint dolgozó, egymás szándékát ismerő embercsoportnak — ha Hóman Bálint föltevése helyes és a mondák egyrésze már a László korabeli Gestában előfordul¹ — a XI. század végétől, de legalább is 1192-től (ezt az évet a korzendonki László-legendá szerzője tudvalevőleg már a maga idejének vallja) 1345-ig, tehát nem kevesebb mint jó harmadfél, vagy legalább is másfélszáz esztendeig kellett volna élnie és rágódnia a Jakab hagyományok kizsákmányolásán.

Ez a szerencsétlen föltevés igazán nem jogosította föl kitalálóját, hogy szántsándékos csalással vádoljon meg tisztet, rég porladó írókat és sarat vessen a magyarságnak egy ősi kegyeles emlékére.

II.

A legendák mivoltáról a nagyközönség körében igen eltérők a vélemények. Sokan szenttörténeteket látnak bennök és a legendairodalmat a história körébe utalják; mások pusztá képzelődés szüleményeinek és hazugságok szövedékének minősítik és minden benső értéket megtagadnak tőle. A két vélemény közül azonban egyik sem kifogástalan.

A tudomány rég eldöntötte,² hogy a legenda mint műfaj nem pusztán a keresztény szellem terméke, hanem már a legrégebb népeknél megtalálható. Az egyiptomiak és a görögök legendái: az ő isten- és hősmondáik. Krisztus urunk és a szentek csodatételeivel szemben a pogányok a régi hősök és istenek csodáira hivatkoztak és az elbeszélésekben a nép vallásos gondolkodása és erkölcsi felfogása jutott kifejezésre. Ezek a mondák tovább éltek a tömegek lelkében akkor is, mikor a kereszténység véget vetett a pogányságnak. Az új szellem nem semmisítette meg őket; akárhányat feltámasztott és újjáalkotott. Az embereknek az új világnézet hatása alatt új ideáljai támadtak: a világ a szentekért, mártirokért lelkesült;

¹ *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói.* Budapest, 1925. 105. l.

² H. Günter. *Die christliche Legende des Abendlandes.* Heidelberg, 1910. 1—12., 49. és k. l.

de az új hősök alakjai — épen mint a képzőművészetben — részben antik hagyományok ékességeivel vannak földiszítve.

Aztán figyelemre méltó, mit tartottak magok a régiek a mítoszról és hősmondákról. Strabo azt mondja, hogy a home-roszi mondák épen *nem igazak*, de mégis van bennök *bizonyos igazság*. «Mivel az ősök a dolgokról való nézeteiket szerették felöltöztetni és egy-egy mítosz által juttatni kifejezésre.»

Hasonlókép beszél Pausanias Görögország leírásában: A mítoszban nem a történet a fődolog, hanem a vallásos tételek és az erkölcsi tanulságok, amelyek bennök ki vannak fejezve.

Az isten-mondák tehát a nép teológiája és erkölcstana; mint történetek nem igazak; de bölcseséget lehelnek, az ifjúságot és a gyengéket vallásos nézetekre oktatják, a jóra buzdítanak és megutáltatják a gonoszszágot.

Ugyanezt kell mondani a keresztény legendáról. A legenda nem történelem, hanem költemény, amely oktatni és buzdítani akar: tanító és buzdító példa a hívek számára. «A Sz. Kristóf-legenda», írja Luther, «nem história. De a görögök mint bölcs, tudós és értelmes emberek efféle dolgokat költöttek, hogy megmutassák, milyennek kell lennie a keresztény embernek, és aztán: milyen sors vár rá.»

A középkor nem jutott el ennyire. Az első mártir-akták szerkesztői, aztán Eusebius, aki szintén egy sereg mártíriumot jegyez föl, kifogástalan történelmi munkát végeztek. Utódaik szintén történetíróknak tudják magukat és az egykorú történetírás módszerét használják. A legendázó legtöbbször megmondja, mikép jutott a közölt adatokhoz. A szerkesztők és átdolgozók lehetőleg még szavaiban is híven megőrzik forrásaik szövegét. «Az olvasó ne ütközzék meg az előadás egyenetlenségén; mert mind azt, amit a régiek történeteiből meríték, mind amit szétszórót följegyzésekben találok, szóról szóra írom át» — mondja Hincmar érsek Sz. Remigius életében.

A legendát mégsem lehetett a história szigorú korlátjai között megtartani. Néhány kiváltkép józan elme megkísértheti, hogy ír egy száraz életrajzot valakiről, akihez közvetlen közel állott, és munkájába nem iktat egyebet a saját közvetlen, jól megbírált adatainál. De ez a legritkább kivételek közé tartozik. A legendairó hőse mindig olyan ember, akit a hír már magasra emelt, aki már a legenda költe előtt mint szent él a köz-tudatban. A legenda mindig a köztudatra támaszkodik és többet vagy kevesebbet okvetlen föl kell ölelnie ennek tartal-mából. Adni adhat hozzá, de nem nélkülözheti a hagyományt: a tanuvallomásokat, a régi írások adatait, a kortársak szóbeli értesüléseit és tapasztalatait. Ami aztán következik, az a történetíró munkája, de a középkorié. A legendairás e részt semmiben sem különbözik a krónikairástól. Egyiknek sincsen

valódi kritikája. Azt mondják: «a becsületes szemtanuk vallomásait föltétlenül el kell fogadni». Nem veszik észre, hogy a szem- és fültanuk család szándék nélkül is csalhatnak. Még nagyobb a baj a másod-, harmad-, tizedkézből került adatokkal. Ezekre az a szabály: «igaz, amit a becsületes emberek igaznak tartanak». Nem jut eszükbe, hogy jóhiszeműleg is lehet tévedéseket és hazugságokat terjeszteni. Egyáltalán nem ismerik a hagyomány természetét. A krónika költői hagyományok tárházává lesz, a legenda história helyett oktató, buzdító költeménnyé.

A történeti hagyományok telve vannak rávitellel. Az emberek hallanak egy történetet valakiről; a mese szájról szájra jár; egy helyütt úgy pedzik, hogy még ez vagy amaz is hozzátartozott, és megtoldják; másutt kifelejtene belőle valamit és jóhiszeműleg helyrepótolják. Egészen közönséges, hogy a nép elfeledi a valódi hős nevét; hall egy másíkról, azt hiszi, hogy a történet erről szólott, és az új névhez fűzi a hagyományt. A dologra számtalan példa van a profán mondákban, de még inkább a legendában, melynek hősei rendszerint jóval távolabb esnek a tömegtől, hogy sem nevöket pontosan megjegyezhetné. Képzeljünk magunk elé egy középkori magyar falut vagy várost, ahol a papok Sz. Leó, Wolfgang, Dunstanus, Paphnutius, Rupertus, Pachomius és egyéb szentek tetteiről prédikálnak. A mesék megragadják az egyszerű lelkeket; a neveket talán már hazáig elfelejtik. Mily könnyen ragadnak ezek a gazdátlanú lett históriák, legendafoszlányok újabb meg újabb szentek neveihez! A szájhagyomány ugyanazt a történetet sokszor húsz-harminc hitvallóhoz, vértanúhoz is hozzávarrja; egyes epizódok össze-visszajárják a legenda-irodalomnak legkülönbözőbb területeit.

Csupán a magyar nemzeti legendákból egész sorát lehetne idézni az idevágó példának. Sz. Imre élete a XII. század első felében elmondja, hogy 1110 táján, Álmos hercegnek Konstantinápolyban jártakor, valami jámbor caesareai férfiú épen a császárnál volt követségben. Ez az ember Özsébnek, a caesareai metropolitának viselt dolgai közt a következőket olvasta: Özséb egyszer, ahogy papjaival és a néppel processziót járt, a magasból édes angyali éneket hallott. Kinyitotta lelki szemét és látta, hogy boldog Imre herceg lelkét viszik fölfelé. Vala pedig ott nagy sok gonoszlélek is, mintha valami hibát találtak volna benne . . . Midőn pedig Özséb elálmékodott a látványon, az égből szózatot halott, hogy most viszik boldog Imre herceg lelkét nagy örvendezéssel a mennyországba.¹

Később egy varsói kézirat ezt az egész elbeszélést Sz. István király halálához kötötte. Álmos herceg útjáról nincs

¹ M. Florianus, *Fontes domestici*, 1. k. 135—136. l.

többé szó; de meg van jegyezve, hogy a görög püspök tüstént követet küldött Magyarországra megtudakolni a valóságot. A követ pedig úgy találta és írást is adott róla, hogy minden azon mód történt, ahogy a püspök látta és hallotta.¹

Az átvitel oka ez esetben föltehetőleg a használt forrás-szöveg fogyatékosága, vagy az író figyelmetlensége. Az eset ugyanis el van mondva a Hartvik-féle István-legendában,² de Imre herceg, nem pedig István király halálával kapcsolatban. A hozzácsatolt megjegyzés viszont arra vall, hogy a kompilátornak egyéb legendás hagyományok is csenghettek fülében.

Nézzünk kissé körül a datált legendák között és meglepetve vesszük észre, hogy a lelkek égbevitelének látása egymagában vagy a tudakozódás motivumával kapcsolatban milyen gyakori jelenség a legendairodalomban.

A XI. század végén, 1195 táján az a hír volt elterjedve, hogy egy szerzetes látta, amint az angyalok Sz. Bernwardus lelkével az égbe repültek.³

1054. körül arról van szó, hogy egy Albert nevű ember hatodmagával nézte, mikép vitték IX. Leó pápa lelkét az angyalok egy fényes úton a mennyországba.⁴

Ugyanebből a századból III. Viktor pápa⁵ egy János nevű barátról emlékezik. Ez az ember a capuai benediktinuszok klostromában egyszer éjnek idején megpillantotta, hogy egy másik, hasonlóképen János nevű jámbor testvér lelke nagy fényesség közt az égbe emelkedik. A dolgot sietett elmondani a szomszédos Sz. András klostrom apátjának; utóbb kiderült, hogy a látomás és a páter halálának ideje egybevágott.

A X. században páter Osbernus, Sz. Dunstanus életirója jegyez föl egy hasonló esetet. Dunstanus egy alkalommal az egyházban imádkozott. Hirtelen észrevette, hogy az angyalok egy tanítványának lelkét viszik a magasba. Tüstént összehívta a testvéreket, hogy imádkozzanak a megholtért. Alig végezték el a könyörgést, máris megérkezett a híradás, hogy az illető tanuló elhunyt.⁶

Sz. Lifardus remete, mint fr. Letaldus írja, utazás közben volt tanuja Sz. Theodemirus lelke égbevitelének.⁷

Rimbertus érsek a IX. század végén említést tesz egy gyermekről, akit pajtásai az iskolában megverték. Sz. Anscarius

¹ Bielowski, *Mon. Poloniae hist.*, 1. k. 510. l.

² M. Flor., u. o. 58. l.

³ *Mon. Germ. Hist. Script.* 4. k. 782. l.

⁴ *Historia mortis et miraculorum S. Leonis*, 1. fej.

⁵ *Dialog.*, 2. könyv.

⁶ *Vita S. Dunstani*.

⁷ *De miraculis S. Maximini*, 3. fej.

látásban látja, hogy a gyermek lelkét az angyalok a magasba viszik; ebből tudja meg, hogy a szegény fiú meghalt.¹

Egy másik IX. századbeli író, Agnellus, viszont János apátról meséli, hogy egyszer elragadtatásában szemlélője volt, amint az angyalok valami Leopatus nevű ember lelkét egy nagy kendőn fölfelé emelték. Rögtön tudatta a papokkal, hogy Leopatus meghalt; és állítása igaznak bizonyult.²

Rabanus Maurus egy régibb datálatlan hagyományt melegeit föl, Mária Magdolna apokrif legendájának azt a részét, hogy mikor Mária meghalt, testvére, Sz. Márta látásban látta, miképen mentek lelkével az angyalok a mennyországba.³

Még érdekesebb, mivel a mi legendáinkhoz közelebb áll, Sz. Gallus látása. Walafridus Strabo szerint Sz. Gál egy éjjel megpillantja Sz. Columbanus lelkének égbevitelét. Reggelre kelve misét mond érte és elküldi Magnoaldus diakonust a bóbiói kolostorba. A diakonus aztán visszatér a hírrel, hogy Sz. Columbanus csakugyan meghalt, még pedig abban az időben, amelyben lelkét Sz. Gál fölemelkedni látta.⁴

A VIII. századból Beda Venerabilis említ egy kis történetet. Sz. Cuthbertus egy alkalommal ebéd közben észreveszi, hogy az angyalok egy lélekkel mennek az égbe. Másnap megtudja, hogy a lélek egy szegény pástoremberé volt. Az illető lezuhant egy fáról és épen abban a pillanatban halt meg, amelyben Cuthbertus a lelke égbevitelét látta.⁵

Fráter Brito halálakor Sz. Columba apát a kolostor udvarán sétált. Egyszerre nagy bámulással kezdett az égre nézni. Egy barát, aki vele volt, megkérdezte a dolog okáról. Felelt Columba: Angyalokat láttam, hogy ördögökkel harcoltak. Hála Istennek, az angyalok győztek és megszabadították annak a zarándoknak lelkét és az égbe vitték magokkal.⁶

Még előbből, a VI. századból ismeretes egy szamniumi barát esete. Ennek fölvitelét hajósok szemlélték, amint a tengeren Siciliából Rómának tartottak. Mikor megérkeztek, meggyőződtek róla, hogy a látomás és a barát kimulásának időpontja egybevágtott. Az esetet mint az ő idejében történt dolgot beszéli el Gregorius.⁷ Tud azonban egyébről is. A Dialogorum lib. 2. cap. 35. elmondja, miképen vitték az angyalok annak idején Sz. Benedek atya láttára «in globo igneo» Sz. Germanus püspök halhatatlan részét.

¹ *Vita S. Anskarîi*, 5. fejt.

² *Liber pontificalis*, 2. rész. *Vita S. Joannis*, 1. fejt.

³ *Vita B. Mariae Magd.*, 46. fejt.

⁴ *Vita S. Galli*, 1. könyv, 26. fejt.

⁵ *De vita S. Cuthberti*, 34. fejt.

⁶ *Acta SS. Jun.* 2. k. 186. l. Sz. Columba apát életét Sz. Adamanus írta meg; a mű 3. könyve telve van hasonló látomásokkal.

⁷ *Dialog.*, 4. k. 9. fejt.

A IV—V. századból szintén maradt néhány érdekes példa. Ruffinus szerint Sz. Paphnutius egyszer cellájában ülve szemlélte, hogy az angyalok egy jámbor ember lelkét magukkal vitték a magasban. Azonnal tisztában volt vele, hogy az illető nincs többé a földi életben.¹

Szakasztott ilyen látomást tulajdonít Sz. Jeromos Sz. Pál remetének. Sz. Pál látja, hogy társának, Sz. Antalnak lelke az angyalok, próféták és apostolok seregétől kísérve fölfelé emelkedik. És rögtön tudja, hogy Sz. Antal elköltözött az árnyékvilágból.²

Sz. Pachomiusról szintén föl van jegyezve, hogy egyszer egy haldokló testvérhez sietett. Útközben véletlenül föltekintett az égre. Láttá, hogy az angyalok fölfelé viszik a fráter lelkét, és hallotta az égi karok éneklését. Kísérő társai, akik semmit sem láttak és hallottak, nógatni kezdték, hogy ne álljon meg, siessen jobban a haldoklóhoz. Pachomius azt felelte, hogy már vissza is fordulhatnak, mivel a barát meghalt, lelke a mennyországba költözött. Erre néhányan bementek a klostomba és megtudták, hogy az apát igazat mondott.³

De még egy ősrégi legendát említhetünk, a legelsőt: Remete Sz. Antal életét, Sz. Athanázius püspök munkáját. A *Vita S. Antonii* 32. fejezetében el van mondva, hogy Sz. Antal a pusztában egy hegyen üldögélt. Egyszer az égre tekint és látja, hogy egy lélek száll a magasba és az angyalok serege nagy örvendzéssel fogadja. Legott szózatot is hallott, hogy a lélek Sz. Ammon nitriai püspöké. A szent remete fölöttébb megörült a dolognak és sietett közölni a fráterekkel. Azok pedig megjegyezték az időt és harminc nap múlva nitriai emberektől megtudták, hogy Sz. Ammon valóban abban az órában halt meg, amelyben Sz. Antal atya állította.

Végre külön kell szólni Sz. Márton tooursi püspök hagyományáról. A sabariai szent életét állítólag tanítványa, Severinus kölni püspök írta meg, részint a IV. században, részint az V. század elején.⁴ De nem erről a vitáról, hanem egy csodáról van szó, amelyet Gregorius Turonensis jegyzett föl a VI. században. Severinus püspök, olvassuk ott, egy vasárnap az éjjeli zsolozsma után szokás szerint processióban körüljárta papjaival a szent helyeket. «Abban a pillanatban, amelyben Sz. Márton meghalt, a magasból énekszót hallott. Tüstént odaintette az archidiákonust, vajon nem hallja-e ő is azt a lebilincselő szép éneket? Amaz azt felelte, hogy semmit sem

¹ *Vita monachorum*, 16. fejr.

² *Vita S. Antonii*.

³ *Vitae Patr.*, 1. könyv, 40. fejr.

⁴ *Gregorius Turonensis, De miraculis S. Martini episcopi*, 1. könyv, 1. fejr.

hall belőle. Szólt a püspök: Eröltesd meg kissé a füledet. Az archidiákonus fölszegte a fejét, füleivel fölfelé neszelt, botjára támaszkodva lábhegyre állott; de Isten nem adta meg néki, hogy valamit hallhatott volna. Leborultak tehát a földre mind a ketten, úgy kérték az Urat, engedné meg, hogy az éneket amaz is meghallhassa. Mikor fölkeltek, a püspök ismét megkérdezte: «Hallasz valamit?» A pap ekkép szólt: «Úgy pedzem, mintha az égben énekelnének; de semmit sem értek belőle.» Felelt a püspök: «Megmondom. Márton püspök uram elköltözött e világból és az angyalok nagy énekszóval viszik a mennyekbe». És ahogy fölfelé figyelve a beszélgetésben egy kevés szünetet tartottak, látták, hogy a sátán gaz cimborái Sz. Mártont vissza akarják tartóztatni; de aztán nem találva benne fogyatkozást, szégyenszemre elsimpolyognak. Az archidiákonus pedig megjegyezte az időt és hevenyében elküldött Turonia városába, hogy a dolgot kitapasztalják. A követ elment és csalhatatlanul megtudta, hogy Sz. Márton meghalt teljességgel aznap és abban az órában, amelyben Sz. Severinus az éneklést hallotta». ¹

Az Imre-legenda epizódjának kétségtelenül köze van ehhez a VI. századi történethez. Az Imre-csoda nem megtörtént dolog, hanem pusztá rávitel. Egy kis költemény, amelynek motivumai a keresztény legendák őskorától szájról-szájra szállottak és a legkülönbözőbb szentekhez kapcsolódtak. De többet is lehet mondani: az Imre-legenda keletkezésében lehetetlen rá nem ismerni a Márton-legenda hatására. Ez a dolog egyike a legtermészetesebbeknek. Sz. Márton pannóniai származása révén nagy szentje volt az országnak; ünnepe a legrégibb idők óta «per totum solemnis», azaz megülése mind az egyházra, mind a világiakra nézve szigorúan kötelező. Életét és tetteit tehát évenként egyszer minden templomban nyilvánosan magasztalták. Így a Márton-hagyományok kétségtelenül el voltak terjedve a nép széles rétegeiben.

Az Imre-elbeszélés valamennyi rokonváltozat közül a Gregoriuséhoz áll legközelebb. A jelenésnek mind a kettőben egy-egy szent püspök a részese; Severinus püspök is, Özséb is processzió van papjaival; Severinus kezdetben nem lát semmit, csupán az éneket hallja; de Özséb figyelmét is az énekszó ébreszti föl, hogy «nyissa ki lelki szemét» és lásson, vagyis megismerje az ének értelmét; a démonok okvetetlenkedését csakis a Gergely-féle és a magyar változat említi. Végre a megbizonyosodás is figyelmet érdemel. A magyar elbeszélés nem említi a követküldést; de a motivum megvan a lengyel följegyzésben, föltehető tehát, hogy a magyar legendában megőrzött csonkább hagyomány mellett egy bővebb, teljesebb is járta.

¹ Uo., 1. könyv, 4. fej.

Való, a magyarság ismert egy ilyen bővebb hagyományt, mely a Severinus-féle jelenésnek félre nem ismerhető viszhangja. A bizonyíték az Érdy-kódex Imre-napi legendájában¹ olvasható. A magyar lelkű karthauzi ott arról szól, mi mindennel magasztotta fel a mennyei Atya az ő szentséges szolgáját. És egyebek között említi az Özséb-féle jelenetet. «Mikoron kimult volna ez világból, Sz. Eusebius püspök jár vala processziót Cesareában. Azonközben nagy édes angyali éneklést halla az égben. *Monda az esperestnek: Hallasz-e valamit? Monda: Nem. Mikoron (pedig) imádságot töttenek volna, az esperest is kezdé hallani.* (És) mikor feltekéntett volna az mennyországgra, szöveget halla, mondván: Bódog Sz. Imrőnek lelkét viszik fel az angyalok.»

A hely világos viszhangja Gregorius tudósításának. A relatio nem egyezik Pelbárt tudósításával, de így is írott forrásra utal: az elejéhez oda van szúrva a szokásos idéző megjegyzés: «Úgy olvastatik». Az epizódnak bővebb, gregoriusibb formája tehát több pusztá feltevésnél.

III.

A Sz. László királyra vonatkozó legendás hagyományok középpontjában egy rövid lélekzetű emlék áll: a latin László-legenda régibb, korzondonki szerkezete a XIII. század első feléből.² A kis mű mindössze hat csodatörténetet tartalmaz a szent király fölemelkedését a váradi egyházban, a szarvasok és bivalyok meséjét, a hős tetemeinek Váradra vitelét, a hátrafordult fejű ember históriáját, az ezüst tál esetét és a monostor fölött fénylő csillag csodáját.

A hat mese nem egyformán népszerű a legendák irodalmában. Olyan, szinte mindennapi történet, aminő a Sz. Imre lelkének égbevitele, egy sincsen közöttük.

1. A *váradi felemelkedés*ben el van mondva, hogy László király egyszer éjnek idején bement a váradi monostorba imádkozni. Legénye kinn várakozott rá, de elunta a hosszú késedelmet. Bepillantott tehát és látta, hogy ura megdicsőült testtel csodálatosan a levegőben lebeg. A legenda értelme világos: a történet azt a gondolatot fejezi ki, hogy az imádság fölemeli az embert a földtől, közelebb viszi Istenhez és az égiekhez teszi hasonlóvá.

Mind a kép, mind eszméje kedvelt hagyománya volt a XIII. és XIV. századnak és a magyar legenda-költészetnek. Sz. Domokos kétszer is fölemelkedik a levegőbe: egyszer mise

¹ Nytár, 5. k. 441. l.

² Kiadva: az *Acta Sanctorum Boll.* júniusi 5. köt. 317. és k. l.; Prileszky, *Acta SS. Ungariae.* Tyrnaviae 1743., sem. 1. 338—344. l.

közben, mikor az Úr testét fölmutatja, máskor, amint egy holttest előtt állva imádkozik és karját az ég felé tárja.¹ Sz. Ferenc az Alverna-hegy bükkösében, éjjel, imádság közben, hűséges tanítványa, fráter Leó szemeláttára részesül háromszor ugyanebben a kitüntetésben.² Utóbb, a XIV. században, Aquinói Sz. Tamásról beszélik, hogy imádság közben néha egy, néha két könyöknyire a föld fölé emelkedett.³ A magyar szentek közül egy esztergomi franciskánusról, fráter Egyedről,⁴ Sz. Heléna dominikánus apácáról, Sz. Margit tanítómesteréről⁵ és Sz. Erzsébetről, III. Endre leányáról maradt fenn hasonló hagyomány.⁶ Azt is olvassuk, hogy IV. Béla leányának, Szt. Kunegundisnak teste imádság közben «égi fényben sugárzott és kimondhatatlan ragyogással tündökölt».⁷ Viszont Szt. Hedvigről, Sz. Erzsébetünk nagynénjéről azt írják, hogy egy éjjel látták, amint ájtatoskodás közben a levegőben lebegett; az arca pedig olyan volt, mint valami angyalé.⁸

Azonban ezek mind újabb hagyományok. A motívum a XIII. század előtt épen nem mutatkozik olyan népszerűnek, mint a későbbi középkorban, holott korai eredete kétségtelen. A Kr. u. III. század közepe táján Philostratos azt mondja Thyanaí Apollonius történetében, hogy mikor Apollonius az indiai bölcsek között járt, ezek imádságuk közben Apollonius szemeláttára a levegőbe emelkedtek. A *Vitae Patrum* első könyvében Zosimas apát arra kéri Egyiptomi Sz. Máriát, hogy imádkozzék a kereszténységért s ő érette. Erre amaz kelet felé fordul és szemét az égre emelve és karját kitarva elkezd imádkozni. A nagy csöndességben csupán ajka mozog, szavát nem lehet érteni, sem hallani. Zosimas pedig ott áll reszketve. «Földre sütötte szemét és hallgatott. Egyszerre fölkiáltott: 'Uram, légy tanum!' Ugyanis kissé felpillantva észrevette, hogy a nő mintegy két könyöknyire a föld felett a levegőben lebeg. És Zosimas, ahogy ezt látta, megrémült, leborult a földre, kiverte az izzadság és nagy félelmében nem mert semmit sem szólani, csak magában mondogatta: 'Uram irtalmazz!'»⁹

A X. században Nicephorus pap görög András-legendájában van szó hasonló esetekről. S. Andreas Salus (=Stultus) egyszer három fiatalemberrel valami csárdában étkezett. A

¹ Sz. Domokos élete. *Nytár*, 3. k. 154—155. l. V. ö. *Acta SS. Boll.* Aug. 1. k. 579. l.

² *Nytár*, 7. k. 20. l.

³ *Leg. Aur.* (Grässe) 919. l.

⁴ *Acta SS. Hungariae*, sem. 2. Tyrnaviae 1744. Append. 27. l.

⁵ U. o. 84. l.

⁶ U. o. sem. 1. 272—273. l.

⁷ U. o. sem. 2. 106. l.

⁸ U. o. sem. 2. 255. l. V. ö. *Acta SS. Boll.* Okt. 8. k. 235. l.

⁹ *Vita S. Mariae Aegypt.* 10. fej.

véletlen úgy akarta, hogy egy pillanatra egyedül maradt a szobában. Nicephorus belesett és látta, hogy a szent körül néz, aztán meggyőződve róla, hogy egyedül van, az ég felé terjeszti karját s imádkozni kezd a három ifjúért. Abban a pillanatban fölemelkedett a levegőbe és ott függött a magasban. Végre megint a földre ereszkedett és kiment a helyiségből.¹

Az András-félével körülbelül egy időben, vagy nem sokkal utóbb költ egy másik görög elbeszélés, Sz. Irene legendája. Ez az Irene állítólag Konstantinápolyban élt és egy zárdának volt a fejedelemasszonya. Egyszer éjnek idején az egyház előcsarnokában imádkozott. Egy apáca utána lopódzott és látta, hogy Irene mintegy két singnyire a föld felett, a levegőben lebegett.²

Végre a XI. század második felében III. Victor pápa, volt cassinói apát említ egy levatiót. Egy Offa nevű jámbor apáca halálán volt és karját az ég felé tárva imádkozott. Közben három könyöknyire a levegőbe emelkedett és ott lebegett. Az imádság befejezése után visszaereszkedett ágyába és kilehelte lelkét.³

Szembeszökő, hogy a felsorolt példákban mindenütt hiányzik a levegőben lebegő szent alakjának megdicsőülése. Azonban erre is van adalék. Egy híres legendában, mely a IX. században már kétségtelenül megvolt,⁴ el van mondva, hogy Boldog Maximinus püspök egyszer husvétvasárnap hajnalán az oratoriumban találta Sz. Mária Magdolnát. A szentet nagy fényesség övezte és angyali sereg fogta körül. Az Isten embere megállt egy oszlopnál. Egyszerre fölemelkedett az angyalok kara és a középen kiterjesztett karokkal imádkozva lebegett a levegőben Magdolna, úgyhogy teste és a föld között mintegy két könyöknyi köz látszott. Maximinus nem mert előbbre menni. De a szent, kinek «arca tündöklőbb volt a napnál», csöndes szóval odahívta, nagy könnyhullatás közt megáldozott és kilehelte lelkét.⁵

Hasonló megdicsőülésről van szó a már említett Andreas Salus legendájában. András egyszer éjnek idején valamely egyházban imádkozott. Akkor is meglesték s látták, amint a levegőben lebegett. «És nagy fényesség vette körül, mint a lángos tűz, és édes illat áradt körülötte.»⁶

2. Igen szép és költői része a magyar hagyománynak a *szarvasok és bivalyok históriája*. A rabló besenyők betörték az országba és sok embert rabszíjra fűtek. László rajtok ment és seregével egy nagy pusztaságba jutott. A vitézeket éhhalál

¹ *Acta SS. Boll.* Máj. 6. k. 16.* p. 864. l.

² *Uott.* Jul. 6. k. 624. l.

³ *Dialogi*, 3. könyv.

⁴ Vö. Rabanus Maurus, *Vita B. Mariae Magdalenae*, 39. feje.

⁵ Vincentius Bellov., *Spec. hist.* 9. könyv, 103. f.

⁶ *Acta SS. Boll.* Máj. 6. k. 38*. l.

fenyegette. A szent király félrevonult és földre borulva könyörgött Isten irgalmáért. «Hogy aki egykor Izrael fiait égi mannával táplálta, a keresztény népet se hagyja éhen pusztulni.» Mikor fölkelte az imádságból, szarvasok és bivalyok egész csordája termett előtte. Az állatok szeliden mentek utána a táborba. Mindenki fogott belőlük amennyire szüksége volt. «És dicsérték Istent az ő szentjében, aki által ilyen kegyelemben részesültek.»

A történet nem csupán az írott legendában maradt meg, hanem mint élő szájhagyomány is ismeretes. A délvidéken azt hiszik, hogy László király a Deliblát homokján járt éhezõ hadaival, mikor kértére a *bölenycsordák* elõtörték. A nép szerint ott még mindig megvannak a csodás bölenylakoma maradványai: a sok, hatalmas, bordaalakú, elmeszesült csontra emlékeztetõ kőszilánk, mely a homokból szeles időben kiötlik. «Az odavalósi ember azt mondja rá, hogy bölenycsont abból az időből, amikor Sz. László király megvendégelte seregét.»¹

Az a legendai motívum, hogy Isten valamely szentnek könyörgésére csodás módon táplálékhoz juttat éhezõ embereket, nagyon régi eredetű. Mintája kétségtelenül az a történet volt, amely az *Exodus* 16. fejezetének 13–15. versében olvasható: Isten fűrsereget és manná-t küld a pusztában bolyongó éhes zsidóságnak. A legenda-irodalom a IV. század óta utánozza ezt az elbeszélést. A kielégítés meséje azonban egyelőre az «égi kenyér» hatása alatt és a szerzetesség táplálkozására való tekintettel leginkább kenyércsodákban ölt újabb megújabb alakot.

Egy szerzetes, beszéli a *Vitae Patrum* az V. században, már nyolcadnapja koplalt a pusztában, mivel a kolostorból saját kívánsága szerint semmit sem küldöttek számára. Akkor véletlenül meglátogatta az apát. A kiéhezett ember a vendég elé sietett. Mikor visszatért, nagy csodálkozással vette észre, hogy cellájának ajtajára egy kosárban illatos, meleg kenyér van akasztva.²

A jeruzsálemi klostromban elfogyott az ennivaló. A barátok, írja Gregorius Turonensis, morogtak és azt kívánták az apáttól, hogy eressze szét őket, különben engedélye nélkül is faképnél hagyják. Az apát intette őket: «Imádkozzunk testvérek; az Isten majd megelégit bennünket.» Erre egész éjjel virrasztottak és zoltároztak. És íme, reggelre kelve a csűröknek minden rekeszét telve találták gabonával, úgyhogy az ajtót is alig tudták kitárni.³

Szakasztott ilyen esetet jegyeznek föl a VII. században Julianus Stylitáról és kolostoráról. A zárdában elfogyott az

¹ Gombos Albin, *Sz. László, a lovagkirály*. Budapest, 1925., 36. l.

² *Vitae Patrum*, 4. könyv, 5. fej.

³ *De gloria beat. Mart.*, 10. fej.

eleség. Fráter Conon, a gazda, odament az apáthoz: «Nincs mit ennünk.» Az öreg leszólt az oszlop tetejéről: «Menj el, gyűjtsd össze, amit találsz, és öröld meg; a holnapról pedig majd gondoskodik az Isten.» Conon tudta, hogy semmit se hagyott felhasználatlanul; nagy dérrrel-durrall visszament cellájába és nem tett semmit. Az öreg újra hívatta: «Jöjj ide, fráter Conon. Amit találsz, készítsd el a testvéreknek.» Amaz duzzogva fogta a magtár kulcsait és elindult. Gondolta, összekapar egy kevés port a földről. De a magtár ajtaját sehogy se tudta kitárni: a helyiség színig telve volt árpával.¹

A későbbiek közül András sturmi apát a XI. században mond el egy érdekes esetet. Egyszer nagy inség köszöntött be Sz. Gualbert János szerzetébe. János apát az Éghez fordult segítségért. Hirtelen zörgetni kezdtek a kolostor ajtaján: egy ember egész lepedőre való kenyeret vitt a testvéreknek. Azok rögtön szétosztották az adományt és örömiükben arról is megfeledkeztek, hogy megkérdezték volna, ki küldötte. Mikor végre eszökbe jutott a dolog, az embert mindenütt hiába keresték. Sőt az ajtó előtt dolgozó nép azt felelte, hogy aznap arrafelé színét se látták senkinek.²

Sz. Emerius bencés apát azok közé az egyházi férfiak közé tartozott, akik Nagy Károly császárt elkísérték a mórok elleni harcokba. Egyszer a pusztában elfogyott a táplálékuk és a seregből sokan éhen haltak. Emerius Istenhez könyörgött, hogy adjon kenyeret népének. És a mennyei Atya legott annyi nem emberkészítette kenyeret (panes tamquam naturales) küldött nekik, hogy mindnyájan jóllaktak és megmenekültek az éhhaláltól.³

De egyébfajta példák is találkoznak. Egy IV. századbeli író, Heraclides beszéli, hogy Sz. Macarius a pusztában járva fölöttébb éhezett és szomjúhozott. A sivatagból egyszerre szarvasok bukkantak elő, s egynek — a borja is vele volt — emlőjéből tej csepegett. Macarius az állat alá feküdt és jólakott tejjel.⁴

A X. századból ismeretes Sz. Geraldus története. Sz. Odo clugny-i apát írja, hogy Geraldus egyszer, Nagyboldogasszony napja előtt valami félreeső vidéken tartózkodott. Társai figyelmeztették, hogy a másnapi ünnepre nincs egyebük egy kevés besózott húsnál. A szent ember vigasztalta őket: «Ha a Boldogságos Szűz úgy akarja, ebben a részben sem szenvedtek hiányt.» És abban a pillanatban egy hatalmas szarvas vetette magát eléjük a szikláról.⁵ Ugyanez az eset kissé jobban ki-

¹ *Pratum spirituale*, 28. fej.

² *Vita S. Johannis Gualberti*, 30. fej.

³ *Acta SS. Boll.* Januári 2. k., 782. l.

⁴ *Paradisus*, 6. fej.

⁵ *Vita S. Geraldus*, 1. k., 5. fej.

színezve fordul elő egy datálatlan legendában, a VI. században élt Sz. Sorus életében.¹

Még figyelemre méltóbb egy másik legenda, Sz. Simeon élete a XI. századból. Simeon keleti származású monachus és remete volt. Hosszú hányódás után a bencések mantovai kolostorában halt meg 1016-ban és ugyanott sokáig nagy tiszteltben részesült. A legenda elmondja róla, hogy egyszer két társával valami pusztaságban remetéskedett. A tél meglepte őket, nagy hó esett, hét napig nem mozdulhattak cellájukból. Eleségük teljesen elfogyott és nagy inségben voltak. Simeon Istenhez könyörgött, hogy mentse meg őket az éhhaláltól. S legott egy hatalmas szarvas termett a kunyhó előtt. «És nyakát lehajtva, alázatos tartásával mutatta, hogy a testvérek szolgálatára áll és magát Isten akaratából nekik önként eledelül adja.» Megpróbálták elkergetni, de hiába; végre is meg kellett ölniök és megették.²

A XII. század végén Jocelinus cisztercita szerzetes beszéli, hogy egyszer Sz. Patricius tizennégyezer ember kíséretében meglátogatta Triamus püspököt. A püspöknek nem volt egyebe egy tehénkéjénél, ezt levágatta. De mi egy tehén annyi éhes embernek! Patricius imádkozott. Egyszerre a szomszéd erdőkől egyik oldalról két szarvas, a másikról két vaddisznó vágatott elő és alázatosan megfogatta magát. Az öt állatnak aztán annyi húsa lett, hogy mindenki megelégedett belőle.³

Legérdekesebb és a magyar változathoz legközelebb áll mégis a következő ősrégi történet. Sz. Makrina férjével és más keresztényekkel együtt Maximianus császár üldözése elől a pontusi hegyekbe menekült. Hét álló esztendeig bujdosak a rengeteg erdőségben hideget, éhséget és mindenféle nélkülözést szenvedve. Egyszer eszökbe jutott, hogy valami élvezhető táplálékot kérnek Istentől. Imádságukra hirtelen nagy, kövér szarvasok bukkantak elő az erdőből. Nem kellett őket vadászni, sem hajtani; önként, szelíden mentek az emberek után és odaadták életöket. A bujdosók pedig annyit fogtak és öltek belőlük, amennyire szükségük volt; a többit visszaküldötték az erdőbe.⁴

A történetet Nazianzi Sz. Gergely jegyezte föl a IV. században, Sz. Vazulról írt beszédében. Sz. Makrina ugyanis Sz. Vazul nagyanyja volt és a hit elemeiben egyik első oktatója.

3. *Sz. László király holttestének Váradra vitele* a korzendonki kéziratban következőkép van előadva. «Mídon tetemeit hű emberei Váradra hozták, a fáradságtól és bánattól kimerülve

¹ *Acta SS. Boll.* Febr. 1. k., 101. l.

² *U. o.* Jul. 6 k., 325—326. l.

³ *Acta SS. Boll.* Márc. 2. k., 556. l.

⁴ *Acta SS. Boll.* Januári 1. k., 952—953. l.

álomra tértek és a szokottnál tovább aludtak. A szekér pedig, melyen a test volt, ezalatt minden igavonó állat nélkül elindult és egyenesen Váradnak futott. A fölébredt kísérők szanaszét futkostak és úgy keresték mindenfelé. Végre megpillantották, ahogyan Váradnak szaladt, és látták, hogy a szent test is rajta van. Ekkép meggyőződtek a csodáról, hogy a boldog hitvalló teste isteni erővel megyen arra a helyre, amelyet kiválasztott volt; és hálát adtak Istennek.»

Ez az előadás lényegesen különbözik a későbbi hagyományétól. A korzendonki szerkezet szerint a kísérők a holttesttel már Váradra törekednek, mikor a csoda történik; a mondseei kézirat szerint arról van szó, hogy meleg is volt, az utat is sokallották Váradig, tehát Fejérvárnak indultak terhökkel és ott akarták eltemetni. És akkor történt a szekér eltűnése.

A két relatio közül kétségkívül az utóbbi a pontosabb és helyesebb. A legendákban gyakran fordulnak elő hasonló csodás szállítások; de a csodának rendszerint határozott célja és értelme van. A magasabb erők nem szeszélyből lépnek közbe, hanem vagy azért, hogy a kocsira, hajóra tett tetemeteket valamely, az emberek előtt ismeretlen helyre vigyék, vagy azért, hogy az emberi erő elégtelenségét pótolják, vagy hogy a magasabb szándékokkal ellenkező emberi törekvéseket meg hiúsítsák s érvényt szerezzenek Isten és a szentek akaratának.

Aztán számba kell venni a történelmi tényeket. A legendák és krónikák egyedül Váradot tartják László király temetkezőhelyének. De Mátyás Flórián nyomatékkal mutat II. Paskális pápának egy 1106-iki levelére, amelyben az olvasható, hogy a szent király «tiszteletre méltó teste» abban az időben az általa alapított somogyvári francia apátságban van eltemetve.¹ A szent tetemek tehát csak utólag, ismeretlen úton és időben, talán II. István korában² jutottak Váradra, melyet a fejedelem maga végső nyughelyéül választott. Ez a körülmény szintén arról tanuskodik, hogy a korzendonki és a későbbi relatio közül az utóbbi a pontosabb. A költői hagyománynak ugyanis ebben az esetben történelmi alapja van: a szent király kifejezett akaratának teljesülése elé akadály gördült; és mikor tetemei utóbb Váradra kerültek, az emberek ebben méltán látták egy szent jognak diadalát.

A csodás szállítás motivuma egyébiránt meglehetősen népszerű volt a legenda-irodalomban. Mintáját mindenki ismerte a filiszteusok történetéből, akik a frigyládát két tehén által küldik vissza Izraelnek.³ Az első századokban nem igen kopatták; de a VII. században már fölmerül Sz. Patricius

¹ Sz. László és Imre királyok végnappjai. Budapest, 1900., 13—16. l.

² Karácsonyi János, Sz. László király élete. Budapest, 1926., 95—97. l.

³ Kír. 1. k. 6., 1—15.

legendájában és ettől kezdve mind sűrűbbé válik a használata. Az ereklyéért, szentek tetemeiért versengő felek a legendák szerint rendszeren szelidítetlen állatoktól vont szekérre rakják a vitás földi maradványokat és az igavonókra bízják, hogy ezeket az Isten vagy maguk az illető szentek által választott helyekre szállítsák.

Utóbb a motívum továbbfejlődik. Az állatok szerepeltetése még mindig divatban marad; de a régi mellett új változat támad, melyben a továbbítást magasabb erők végezik. Egy VIII. századbéli vagy még korábbi tudósítás szerint Sz. Crispinus és Crispinianus mártir testét egy kis hajóra tették, s a hajócska a víz folyása ellen minden evező és evezős segítségével nélkül az Istentől kiválasztott helyre futott terhével.¹ Egy másik esetet Hincmar érsek mond el Sz. Remigius életrajzában. A dolog 852-ben történt. Sz. Kristóf egyházát, Remigius temetőhelyét, bővíteni kellett. Az illetékesek úgy segítettek magukon, hogy az oltár mögött kriptát építettek a szent tetemek számára. A koporsót szerencsésen kiásták, de semmikép sem tudták helyéről elmozdítani. Erre imádsághoz láttak és éjfélig imádkoztak. Akkor mindnyájukat elnyomta az álmom. És amint másnap fölébredtek, a koporsót a testtel együtt ott találták az új kriptában.²

A Jakab-legendának egy változata szerint, melyet Joh. Bosco közül a X. századból, mikor Hermogenes, Philetus és társaik Sz. Jakab apostol testét Európába hozták, késő éjjelig eveztek a tengeren. Akkor elaludtak. És reggelre kelve mindenestül Hispaniában találták magukat.³

A XI. századból ismét a kölni püspök, Sz. Anno testének szállításával kapcsolatban van szó hasonló csodáról. A holttestet föltették egy hajóra és úgy akarták a Rajnán átvinni. A hajó aztán nagy jégárban, víz ellenében úgy átvágott a túlsó partra, mint a nyíl — holott a hajósok a dermesztő hidegben kezöket is alig mozdíthatták.⁴

Sz. Gildas apát meghagyta a frátereknek, hogy ha meghal, testét tegyék csónakba és minden kíséret nélkül bocsássák útjára. Isten majd elvezérli oda, ahol akarja, hogy hamvai nyugodjanak. Így is történt. A hajócska, ahogy a szent testét elhelyezték benne, rögtön lemerült a tenger mélységébe. Három hónapig keresték, de hiába. Végre megtalálták sértetlenül a holttesttel együtt egy oratoriumban.⁵

Érdekes, hogy hasonló csodákkal a magyar legenda-irodalomban is találkozunk. A nagyobbik Gellért-legendában, melynek

¹ *Acta SS. Boll.* Októberi 11. k. 503—504. l.

² *Vita S. Remigii*, 66. fej.

³ *Acta SS. Boll.* Jul. 6. k. 12. l.

⁴ *Vita S. Annonis*, 3. k. 15. fej.

⁵ *Vita S. Gildae*, 5. fej.

archetipusa még a XIII. század első felében készült,¹ föl van jegyezve, hogy mikor a vértanu testét a Maroson át akarták vinni, a halottas-szekérrel szokás szerint a révhajóra hajtottak. De a hajó sehogy sem akart elindulni, hiába volt minden erőlködés. Az emberek végre is félredobták evezőiket. És íme: az alkalmatosság rögtön megindult és olyan sebességgel futott át a vizen, amelyet néki emberi erő soha sem adhatott volna.² Utóbb a testet Sz. György egyházába vitték. Akkor megint az volt a baj, hogy nem tudták letenni, mivel nem azt a helyet választotta nyugvóhelyének. A menetnek akarata ellenére tovább kellett vonulnia: a szentmihálylova toltá, ragadta őket, míg csak a kiválasztott helyre nem jutottak.³

Legérdekesebb mégis Sz. Vencel átvitelének története a X. század végéről. Vencel a csehek fejedelme volt és 935-ben tulajdon testvére gonoszságának esett áldozatul. Véré, mint utóbb Sz. Gellértét, sokáig nem tudták lemosni arról a helyről, ahol megölték. Tetemeit három esztendővel utóbb néhány hű embere fölvette sírjából. Nagy titokban Prágába, az általa alapított és nyugvóhelyül választott Sz. Vitus egyházba akarták szállítani. A szekér a koporsóval szerencsésen eljutott a Rokitnica vizéhez, de a folyó meg volt áradva, fogattal lehetetlen volt rajta átkelni. Hajó, kikötőhely nem találkozott sehol, a hidat elbontotta az áradat. A halottvivők nagy bajban voltak. Gondolták, kijavítják a hidat; de hiába, hozzávaló fa nem akadt a vidéken. Végre az Úr megsegítette őket. Nagy szorongásukban, tépelődésükben hirtelen csodálatos látvány tárult eléjük: a szekér ott állt a másik parton, szárazon, a víz érintésének minden nyoma nélkül. Egy pillanatig haboztak, aztán a lovakon átúszták a folyót és a szekeret nyomon követve megérkeztek Sz. Vitus egyházához.⁴

¹ Hóman Bálint, *A Sz. László-kori Gesta Ungarorum*, Budapest, 1926., 35—36. l.

² *Vita S. Gerardi*, 21. fej.

³ U. o.

⁴ Gumpoldus, *Vita S. Venceslavi ducis*, 23. fej. Perveniant ad rivum, incedendo supergredi animalibus plaustrum ducentibus nimio profunditate intransibilem, naviculis et portu utrimque carentem. Stant quippe circumspicientes. Pons iam factus undosa transgressione dissipatur; ligna ad ejus reparationem non inveniuntur. Quid facerent? Dum in hac versantur angustia, subito erectis obtutibus, ecce mira Dei praesente virtute, plaustrum altera stat ripa, undique secus aquae humiditate intactum. Quo miraculo ipsi aliquantum haesitantes, transnato supra caballos rivulo, vehiculum sacro fasce gravatum prosequuti, ad locum praedestinatum citius applicant. — Az esetet ugyanígy beszéli el egy másik legenda, mely a *Fontes rerum Bohemicarum* 1. köt. 182—190. l. olvasható. De egyéb változat is akad. A Sz. Ludmilla és Vencel életéről szóló hosszabb legenda szerint (uo., pag. 220—221.) a halottvivők, mialatt a híd helyrehozásával vesződtek, Istentől és Sz. Venceltől kértek segítséget. «Dum haec aguntur, respicientes subito vident se plaustrumque cum corpore preciosi martyris ea parte fluvii, qua ire disposuerant, constitutos.»

A történetnek még a XIII. század vége felé is támadt visszhangja. B. Jánosnak, a ferencrendiek első magyar provinciálisának elogiumában olvassuk, hogy János egy magyar klostromban megjövendőlte még aznap bekövetkezendő halálát. Kérte a testvéreket, hogy holttestét vitessék el Villafrankába, mivel arról a helyről, ahol lakott, a szerzet egykor el fog költözni. Aztán meghalt, ahogy előre megmondotta. A fráterek föltették a testét egy szekérre, azonban a lovak befogása előtt még falatozni vagy pihenni akartak egy keveset, és ezalatt a szekér magától, igavonó állat nélkül, elindult, átkelt a folyón és meg sem állt Villafrankáig — a testvérek a kerékvágást követve nagy álmélkodással már a kiválasztott klostrom kapujánál találták.¹

4. *A hátracsavarodott fejű ember históriája.* Míg a szent király koporsója mellett a temetéskor mindenki gyönyörűséges jó illatot érzett, — ez az édes illat rendes kísérője a megdicsőültek tetemeinek — egy garázda ember dohosnak mondta a szent tetemet. A büntetés legott utólérte. Álla abban a pillanatban a hátához csavarodott és sehogysem lehetett visszafordítani. És ez a nyomorúság mindaddig megmaradt rajta, míg bűnét megvallva bocsánatért nem esdekelt. Akkor meggyógyult, de állán továbbra is megmaradt a bőrrepedés sebhelye.

A motívum nem tartozik a gyakraiak közé, de mégsem mondható eredetinek. Fráter Gualbertus a XII. század első felében egy Alewinus nevű emberről emlékezik, aki hamis esküjéért azzal bűnhődött, hogy arca hátrafordult, szája pedig egészen homlokáig húzódott.²

1100 körül Goscelinus arról ad hírt, hogy egy gazda valami szegény embert kegyetlenül bántalmazott. Sz. Wereburga szűz kérte a gazdát, hagyjon békét a szerencsétlennek, de amaz nem hallgatott a szavára. Meg is bűnhődött köszívűségeért: kemény nyaka és dühös arca hirtelen hátracsavarodott. Utóbb magába szállt, bocsánatot kért vadságáért és meggyógyult.³

A XI. század végén, vagy a következőnek elején Willelmus Kecellus beverlachi klerikus szól egy hasonló esetről. Valami Turstinus nevű katona egy szegény embert üldözött. Az ember Sz. János yorki érsek egyházához menekült. Szerencsésen be is ért az ajtón, de Turstinus oda is követte. Azonban megjárta, mivel arca abban a pillanatban eltorzulva hátrafordult. Utóbb megbánta bűnét s akkor megszabadult bajától.⁴

Legérdekesebb mégis az a történet, amelyet Gregorius Turonensis jegyez föl a VI. században. Egy polgár Sz. Ávitus

¹ Wadding, *Annales*, 2. k., ad annum 1287. V. ö. *Acta SS. Ung.*, sem. 2. Tyrnaviae 1744. Appendix, 26. l.

² *De miraculis B. Rictrudis*, 2. k. 2. fej.

³ *Vita S. Wereburgae*, 3. fej.

⁴ *Acta SS. Boll.* Máj. 1. k. 174—175. l.

apát ünnepén a szőlőbe ment kapálni. Mondták neki: menjen az egyházba; azt felelte: minek? Ez az ember, akit ti tiszteltek, holmi kézműves volt valamikor. — De meglakolt gazságáért. Ahogy kapáját a földbe vágta, a nyaka legott elcsavarodott és arca hátrafordult. Most már remegve, siránkozva futott a bazilikába. És napokig esengett, rimázkodott, míg a feje ismét visszatért rendes helyzetébe.¹

5. *A csillag-csoda.* «Az úr 1192-ik esztendejében . . . a szenttéavatás alatt . . . hat óra tájban tündöklő fényű csillag jelent meg a monostor fölött, ahol a szent tetem feküdt. És a csillagot két óra hosszat világosan látta az a nagy ember-tömeg, amely az egyház átellenében összeverődött.»

A szentek teste fölött ragyogó csillag a legendában a megdicsőülés jele és néha arra szolgál, hogy az embereket a szentek földi maradványaihoz vezérelje. Őse kétségtelenül a betlehemi csillag volt; előfordulása elég gyakori. A *Vitae Patrum* első könyvében Egyipt. Sz. Mária életében találkozunk vele. Mikor Mária meghalt volt, Zosimas apát kiment a pusztába és a holttest fölött tündöklő napot látott. A IV. század végén vagy az V. elején Paulinus Notarius értesít, hogy Sz. Ambrus holtteste fölött sokan fényes csillagot észleltek.²

Gregorius Turonensis szerint Sz. Pelagia halálakor kelet felől nagy tüzes gomolyag kelt föl, aztán fölfelé haladva megállt az égen az egyház fölött, melyben Pelagia ki volt terítve. És ott maradt, míg a szent tetemeit el nem vitték.³

A VII. századból Sz. Praejectus és Amarinus legendájában olvasható, hogy mikor a két mártírt megölték, két szenátor látta, hogy holttestük felett három fényes csillag ragyogott annak jeléül, hogy az égbe költöztek.⁴ Beda Venerabilis Sz. Tharacusról, Probusról és Andronicusról írja, hogy kiterített testük fölött egy-egy csillag tündökölt és a hívő jámboroknak ezek a csillagok mutatták meg, hol van a három vértanu földi maradványa.⁵

Sz. Wickbert tetemei fölött, írják a XI. században, elevatiojakor az égen fényes körbe foglalt tündöklő kereszt jelent meg.⁶ A XII. században viszont arról van szó, hogy mikor Sz. Amandus ravatala előtt a szentmisét elkezdték, a test

¹ *De gloria Confess.*, 99. fej. Szakasztott ilyen esetről emlékezik a XIII. században egy névtelen Sz. Bertinus apát csodái között. Egy ember Sz. Bertinust szidalmazta. Erre arca rögtön hátracsavarodott, «adeo ut occiput, quod erat sinciput, et sinciput, quod erat occiput haberi videretur». Végre magába szállott és meggyógyult. V. ö. *Acta SS. Boll.* Szeptemb. 2. k. 628. l

² *Vita S. Ambrosii.*

³ *De gloria Confess.*, 104. fej.

⁴ *Vita S. Praejecti*, 3. fej.

⁵ *Martyrologium*, V. Id. Octobr.

⁶ Pertz, *Mon. Germ. Hist. Script.* 8. k. 517—518. l.

fölött az égbolton fényes kör mutatkozott, mely a mise végéig tartott. És ezt a fényes tüneményt a jelenvoltak igen jól látták mindnyájan.¹

6. Az előzőktől — úgy látszik — teljességgel különböző természetű a legendának hátralevő «csodá»-ja, az *ezüst tál története*. Egy szegény katona szorultságában el akarja adni azt az ezüst tálat, melyet atyjának valamikor a szent király ajándékozott. Az ispán, akinek kínálja, kapzsiságában el akarja ragadni a tálat; ráfogja, hogy tőle lopták. A dolog perre kerül; a bíróság kimondja, hogy az ezüst holmit tegyék Sz. László sírjára. «Döntse el az Úr, hogy melyikök az igazi gazdája.» Az ispán nagy magabizással lép a tálért a sírhoz, de abban a pillanatban eszméletlenül rogy össze; a szegény katona szintén odamegy és Istennek hálát adva elviszi jószágát.

Ezt a szép, kerek elbeszélést már korábban megtörtént dolog emlékének tartották és ezúttal sem lehet más eredményről beszélni. Az «ezüst tál»-nak nincs előzője az átkutatott legendákban. A történet minden valószínűség szerint egy váradi istenítéletnek emléke. A legenda későbbi szerkezete még a szereplők egyrészét is meg tudja nevezni. A peres ügyet István király, Kálmán fia utalja Valter, a váradi püspök elé, aki a két felet Sz. László sírjához idézi. Az ügyről nem maradt egyéb tudósítás; de Kálmán fia, II. István király 1116-tól 1131-ig uralkodott, viszont Váradnak 1119-től, mások szerint 1124-től 1138-ig valóban volt egy Valter nevű püspöke.²

IV.

Sz. László király legendás hagyományainak a krónika a második ránk maradt forrása. Innen merül föl három szép elbeszélés: a váci szarvasjelenés, Salamon király pozsonyi látomása és a szent királynak 1345-iki patrocínium-csodája.

1. A *váci szarvasjelenés* története megvan a BUDAI és a BÉCSI KRÓNIKA-ban. Az eset a Salamon ellen való hadakozások idejében történt. Gyeicsa és László a mai Vác környékén járkáltak. Nagy dologban törték fejüket: hova építsék a Boldogságos Szűz egyházát. Hirtelen egy gímszarvas termett előttük, címere tele volt égő gyertyával. A vad elkezdett futni az erdőnek. Végre ott, ahol a krónikás idejében a monostor volt, megállt. A vitézek rányilaztak, erre beszökött a Dunába és elenyészett előlük. Szólott László: «Bizony nem szarvas volt, hanem Isten angyala.» Gyeicsa kérdezte: «Mi lehetett az a sok gyertya, melyet a szarvain láttunk?» László felelt: «Nem szarvak voltak azok, hanem szárnyak; nem gyertyák,

¹ Philippus abb. Harveng., *De miraculis S. Amandi. Mir. quae facta sunt Brab.* 4. fejt.

² Bunyitay, *A váradi püspökség története*, 1. köt. 53. l.

hanem tündöklő tollak. Azért állt meg, hogy megmutassa, hová rakassuk a Boldogasszony egyházát.»

A szarvas mint vezető és helymutató állat kedvelt ősi motívuma volt a népköltésnek. Egy német doctorandus, Carl Pschmidt, értékes kis könyvet írt erről a témáról¹ és nagy gondnal hordta össze a reávonatkozó adatokat. Pschmidt szerint a szarvasmonda eredetileg sidericus tüneményekre vonatkozott. A görög hagyományok szarvasa helyenkint megnevezetten Artemis, a holdistennő szent állatja, az «arany-szarvú szarvasünő», vagy általában ezzel azonosítható nőstény-szarvas. Az ünőt (Hold) egy vadász (Nap) üldözi, az állat viszont a vadászt valamely mocsárba, tengerbe, nagy távolságra vagy épen a világ végére csalogatja.

A mondának tipikus szerkezete a «csodaszarvas» ismeretes regéje. «A hunok a Meotis mocsarainak túlsó partján tanyáztak. Egyszer hirtelen-váratlan egy szarvasünő termett vadászaik előtt. Bement a mocsárba és hol előre haladva, hol megállva mutatta nekik az utat. Amazok nyomon követték és szerencsésen átjutottak a vizen, amelyet addig járhatatlannak hittek, mint a tengert. Csakhamar szemükbe ötlött a scythiai föld, a szarvas pedig elenyészett.»

A történetet Jordanes közölte Priskos rhetor után a VI. század közepén.² De körülbelül egyidejűleg Prokopius is följegyzi hallomás alapján.³ «Ha a szóbeszédnek hitelt adhatunk, fiatal kimmer vadászok egy szarvasünőt üldöztek. Az állat menekülteben beszökött a Meotis mocsarába. Az ifjak nyomon követték, míg át nem értek a túlsó partra. Ott az üldözött titokzatos lény (τὸ μὲν διωκόμενον, ὃ τί ποτ' ἦν) egyszerre eltűnt... A kimmerek aztán ezen az úton később mind átkeltek a mocsár túlsó partjára.» Érdekes, hogy a húnok Jordanes szerint a szarvasünőnek isteni küldetést tulajdonítottak. «Mint okos emberek azt hitték, hogy isteni intézkedésből (divinitus) jutottak annak az útnak ismeretére.»

A monda csakhamar nyugaton is megjelent. Gregorius Turonensis a század második felében elmondja, hogy Chlodvig király 507-ben Alarich ellen vonultában a Vienne vizén

¹ *Die Sage von der verfolgten Hinde*. Greifswald, 1911.

² *De origine actibusque Getarum*, c. 24. A monda Moravcsik Gyula szerint az Io-mitosszal kapcsolatban keletkezhetett. Arrianos II. századbeli görög írónak egy töredékében az olvasható, hogy a thrák Bosporos Io átkelésétől vette nevét. Csakhogy, mondja Arrianos, van egy másik monda is, e szerint a Bosporos neve nem Io-tól, hanem egy tehéntől ered, amely a phrygektől üldözve Chalkedon és Byzantion közt átkelt a tengeren és üldözőinek isteni jóslat folytán megmutatta az átvivő utat. Moravcsik szerint ilyen téhenmondák fűződhetnek a kimmeriai Bosporushoz is, aztán a görög szarvasmondával való összeolvadásukból támadhatott a hun szarvasmonda. EPhK. 1914., 336—337. l.

³ *Bell. Goth.*, 4. könyv.

sehogy sem tudott hadaival átkelni. A folyó ugyanis a sok esőzéstől szerfölött megdagadt, gázlót pedig sehol sem találtak. Chlodvig egész éjjel imádkozott. Reggel Isten rendeletéből egy csodálatos nagyságú szarvasünő jelent meg a víznél és valamennyiök szemeláttára átgázolt rajta. Chlodvig nyomon követte és a sereg szerencsésen átvergődött a túlsó partra.¹

Utóbb Nagy Károly hagyományában bukkant föl a mese. A X. század végén, vagy a XI. elején, Thietmar, a merseburgi érsek regéli, hogy egyszer, mint szavahihető emberektől hallotta, Károly császár idejében, az ő elődeik, a szászok, megverték a frankokat. Ezek a Majnának menekültek, de gázlót nem találtak és mind az innenső parton rekedtek. Végre úgy szabadultak meg, hogy Isten irtalmából ott termett egy szarvasünő és átmenve előttük, megmutatta nekik a menekülés útját. Azt a helyet azóta hívják Frankfurtnak, vagyis a frankok átjárójának.²

A motívum azonban egyéb kapcsolatokban is előfordul. Egy változat szerint, mely utóbb, a XIII. században bekerült a Karlamagnus-ságába, Nagy Károly hispániai útjában a Gironde vizéhez ér seregével; hídnak, hajónak híre sincs sehol; végre a császár imádságára egy fehér szarvasünő jelen meg és megmutatja az átkelő helyet.³

A későbbiek közül egy *chanson de geste* szerint, mely még a XII. században költ, Normandiai Rikárd szakasztott így jár a megáradt Flagot folyónál;⁴ viszont egy másik elbeszélő, szintén a XII. századból, megint Nagy Károlyról beszéli, hogy Rómába menet vitézeivel együtt egy fehér szarvas (*«blans comme nois»*) kalauzolása mellett jutott át a hegyeken.⁵

A szarvas egyébiránt mint vezető állat a régi legendás iratokban sem volt ismeretlen. A *Vitae Patrum* első könyvében el van mondva, hogy Theophilus, Sergius és Hyginus testvéreknek egy alkalommal, mikor a hegyek között már két napja bolyongtak, egy szarvas került útjába. «És ordítva előttük menvén kivezélte őket».⁶ Ismét máskor Sz. Macarius Romanusnak ugyancsak egy szarvas mutatott utat a pusztában, «előtte haladva és reá visszatekintgetve».⁷

Nagyot haladt a mese a fejlődés útján egy görög elbeszélésben, a Placidus-Eustathius-, vagy Eustathius-legendában. Placidus, a magister militum, vadászat közben egy tagbaszakadt gímszarvast üldözött. Sokáig kergette már, emberei mind

¹ *Hist. Francorum*, 2. könyv, 37. fej.

² *Chronicon*, 7. könyv, 53. fej.

³ G. Paris, *Histoire poétique de Charlemagne*. Paris, 1905. 261. l.

⁴ Kroeber-Servo, *Fierabras*. Paris, 1860. 131—132. l.

⁵ G. Paris, i. m. 249—250. l.

⁶ *Vita S. Macarii Romani*, 8. fej.

⁷ U. o. 19. fej.

elmaradtak mellőle, mikor a szarvas egy sziklatetőn hirtelen megállt és szembefordult üldözőjével. Placidus akkor vette észre, hogy az állat szarvai között fényes, még a napnál is tündöklőbb kereszt (más változat szerint az Üdvözítő képe, ismét más szerint fényes kereszt és az Üdvözítő képe) ragyog. A szarvas megszólalt: «Placidus, miért üldözel engem? A te kedvedért vagyok itt... Krisztus vagyok én, akit nem ismerve tisztelsz. Alamizsnáid szemem előtt vannak, és eljöttem, hogy vadászjak rád és megfogjalak irgalmam hálójával.» És az üdvösség útjára vezette a magistert.¹

Az Eustachius-legenda hazája valószínűleg Görögország volt. Az elbeszélés legrégibb szövege ugyanis görögül van írva és görög földön történik rá az első hivatkozás. A VIII. század elején Danaszki János csaknem szóról-szóra idézi legfontosabb részét mint hathatós argumentumot a képrombolás tana ellen;² ez arra vall, hogy a történetet abban az időben már hitelesnek és következőképp réginek tartották. Utóbb napfényre került a műnek egy másik változata, melynek az előbbi már továbbfejlesztése; föltehető tehát, hogy maga a legenda legalább a VII. századból, vagy éppen az előzőnek végéről származik.³

Az Eustachius-történet fontossága abban van, hogy benne a szarvas képében maga az Üdvözítő jelenik meg a kiválasztott ember lelki vezetésére. A gondolat kétségtelenül ősi hagyományon alapszik. A szarvast már az atyák korában az Üdvözítő és az apostolok jelképének tartották. Sz. Jeromos a *Septuaginta* egy helyét (*Ibi obviaverunt sibi cervi et viderunt facies suas*) allegorikusan akkép magyarázza, hogy a «szarvasok az apostolok és a szent doktorok».⁴ Hasonlóképen cselekszik Beda Venerabilis a 28. zsoltár 9. versének (*Vox Domini praeparantis cervos et revelabit condens*) *cervus*-aival. «Per hos cervos, id est per hos apostolos revelabit Dominus condens... eme szarvasok, vagyis apostolok által tárja fel az Úr a sűrűségeket... Mert a szarvasok a sűrűben járkálva szarvuikkal széttárik az ágakat és csapást törnek maguknak is, egyéb állatoknak is a legelőkhöz.» Még fontosabb a *Physiologus* című népkönyv tanítása a Kr. utáni II. század közepe tájáról. A *Physiologus* szerint ugyanis «a szarvas a sárkánynak (vagyis a kígyónak) ellensége. Ha a kígyó lyukba menekül előle, a szarvas tüstént forráshoz siet, vizet szív a szájába és a lyukba lövell. Ezzel kizavarja a sárkányt és megöli. Ha onlóképp ölte meg Krisztus urunk a nagy sárkányt, az ördögöt, mennyei tanításának vízával». (80. fejezet.)

¹ *Acta SS. Boll.* Szept. 6. k. 124. l.

² *Oratio 3. de imagi ubi.*

³ Günter, *Legenden-Studien*, Köln, 1906. 20. l.

⁴ *Commentarii in Isaiam prophetam*, 10. könyv, 34. fejezet.

A Placidus-Eustachius legenda fölötté népszerű elbeszélés volt. A történet bejutott a *Gesta Romanorum*-ba; egy feldolgozása mint *Rusztán császár históriája* a XVI. századbeli magyar irodalomban is található.

A későbbi legendákban szintén rá lehet akadni hatására. A XV. században belőle került a szarvasjelenés Sz. Hubertus életébe, ahonnet azt a nagyközönség legjobban ismeri.¹ A korábbiak közül meg lehet említeni a X—XII. századból Sz. Wulfhadus britt legendáját, mely nemcsak hivatkozik rá, de utánzatának is bátran tekinthető. Sz. Wulfhadus herceg kiment vadászni. Hirtelen egy szarvas terem előtte. A herceg rányilaz, megsérti. Az állat tovább vágat, be az erdőbe, egyenesen Sz. Ceddá remete kunyhójának, mely egy forrás partján áll. Ott beveti magát a vízbe. A remete megszanja, eltakarja faágakkal, elküldi a sűrűbe. Azt hiszi, különös isteni intézkedésből keresett nála menedéket. Nem is csalatkozik. Alig távozott a szarvas, máris odaér Wulfhadus herceg és keresi a vadat. Az Isten embere fölvilágosítja: «Ne a szarvassal törődjél, hanem azzal, amiért idevezérelt és a vízbe ugrott. A sűrűbe csalt, hogy merülj Isten titkainak sűrűjébe; a vízbe ment, hogy a kereszt-ség vízében részesülj.»²

Az utánzat ép azt tüntette el a hagyományból, ami ebben a legjellemzőbb: a keresztet és az Üdvözítő megjelenését. De szerencsésebb és figyelemre méltóbb kísérletek is találkoztak. Sz. Meinulf története a XI. századból és a francia cerfroy-i kolostor alapításának hagyománya a XII. század végéről a fejlődésnek újabb állomását képviselik a legenda életében.

Sz. Meinulf, Nagy Károly kortársa, a paderborni egyház diákonusa volt és mint a windesheimi apácázárda alapítója ismeretes. Életét Sigewardus fuldai apát írta meg a XI. század első felében, de, mint a legenda mondja, még régibb források alapján. Az elbeszélés szerint Meinulf monostort akart alapítani, de nem volt alkalmas helye hozzá. Míg a dologról tépelődött, egy embere legeltetés közben azon a helyen, ahol később a windesheimi kolostor állt, nagy világosságot és egész csorda szarvasünet látott. A szarvasok mendegéltek, meg-megálltak, úgy járták körül a helyet. Mivel a jelenés megismétlődött, Meinulf Isten intését látta benne és elhatározta, hogy a klastromot a szarvasok által körüljárt földdarabon fogja megépíteni. Tetszett neki a hely és ettől kezdve gyakran megfordult rajta. Egyszer aztán, ahogy kinn járkált, csodálatos látást látott. A földön egy hatalmas gímszarvas feküdt; fejét mintegy várakozólag magasra tartotta. Mikor Meinulf közelített hozzá, gyorsan fölkel, eléje ment és alázatosan

¹ V. ö. *Acta SS. Boll.* Nov. 2. köt., 780., 834. l.

² *Acta SS. Boll.* Júl. 5. köt., 576. l.

leborult előtte. A diakonus akkor vette észre, hogy az állat szarvai közt fényes kereszt ragyog, melynek tündöklése felülmulja az aranyét. «És megörült, mivel látta, hogy vele van az Úr és meg fogja védelmezni alapítását a gonosz lélek áskálódásai ellen.» Abban a szempillantásban elenyészett a szarvas, aki nem volt más, mint az Üdvözítő. «Mivelhogy valamint az első látomásban a szarvasünök Isten szolgáló leányait jelentették, most a himszarvasban, mely egyedül jelent meg, magát Krisztust, szolgálóleányainak oltalmazóját kell tisztelnünk.»¹

A cerfroy-i kolostor legendája a trinitáriusok rendjének alapításához fűződik. Az új szerzet tagjai fehér ruhát viseltek kék és vörös kereszttel, és a pogány kézbe esett keresztények kiváltását tűzték magok elé feladatul. Alapítóik, Johannes de Matha párisi theologus és Valois Felix, remeteéletet éltek egy erdőben, a meaux-i egyházmegyében. Johannes akkor már részesült volt egy látomásban. Mikor újmiséjét mondotta, egy angyalt látott. Az angyal fehér ruhát viselt, mellén kék és vörös kereszt volt és kezét védőleg terjesztette néhány láncra vert rab feje fölé. A két remete egyszer egy forrásnál beszélgetett. Hirtelen egy szarvasgím termett előttük; szarvai közt kék és vörös színű kereszt látszott. Ez útmutatás volt számukra. Walter de Chatillon földet adott nekik, és azon a helyen, ahol a szarvas állott, megépítették a rend anyaházát, a cerfroy-i kolostort.²

A trinitáriusok hagyománya kétségtelenül közel áll a magyar mondához. Nemcsak az eszméjük — ahol a szarvas áll, oda kell építeni a tervezett monostort — hanem bizonyos mértékben a keret is ugyanaz: a két férfi erdők között, víz mellett tanakodik egymással. De mégsem mondhatók egyezőknek. A magyar elbeszélés szarvasa nem hord keresztet, hanem fényes, égő szövétnekeket.

A váci látomás szarvasát sokáig a meotisi szarvasünövel azonosították. Csak nemrég merült föl egy helyes kifogás, hogy a hunok szarvasünőjét nem lehet egynek tartani a magyar monda himszarvasával.³ A megfejtést valahogyan közelebb kell keresni és megtalálni.

¹ *Vita S. Meinulphi*, cap. 1. Hasonló szarvasmondára hívja fel a figyelmet újabban Moravcsik Gyula az *Ethnographia* 1926. évf. 146. l. Az elbeszélés szerint Nikephoros, a bizánci császár (802—811.) vadászat közben egy nagy szarvast üldöz. Végre elejti. Azon a helyen aztán egy oltárra bukkantak, melyen ez az írás volt: «Ez a megjelenő Mihály fővezér oltára, melyet András apostol alapított.» Ez volt az eredete a Michael Anatellon (= megjele ő) kolostornak. A történet forrása: a *Theophanes continuatus* c. munka (Kiad. Becker) Bonn, 1838. 21. l.

² Welter-Wetze-Hergenröther, *Kirchenlexikon*, 12. köt. 85—86. l.

³ Magyar Nyelvőr, 1921. 74. l.

Az Eustachius-, a Meinulf- és a trinitárius-legenda him-szarvasa keresztet visel, az Üdvözítő jelvényét; oka: hogy az Üdvözítő jelenik meg képében. A váci jelenés az angyalok szimbolumát hordja: fényes angyalszárnyakkal van ellátva. Erre László herceg maga mutat rá a legendában: «Nem szarvas volt, hanem Isten angyala... Nem szarvak voltak, hanem szárnyak...; nem gyertyák, hanem tündöklő tollak.» A váci szarvas: *szárnyas szarvas, és Isten angyala rejtőzik alakjában.*

Ez a szarvas azóta sem halt ki a magyar népköltésből. A regösénekek, mint Sebestyén Gyula észrevette, édes testvérei a váci jelenésnek. Nézzünk egy tipikus változatot, például a vas-megyei Dozmatról valót. A nagy ékes út mellett, a nagy halastó állás mellett lefelé a gim-, azaz csodafiúszarvas. Sz. István király kimegyen vadászni és előtalálja. Szól neki a szarvas: «Ne siess, uram, Sz. István király, az én halálomra; nem vagyok én löni való vad, hanem vagyok hozzád Istennek követe».¹ És bizonyításul hozzáteszi:

Homlokomon vagyon fölkelő fényes nap,
Oldalomon vagyon árdeli (?) szép hold,
Jobb vesémen vannak az égi csillagok;
Szarvasom vagyon, ezer vagyon,
Szarvam hegyén vannak százezer szövétnek,
Gyujtatlan gyulladnak, oltatlan alusznak.

A váci jelenéssel való egyezés oly meglepő, hogy teljességgel kétségtelenné teszi a két hely kapcsolatát.

Az irodalomtörténetben sokáig uralkodó nézet volt, hogy a regösénekekben ősi, pogány dalok maradványait kell tisztelni. Ez bizonyára tévedés. A váci látomás mondája és a regösének egészen keresztény hagyomány. Minden keresztény bennök: az is, hogy a szarvas a regösénekekben néha az égből, a felhőkből jön; az is, hogy a regöséneket karácsony éjszakáján szokták énekelni, amikor Isten követei a békét, az üdvösséget hirdették az embereknek; az is, hogy a «szarvas» a napot, holdat, a csillagokat, az ég jelvényeit viseli, amelynek hírnöke. Még a szép, tündöklő angyalszárny is sajátosan keresztény dologra emlékeztet. A regösénekek egyrészében az «ezer szövétnek» helyén «ezer misegyertya»-t mondanak; föltehető, hogy a szárnyak elképzelésében a nép előtt az oltár képe lebegett, két szárnyán égő gyertyáinak tömegével. Ez a kivilágított, fényes oltár messziről nagyon hasonlít két, égő szövétnekkel megrakott nagy szarvascímerhez, vagy két kiterjesztett fényes

¹ Istennek követe = angelus Dei. A latin angelus (= gör. ἄγγελος) eredetileg követet jelent.

szárnyhoz, karcsú derekán pedig gyakran képekkel, címerekkel van ékesítve.

A magyar mondák tudós kutatója, Sebestyén Gyula, rámutatott a *Julia szép leány* kezdetű balladára és ott is a «csodafíuszarvas» nyomait találta:

Fel is fellekinte a magas egekre,
Egy szép gyalogösvény hát ott jődögél le;
Azon ereszkedik fodor fehér bárány,
A napot s a holdat szarva között hozván;
A fényes csillagot a homlokán hozta,
Két szép arany perec, aj! a két szarvába,
Aj! a két oldalán két szép égő gyertya,
Mennyi szőre szála, annyi csillag rajta...

«A szarvasból, úgymond, fodor fehér bárány lett, de a bárány továbbra is megmaradt égi követnek.»¹ Nem, a vers szemmel láthatólag mást erősít. A fehér bárány nem égi követ, hanem maga az Üdvözítő, a Fiúisten, akit az Egyház «Isten báránynak»-nak nevez és az Apocalypsis szerint az égben a szűzek seregi követnek.² A költeményben maga Jézus szerepel; a leányt arájául választotta; most mint kérő jön hozzá, hogy beleegyezését vegye s utóbb elvigye magával mennyei jegyesei közé.

A szövétnekkal rakott szarvú szarvas motivumára nincs példánk a XIII. század előtti legenda-irodalomból. Ez a körülmény figyelmet érdemel; de a motivumot mégsem lehet magyar találmánynak mondani.

A XV. századból közismert Sz. Idda toggenburgi grófnő svájci legendája. A férjétől halálra szánt szent asszonyról föl van ott jegyezve, hogy éveken át föl járt a fischingeni klostomba hajnali imádságra. «Quam semper cervus cornibus suis duodecim lumina sustinentibus praecessit.»³ Maga Idda, úgylátszik, a XIII. században élt; de a róla szóló hagyománynak a XV. század előtt semmi nyoma nincsen.⁴

Az *Acta Sanctorum*ban szó van róla, hogy 1504-ben Raymundus biboros, apostoli követ nyomozást indított Sz. Orsolyának három társa, Sz. Cunegundis, Mechtundis és Wibrandis ügyében. A tanuvallomások jegyzőkönyve megjelent Baselben, 1673. E jegyzőkönyv szerint a 31-ik tanu, Rudimus Rinck de Eichsel előadta, hogy «hallomása szerint egyszer egy szarvasra vadásztak, mely egészen Eichsel falváig szaladt és mikor ott volt, nem akart tovább menni. A szarvahegyein pedig valamennyin gyertyákat láttak az emberek». A következő

¹ A magyar honfoglalás mondái, I.: 335. l.

² Apoc. 14, 4.

³ Acta SS. Boll. Nov. 2. k. 123. l.

⁴ U. o. 119—120. l.

tanu, Heinricus Pur, szintén hasonló értelemben nyilatkozott. «Szüleitől nem egyszer hallotta, hogy Eichselbe szarvasok és egyéb állatok jöttek, és a szarvasok címerén gyertyák látszottak.» Az állatok pedig azért mentek Eichselbe, «mivel a három szűz ott volt eltemetve».¹

A vallomások alapján készült kései legenda némi eltéréssel szól a dologról. Mikor a szűzek sírja felett még nem volt egyház, a vadászok egy alkalommal egy nagy szarvasra bukkantak, melynek szarvain három égő gyertya volt. Az állat odamene-kült a sír fölé, és az emberek sehogy sem tudták sem elriasztani, sem megsebesíteni; végre is megrémülve magára hagyták. «Látható ebből, hogy a szűzek oltalmukba fogadták.»²

2. A második történet, *Salamon pozsonyi látomása*, a KÉRES KRÓNIKÁBAN olvasható. László herceg idegen öltözetben Pozsony alá ment harcolni. Salamon meglátta a vár faláról. Azt hitte, hogy valami közönséges vitéz; ő is elváltoztatta ruháját és kiszállt ellene. Már-már elérték egymást; akkor a király hirtelen úgy látta, hogy László feje fölött két angyal lebeg, kezökben tüzes pallos és őt fenyegetik. Rémültében visszafutott a várba. Vitézei kérdezték: «Uram, miért futsz? Nem szoktál te egy-két-három ember elől szaladni.» Felelt Salamon: «Tudjátok, hogy ember elől soha el nem futtam; de ez nem ember, mivel angyalok tüzes pallossal oltalmazzák.»

A mese mintája megvan Sz. János ravennai püspök életében. Mikor Attila Leó pápa kértére megkegyelmezett Rómanak, vezérei megkérdezték, miért volt annyira engedékeny. A király azt felelte, hogy a pápa feje fölött két embert látott, kezökben kivont kard volt, és őt halállal fenyegették, ha a főpap kérelmét elutasítaná.³

A történetnek egyébiránt több változata ismeretes. A Canisius-féle Leó-életrajz szerint Attila a pápa mellett jobbról is, balról is egy-egy ékesen öltözött férfit látott, Sz. Péter és Sz. Pál apostolt, akik Leó feje fölé tüzes kardot tartottak és a hún fejedelmet halálos fenyegetéssel kényszerítették engedékenységre. Mások, mint Paulus Diaconus, úgy tudják, hogy a király csupán egy embert látott. A papi ruházatba öltözött felséges ősz férfi a pápa mögött állt és kivont kardjával

¹ Rudimus Rinck de Eichsel... dicit, quod audiverit, quod semel fuerit venatus unus cervus, qui cucurrerit usque ad villam Eichsel; et dum cervus ibidem fuerat, non voluerit ulterius ire, et in cornibus suis in qualibet acie apparuerint candelae, quae per homines videbantur, alia non scit... Henricus Pur... dicit, quod audiverit à suis senioribus saepius dici, quod cervi et alia animalia venerint ad Eichsel et in cornibus cervorum fuerint visae candelae. Idéve: *Acta SS. Boll.* Jun. 3. k. 125. l.

² U. o. pag. 141.

³ *Acta SS. Boll.* Jan. 1. k. 728. l.

halállal fenyegette Attilát arra az esetre, ha a főpap kívánságának ellene mert volna szegülni.¹

3. A DUBNICZI KRÓNIKA (1479) *patrocinium-csodája*. «A székek az Úr 1345-ik évében vízkereszt táján egynéhány magyarral kiszállván a tatárokra, számtalan pogányt kardra hánytak. A harc három álló napig tartott. És beszélik, hogy míg az öldöklés folyamatban volt, Sz. László király fejét a váradi egyházban sehol sem találták. Az egyház öre negyednap újból bement keresésére; akkor már ott volt szokott helyén, de átizzadva, mintha élve, nehéz munkából vagy forróságból tért volna vissza. Az ör elmondta a csodát a kanonokoknak és egyéb jámbor embereknek; egy öreg tatár pedig megerősítette állítását. Azt beszélte ugyanis, hogy őket nem a székek és a magyarok verték meg, hanem ama László, akit mindig segítségül hívnak. És a többi tatár szintén bizonykodott, hogy mikor a székelység rajtok ment, egy hatalmas természetű vitéz járt előtte, magas lovon, fejében arany korona, kezében szekerce; és mindnyájunkat elfogyatott rettenetes csapásaival és vagdalkozásával. A vitéz feje fölött pedig a levegőben egy szépséges asszonyszemély tündöklött csodálatos fényességben, fejében arany korona. — Világos ebből, hogy a székeket Krisztusért harcoltukban maga a Boldogságos Szűz Mária és Szent László segítette a pogányok ellen, akik saját erejükbe és sokaságukba vetették bizodalmukat.»²

Az elbeszélésben vannak históriai elemek. Az 1345-iki harc és győzelem történeti valóság. Számba veendő, hogy a magyar hadak Szűz Mária és Szent László segítségül hívásával szoktak ütközetbe bocsátkozni. Föltehetőleg innen van, hogy a hagyomány az ütközetben Lászlón kívül az ország patrónáját is szerepeltette. Viszont László király alakja szembeszökően a váradi nagy lovas-szobor mintájára van rajzolva.

HORVÁTH CYRILL.

¹ V. ö. u. o. ápr. 2. k. 38—39. l. A fenyegető angyalok motivuma egybeült is előfordul. Sz. Vencelről írják, hogy 923-ban meglátogatta Madarász Henriket. Henrik meg akarta alázni a fiatal fejedelmet, de ennek homlokán hirtelen fényes keresztet, oldalánál pedig két angva't látott, akik őt ujjukkal fenyegették. Erre rögtön felugrott ülőhelyéből, Vencel elé szaladt és saját trónjára ültette. *Acta SS. Boll. Szept. 7. k. 786—787. l.*

² Podhradczy József, *Sz. László királynak.... históriája*. Buda, 1836., 83—84. l.

MAGYAR KÓDEX-CSALÁDOK.

(Harmadik közlemény.)

5. Bencés és prémontrei kódexek.

Ez a két csoport összekapcsolódik, mert a legrégibb bibliafordításnak egyaránt vitatják prémontrei és bencés eredetét.

a) Bencés kódexek.

A középkori magyar irodalomba, a magyar nyelvű kódexek lapjaira elsőnek vonul be Sz. Benedek magyar fiainak munkássága. Így tanítja a magyar irodalomtörténetet.

1. Legrégibb magyar nyelvemlékünket, a *Harotti Beszédet* a hozzátartozó *Könyörgéssel* egyetemben a bencéseknek köszönhetjük. Afölött napirendre térhetünk, hogy próbálták a HB.-hez fűződő temetési szertartást görög szertartásnak feltüntetni, a HB. szerzőjét pedig bazilita szerzetesnek vélték.¹

Újabban élénken vitatott kérdés a Pray-k. és HB. termőhelye.

a) Réthei Prikkel Marián azt bizonyígtatta, hogy a Pray-k.-et a HB.-del egyetemben a pannonhalmi anyakolostorban írták a deáki rendház és templom számára.² Zalán Menyhért szintén a kódex bencés eredetét védi.³

b) Vannak, akik azt vitatják, hogy a Pray-k. misekönyve általában legrégibb részei nem készültek bencések vagy más szerzetesek használatára. Később került csak a misekönyv szerzetes kolostorba.

α) Karácsonyi János szerint a misekönyv a kódex legrégibb részeivel egyetemben Székesfehérvárt készült a prépostsági egyház részére. A székesfehérvári misekönyv később a Sz. Egyedről nevezett somogyvári bencés apátságba került s ott illesztették bele többek közt a temetési szertartást a HB.-et.⁴ Karácsonyi véleménye, különösen a Somogyvárra vonatkozó rész, heves ellenmondásra talált.⁵

Karácsonyi véleménye szerint Somogyvárott, a cluny-i szabályokat követő francia bencések kolostorában íródott a Pray-k. naptára, a francia szentek

¹ Századok 1926. 504. l. — M. Könyvszemle 1926. 278. l.

² Réthei Prikkel Marián: *A Pray-codex*. Bpest 1903.

³ M. Könyvszemle 1926. 246 skv. l., 1927. 44 sk. l.

⁴ M. Nyelv. 1925. 221 sk. l.

⁵ M. Könyvszemle 1926. 276. l., 1927. 67. sk. l. — Gálos i. m. 29. l.

miseformulája s a temetési szertartás. A HB.-et valamelyik szomszédos bencés apátságban írták bele a kéziratok könyvbe a somogyvári szerzetesek használatára. Bizonyosságul hivatkozik Sz. Majolus és Sz. Egyed rubrumos ünnepére s a francia cluny-i bencésektől különösen tisztelt szentek miseformuláira.

Ám sem a naptár, sem a francia szentek miséi nem bizonyítanak Karácsonyi mellett. Clunyben szentekként tisztelték a kolostor hat első apátját. Ezek időrendben: B. Berno, B. Aymard, Sz. Oddo, Sz. Majolus, Sz. Odilo és Sz. Hugo. Sz. Oddo volt a rendi reform megvalósítója, a cluny-i kongregáció megalapítója, őt atyjukként tisztelték s nevét mindennapos imádságaik közé is belefoglalták.¹ A naptár és misekönyv csupán Sz. Majolust említi s a naptárban ez is csak utólagos beírás. Ha valóban a cluny-i reformot követő szerzetes kolostorban készül a naptár, aligha hiányoznék belőle Sz. Oddónak, Odilónak s más, Clunyben különösen tisztelt szenteknek neve, kiknek ereklyéit is őrizték ott.²

Az utólagosan bejegyzett miseformulák között néhány francia szentnek nevét emeli ki Karácsonyi, mint akiket a cluny-i bencések különösen tisztelttek. Áll ez Majolus, Germanus és Quintinus szentekről, de a többi szentnek tiszteletét a cluny-i szokások sem emelik ki különösebben.³ A miseformulák sem vallanak cluny-i sajátásra.

A Pray-k. második része, az ordinárium nem készülhetett Somogyvárott s a HB.-et sem írhatták a somogyvári bencések használatára.

β) Ernyei József véleménye szerint a Pray-k. misekönyve a veszprémi Boldogasszony-templom használatára készült.⁴ Később jutott azután szerzetesek kezére. A temetési szertartás s a HB. szerzetes eredetét Ernyei sem tagadja.

A Pray-k. s a HB. keletkezéséről, termőhelyéről még nem mondták ki az utolsó szót.

2. Legújabbán Gálos Rezső a legrégibb magyar bibliafordítás, az ú. n. kódex-biblia bencés eredetét vitatja.⁵ Az ő

¹ A cluny-i suffragiumok, a közös zsolozsmában szinte mindennapos imádságok között van egy együttes könyörgés Sz. Oddo, Majolus és Odilo apátokhoz. (D'Achery, Lucas: *Spicilegium*. Paris 1723. I. k. 647.) Ennyire kiemelkedett Clunyben e szent apátok tisztelete.

² Sz. Odilo, Sz. Hugo, Sz. Majolus és Sz. Oddo napja még az 1884. évi állapot szerint is duplex ünnep volt több bencés kongregációban. (Stud. aus d. Ben. Ord. V. évf. II. k. 165. l.) — Clunyben tisztelték többek közt Sz. Consortia szűz, Sz. Fortunatus és János vértanuk ereklyéit. Cluny-i translatiók is hiányoznak a naptárban.

³ D'Achery i. m. I. 649. l. — Karácsonyi különösen arra alapítja nézetét, hogy a Pray-k. naptára és misekönyvének függeléke olyan franciaországi szenteket vett föl, kiket abban az időben nálunk még nem tiszteltek. Ámde a naptárban jóval gyakoribb a német bencés szentek, mint a franciaországiak emlékezete. Szintén előfordul heune kevésbé ismert németországi bencés-szentek neve, kiket egyéb középkori naptárunk abban az időben még nem, vagy egyáltalában nem említ.

⁴ M. Könyvszemle 1927. 78. l.

⁵ Gálos Rezső: *Legrégibb bibliafordításunk*. Bpest 1926. (Irodört. füzetek. 9. sz.)

megállapítása szerint természetesen bencés liturgikus könyvek azok a kódexek is, melyek a bibliafordítás szövegét megőrizték. Bencés jellegű tehát — véleménye szerint — a *Bécsi*, *Müncheni* és *Apor-k.* is. A két előbbinél természetesen úgy értendő a dolog, hogy bencés szerzetes volt a kódex-biblia fordítója. A fordítás másolatai, legalább is a *Müncsh.-k.* már nem bencés kéztől erednek.

A bibliafordítás bencés eredetének kérdésére alább még részletesen rátérek.

3. Az *Apor-k.*-nek van egy fejezete, mely a kétségtelenül prémontrei eredetű *Lányi-k.* hasonló fejezetével feltűnően egyezik, s így abban prémontrei szertartást kell látnunk.¹ Gálos úgy véli, hogy az *Ap.-k.* beköttetése előtt, utolsó használati helyén, prémontrei apácák birtokába került. Itt azután közbeékeltek ezt a prémontrei eredetű fejezetet az eredetileg bencés jellegű zsoltáros könyv lapjai közé. Vagyis más szóval a kódex zöme bencés eredetű.² E föltevéssel azonban még nincs a kérdés érdemileg elintézve.

Kérdés, vajon az *Ap.-k. Psalteriuma* valóban bencés jellegű-e. Mindenekelőtt ezt kell eldönteni — s ennek a kérdésnek kibogozását nélkülözzük Gálos fejtegetéseiben.

Kódexeinkben négy magyar *Psalterium*, vagyis breviárium i zsoltárfordítás van. Ezek az *Apor* és *Döbrentei-k.*, továbbá a *Keszthelyi* és *Kulcsár-k.* Abban megegyeznek, hogy mindegyik a *Breviarium Romanum* szerint igazodik, de egyikük-másikuk között szorosabb kapcsolat is van. Ezek a magyar zsoltároskönyvek két típusra különülnek el. Egyikhez tartozik az *Ap.* és *Döbr.-k.*, a másikhoz a *Keszt.* és *Kulcs.-k.* Mind a két típus — mint már említettem — a *Breviarium Romanum* beosztását követi, míg a bencés, ciszterci, kamalduli és kartauzi szolozsmás könyv a *Breviarium Monasticum* szerint igazodik, vagyis lényegesen eltér a többi szerzetesrend breviáriumától.

a) Az *Ap.-k.* zsoltárfordítása kevés támasztópontot nyújt a kódex jellegének meghatározására, a zsoltároknak a hét egyes napjaira való beosztását csak elvétve jelzi. Ám ez az egynéhány jelzés is elegendő annak megállapítására, hogy ez a zsoltároskönyv nem a bencés breviárium beosztását követi.

Az *Ap.-k.* utalásai: 1. *Ps.* 68. Saluum me fac. Ez az ötödik vigázat. (17 Nytár VIII. 168.) A *Br R*-ban: FERIA V. ad matutinum, vagyis a csütörtöki matutinumnak kezdő zsoltára. A *Br M*-ban (bencés, ciszterci, kartauzi breviárium) a 68. zsoltár a szerdai matutinumra van beosztva s ott sem az egész napnak kezdő zsoltára. Helye és rendeltetése a bencés breviáriumban:

¹ T 27. l.

² Gálos i. m. 15—16.

Feria IV. in secundo nocturno (1. zsolt.) — 2. Ps. 97. Cantate Domino canticum novum. Ez az heted ey vigázat (58 Nytár VIII. 191.) A *Br R* jelzése: Sabbato ad matutinum. V. i. ez a szombati matutinum kezdő zsoltára. Ellenben a bencés breviáriumban (*Br M*) a 97. zsoltár a pénteki második nocturnusnak 3. zsoltára. (Feria VI. In II. nocturno.) — 3. Ps. 109. Dixit Dominus Domino meo. Ez az nolezad eyi vigázat. (83 Nytár VIII. 203.) Ez a zsoltár minden breviáriumban a vasárnapi vespera (Dominicis diebus ad vespas) kezdő zsoltára. Itt tehát nincs különbség a *Br R* és *Br M* között.

Ez a néhány szemelvény is feltűnteti már, hogy a zsoltárok beosztásában nagy eltérés van a *Breviarium Romanum* és a *Breviarium Monasticum* között. A római breviáriumot követik többek közt a domonkosok, ferencesek, pálosok, prémontreiek s a világi egyházmegyék (pl. esztergomi egyház), a *Breviarium Monasticum* szerint igazodnak a bencések, ciszterciek, kamalduliak és kartauziak.

Az Ap.-k. zsoltárbeosztása eltér a bencés breviárium beosztásától, de megfelel a prémontrei breviáriumnak.

b) Legföljebb egyetlenegy bencés sajátsgot lehetne fölfedezni vagy vitatni a zsoltároskönyvben. S ez a 118. zsoltár részeinek számozása.

Sz Benedek szerzetes szabályai szerint a *Beati immaculati* kezdetű zsoltárt 8 versből álló szakaszokra, vagyis 22 fejezetre osztják s az egyes fejezeteket a héber betűsor, v. i. ABC szerint számozzák.¹ (Ez a héber betűs számozás azonban nincs föltüntetve minden bencés breviáriumban, viszont megvan nem bencés psaltériumokban is.² A szerzetes breviáriumok közül megvan ez a számozás a ciszterci breviáriumban s egyes prémontrei breviáriumokban, pl. a prága-strahovi prépostság breviáriumban: *Breviarium Canoniconum regularium Secundum ordinarium Capituli de Syon*. Schoenhoven 1499.) A négy első fejezet (alephtől dalethig) a primára jut, a többi (hetől tauig) a harmad, hatod és kilenced órára, még pedig akként, hogy 3—3 fejezet esik egy-egy imaórára.

Az Ap.-k. megtartja a héber betűsorrall való számozást, de már az egyes részeknek liturgikus jelentősége s az egyes imaórákra való elosztása egészen más a kódexben, mint a bencés breviáriumban. Az Ap.-k. 2—2 fejezetet összevon egy zsoltárrá s azokat külön számozza is, jelezve egyúttal az egyes zsoltárok latin kezdőszavait. Így lesz a kódex beosztása szerint a 118. zsoltárból 11 zsoltár, míg a bencés breviárium ugyanezt a zsoltárt 22 kisebb fejezetre taglalja.

¹ Ambrosius Pannonius: *Diurnale monasticum*. Velence 1515. Fol. 82. l. hivatkozik rá.

² Pl. *Psalterium b. Brunonis*. Nürnberg 1494. A würzburgi püspök zsoltároskönyvével sok egyezést mutat a kalocsai főszékesegyházi könyvtárnak egy németországi származású, XV. századbeli kézirat *Psalteriuma*. Ebben is megvan a héber betűs számozás.

Az Ap.-k. sokszor olyan kisebb egységeket von össze egy zsoltárrá, melyek a bencés breviáriumban egyenként a hétnek más napjára vagy a napnak más imaórájára valók. Csak néhány példával akarom ezt megvilágítani.

A bencés breviárium beosztása szerint: Cap. 7. Zain. Memor esto verbi tui — a vasárnapi tertia utolsó zsoltára. Cap. 8. Heth. Portio mea, Domine — vasárnapi sexta első zsoltára. (A *Br. R.*-ban a kettő együtt a tertia második zsoltára. Ap.-k.-ben a két részlet a 121. zs.) Cap. 13. Mem. Quomodo dilexi — vasárnapi nona utolsó zsoltára. Cap. 14. Nun. Lucerna pedibus meis — hétfői tertia első zsoltára. (A *Br. R.*-ban a kettő együttvéve a sexta második zsoltára. Az Ap.-k. is összevonja és 124. zsoltárnak számozza.) Cap. 19. Coph. Clamavi in toto corde — hétfői sexta utolsó zsoltára. Cap. 20. Res. Vide humilitatem — hétfői nona első zsoltára. (A *Br. R.*-ban a két szakasz együtt a nona második zsoltára. Az Ap.-k.-ben a két fejezet együttvéve a 127. zsoltár.)

Az Ap.-k. a 118. zsoltár taglalásában sem követi a *Breviarium Monasticum*ot, hanem a *Breviarium Romanum*ot. Beosztása egyben megfelel a prémontrei breviáriumnak. A prágastrahovi prémontrei monostor breviáriuma még a héber betűs számozásban is fődözetet nyújt az Ap.-k. szövegéhez.

Az Ap.-k. zsoltároskönyve már eredetileg sem készülhetett bencés apácák részére, mert ha bencés apácáknak szánják, akkor a bencés breviáriumot követné a zsoltárfordítás. Nincs tehát okunk rá, hogy ne tartsuk prémontrei jellegűnek az Ap.-k. teljes kéziratát. Gálos föltevését nem fogadhatjuk el.

Az Ap.-k. szorosan összefügg a Döbr.-k.-szel s ezt a kapcsolatot is figyelembe kell vennünk. A Döbr.-k. zsoltáros könyvének beosztása szintén teljesen eltér a bencés breviáriumtól, de megfelel a prémontrei breviáriumnak.

Az én megállapításom szerint a magyar zsoltároskönyvek közül az Ap. és Döbr.-k. a prémontrei breviáriumnak felel meg, a Keszt. és Kulcs.-k. pedig a ferences breviáriummal egyezik.

Az Ap.-k. nem bencés breviárium, nem is lehet bencés eredetű. Hogy apácák részére készült, az kétségtelen. A prémontrei apácák nemcsak későbbi birtokosai voltak a kódexnek, hanem már eredeti birtokosainak is azoknak kellett lenniök.

Kár, hogy nem férhettem hozzá az Ap.-k. eredeti kéziratához. Az egyes napok s imaórák kezdő zsoltárait díszesebben festett kezdőbetűvel szokták jelölni és megkülönböztetni a kéziratosszoltárkönyvek.¹ A könyvdisztés is nyújthatna támasztópontot a vitatott kérdésben.

Az összehasonlításhoz a következő szerzetes breviáriumokat használtam :

A) *Breviarium Monasticum*.

¹ A Nytár természetesen nem jelzi az ilyen külsőségeket. Ilyen esetben az eredeti kéziratot kell fellapoznia a kutatónak. Kíváncsok volnának, hogy az Új Nytár kiadása teljesen pontos, hű legyen s még a könyvdisztésről is számot adjon.

1. A Br. M-nak a Sz. Benedek szabályait követő szerzetesek részére készült általános kiadásai: Velence 1617, Einsiedeln 1711 (két kötet), Velence 1720. P. aest. (kamalduli propriummal.)

2. Az általános bencés breviárium beosztását követi a montecassinói (Sz. Juszтина kongregáció) breviárium. Használt kiadások: Velence 1480. és 1595.

3. A subiacói reformot követő bencés monostorok breviáriumának zoltárbeosztása több tekintetben eltér a montecassinói s az általános bencés breviárium beosztásától. Ide tartozik a bécsi skót bencések (Ambrosius Pannonius: *Diurnale monasticum*. Velence 1515), a melki (Nürnberg 1500, két kötet) s a pannonhalmi breviárium (Velence 1519). Mind a három megvan Budapesten a M. Tud. Akadémia Ráth-könyvtárában.

4. *Breviarium Cisterciense*. Velence 1494. A ciszterci breviárium az általános bencés breviárium szerint igazodik.

5. Kartauzi breviárium: *Breviarium*. (Gergely fráter kézírása, Axpach 1452. Kalocsai főszékesegyházi könyvtárban.) Zoltárbeosztása a subiacói bencés tipust követi.

B) *Breviarium Romanum*.

1. Prémontrei breviárium. A monografiámban említett kéziratoss breviáriumokon kívül több nyomtatott breviáriumot is használtam: a) *Breviarium Canonorum regularium Secundum ordinarium Capituli de Syon*. Schoenhoven 1499. (Ordinariumba foglalt naptárral.) — b) *Breviarium Ordinis Praemonstratensis*. Paris 1594 (P. aest.), 1675 (P. aest.), 1698 (két kötet).

2. Domonkos-rendi breviárium. XV. századi nyomtatott breviárium (Velence é. n.) és XV. századi bajorországi kéziratoss *Psalterium* (kalocsai főszékesegyházi kvtár Ms. 217.).

3. Ferences breviáriummok: *Diurnum Romanum* (secundum usum romane curie). Velence 1508. — *Diurnale secundum consuetudinem Romanae Curiae*. XV. századi olaszországi kézirat (Bpest M. Tud. Akadémia kvtára L. Cod. Kis 8-r. 10. sz.). — Temesvári Pelbárt: *Expositio Libri Psalmorum*. Hagenau 1504. (Psalterium-magyarázat. Naptár természetesen nincs hozzá.)

4. Pálos breviárium: *Breviarium ord. frum eremitarum s. Pauli pr. eremite*. (Velence 1540.)

A fölhasznált breviáriummok közül ezúttal csak azokat jelzem, melyekben egyházi naptár is van.

4. Szóba kerülhet még a *Gyöngyösi-k.* esetleges bencés eredete. Imádságai között van egy bencés liturgikus imádság: az őrangyalhoz intézett hitvallás. Viszont egyik fejezete (*Sz. Brigitta 15 imádsága*) szoros nyelvi kapcsolatban van a prémontrei eredetű Pozsonyi-k. szövegével.²

5. Tévesen Pozsa került a *Tihanyi-k.* bencés eredete is.

Jalsovits Alfréd úgy vélte, hogy a Tih.-k. prédikációinak szerzője Ferenc-rendi szerzetes, másolója azonban bencés volt.³ Valószínűleg azon alapul e téves vélemény, hogy a kódex utóbb bencések birtokába került.

¹ T 17 l.

² T. 53. és 29. l.

³ Jalsovits Alfréd: *A tihanyi apátság története*. Pécs, 1889. 102—103. l.

A kéziratok könyv eredetileg klarissza apácák részére készült és csupán jóval a klarissza kolostoroknak 1782-ben bekövetkezett fölосztatása után jutott ismeretlen úton és ismeretlen időben a tihanyi apátság könyvtárába. A tihanyi könyvtárnak 1831-ben készült jegyzéke nem említi a kódexet.¹ 1833-ban Jankovich Miklós indítványára már az Akadémia (Magy. Tud. Társaság) érdeklődik a tihanyi könyvtár becses kézírata iránt.²

A Tih.-k. másolója nem volt bencés szerzetes.

Kétségtelen, hogy a magyar kolostori irodalomnak időrend szerint első munkásai bencések voltak. Bencések, nevezetesen pannonhalmi bencések voltak a magyar művelődés első letéteményesei. Csakhogy a sors mostoha volt hozzájuk. Kevés az, ami ránk maradt középkori magyar irodalmi termékeikből. Bizonyára voltak magyar könyvek a somlyóvásárhelyi (1511-ig bencés apácák lakták) s az esztergomszigeti bencés apácakolostoroknak is. Hová lettek e könyvek, ezidőszerint nem tudjuk.

b) Bencés eredetű-e legrégibb bibliafordításunk?

A kódex-bibliát eleinte ferences biblia néven emlegették, később pedig Tamás és Bálint huszita bibliafordításának tartották. Többen síkra szálltak a biblia katolikus jellege mellett. Újabban e sorok írója a bibliafordítás prémontrei jellegét, Gálos Rezső pedig bencés jellegét vitatja.

A kérdésnek sarkpontja a *Müncheni-k.* elején lévő egyházi naptár, melynek szövege szintén a bibliafordítótól származik. Katolikus egyházi naptár ez, milyen a misekönyv, breviarium s más szertartáskönyvek elején szokott lenni. Huszita jellegű nem lehet, mert az ünnepek s az egyházi böjt rendje merőben ellenkezik a husziták szokásaival és tanaival.

Gálos arra a megállapításra jut, hogy a Münch.-k. naptára bencés naptár s magát a bibliát is bencések fordították. A naptár s a bibliafordítás a pannonhalmi monostorban készült. Ezt a véleményét főleg Pannonhalmán őrzött középkori egyházi naptárakra alapítja Gálos.

Zalán Menyhért bencés kutató megállapította, hogy a legfontosabb naptárak nem is pannonhalmi eredetűek, hanem külföldi származásúak.

A pannonhalmi pergamen misekönyv nem a XII., hanem a XIV. századból való s eredetileg a stájerországi pfannbergi vár misekönyve volt. (Magam fölvetem a kérdést, nem fér-e kétség esetleg a misekönyv bencés eredetéhez is.) A pannonhalmi XV. századbéli imádságos könyv és naptára sem hazai eredetű.

Ennek alapján mondja ki Zalán, hogy a Münch.-k. naptárának s a bibliafordításnak pannonhalmi eredetét nem siker-

¹ A pannonhalmi Sz. Benedek-rend története. XI. k. 680—681. l.

² Figyelő (Abafi). I. k. 380. l. és Jalsovits i. m. 101. l.

rült bebizonyítania Gálosnak.¹ Hozzáteszem, azok a naptári adatok (Sz. Márton. Sz. Imre ünnepei), amelyeket pannonhalmi sajtáságnak vél Gálos, ugyanúgy megvannak más középkori hazai naptárakban (pl. prémontrei naptárak, esztergomi egyház naptára stb.), sőt részben külföldi naptárakban (pl. alább szóba kerülő rebdori naptár) is.

A bibliafordítás bencés eredetét a Münch-k. naptárára alapítja Gálos. Bencés ünnepeket s bencés sajtáságokat sorol föl s ezekkel bizonyítgatja a naptár bencés jellegét. Az egyezések első pillanatra mindenesetre tetszetősek s gondolkodóba ejtik az embert, de még behatóbb vizsgálatot igényelnek.

Meggyőzők-e vajon Gálos érvei? Sok nehézséget, sok ellenvetést lehet fölhozni Gálos megállapításával szemben.

1. Föltűnő dolog, hogy a Gálos fölsorakoztatta bencés sajtáságok csekély kivétellel megtalálhatók a hazai prémontrei naptárakban. S amelyik bencés szentnek nincs emlékezete a prémontrei naptárakban, az a legtöbb bencés naptárban is hiányzik. Viszont akad a prémontrei naptárakban olyan bencés szentek neve is, amelyet hiába keresünk a Münch-k. naptárában.

A Münch-k. naptárában Gálos által kimutatott bencés sajtáságok közül csupán következő adatok hiányoznak a hazai prémontrei naptárakban: a) Máj. 11. (helyesen máj. 9.) Sz. András translatiója. (Máj. 9-re esik Sz. Miklós translatiója is s ezt említik a prémontrei naptárak. De előfordul a schönaui bencés apácák XII. századi nekrológiumában is, még pedig vörös betűvel írva.²) Egyébként Burgundia és Skótország pártfogójuk gyanánt tisztelik Sz. András apostolt s ereklyéit is őrzik ott. Translatiója benne van sok naptárban, nemcsak a bencéseknél. — b) Máj. 26. Ágoston püspök. (Rubrumos ünnep.) — c) Szept. 6. Magnus cf. (Sz. Magnus kétszer is előfordul e naptárban.) — d) Okt. 11. Edelburzius szűz. — e) Dec. 19. Unubalt gyóntó. — Ezek közül Sz. Magnus megvan külföldi prémontrei breviáriumokban s a windbergi prémontrei kolostor *Legendarium*ában.³ Sz. Magnus neve egyébként előfordul a legtöbb hazai naptárban is.⁴

Ezek a — Gálos megállapítása szerint — sajátosan bencés adatok általában hiányoznak a legtöbb bencés naptárban.⁵ Átvizsgáltam körülbelül

¹ Pannonhalmi Szemle. 1926. 264.

² Studien aus d. Benedictiner Or. en. IV. évf. I. k. 364. l.

³ Analecta Bollandiana. XVII. 116. l.

⁴ Knauz Nándor: *Kortan*. Bpest, 1876. 211. l.

⁵ Bencés naptárak s egyéb régi egyházi naptárak könnyen hozzáférhető gyűjteményes kiadásai: Althanas, Fridericus: *De calendariis*. Velence 1753. — D'Achery, Lucas: *Spicilegium*. Paris 1723. T. II. — Gerbert, Martinus: *Monumenta veteris liturgiae Alamannicae*. Sankt Bla-ien. 1777. P. I. (T. IV.) — Martene—Durand: *Thesaurus novus anecdotorum*. Paris 1717. T. III., V. — Migne: *Patrologia Latina*. T. 110, 138. — Zaccaria: *Anecdotorum medii aevi*. Turin 1754. — Analecta Bollandiana I—II., XVII., XXVII., XXIX. és XXXII. k. — Studien aus dem Benedictiner Orden c. folyóirat I—IV. s más évfolyamai. — Ezek mellett más munkákat is használtam az összehasonlításnál, kéziratokat is.

30 különböző időből és különböző országból származó, kétségtelenül bencés eredetű középkori naptárt, martirológiumot, nekrológiumot és legendariumot s az eredmény meglepő. Edelburgius szűz napja egyetlenegy bencés naptárban vagy martirológiumban sem fordul elő, a Pray-k. naptárában sem. (Csupán Molanus akadt rá valami más régi martirológiumban.¹) Sz. András translatióját vagy emlékezetét csak két helyütt találtam. Dec. 19-én Sz. Wunebald (Unubalt) csupán három bencés naptárban fordul elő. Sz. Ágoston angol püspök és Sz. Magnus ünnepe nyolcszor-kilencszer fordul elő.

Van több bencés naptár is, amelyekben a szóbanforgó öt bencés szent közül egyikről sem esik említés. Ilyen pl. a kismáriacelli (Klein Mariazell) XIV. századi nekrológium s a Fleury-sur-Loire kolostor régi naptára, mely eredetileg egy másik francia bencés kolostor, Saint-Germain d' Auxerre használatára készült.² A schönaui bencés apácák XII. századi nekrológiumában meg 1462. évi naptárában s néhány egyéb bencés naptárban pl. egyedül Sz. Magnus fordul elő.³

Íme, a sajátosan bencés adatoknak tartott naptári elemek csak elvétve találhatók meg bencés naptárakban. Viszont előfordulnak más szerzetes rendek s különböző országok egyházmegyéinek naptárában. Épazért nem is lehetnek egymagukban kétségtelen meghatározó jegyei legrégibb magyar naptárunk bencés jellegének.

Van a Münch-k. naptárában még több olyan bencés sajátosság is, mire nem hivatkozik Gálos. Jó magam 10 ilyen bencés szentet számoltam meg. (Pl. május havában: 5-én Gothard püspök, 20-án Basileus — latin néven Basilea v. Basilissa — szűz.) Am ezek a bencés szentek mind előfordulnak prémontrai naptárakban is.

A Gálos tanulmányában kimutatott bencés sajátosságok közül legfeltűnőbb: X. 11. Edelburgius szűz. E napon van a bencéseknél Ethelburga barkingi apátnő emlékezete.⁴ Inkább csak az angol kolostorokban tisztelték, még a bécsi skót bencések naptára sem jelzi.⁵ Hazai naptárak közül egyedül a biblia naptára említi. (A prémontrai szertartáskönyvekben Sz. Ágoston translatiója esik okt. 11-re.) Mindenesetre szembeötlő, hogy a naptárba belekerült egy még a külföldi bencéseknél is meglehetősen ismeretlen bencés szentnek a neve. Ám az ilyesmi nem egyedül álló dolog hazai naptárakban.

Knauz megállapítása szerint Suibertus vagy Siviardus egyedül a nála 7. számmal jelzett naptárban fordul elő, Jodocus hitvalló (VI. 11 és translatiója VII. 25-én) csupán a 9. naptárban, Wilfridus püspök meg csak az 5.

¹ Molanus, Joannes: *Usuardi Martyrologium*. Löwen 1573. 171. l.

² Stud. aus d. Ben. Ord. I. évf. és II. évf. I. k. — Migne: P. L. 138. k. 1185. (Kalendarium Floriacense. Kiadta Martene is *Ampl. Collect.* VI. k. 649. l.)

³ Stud. aus d. Ben. Ord. IV. évf. I. k. 357. l. — Roth: *Die Visionen der hl. Elisabeth von Schönaue*. Brunn 1884. 164. l.

⁴ Stadler-Ginal: *Heiligen-Lexikon*. Augsburg II. k. 94. l.

⁵ *Acta Sanctorum*. Oct. T. V. 648. l.

naptárban.¹³ Ám egyik naptár sem bencés naptár, pedig szintén olyan bencés szentnek napját jelzik, mely az összes hazai naptárak közül csak náluk van meg.

2. Ha valamelyik régi egyházi naptárban föltűnő számban vannak is képviselve bencés szentek, ez a tény nem jelenti okvetlenül azt, hogy az illető naptár is bencés eredetű. Bizonyosságul hivatkozhatom két középkori naptárra.

a) Bajorországi naptár. A Magy. Tud. Akadémia könyvtárának van egy XV. századi kéziratos naptára a C. lat. Fol. 1b jelzésű perikópa-gyűjtemény elején. A kézirat egy bajorországi kolostor használatára készült; olyan kolostor számára, ahol Sz. Ágoston szabályai szerint éltek és szept. 25-én ünnepelték a kolostor védőszentjét (dedicacio monasterij). Egyes helyi jellegű ünnepek arra vallanak, hogy az illető kolostor a passauai egyházmegye területén volt. Bencés eredetű nem lehet a kézirat. Ezt eléggé elárulják Sz. Benedeknek fekete betűvel jelzett ünnepei. (III. 21. kilenclecks, VII. 11. háromlecks feria. Ellenben Sz. Ágoston ünnepe oktavás s translatiója is duplex ünnep.)

Ebben a naptárban 34 bencés szentet számoltam meg; közülök 15 világosan föl van tüntetve a Münch-k. naptárában is. Azonfölül is akad még bencés sajáttság a bajor naptárban.

b) Rebdorfi naptár. Ezt a naptárt az Ágoston-rendi kanonokok rebdorfi monostorában, az eichstätti püspökség területén 1391-ben fejezték be.¹⁴ Ebben még több a bencés szent, mint az akadémiai kéziratos naptárban.

Vagy 46 bencés szentnek a neve található meg az elején csonka naptárban. A Münch-k. naptárához viszonyítva csupán három bencés sajáttság hiányzik benne: V. 6. Gothard püspök. — V. 9. Sz. András translatiója. — X. 11. Edelburgius szűz. Viszont van benne 19 olyan bencés szent, melynek a biblia naptárában nincs emlékezete.

Az összehasonlítás eredménye nagyon tanulságos. A rebdorfi Ágoston-rendi kanonokok naptára egymaga majdnem teljesebb födözetet nyújt a Münch-k. bencés sajátságaihoz, mint vagy 30 bencés naptár együttvéve. Ezek a bajorországi szerzetes naptárak egyúttal azt is mutatják, hogy a biblia naptárának sok egyező vonása van németországi, különösen bajorországi naptárakkal.

A kutató nem lehet eléggé óvatos a naptárak jellegének meghatározásában, ha nem akar téves vágányra jutni.

3. A bencés rend tagjai voltak a tengermenti nyugati országok kereszténységre térítői. Az egyház által szentté avatott térítőket, amerre csak megfordultak apostoli útjukban, ország-szerzte tisztelik, mint az illető nemzet apostolait.

Igy pl. Sz. Walburga testvérei, Sz. Willibald és Wunebald, a királyi családból származó bencés apostolok, Willibrorddal s más térítőkkal egyetemben Angliából mentek át Fríziába, keleti frank földre s a szomszédos országokba téríteni. Roko-

¹³ Knauz i. m. 273, 203. és 288. l.

¹⁴ Kiadva Anal. Bolland. XVII. 393. és 401. l.

nuknak, Sz. Bonifácnak, Németország apostolának, meghívására a németek közé is elmentek az evangéliumot hirdetni. Együttal a benecés rendnek is ők voltak a terjesztői.

Az utrechti egyházmegye első püspökét tiszteli Sz. Willibrordban.¹ Sz. Willibold Eichstättnek volt első püspöke. Wunebald volt a heidenheimi bencés kolostor alapítója és első apátja, Walburga pedig első apátnője. A bencés rend kebelében a heidenheimi kolostorból indult ki tiszteletük. Amerre megfordultak térítő útjukban, mindenütt tisztelik őket s néhol ereklyéiket is őrzik. A mai Belgium, Franciaország, Hollandia és Németország régi egyházi naptárai több ünnepüket is föltüntetik.²

Ezek a szent püspökök és szerzetes térítők nem annyira mint bencés szentek, hanem mint az illető nemzetek apostolai, mint nemzeti szentek kerültek bele különböző országok egyházmegyéinek s különböző szerzetesrendeknek naptárába. Ugyanezt mondhatjuk pl. Sz. Ágoston angol püspökről s más bencés szentekről. Így megértjük, hogy pl. a hazai prémontréi és pálos naptárakba is belekerült nem egy bencés szentnek neve. A rebdorfi Ágoston-rendi kanonokok naptára s más eichstätti egyházmegyei naptárak jobban kiemelik Sz. Willibrord és társainak ünnepeit, mint bármelyik bencés naptár.³

Magyarországba is eljutott e szentek emlékezete. Sz. Wunelbald neve csupán a Pray és Münch-k. naptárában fordul elő, Sz. Walburga, Willibald és Willibrord neve azonban elég sűrűn található különféle hazai régi naptárakban.⁴

Nálunk is, másuit is bencések voltak az első térítők, a kereszténység úttörői. Tőlük származnak valószínűleg az első katolikus naptárak is hazánkban. A naptárkészítő bencések mindenestre bevették az akkor tisztelt bencés szentek nevét is. Így is terjedhetett a bencés szentek emlékezete.

4. Sajátságos, hogy a Münch-k. naptára nem egyszer épen a sajátosan bencés adatoknál mutat bizonytalanságot, ingadozást. Íme néhány példa:

a) Sz. Desiderius vienne-i püspököt tisztelik febr. 11-én meg máj. 23-án is. A Münch-k. naptára fölveszi II. 11-re és V. 23-ra is; de előfordul II. 15-én is, amely napon sehol máshol nem említik. — b) Sz. Magnus is kétszer egymásután fordul elő a kódexben: IX. 6-án Magnus confessor, IX. 7-én Magnus gonto. A bencések IX. 6-án ülik meg Sz. Magnus apát ünne-

¹ Molanus, Joannes: *Indiculus sanctorum Belgii*. Löwen 1573. 82^a és a naptári rész. — Miraeus, Aubertus: *Fasti Belgici et Burgundici*. Brüsszel 1622. 217, 375, 635 és 746. l. — *Batavia sacra*. Brüsszel 1714. I. k.

² Stadler—Ginali m. V. k. — Wetzer—Welte: *Kirchenlexikon* XII. k. — *Psalterium (Lateinisch Psalter)*. Basel, 1503. — *Missal oder Messpuech*. München 1526. (Két utóbbi munka naptári része.)

³ Eichstätti naptárak kiadva: Anal. Bolland. XVII. 393. l.

⁴ Knauz i. m. 288—289. l.

pét. A Münch-k. nem mondja apátnak, hanem hitvallónak. — c) Gálos a bencés sajtások között említi Sz. András translatióját is. E translatio máj. 9-ére esik, így van a bencés naptárakban is. A Münch-k. különösképen máj. 11-ére teszi, V. 9-re pedig Olajbafőtt Sz. János ünnepét jelzi, holott az V. 6-ára esik s a naptár akkor is föltünteti, még pedig vörösbetűs ünnepnek. Máj. 9-én és 11-én elírás van a biblia naptárában. Pedig máj. 9-re esik a bencéseknél Sz. Makár apát és Sz. Gergely püspök emlékezete is. A Pray-k. naptára föl is tünteti ezeket. Megint egy bencés sajtáságnál van ilyen pontatlanság a naptárban. — d) A bencések tisztelik Sz. Maximianus hitvalló, micy-i apátot. Dec. 15-én van a napja. A Münch-k. XII. 18-án említi Maximianus gontot.

Az ilyen elírások vagy pontatlanságok felsorolását még folytathatnám. Bajos volna megállapítani, hogy ezek közül mit kell a bibliafordító s mit a másoló rovására írunk. Bencés eredetű naptártól mindenestre elvárhatnók, hogy pontos legyen a bencés sajtások jelzésében.

5. Nemcsak elhalványulnak a naptárban a bencés sajtások, de hiányzik is belőle nem egy bencés ünnep, még magyar bencés szentek napja is. (Pl. II. 24. Sz. Gellért translatiója. — VII. 16. Sz. Zoárd [András] és Benedek.)

Bencés eredetű ünnepnek tartják halottak napját is. A Clunyezhez tartozó monostorokban Sz. Odilo cluny-i apát honosította meg halottak napjának (nov. 2.) ünnepét 998 táján s erről később ünnepélyes decretumot adott ki. Az Egyház is átvette és jóváhagyta a Clunyben kezdeményezett ünnepet.¹ A Pray-k. naptárában vörösbetűs ünnep halottak napja, a Münch-k. naptára nem említi e bencés eredetű ünnepet.

A Pray-k. naptárában még sok más bencés sajtás is van, ami nincs meg a biblia naptárában.²

A Pray-k. naptárában 35 olyan bencés szent vagy bencés sajtás is akad, mely nincs meg a biblia naptárában. Közülük 26 megvan egy XV. századi kézirat misekönyv (Bpest M. Nemz. Múzeum könyvtára Cod. lat. Fol. 1987.) naptárában, melyet Knauz 30. számmal jelez.³ Ezt a naptárt a Pray-k-szel való szoros kapcsolata miatt bencés eredetűnek kell tartanunk. Nem egy bencés sajtás az összes középkori hazai naptárak közül csak a Pray-k-ben s a 30. számú naptárban fordul elő. Ilyenek: II. 9. Alto altenmünsteri apát. — II. 27. Leander spanyol püspök. — III. 10. Attalas bobbioi apát. — V. 16. Eufemia altenmünsteri apátnő. — VI. 26. Maxentius apát. (Poitiersben tisztelték.) — X. 15. Aurelia regensburgi apáca. (Egy-két naptár X. 5-én említi.) — XI. 7. Herulanus perugiai püspök. — XII. 5. Nicetius trieri püspök.

Vannak olyan bencés sajtások is, melyek a hazai naptárak közül egyedül a Pray-k-ben fordulnak elő. Ilyenek: Ápr. 19. IX. Leo pápa. — V. 9.

¹ Studien aus d. Bened. Ord. II. évf. II. k. 236, 247, 250 l.

² A bencés szenteknek naptár szerinti jegyzékét föltünteti Mabillon: *Acta Sanctorum Ord. S. Benedicti* az egyes kötetek (I–IX.) elején.

³ Knauz i. m. 121. l. — M. Sion VI. 889. l.

Gergely bíboros-püspök, korábbi bencés apát. — V. 13. Majolus cluny-i apát. — VI. 1. Simeon trieri szerzetes. — VI. 16. Translatio S. Quirini. (Tegernseei bencés kolostor Sz. Quirin vértanu tiszteletére volt szentelve, ott őrizték a szentnek ereklyéit. Az ereklyék átvitelének napja, v. i. jún. 16-a volt a kolostor főünnepe.)⁴ — IX. 2. Nonnosus apát. (Monte de Soracte, mai néven Monte San Oreste apátja. E napon van translációja. A freisingi székesegyházban tisztelik ereklyéit.) — X. 7. Wolfgang regensburgi püspök translációja. — XII. 3. Solus remete. (Az egykori Noricum dunamelléki római tartományban élt.)

A 30. sz. naptárban is akad egy-két bencés sajátság, ami egyedül a naptárban fordul elő. Ami többlet mutatkozik bencés sajátságok dolgában a két naptárban a biblia naptárához képest, az túlnyomólag németországi bencés szentek emlékezete vagy németországi translációk napja.

Hoffmann Edit megállapítása szerint a Pray-k. könyvdíszítésén «a XII. század közepének és végének Regensburg hatása alatt kifejlődött, rendkívül magas színvonalon álló salzburgi miniaturái éreztetik kétségtelen befolyásukat.»⁵ Németország-Bajorország felé utalnak a Pray-k. naptárának bencés sajátságai s más sajátos vonásai is. A naptár inkább német-bajor kapcsolatot sejtet, semmint cluny-i vonatkozást.

Amint láttuk, éppen bencés sajátságok dolgában elég nagy eltérés mutatkozik a biblia naptára s a Pray-k. vagy a 30. sz. naptár között. Ez utóbbi pedig szintén a XV. századból való, akárcsak a biblia naptára.

6. Nem egy eltérés mutatkozik a bencés szokásoktól akkor is, ha összehasonlítjuk, hogy a Domonkos- és Ferenc-rendi szentek s más szerzetesrendek szentjeinek emlékezete hogyan van meg a bencés és prémontrei naptárakban s hogyan a biblia naptárában. Magam főleg az ilyfajta összehasonlításra alapítom a bibliafordítás prémontrei eredetéről vallott nézetemet.

*

Kissé hosszúra nyult fejtegetéseink főbb eredményét összefoglalva megállapítjuk: 1. Csakugyan elég szép számmal akad bencés sajátság a biblia naptárában. Még több is, mint amit Gálos föltüntet. 2. Ám ezek a bencés szentek vagy bencés sajátságok csekély kivétellel megvannak prémontrei naptárakban is; viszont hiányoznak nem egy bencés naptárban. Nem lehetnek tehát a naptár bencés jellegének kétségtelen meghatározó jegyei. 3. A bencés sajátságok elhalványodnak a naptárban, nem domborodnak ki eléggé. 4. Pray-k. naptárához

⁴ Stadler—Ginal i. m. V. 13. 1. Főleg e művet s Mabillont használtam a naptári adatok meghatározásánál. — A Münch-k. naptára jún. 16-án Quintinus mártírt említ, ami tollhiba is lehet Quirinus helyett. Sz. Quintinus jún. 24-én van.

⁵ M. Könyvszemle. 1927. 2. 1.

s más hazai naptárhoz viszonyítva nem egy bencés ünnep vagy bencés sajátság hiányzik is a biblia naptárából.

Mindezt egybevetve kimondjuk, hogy a Gálos által nagy buzgalommal fölvonultatott érvek még nem elégségesek annak kétségtelen bizonyítására, hogy a biblia naptára s maga a bibliafordítás is bencés eredetű. Sokkal mélyebbkörű naptártörténeti összehasonlításra van szükség e kérdés megnyugtató megoldásához, mint amilyen anyag Gálosnak állt rendelkezésére.

A bibliafordítás prémontrei eredetének kérdésére alább még rátérek.

c) Prémontrei kódexek.

Magam külön tanulmányt szenteltem a prémontrei jellegű magyar kódexeknek. Tanulmányomban tüzetesebben szóltam hat prémontrei kódexről. Ezúttal röviden végezhetek velük.

Kódexeinknek prémontrei eredetű csoportja népesebb a pálos-kódexek csoportjánál. Négy kódexet tudunk kapcsolatba hozni a pálos-renddel, míg hat prémontrei kódexet vitatunk.

A prémontrei jellegű kódexek rövid áttekintése:

1. Egyetlenegy magyar kódexünk van, melynek prémontrei jellege vitán fölül áll. Ez a *Lányi-k.* A kéziratos könyv zöme a somlyóvásárhelyi prémontrei apácák részére készült magyar nyelvű ordinárium. Függelékül hozzájárul különféle prémontrei szertartások szövege. Egyetlen névszerint ismert írója vagy másolója, Kalmanchey László prémontrei szerzetes pap, minden valószínűség szerint szintén Somlyóvásárhelyen dolgozott 1518—1519-ben.

A *Lányi-k.-nek*, ennek a prémontrei magyar ordináriumnak a keletkezése egy rendi reformhoz kapcsolódik. A prémontrei szerzet kebelében 1503-ban általános reform indult meg. Ennek a rendi reformnak Magyarországon Fegyverneki Ferenc sági prémontrei prépost (1506—1534), a magyar prémontreiek egyetemes rendi vizitátora, volt az úttörője és 1510-től kezdve erőskezü terjesztője¹. Ő telepítette le a prémontrei apácákat Szegedről Somlyóvásárhelyre. Az általa kezdeményezett és szorgalmazott rendi reform meg is valósult e két apácakolostorban, s ennek nyoma megvan a *Lányi-k.-ben* is. A kódex szövege maga is elárulja, hogy a kódex hű akar lenni a francia eredetű szerzet prémontei anyakolostorának szokásaihoz és szertartásaihoz. Az asztali áldás szertartását pl. így vezeti be a kódex: «Kездетьк Benedicció, menfe az az aztal (értsd: asztali áldás) az my zerzetwnknek ygaz modya zerent az mynt franciaba (értsd: Franciaországban) tartayak.» (Nytár VII. k.)

¹ Miraeus, (Lemire) Aubertus: *Ordinis Praemonstratensis chronicon*. Coloniae Agrippinae 1613. 206. l. — Rupp Jakab i. m. I. k. 181. l.

Már a premontrei kódexekről írt tanulmányomban kellőképen hangsúlyoztam, hogy a Lányi-k. ilyen rendi reformba kapcsolódik be.¹ Nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a somlyóvásárhelyi ordinárium (vagy mai műszóval direktórium) az egység kedvéért a franciaországi Prémontre anyakolostor szokásaihoz és előírásaihoz igazodik s ép azért nem egy pontban eltér a szerzet magyarországi hagyományaitól.

2. A valószínűleg premontrei jellegű kódexek közé hármat sorolhatunk.

a) *Apor-k.* Egyik fejezete (147—156. l. Nytár VIII. 241—244. l.) a kétségtelenül premontrei jellegű Lányi-k.-szel (304—313. l. Nytár VII. 375—377. l.) érintkezik. A kódexnek ez a fejezete a Lá.-k.-szel egyező premontrei szertartás. A más kézírását föltüntető *Psalterium* szoros kapcsolatban van a Döbr.-k.-szel. Mind a kettő megfelel a premontrei breviáriumnak.

b) *Döbrentei-k.* Szintén liturgikus jellegű kézíratos könyv. A benne lévő zsoltárosköny, breviáriumi olvasmányok fordítása s a perikópák gyűjteménye feltűnően egyezik a premontrei szertartásos könyvekkel.

A Döbr.-k. szoros tárgyi, nyelvi és liturgiai kapcsolatban van a Münch. és Ap.-k.-szel.

Vargha Damján a Döbr.-k.-t plébániai használatra szánt liturgikus könyvnek mondja; régebben valószínűnek tartotta azt is, hogy Halábori Bertalan Ferenc-rendiek, de nem apácák részére másolta a kódexet.² A kódex perikópái merőben eltérnek a ferences szokástól, ép azért aligha készülhetett ferencesek részére. Hogy ferencesek használatára készült a kódex, ezt a nézetét azóta már Vargha is elejtette. Van a kódexben olyan szöveg is, melyre plébániatemplomban nincs szükség — ilyen pl. a lábmosás kolostori szertartásának evangéliuma. Nagyobb annak a valószínűsége, hogy apácák részére dolgozott Halábori Dobos Bertalan. Ő egri egyházmegyei világi pap volt. Ha férfi szerzetesek részére készül a kódex, magának a kolostornak lakói össze tudták volna állítani a könyvet, illetőleg lemásolni s nem szorulnak idegen segítségre.

c) *Pozsonyi-k.* A kézíratos kis imádságos könyv egy 1514. évi kiadású premontrei breviáriumhoz van kötve. Ép azért tartják premontrei apácák használatára írt kódexnek. A kézirat Pozsony városában, a magyar premontrei apácák végső menedékhelyén került elő.

3. Vitatott premontrei eredetű kódexek: a *Bécsi* és *Müncheni-k.* Szóba került még a Jord.-k. s a Gyöngy.-k. premontrei eredete is.

a) Jómagam a Münch.-k. naptárát premontrei naptárnak tartom s ennek alapján vitatom a kódex-biblia premontrei

¹ T. 8. l.

² Sz. István Akadémia Értesítője. 1919. 24—25. l. — A ferences kódexekről írt tanulmányában már nem említi a Döbr. k.-t.

jelleget. A prémontrei biblia szövegét őrizték meg a Bé., Münch. és Ap.-k. Kutatásomat természetesen magam sem tartom még lezártnak.

b) Szily Kálmán a *Jordánszky-k.* bibliafordítását vélte prémontrei eredetűnek. Én a Jord.-bibliát domonkos eredetűnek tartom.¹

c) A meghatározatlan jellegű kódexek közé szokták sorolni a *Gyöngyösi-k.*-t s többnyire a világiak használatára írt imakönyvek közt említik. Ám a kódex tartalma inkább arra vall, hogy apácák részére készült. Esetleg bencés vagy prémontrei apácákra gondolhatunk.

A kódex egyik imádsága, az őrangyalhoz intézett hitvallás, egyes bencés kongregációknál föl volt véve a betegek kenetésének szertartásába. Viszont Sz. Brigitta 15 imádságának szövege szoros nyelvi kapcsolatban van a prémontrei jellegűnek tartott Pozs.-k. szövegével; mindkét szöveg közös alapszöveg másolatának látszik.² Tüzetesebb kutatás még földelítheti a kódex jellegét.

Hat kódexet tudunk kapcsolatba hozni a prémontrei kanonokrenddel. Hetediknek esetleg hozzájárulhat még a Gyöngy.-k. Érdemes munkásságot fejtett ki a prémontrei szerzet is a magyar irodalom megalapozásában.

TIMÁR KÁLMÁN.

¹ T. 32. l.

² T. 52. és 22. l.

ADATTÁR.

AZ ELSŐ SZONETT A MAGYAR IRODALOMBAN.¹

Kazinczy Ferenc nem volt elsőrangú költői tehetség és igazi érdemeit nem a nagybecsű eredeti alkotásokban, hanem azon hatásban fogjuk kutatni, mellyel új irányokat teremt. Gondosan figyel a német irodalom fejlődésére s feladatának ismeri, hogy a külföldön uralomra jutott eszméket a magyarban is meghonosítsa, és minden költői műfaj képviselve legyen a hazai irodalomban.

A német irodalomban pedig újra divatba jött a már egyszer jelentőségét veszített szonett, melyre a magyarban nem volt eddig példa.

A XVIII. század német költészetében kedvelt műfaj volt a szonett, de francia befolyás alatt fejlődvén, nem kerülhette el a támadásokat. Lessing megdönti a franciás irányt, s ezzel a szonett is divatját multá. A fiatal Kazinczy annak a költői iskolának volt a híve, mely Klopstockot vallotta mesterének, és Klopstock már nem írt szonetteket. A mesterek, kik után a fiatal Kazinczy indult, kevésre becsülték ezt a műfajt, s magyar tanítványuk mindenben csatlakozott felfogásukhoz. A Sturm und Drang hívei sem néztek jó szemmel oly költeményre, mely a képzelhető legmerevebb formát követelte s ellentétben állott minden szabályt összezőző törekvéssel. A XVIII. század utolsó éveiben Bürger újból életre keltette az elhanyagolt műfajt, persze többé nem francia minta után indult, hanem az eredeti forráshoz, Petrarca felé fordult a figyelme. Bürger törekvései heves ellenzéssel találkoztak, s Voss vezetése alatt elkeseredett küzdelem fejlődött ki a szonett életrekeltése ellen, de a harc, midőn a romantikusok is Bürger felfogásához csatlakoztak, a szonett diadalával fejeződött be.

Kazinczy figyelmét, ki éber érdeklődéssel kísérte mindig a német irodalmi eseményeket, nem kerülhette el az elkeseredett küzdelem. A harc visszhangját megjeljük leveleiben: Bürger pártjára áll s védi a szonett létjogosultságát. A támadók kezében állandóan a merev forma volt a legélesebb fegyver, s Kazinczy elsősorban az ellenfél ezen legerősebb érvét iparkodik hatástalanná tenni. Sokat foglalkozott ezen kérdéssel s véleményét bővebben kifejtette a *Szonett* c. értekezésében.²

Már leveleiben cáfolta Vossnak a Jenaische Allg. Lit. Zeitungban megjelent recenzióját, melyben Voss, ismételve a Sulzer által hangoztatott gúnyos mondást, a szonettet «Prokrusztos ágyának» nevezi. Nem lehet igaza Vossnak, mert a distichon szintén a legmerevebb korlátokat állítja a költő elé, s mégsem tagadja senki létjogosultságát. Ép az az igazi művész, ki szorosan megszabott

¹ Részlet Kazinczy Ferenc élete és működése c. akadémiai pályadíjat nyert munkának II. kötet, 12. fejezetéből.

² Tudományos Gyűjtemény. 1817. III. f. 38—48. l.

korlátok között tudja érvényesíteni költői tehetségét. Voss támadásának csak abban az esetben volna jogosultsága, ha nem sikerült volna ebben a műfajban halhatatlan alkotásokat teremteni, de amíg Petrarca műveit elragadtatással olvassuk, míg oly szép szonetteket találunk, melyek bátran felvehetik a versenyt a legszebb költeményekkel, addig Herder felfogását kell helyeselnünk, ki az elismerés, magasztalás hangján emlékszik meg a szonettben nyilatkozó összhangról.

Kazinczy lelkesedéssel védi a jogait, hiszen elveit s mindazt, amit életében a költészetre vonatkozólag hirdetett, megtalálta a szonettben. Minden műben elsősorban a külsőt nézte s a formáért szívesen feláldozta nem egyszer a gondolatot. A kifogástalan nyelven, pontos időmértékben, csengő rímekben kereste mindig a költemény igazi szépségeit. A kifogástalan formában megírt verstől még csak azt követelte, hogy benne a lágyan epedő, kesergő, bánkódó szerelem, a barátság s a szív szelíd érzelmei nyerjenek kifejezést.

Nincs talán költői műfaj, mely Kazinczy gondolkodásának s felfogásának jobban megfelelt volna, mint a szonett, s leírhatatlan az az öröm, mely szívét elfogja, midőn sikerült egy-egy szonettet írnia. Büszke volt ezekre az alkotásaira s önmagát tekintette ezen a téren első úttörőnek. Csokonai s Farkas Károly gyöngye kísérleteit nem vette figyelembe, mert mindketten túlteszik magukat a műfaj pontosan megszabott formáján. Csokonai — úgy látja — a nagy tömeg számára sokszor csak «mázolt», s verse, bár időmértékes sorokban van írva, a gyalgó rímek s rövid sorok miatt nem tarthat jogot a szonett névre. Farkasnak (*Mulatságok*, Pest, 1805.) három verse már azért sem jöhet tekintetbe, mert a «Zrinyi nemű, azaz scándálatlan rímes sorokat Sonetthez venni nem szabad». (Tud. Gyűjtemény. 1817. III. f. 42. l.)

Kazinczy úgy vélte, hogy a költészetben elért sikereire a koronát a szonettekkel teszi fel: «Csak huszonnégyet írjak jól, elég lesz nevemet halhatatlanná tenni». (Kazinczy — grf. Dessewffy Józsefnek. 1809. április 2.) Tervét azonban nem valósíthatta meg, mert csak nyolc szonettel gazdagította hazai irodalmunkat.

Az én boldogítóm c. költemény volt Kazinczy első szonettje. Keletkezésének idejét nem tudjuk pontosan meghatározni, mert Kazinczy adatai is ellenmondanak egymásnak. A Kis Jánosnak¹ írt levélben azt állítja, hogy esztendőök előtt írta — gr. Dessewffy Józsefet² arról tudósítja, hogy 1804-ben keletkezett — Döbrentének³ pedig azt írja, hogy 1806-ban készült a vers. A költemény keletkezésére vonatkozólag elfogadhatjuk Abafi Lajos feltevését, hogy Kazinczy «egy évек előtt feljegyzett eszmét 1809. ápril havában alakított szonetté, s utólag az alakítást az eszme támadásának keletével látta el.

¹ «Goethe egyetlen egyet (t. i. szonettet) írt költeményeinek egy egész vastag kötetében (Tübing, 1807.) s abban is kimondja, hogy ő nem írt Sonetteket, mert örömet egy darabból faragja képeit, itt pedig enyvezésre nagyon szükség. Én még jobb német Sonetteket nem ismerek, mint a Bürgeréi. Nem csuda hát, barátom, ha én az itt következőt *esztendőök* mulva közlöm véled is.» Kazinczy — Kis Jánosnak. 1809. április 11.

² «Ötödfél esztendeje lesz, hogy megházasodtam. Csaknem annyi idejű az itt menő Sonett». Kazinczy — gr. Dessewffy Józsefnek. 1809. április 12.

³ «Még 1806-ban készült...» Kazinczy — Döbrentének. 1809. június 28.

Föltevésünk mellett szól az, hogy 1809 előtt szonett-szerzésnek sehol sem akadunk nyomára, s hogy az elsőt is majdnem egy időben — 1809. áprilmájusban — közli minden barátaival». (Abafi Lajos: *Kazinczy Ferenc Összes munkái*. I. k., 200. l.) Kiegészíthetjük Abafi érvelését még azzal, hogy Kazinczy figyelmét a szonettre Voss bírálata hívta fel, mely 1808. június havában jelent még.

Hogy Kazinczy Ferenc írta az első magyar szonettet, bizonyítják: a) levelei, b) a nyilvánosság előtt tett kijelentései, c) barátainak nyilatkozatai.

a) *Az én boldogítottam* c. szonettet a következő megjegyzések kíséretében küldi el barátainak: «Sonettet magyarul soha nem írt még senki...» (Kis Jánosnak. 1809. április 11.) «Te, a' ki az olasz nyelv 's olasz Sonettek édességet ismered. 's a' Mesterség titkaiba mint Mester vagy beáztatva, tudod, hogy nehezebb munka nincs a' magyar poezisben, mint ezen probléma feloldása... Ez cselekedte, hogy soha még magyar költő Sonettet nem énekelt... (*Az én boldogítottam*) a' legelső, sőt mindeddig egyetlen Sonett, mely magyarul énekeltetett». (Gr. Dessewffy Józsefnek. 1809. április 12.) «E' napokban engedtem látni némelyeknek azt a' Sonettót is, mely magyarban leg első próba. Megengeded, hogy véled is közöljem». (Virágnak. 1809. április 21.) «Ez az első Sonett korra nézve magyar nyelven». (Berzsenyinek. 1809. május 25.) «Te ismered házassági fénytelen boldogságomat. Érteni fogod tehát az ide tett magyar első sonettet — elsőt nem érdemre, melyet az első által nem czélozhatok, hanem az időre, mert még eddig több Sonettó magyarul nem énekeltetett». (Szögyény Zsigmondnak. 1809. május.) «Ez volt a' legelső Sonett magyar nyelven...» (Döbrentének. 1809. június 28.)

b) Kazinczy a Tudományos Gyűjtemény 1817. évf.-ban a *Szonetról* értekezésén, többek közt ezeket írja: «A' legelső Sonettet én adtam a' Magyar-nak. Utánam Szemere énekle néhányat, s ezek között kettő, az Emlékezet, és a' Remény, oly szép, hogy azt Szemerétől az Olaszok is irigyelhetik».

c) Horvát István azzal kedveskedik Kazinczynak, hogy 1812. augusztus 24.-én kiadja a «Nagy Mester» s «Nagy Tanítvány» három-három szonettjét. Az Előbeszédben ezeket írja: «Költőink nem bátorkodtak eddig e' szokatlan ösvényen dicsőséget keresni. Kazinczy, a' Szépnek, és Nemzeti Előmenetelnek buzgó Előmozdítója, itt sem hagyott bennünket egyéb szomszéd Nemzeteknél hátrább állani. Kezdett, és kezdete tökéletes munkává vált. Példáját követte a' Nagy Mesterhez méltó Nagy Tanítvány Szemere Pál, oly örvendétes sikerrel, hogy tisztelt Mestere, 's Barátjának munkája mellett méltó helyet érdemlőnek első próbatételei».

Hogy Kazinczy írta az első magyar szonettet, bizonyítja a legilletékesebb tanu, maga Szemere Pál, ki az Élet és Lit. 1827. évf. II. kötetében öt szonettjét közölve, bevezetésül ezeket írja: «Kazinczy azon vala elejétől fogva, hogy nyelvünket idegen szép formák és szözlások által minél inkább gazdagíthassa. Most a' Szonettet hozta be, elhevülve Petrarcának olvasása által, 's látván hogy azt, zengzetlen nyelvökön, Bürger és Schlegel Wilh. August is, nem szerencsétlenül próbálták... Én követém a' szép kezdetet, és utánunk mások; úgy hogy most Literatúránk is bír néhány szonettet, mely a' Külföldéji mellett pírulás nélkül mutathatja magát».

CZEIZEL JÁNOS.

KÖLCSEY FERENC SZEREPE AZ ANTIMONDOLATBAN.¹

Kazinczy Ferenc pesti tanítványai és barátai nem tudományos érvekkel, hanem a gúny és támadás fegyvereivel készültek letörni Somogyi Gedeont. Ők maguk kérik Kazinczyt, hogy ne szálljon perbe a *Mondolat* írójával: majd másoktól kap olyan feleletet, hogy «míg él, leszen mit olvasnia, leszen mit bánkódnia». (Vitkovics. 1814. március 19.) Előre jelzik, hogy annyi gyalázatot szórnak majd fejére, hogy még «egy semmire való is, sokért fel nem venne». Örömmel és megnyugvással fogadják a hírt, hogy Horvát István, kinek kíméletlenségét ismerték a Verseggyvel folytatott csatákból, már hozzáfogott a felelet megírásához. Mindenki meg volt győződve, hogy akit Horvát «ostora elővesz, annak háta, egész teste meg lesz rákva kékekkel». Horvát azonban nem valósította meg tervét, bármennyire unszolta Virág, mert «ezer a' plánja 's egyhez sem fog». (Szemere. 1814. április 29.)

Munkához látott Szemere Pál is. Kezdetben nem tudta eldönteni, vajon komoly, tudományos érveléssel, vagy a gúny fegyverével verje-e vissza Somogyi támadását. Eleinte «nem szenvedélyes vindiciákat, hanem philologiai expostulációt» akart írni (1814. április 9.), de néhány nappal később (1814. április 29.) megváltoztatta előbbi elhatározását s belekezdett a *Somogyi Gedeon és a Szamár* c. feleletébe, melyben már letér a tárgyilagosság útjáról.

Szemere hirtelenül fellobbanó lelkesedéssel fogott a munkához, de heve nemsokára lelohadt. Sokáig húzódott a felelet megírása, pedig igazi hatást csak úgy érhetek volna el Kazinczy tanítványai, ha Somogyinak minél előbb és minél szellemesebben adják meg a választ. Új irányba terelődik az egész kérdés, midőn Szemere vendégül látja Pécelen Kölcseyt, s közösen készítettek «Somogyi Gedeon Uramnak Letzkéket». (Vitkovics. 1814. szeptember 6.)

Kölcsey egyáltalában nem tulajdonított az egész *Mondolat*nak nagy jelentőséget. Midőn Szemere felhívta figyelmét a megjelent munkára, arra sem tartotta érdemesnek, hogy megszerezze és elolvassa. Még 1814. április havában sem látta. Midőn pedig Kazinczy elpanaszolja neki, hogyan őrltek s kacagtak debreceni ellenfelei meghurcoltatásán, Kölcsey semmi érdeklődést nem mutat és röviden megírja Kazinczynak, hogy az eredeti, a Szentgyörgyi által írt «kicsiny» *Mondolat*ot öt vagy hat év előtt látta ugyan Debrecenben, de Somogyi munkájára nem kíváncsi, «s látni nem is óhajta». (Kölcsey. 1814. április 3.) A munkával akkor ismerkedett meg, midőn Pesten találkozott Kazinczy tanítványaival és hallotta a kifakadásokat, láthatta a nagy elkeseredést, melyet Somogyi műve a lelkekben ébresztett. Kazinczy tanítványai meggyeztek abban, hogy Kazinczy maga semmikép se feleljen a támadásra, s örömmel vették a hírt, hogy Szemere Pál önként vállalta a nehéz szerepet és hozzáfogott Somogyi méltó megleckéztatéséhez.

¹ Részlet *Kazinczy Ferenc élete és működése* c. akadémiai pályadíjat nyert munkának IV. kötet, 9. fejezetéből.

Kölcsy hosszabb ideig, 1814. június — 1814. november 19-ig, együtt lakván Szemerével, szintén belesodródott a tollharchba. A hosszú együttlét alatt többször ellátogattak Pestre, és itt Kazinczy barátaival megvitatták az irodalmi kérdéseket — otthon, Pécelen, pedig kivált a nyelv kérdéseivel foglalkoztak. A *Mondolatra* adandó felelet azonban nagyon alárendelt szerepet játszott irodalmi elfoglaltságukban, és nem is tulajdonítottak különös súlyt a Somogyinak adandó válasznak. Inkább mulatság céljából írták az *Antimondolatot*. Legalább erre a következtetésre kell jutnunk, ha Kölcsy s Szemere nyilatkozatait ismerjük és levelezésüket olvassuk. Szemere bevallja, hogy őt és Kölcsyt Pécelen «megszállá a' pájkosság lelke és ezt (t. i. az *Antimondolatot*) összeve firkálgatták». A kéziratot megmutatták Pesten íróársaiknak, kik örültek neki, s «elvették Szemerétől». (Kazinczy Nagy Gábornak. 1815. augusztus 23.) Még világosabb lesz előtünk az egész kérdés, ha Kölcsy szavait idézzük, kit meglepett az *Antimondolat* megjelenése és határozottan kimondja, hogy amit Pécelen írt, nem szánta a nyilvánosság elé: «Én az *Antimondolatot* óhajtottam volna, hogy nyomtatatlan maradjon, én az e féléről azt hiszem, a mit Kazinczy Miklós nekem a tavaszkor Semjényben monda, hogy az ily dolgokban legjobb nemes büszkeséggel hallgatni, s megvallom, hogy még csak nem is gondoltam, hogy az *Antimondolat* valaha kinyomtatassék». (Kölcsy. 1815. augusztus 28.)

Kazinczy pesti barátai többször sürgették Szemerét, hogy adja beleegyezését az átvett kézirat kiadásához. Sokáig habozott, végre mégis megadta az engedélyt s megírta Lasztócról a sürgetőknek, hogy simítsák ki úgy «a' mint legjobbnak látszik». Hogy pedig Szemere Kölcsynek tudta s beleegyezése nélkül engedte meg a munka kiadását, bizonyítják Kölcsynek azok a szavai, melyekkel a *Antimondolat* közrebocsátóit «kéretlen kiadóknak» nevezi. (Kölcsy. 1815. szeptember 1.) Kölcsy különben nem csinált nagy dolgot abból, hogy az *Antimondolatot* kiadták és vállalta érte a felelősséget. Azt mondja, «hogy Debreczen nagy tűzbe jött ellenem, mivel a praefatió alatt az én nevem áll. Legyen! de ha már belejöttünk, igyekeznünk kell, hogy a dolog mennél jobb véget nyerjen».

Nem tudjuk pontosan eldönteni, hogy a munka mely fejezete származik Szemerétől, s melyikét írta Kölcsy. Az egyes fejezetek szókincse, mondat-szerkezete stílusa nem nyujtanak támaszpontot a kérdés eldöntésére, hiszen az írók nem egyéni írásmódjukat juttatják kifejezésre, hanem az ellenfél stílusát állítják pelengére. Irodalomtörténetíróink részint egyéni benyomások, részint a *Mondolatnak* és *Feleletnek* az Allg. Lit. Zeitungban (1816.) megjelent bírálata alapján döntenek el a kérdést. A bírálat adatai kétségtelenül Kazinczytól származnak, de szavai nem tekinthetők megdönthetetlen tényeknek. A bírálat azt állítja, hogy a quietált major két levelét Szemere írta. Ezen állítással ellentétben állanak Kölcsynek következő szavai: «A nyomtatási hibák temérdekek. Talán nem is volt a munkácskának correctora. Igaza van a Homér fordítójának, hogy úgy *citálok*, mint a szónemző. A bohó bűtüszedő ἀνθρώπων helyt ἀνθρώπων-τ, ἥμαρ helyt ἡμαρ-τ παντεύειν helyt πανθενεύειν stb. nyomtatott. Nem hiszem, hogy három görög szó a maga épségében megmaradt volna. Így lett a Lorgnetteből is Loegnette, a Nuanceokból Nuancetk stb. És így én sem görögül sem franciául nem

tudok. Minő csudát nem mivel egy bötüszedő.» (Kölcsy Szemerének. 1815. október 16.)

Kölcsy ezen panaszából eldönthetjük, hogy az *Antimondolat* mely fejezetei kétségtelenül az ő munkája. Minthogy a Loegnette sajtóhiba a quietált major levelében fordul elő, ezt a fejezetet nem Szemere, hanem Kölcsy írta. Kölcsytől származik a *Jegyzetek a Versek alá* c. fejezet is, mert a görög szók kifogásolt írása itt fordul elő. Az *Előszó* is Kölcsy munkája, mert neve aláírásával jelent meg és a panaszolt Nuancetk sajtóhiba is itt lelhető meg.

Az *Antimondolat* kiadásának ellenőrzését, korrektúráját Bilkey Pap Ferenc végezte, ki különösen Helmezy Mihállyal állott közelebbi barátságban. A kéziraton igen lényeges változtatások történtek, hiszen a *Debreceni grammatikát* kigúnyoló fejezet csak részben volt kész, midőn a pesti írók elvették Szemerétől a kéziratot.¹ Ennek a fejezetnek befejező részét valószínűleg Bilkey Pap Ferenc írta, s ő egyuttal átdolgozta az egészet, vagy legalább lényeges részeket közbetoldott. Ezt bizonyítják Kölcsy következő szavai: «Ezek az emberek (t. i. a debreceniek) még azt fogják mondani rólam, a mit x. y. úr a makra pipák alkalmával mond a madárról és annak fészkeről». (1815. október 16.) Minthogy a makra-pipákról rögtön a fejezet elején van szó, így Bilkey Pap nemcsak befejezte, hanem bővítette is közbeszúrásaival ezt a részt. A kéziraton történt változtatások miatt többször panaszodik Szemere s Kölcsy. Megváltoztatták a könyv címlapját s nem közölték a munka íróinak nevét sem, holott Kölcsy és Szemere sohasem gondoltak arra, hogy nevüket eltitkolják. A *Mondolatban* mindenki kifogásolta azt a durvaságot, melyet a címkép mutat — az *Antimondolatban* megbotránkoztak azon, hogy Somogyi nevét Bohogyira változtatták. A legérdekesebb az egész dologban az, hogy a *Mondolatban* megjelent címkép és a *Feleletben* a névváltoztatás a szerzők tudta nélkül történt. Somogyi Gedeon nem vállalta a *Mondolat* címképét,² Szemere tiltakozik Somogyi nevének elferdítése ellen.³ A név megváltoztatása Kultsár tanácsára történt, ki azt állította, «hogy a Somogyit nem fogja megengedni a libror. censor; s ekképen leve Bohogyi».⁴

CZEIZEL JÁNOS.

¹ «A debreceni levél is nagy zajt indított. Az még el sem volt általunk végezve, s talán Bilkei végezte el x. y. vetvén alá.» (Szemere Kazinczynak. 1815. szeptember 2.)

² «Somogyi mind e' mai napiglan protestál a' réz ellen: esküszik mennyre földre, hogy az nem az ő találmánya, 's azt vallja, hogy azt társainak még ellenzette is.» (Szemere Kazinczynak. 1816. december 2.)

³ «Sajnálom s szégyellem, hogy az történt.» (Szemere Kazinczynak. 1815. aug. 13.)

⁴ «A' Bohogyit nem a' kisimitó (Bilkey — de ez titok), hanem Pesti barátink szúrták oda (nem Helmezy) hanem talán az a' vig kedélyű barátunk, a' ki olly nyers hangon énekelget.» (Kazinczy Döbrentének. 1815. aug. 29.) A vigkedvű barát Horvát István.

ADATOK A NÉMET KÖLTÉSZET HATÁSÁHOZ A XVIII. SZÁZADBAN.

Császár Elemér másfél lustrum előtt megjelent könyve, amely a német hatást fejtegette XVIII. századi költészetünkben, gondosan összefoglalta azoknak a színdaraboknak a forrásait is, amelyeket első szintársulatunk előadott. Majdnem teljes munkáját egy-két adattal mégis megszerezhetjük.

1. Falbairé-Fenouillet rémdrámája (20. és 129. l.), a *Galeeren-Selave* (amelyet Kelemen Lászlók *Az újmódi gonosztétő, vagy a gallya-rab* címmel adtak) két fordítással is szerepel könyvében: Bánfi Györgynéével és Ifj. Báró Ráday Gedeonéval. Az utóbbiról mondja is, hogy német átdolgozásból készült. Ezt megtoldhatjuk avval, hogy a német átdolgozás az id. Stephanie munkája, s úgy látszik, volt egy harmadik magyar fordítás is, az Aranka Györgyé: így tudja Bayer (II. 352. l.) és Lugosi Döme mostanság megjelent könyve is. (*Kelemen László és az első magyar játészó színi társaság*. 91. l.)

2. A *Merész Károly, vagy a megbosszult ártatlanság* (Bayer 378., Lugosi 74. l.) Sannens darabja: *Karl der Kühne*, Tragoedie in 5 Aufzügen.

3. *Az oskolai tudóst* Bayer és nyomában Lugosi is, Kotzebue darabjai közé sorolja: Császár, igen helyesen, nem veszi föl Kotzebue hatásához. Nem is ott a helye. Az angol Cowley hétfölvönásos vígjátékából a leg-többnyire angol írókból fordító L. Schröder dolgozta át azt a *Der Schullehrer* c. vígjátékot, amely Láng színész forrása lett. (Ez egyben adat Cowley hatásához is; v. ö. Fest Sándor, *Angol irod. hatások hazánkban*, 59. l.)

4. *Az Asszonyi fortély, vagy férjfiak jól megértésének* c. darab eredetijét sem Bayer, sem Császár, sem Lugosi nem említi. Forrása Sal. Fr. Schletter *Frauenwitz, oder Herrn merkt's Euch* c. egyfölvönásosa. (Schletterről l. Császár id. m. 116. l. A névmutatóból kimaradt!)

5. Bár Bayer is mondja, Császár nem említi, hogy a *Deákös leány* (amelyet utóbb *Tudákös leány* címmel is adtak színészeink — Bayer tévesen *Kotzebue-Goldonit* ír szerzőknek) Goldoni darabja, amely, mint *Az oskolai tudós*, szintén L. Schröder német fordításában volt Ungvári János forrása; a németnek címe: *Wissenschaft geht vor Schönheit*.

6. Végül tisztáznunk adódik *A vétkesek* eredetijének kérdése, amelyet Császár szerint Kazinczy Ferenc *vagy* öccse, József fordított; forrásául «Mérey Goethe nevez meg», Császár Joh. Fr. Er. Albrecht neve alá veszi (89. l.) s ennek *Alle strafbar* c. darabját idézi. A kérdést megoldja Kádár Jolán könyve (*A budai és pesti német színészet története 1812-ig*). Albrecht darabjához, amelyet a pesti német színészek 1795-től fogva 22-szer adtak elő, megjegyzi: «Goethe *Die Mitschuldigen* c. darabjának átdolgozása prózában». A kettő tehát egy, s bizvást föltehetjük, hogy ezt is a *Clavigo*, a *Stella*, a *Geschwister* fordítója, Kazinczy Ferenc fordította. Ennek csak az mond ellent, hogy *Levelezésében* (II. k.) nem említi.

GÁLOS REZSŐ.

VÖRÖSMARTY SENECAJA.

Brisits Frigyes *Vörösmarty Mihály kiadatlan költeményei* c. kötetében egy Seneca-tragédia töredékét közli. (131. l.) Figyelmét azonban elkerülte, hogy ez a (Brisits szerint 1820—25-ből származó) töredék nem eredeti, hanem Ewald Chr. von Kleist irodalmunkban több ízben szereplő dráma-vázlatának szó szerint való, de az eredetit meg nem értett fordítása. Íme a dialógus kezdete:

ERSTER AUFZUG, ERSTER AUFTRITT.

Seneca und Pompeja.

Seneca. Ja, Pompeja! ich habe den betrüghlichen Reichtümern und den gefährlichen Ehrenstellen mit mehr Freude entsagt, als sie übernommen. Mein künftiges Glück war ungewiss, als ich sie übernahm, und es ist gewiss, da ich mich ihrer entschüttet habe. Nun wollen wir uns selber leben und den niederen Stolz und Unsinn des Hofes nicht mehr unsers Andenkens würdigen.

Pompeja. Ich hoffe, dass wir glücklich sein werden, Seneca! und die bisherigen Widerwärtigkeiten werden uns dienen, unser jetziges Glück zu fühlen. Entschlage dich nur alles Kammers, der dich noch zuweilen quält! Dein Gemüt sei so ruhig, wie die Natur, die nun ihre Schätze um uns verbreitet, da es, wie sie, unschuldig ist.

ELSŐ NYÍLÁS, ELSŐ JELENET.

Seneca s Pompeia.

Hidd el, Pompeia, én örömeztőbb lemondottam az álnok kincsekről, s veszélyes tisztekről, mint sem hogy azokat elfogadtam volna. Ha elfogadnám őket, kétséges volna jövődöm, de most már bizonyos, midőn kifejtödztem közülök. Majd ezután magunknak élünk, és az udvarnak¹ hitvány büszkeségén [itt, úgy látszik, egy szó kimaradt!] s nem fogunk törődni.

Pompeia. Reményilem, Seneca, hogy boldogok leszünk s az eddigi történet viszonságok fognak szolgálni mostani boldogságunk teljes érzésére. Csak távoztass el minden bánatot, melly még most is gyötör. Olly csendes legyen elméd, mint a természet, melly midőn kinceit reánk önti, szintűgy, mint azok, ártatlan.

Nyilvánvaló, hogy aki ezt írta, az eredeti német szöveget csak fölületesen értette meg. Épen azért — Brisits bevezetése «csak az ifjú Vörösmarty Mihály szorosán vett költeményeivel kíván foglalkozni» s az általa 1820—25-re tett két drámai töredékről közelebbi fölvilágosítást nem ad — más adat híján fölvetem annak valószínűségét, hogy e töredékek, legalább is a *Seneca*, nem ilyen viszonylag későkoriak, hanem szintén diákori kísérletek. De így is érdekesek.

A *Seneca* első fordítását, a Bessenyei követői közé tartozott Id. Gr. Teleki László (1764—1821) munkáját, *Seneca halála vagy a haldokló Philosophus, egy 3 actusból álló szomorújáték* Voinovich Géza kutatta föl és ismertette.² Voinovich még eredetinek gondolta a darabot, mert a 18—20 éves Teleki maga így írta. Császár Elemér mutatott rá, hogy az «Kleist

¹ Brisits kiadásában udvarnok nyilván sajtóhiba.

² IK. 1899. 135—136. l.

Ewald Senecájának fordítása».¹ «Érdekes véletlen — írja — hogy Kleist *Senecája* egy másik előkelő magyar ifjut is arra csábított, hogy átültesse anyanyelvére: Kisfaludy Sándort, aki szintén 18 éves korában... kezdett hozzá s körülbelül 20 éves korában fejezte be *Seneca tragédiáját* (1790—92).» Tolnai Vilmos mutatta ki (EPHK. 1890.), hogy Kisfaludy verses tragédiája (ÖM. VII. 61. l.) közvetlenül Kleist prózai munkájából készült. Valószínűnek tartom azonban, hogy Kisfaludy is előbb lefordította prózában Kleist vázlatát: a *Hunyady* és a későbbi drámák prózai tervezete igazolja ezt a föltevésemet. Mindezek után még érdekesebb véletlen, hogy a fiatal Vörösmarty drámaírói pályakezdése is Kleisttől indult el.²

GÁLOS REZSŐ.

BOD PÉTER ATHENASÁNAK EDDIG ISMERETLEN TOLDALÉKA 1786-BOL.

Szerencsi Nagy István nagygyőri ref. lelkész, jeles egyházi író (szül. 1728; teológiai tanulmányait a sárospataki főiskolában végezte, hol 1744. szept. 28^{án} subscribált; † 1789. jan. 7.), kutatásai közben több olyan életrajzi és könyvészeti adatra bukkant, amelyekről Bod 1766-ban megjelent *Athenasában* nem voltak följegyzések. Elhatározta tehát, hogy az *Athenast* egy toldalékkal látja el, életrajzi és könyvészeti adatait a saját koráig kiegészíti s az így meg bővített nagybecsű művet újból kiadja. Gyűjtögette is szorgalmasan az adatokat. Céljának megvalósítása érdekében levelezésben állott nemcsak irodalomkedvelő lelkész társaival, hanem a nagytekintélyű tudóssal, báró Ráday Gedeonnal is, aki szívesen megígérte, hogy könyveinek katalógusát és jegyzeteit rendelkezésére bocsátja «Nállam is vagynak olyan régi M. Könyvek — írja (év n. aug. 24-én) Rádaynak — a melyekről nemcsak T. Bod Uram, hanem Pater Horányi is hallgat.» (Figyelő. I. 183.) Úgy tervezte, hogy Horányi *Memoria Hungarorum*ából csak azokat az adatokat illeszti be röviden az *Athenasba*, amelyek arra érdemesek. E tekintetben Ráday böles tanácsát kéri. Az ő korában még sok olyan régi könyv volt található azon a vidéken közembereknél, amelyeknek másutt hírét sem hallották. Szorgalmas gyűjtője volt az ilyeneknek. Munkájában már annyira előrehaladt hogy Nagy Sándor agens közbenjárására a *Magyar Athenas* újra való ki nyomtatására a királyi engedélyt is megkapta. (Évszám nélküli levele Rádayhoz. Figyelő I. 183.) Ezy példányt a subscriptióra fel is küldött Bécsbe, a kiadás azonban elmaradt.

Szerencsi Nagy István tervéről sokan tudtak. Zilai Sámuel 1789. márc. 18-án azt írja Ráday Gedeonnak, hogy «Szerencsi Nagy István Uram reménytelen halálán itt nálunk minden jó Emberek megdöbbantak és erősen

¹ *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században.* 22. l.

² Baros Gyula a 45. l. *Moezist*ét már helycséltette Moerisre (Napkelet, 1926. 967. l.); azt hiszem, a 30—31. l. idilli Morsusa is, Coridon társa, inkább Mopsus, és együttesen Faludira emlékeztetnek: Corydon dudáját, — Mopsus furulyáját. (*Tavas*z.) Corydon, Mopsus, Moeris, Élek (Alexis) egyébként Faludi 3. és 4. eklogájában is.

sajnálották». Majd így folytatja: «*Val'jon ki vette kezébe az Athenásra tett collectáját? Vajha jó kézre jutott volna!*» (Figyelő. II. 223.). Szinnyei József följegyezte (M. írók. IX: 612.), hogy P. Szathmári Mihály tanár Kolozsvárt készült e munkát kiadni. Török István azonban *A kolozsvári ev. ref. collegium története* c. művében (II. k. 78. l.) azt írja, hogy P. Szathmári Mihály Bod Athenásának bővítésén fáradozott. Igen sok jegyzetet készített hozzá. Kiadását fiára, Pap Zsigmondra bízta, de e munka kéziratban maradt. Török könyvében van följegyezve, hogy Kemény József gr. 1845-ben a *Magyar Athenas* kiegészítő irataiból körülbelül 100 4-r. ívet talált meg özv. Szathmári Zsigmondnénál (Mihály menyénél) Nagyenyeden. Ekkor már több ív hiányzott belőle (id. m. II: 79. l.).

Ez adatok szerint P. Szathmári Mihály († 1812.) Szerencsi Nagy Istvántól függetlenül dolgozott az *Athenas* kiegészítésén. Kemény József a kézirat megvásárlására 100 frtot szánt, de Kovács Józsefhez írt leveléből nem tűnik ki, hogy megvásárolta-e. (Török könyvéből — II. 70. — az tűnik ki, hogy megvásárolta az Erdélyi Múzeumnak.)

Hogy Szerencsi Nagy István halála után kézírata, az *Athenásra tett collectája* hová, kinek kezébe került, nem tudjuk. 1925. június havában a kunszentmiklósi ref. reálgimn. könyvtárában kutatván, a kéziratok között, Keresztesi Józsefnek, a jeles Krónika-írónak Szakács Józseftől lemásolt *Apróbb munkái* c. 4-r. alakú kötetében, a 207—249 lapokon megtaláltam Keresztesi-nek Szerencsi fölkerésére a Bod *Athenas*ához készített s 1786. decemberében hozzá el is küldött¹ Toldalakát. Teljes címe:

Néhai Tiszteletes Bod Péter
MAGYAR ÁTHÉNÁS nevű könyvének
T O L D A L É K J A
mellyet
Midőn különös Királyi engedelem mellett
N. Győri Reform. Prédikátor
SZERENCSI NAGY ISTVÁN
illendő Bővítéssel 2 szor ki akart volna adni,
betszületes Levéllel mások közt e' vegre
megkerestetvén
a' köz haszonért öszve szedegetett
KERESZTESI JÓSEF
N. Váradon 1786 Eszt. Karátson havában.

[Keresztesi a 34 lapra terjedő füzet címszövege alá ezeket az Ovidius-i sorokat írta:

«Pascitur in vivis livor, post fata quiescit:
Tunc suus ex merito quemque tuetur honor.

Ovid. Amor. L. III. Eleg. 8. »]

¹ Keresztesi: *Krónika*. Pest, 1868. 150. l. «A nagy győri prédikátor tisz. Szerencsi Nagy István úr, a néhai Bód Péter Magyar Athenas nevű könyvét akarván cum supplemento világ eleibe adni, engem is, hogy e közjót segítsen, megkeresett, melyet megis cselekedtem decemberben [1786], szaporítván az Athenast 70 kidolgozott titlussal.»

A címlével b. lapján a következő *Megjegyzés* olvasható:

- I. Itt semmi sem íratik, a' mi bizonyos kűtfőből nem vétetett volna, és meg nem lehetne mutatni bővebben is.
- II. Némelly régi Magyar Versek citáltatnak, azért, hogy az Olvasó tudja a) hogy azon könyvek kéznél voltak. β) Hogy ezeknek a' maiakkal való össze-vetésekből, a' Poësisnak kipalléroztatása meg tessék.
- III. Néhol a' *Genealogia* is feljegyeztetik: mert ezzel, mint sok *Familiáknak* használó dologgal az ilyen munka betsessebbé tétetik, bár mindenütt ezt lehetne követni.
- IV. A' különös *Történetek* meg íratnak, azért, mert ezek nem mindenütt találhatván, figyelmeztést okoznak.
- V. Két vagy három *Titulus* hosszabbatska: de ezek bizonyos okokért rövidebbek nem lehettek. Mellyekkel ha a' *Közhaszonra* valamit szolgálhat, örömenek s fáradsága jutalmának tartja, és magát többekre igéri. Nagy Váradon 1787 d. 2^a Jan.

Keresztési Jósef.

Keresztesinek a *Toldalék* írásában követett eljárása az volt, hogy az *Athenas* betűsoros névsora szerint haladt az egyes írókról szóló szöveg kiegészítésében. Minden egyes általa megnevezett íróról külön kikezdés szól. Előbb közli az *Athenas* lapszámát, amelyhez a kiegészítés csatolandó, majd pontosan jelzi, hogy a toldalék a jelzett lapon olvasható cikk végéhez vagy pedig melyik mondata, sora után iktatandó be.

Összesen 67 (Krónikájában 70-ről tesz említést) magyar író életéhez és irodalmi működéséhez szolgáltat megbecsülhetetlen értékű adalékokat. Igaz ugyan, hogy némely író életéhez vagy munkáinak jegyzékéhez kiegészítésként összeírt adatok egy jó része a Szinnyei 14 kötetes nagy írói lexikonában ma már, más forrásokból közölve, olvasható, azonban a *Toldalék* egy jó része, kb. fele ma is becses kiegészítésként szolgál egyes írók életéhez és irodalmi működéséhez. Különösen becsesek azok az életrajzi és könyvészeti följegyzések, amelyek ránk nézve ma már hozzáférhetetlen, lappangó vagy éppen elpusztult kéziratok vagy nyomtatott forrásokból vannak merítve, amelyeket Keresztési még látott, forgatott, olvasott, de amelyek ma már nincsenek meg.

Alább csak azokat az adalékokat közöljük a kéziratból, amelyekben a Szinnyei nagy írói lexikonához viszonyítva is, még mindig új, eddig ismeretlen adatok találhatók. Ez a *Toldalék* egyszersmind adalék is Keresztési József irodalmi működéséhez. Egyrésze ez a Szerencsi által gyűjtött *Toldaléknak*. Keresztési A' *Tiszán-túl való Ref. Superintendensek' vagy püspökök' Életéről való kevés Tarlózás* c., 1808-ban készített s Tóth Ferenchez elküldött dolgozatában többször így utal az *Athenashoz* írt *Toldalékára*: «Lásd a' M. Athenásra írt *Toldalékomat*». (320. l.) «L. M. Athenás *Toldalékomat*». «Vide *Toldalék* a M. Athenásra.» (348. l.).

pag. 26. rend 29. BARANYI LÁSZLÓ. Debreczenben vette eredetét Baranyi Istvántól... Maga mulattából, Német nyelvből Magyarra fordított egy kis Csekélységet, 's nevezte *Múlattságos Beszélgetésnek* N. Váradon 1785. 8. R.¹

¹ Ide jegyzem, hogy e munkának egy hely- és év-nélküli 8-r. alakú kiadása megvan a sárospataki főiskola könyvtárában. Jelzete: SS. 95/p.

pag. 62. r. 26. DEBRECZENI FÓRIS ISTVÁN Debreczenben vette eredetét; az Hazájában való tanulása után, tanult Trajectumban és Franekerában, vissza jöven 1678^{ban} lett Király Daróczi, azután Zilahi Prédikátor, és 1688^{ban} a' Krasznai Tractusnak Seniora és Generalis Notárius.

pag. 71. r. 1. DIOSZEGI BONIS MÁTYÁS eredetét vette, a' mint láttzik, Beregszászon. A' Hazában való tanulása után, ugyan Beregszász Városa küldötte a' maga költségén a' Belgiumi nagy hírrel tündöklő Lejdai Académiába 1646 Eszt. hol... fordított a' rút Részezségről egy szép könyvetskét... Az egész könyvetske igen hathatosan és Magyarosan van írva; áll pedig 33 Szakaszokból.

pag. 71. Titt. DIOSZEGI KIS ISTVÁN, sic réformetur: született ugyan Diószegen 1635^{ben}, még tsetsszopó korában mind Atya mind Anya nélkül maradván, Diószegnek sokszori Birája *Konta György* fogta fel, és Diószegen 's Váradon taníttatta. innen ment az Ujfalusi Oskola Mesterségre; onnan Debreczenbe, hol az akkori két nagy embereknek, Bitzo és Dobozi István, sok izben való Fő Biráknak kedvekbe esvén, amaz Kántorrá, ez pedig a' maga Unokainak Praeceptorává tette; azután Csipkés Komáromi György kérésére, 1663 Esztendőben Erdődi János Bíróságában, azon leg nyomorúságossabb' idejében is Debreczen Városa a' maga költségénn, a' Belgiumi Akadémiákra ki küldötte, az hol két esztendeig való szorgalmatos tanulása után, Sz. I. M. Doctori Titulust is kapott... Az Hazába vissza jöven, lett Debreczeni Professor, ama hires Gamalielnek, Mártonfalvi Györgynek Collegája; két esztendő múlva pedig a' Hazájabeli Ekklesiában Pap, hol 10 esztendők alatt, maga kezeivel leírt 900 Predikációkat: mindeneket pedig le sem írt: mert néha Vasárnap ötször is prédikállott, Halottak levén. A' leírttak közül 73^{at} mellíyeket bizonyos alkalmatosságokkal mondott el, Apafi Mihály Fejedelem, Munkátsi István Debreczeni Fő Bíró, és némely Prédikátorok költségével kinyomattatott... Végre lett a' Tiszántúl való Ekklesiáknak Superintendense, és meg holt 1699^é életének 64^{ik} Eszt.

pag. 72. r. 4. DOMOKOS MÁRTON Szala Vármegyéből szarmazott Nemes, Hazáját 's Vallását szerető Úr, Debreczen Várossának elsőben Notáriussa, azután 28 Eszt. való emlékezetes és Tiszteletes Fő Birája, azon Városnak szolgálatjában mint a gyertya elenyészett 1764^{ik} Eszt. Kinek nagy Lelkétől meg fosztatott testet Halotti tanítássaltették a' sirba két nagy Orátorok, u. m. Tatai Ferencz Superintendens és Szathmári P. István Theol. Professor 5 Mos. 24:5. Solt. 12:1. vből. Ezen köz jóra termett Úr, némelly Könyveknek Franczia nyelvből Magyarra való fordításában is eszköz volt... Hagyott maga után egy nyomdokait követő tudós és közhaszonra született Fiat, *Domokos Lajost*, ki hasonló képen Debreczennek volt elsőben Notáriusa, azután pedig egy néhányszor való Fő Birája. Ez 1781^{ik} Eszt. Pesten mulatában Német Nyelvből Magyarra fordított egy kis akkori kapós Ujjságot, melynek neve: *Alom második Jósefről, Budán 1781.*² Feleségül vévén Kenesei Kata Kis Asszonyt, ettől születtek számos Fiai.

¹ Szinnyei halála idejét 1698. jún. 22-re teszi.

² Ballagi Géznál (*A politikai irodalom tört.* 239. l.) Kereszturi József van szerző gyanánt feltüntetve úgy a német eredetűre, mint magyar fordítására nézve. Szinnyei J. is az ő szerzeményének tartja. Wurzbachnál *Raudenstrawh* szerepel szerző gyanánt, de Ballagi ezt nem tartja valószínűnek. Új adatunk Wurzbachot igazolja s megnevezi az igazi fordítót!

pag. 77. r. 6. ERDŐDI LAJOS Fő Nemes ember, Szabólt és több Vármegyéknek Hites Tabla Bírája, a' Természettől szép ésszel és Versírásbeli tehetséggel ruházott fel, a' mint, mind Nyomtatásban mind Kézírásban lévő Versei bizonyítják. Nevezetes az a' *Hálándó Öröm, mellyel a' Lelki esméretnek szabadságában élni óhajtó Hívekkel zengedezett Ujj Fejértón 1783. d. 1^a Januárij.*

pag. 108. r. 25. HERCZEG JÁNOS szül. Debr. 1678.... Tudományát öregbíteni ment a' *Viadrus* mellett fekvő Francofurtumba, onnan Franekerába, az hol a' szükségesek közt az Orvosi Tudományt is meg tanulta annyira, hogy 1703^{adik} Eszt. d. 13. Sept. abban *Doctori Titulust* nyerne. Debreczenbe vissza hivattatván lett ugyan ott *Filosofiát* tanító Professor és híres *Doctor*. Házassági életre adván magát, Feleségül vette Senator *Sárándi Dániel* leányát *Susánnát*: de ez jó Férjének, a' Collegium Tudós Professorának kevés ideig örülhettek, meg halván 1713-ban. Maradt életben egy Fia, *Herczeg János*, Debreczennek emlékezeses Senátora, kinek Senator *Miskólczi Ferencz* Mária Leányától születtek Három Leányai: *Erzsébet* Csatári János; *Mária* Zempl. nyi Gábor; *Klára* Dömsödi Sámuel Házas társaik, és egy Fia *Herczeg Gábor*, ki mostan a' *Hat Hadú (Így!) Városoknak* érdemes Fő Notáriusa. Az nevezetes ezen Familiában, hogy régtől fogva tsak egy egy Fiú Ág tartotta fel....

pag. 114. r. 4. HUNYADI SZABÓ FERENCZ Telegdi Prédikátor 1739 és 40^{adik} Eszt. Magyar Országban uralkodott Pestisnek alkalmatosságával, Nemetből Magyarra fordította *Frid. Adolf. Lampenak* egy munkáját (midőn Franekerában az Hazán kívül ugyan annak ki adásában munkálódna Bányai István is, idővel Pataki Professor) és ki adta illy Titulussal: *Gileádbéli Balsamom a' Döghalál ellen, Debreczenb. 1741. 8 R.¹* Vagyon ajánlva a' Debreczeni Ref. Sz. Eklésia Külső és Belső Elöljáróinak.

Ennek Fia Hunyadi Ferencz a' Debreczeni Eklésiának mostani edjik L. Tanítója és a' Tiszántúl való *V. Superintendentiának Generalis Notáriussa*, kinek a' Prédikálásban való nagy tehetségét minden szereti. Ez a' *Jósef életét* szép Magyar Versekre foglalta. Kár, hogy azon Lélekre ható ékessen szollásnak tellyes Predikációi tsak egy Városba szorúlnak. Kiadattak VI. Darabban.

pag. 137. r. 28. KENESI PÉTER ² Bagosi azután M. Pályi Prédikátor 1785. készített és fordított Nemetből, illy, kézírásban lévő munkákat:

1. Az Ur Kegyelmének Asztalánál foglalatokodó Ur Asztala Vendége: avagy fel serkentő útmutatás a' Híveknek azokra a' kegyes elmélkedésekre, mellyek a' szent Vatsorával való méltó élésre szolgálnak.

2. Lelki Nébő, avagy, a' Mennyei Kanahánnak ditsősségéről való kegyes elmélkedés, mellyet írt Stehelin Kristóf sangallumi Pap.

3. E' Világról, és e' Világ hijjába valóságokról, elmélkedés, mellyet Angliai nyelven készített Downe János Sz. I. M. D.

¹ Hunyadi Szabó Ferenc e fordításáról sem Petrik, sem Szinnyei nem tesznek említést. Megvan a sárospataki főiskola könyvtárában két példányban. (Jelzetei: M. 143., Y. 428.)

² Kenesei Péter Szinnyei nagy írói lexikonában nem szerepel.

pag. 165. r. 21. MADARI JÁNOS született Rév Komáromban, tanult Debreczenben, az hol Sénior-ságot is viselt. A' Belgiomi Akademiakból az Hazába vissza jöven, lett Szoboszlai, azután Bihar Vgyében Püspöki Prédikátor. Vólt ez magát mindenekkel kedveltető, a' természetéről mind külső szépséggel, mind nagy tudománnyal fel ékesítettett, nyájjas és igen tréfás ember, kinek fontos mondási ma is fen forognak. A' versszerzésben minémű tehetsége lett légyen, mutatják némely kinyomtatott ifjui Versei. Megholt Püspökiben Fiú nélkül 1770^{dik} Eszt. Hagyott maga után kéz írásban, egy, szép elmélkedésekkel telles Könyvet, illy név alatt, A' léleknek a' Testel való Tusakodása.

pag. 175. r. 26. MIKLÓS SÁMUEL nemes szüléktől származott Veszprémben. Természettel hajlandó lévén a' tanulásra, azt annyira vitte, hogy még gyenge korában a' S. Pataki Collegium Togatus Tagjai közt első grádust érdemlett, és ottan mind Praeceptor, mind Seniori hivatalokat nagy dítserettel viselt. Onnan ment a' Belgiomi és Német Országi híres Akadémiákra, honnan vissza jöttében 1761^{dik} Eszt. az akkori Prussus háború miatt sok viszontagságokat szenvedett útjában. Lett a' Miskolczi szép Oskolában Rector, melly hivatalát mindenek előtt való kedvességgel és Tanítványinak előmenetelivel fojtatta 1784^{dik} esztendeig, mellyben meg holt. Vólt ez Termetében kitsiny: de ékesen szólló Orátor; jó Poëta és Historicus. Kétszeri Házassága is terméketlen lévén, hagyott maga után némely Fő emberek hideg tetemei felett el mondatott Oratiokat, mellyek rész szerént nyomtatásban vagynak; Ugy szintén egy hálaadó beszédet... stb....¹

pag. 178. r. 23. a' Tallózásból, melly pag. 356 vagyon, ide kell tenni, és így reformálni ezen Titulust melly nevezetes: azért hosszabb is. MISKOLCZI CHULIAK ISTVÁN. Régi Elei laktak Miskolczon, mind valóságos Nemes emberek. u. m. Nagy Attyának Attya, Chuliak János még a' Reformatio előtt; ennek fia Pál, a' Miskolczon reformáltott Ekklesiának legelső Egyházfia; ennek Fia Chuliak János, ki az akkori szokás szerént magát az Hazájáról Miskolczi Csulyaknak hívatta; Ez Patakon az híres Thuri Pál alatt 1560-dik esztendeig tanulván, ment az Ujjhelyi Oskola Mesterségre; innen 1564-ben az híres Vitebergai Akademiába, az hol a' Magyar Tanulók közt akkor Eszéki Mihály vólt a Sénior, mellynek Matriculájába így írta be a' maga nevét: Joannes Csulyak Miskolci 1564. Itt 5 esztend. való lakásának véget vetvén 's az Hazába szép tudománnyal vissza jöven lett Töltsvai Prédikátor Zemplén Vgyében. Ezen jó Atyától és Póli Évától született már Miskolczi Chuliak István 1575-ben Octoberben. Az Attya Töltsváról a' Liskai Ekklesiába vitetvén 1578-ban itt kezdette tanulását 4 esztendős korában Soklyósi Mihály keze alatt. Édes Atyától 1584-ben meg fosztatván, vitte az édes Anyja a' maga Hazájába, Ujjhelyre; innen 1589-ben ment a' Debreczeni szép hírű Oskolába, mellyben akkor Csorba Debreczeni István és Tholnai János tanítottak. Prédikátorok pedig vóltak Gönczi György

¹ Kézirataiból egy 4-r. kötet (Ker. tanítások.) a sárospataki főiskolai könyvtár kéziratárában van. Jelzete: 220. sz. Dal is szól róla, melyet Varannay Mihály szerzett Sárospatakon, mikor Miklós S. seniori állásából távozott 1759-ben. Kiadta Bartalus a M. Orpheusban, majd a M. népdalok, VII. 22. l. Fabó is említi: A m. népdal zenei fejl. 149. l.

*Superintendens és Pesti Gábor.*¹ Debreczenből 1594-ben a Tatároktól való félelem miatt, kik az Országot pusztították, *Bodrog Kereszt Urba* szaladt, hol apró gyermekeket tanítván 37 forint költséget szerzett magának, mellyel a' *S. Pataki Collegiumba* ment 1598-ban és tanult szorgalmasan mint *Togatus, Thólnai Fabricius Tamás, Karkovius Demeter,* és *Katona Ujjfalvi Imre,* egymás után következett *Professorok* keze alatt. 1600-ik Eszt. *Siderius János* Szepesi L. Tanító *commendatiójára* tétetett a' Nagyságos Bárá *Tököly Sebestyén* kisebbik Fiának *Miklósnak* *Præceptorává,* kit tanított esztendeig *Patakon,* azután pedig *Késmárkon* kevés ideig: Ugyan is 1601-ben Sz. Mihály Havában, B. Tököli Sebestyén a' maga Fiával Miklóssal, a' Német Országi nevezetesebb Oskolákba, mint egy *Mentort,* elégséges úti költséggel és örizettel ki küldötte; kivel ment először *Görliczbe* Lusatiába; innen *Prágán, Vitebergán, Lipsián, Francfurton* által *Heidelbergába* a hires *Pareus Dávid* halgatására. Hol nem tsak Tanítói: hanem a' *Palatinatusi Választó Fejedelem IV. Fridericus* is a'nyira kedvelte, hogy mind maga eleibe, mind könyves házába szabadosan bocsátotta.

Ezen Városban kevés híján 4 esztendőket eltöltvén, midőn *Európának* nemesebb részeiben tejendő bűjdosással akarná mind magát, mind a' gondviselése alá bízott ifjú Urat pallérozni, akkor vitte meg a' hír, *Pátronussának Tököli Sebestyénnek* halálát, melly miatt tovább nem mehetvén, 1607-ben, Áprilisben az Hazába *Tököli Miklóssal* együtt szerentesen visszajött; ki azután nem sokára ment az Erdélyi Fejedelemnek *Báthori Gábornak* Udvarába; *Miskolczi István* pedig, a' melly esztben meg érkezett, vitetett a' Tarczali Oskolának igazgatására; innen 1608-nak a' vége felé, Rákóczi Sigmond, ki azelőtt kevéssel hagyta oda az Erdélyi Fejedelemséget, hívta a' Szerentsi Prédikátorságra, ki előtt tsak kétszer prédikálhatott *Luk. 13. 6. v-ből a' terméketlen figefáról,* minthogy ezen Fejedelmi Ur meg halt 1608 d. 5. Decemb:

Itt laktában jelen volt *Miskolczi István N. Váradon,* 1609^{ben}, Szilvás Ujjfalvi Imre ellen tartatott Ekklesiái közönséges gyűlésben, a' midőn a' Várad Várat minden benne való dolgokkal le irta, mitsoda állapotban volt akkor.² Szerentsről 3 esztendő múlva vitetett Eleinek lakó helyébe a' *Miskolczi Lelki Pásztorságra* 1612-ik Eszt. hol sok bajok között forgott: mert egy az, hogy a' Kristus szava szerint nem volt kedves e' Prófeta is a maga Hazájában; más az, hogy 1613 d. 30. Novemb. az Egri Törökök a' Városra utván, ötet is sok jószágából kifosztották. Miskoltzon tehát tsendessége nem lévén, hivatott a' *Liszkai Ekklesiába,* az hová elis ment 1616 és azt sok ideig legeltette. Itt laktában a' *Bellen Gábor* Fejedelemnek *Nagy Szombatnál* lévő Táborában, *Alvinczi Péter* helyett, a' *Tábori Papságot* 1621^{ik} Eszt. kevés ideig viselte; honnan haza jöven, maga a' Fejedelem 25 Forinttal, és 4 réf gránát posztóval ajándékozta meg. Jeles érdemeiért

¹ Keresztési tollhibája *Gáspár* helyett.

² *Miskolczi Diarium Apodemicum* c. naplójának ez a része megjelent nyomtatásban a *Zeitschrift von und für Ungern* 1804. febr. füzetének 85—92. I. Innen átvette Kereszturi József *Compendiaria* c. 1806-ban megjelent könyvébe, II. k. 230—34. I. Említi ezt maga Keresztési József is, akinek e napló birtokában volt.

osztán 1629 d. 2. Maj' a' *Zemplényi Tractusnak Esperestjévé* tétetett az Erdő Bényei Gyűlésben; mellyet tsendesen viselt, mig nem 1631. d. 16. *Marty* rajta ezen nevezetes történet esett, t. i. *Palatinus Eszterházi Miklós* népe d. 15. *Marty* az Erdélyi Hadtól *Rakamaznál* még veretvén, a' többek közt fogva esett, két Komáromból való jámbor Katonáknak ki szabadítására Miskolczi István, a' Tiszán alá ereszkedett hajón a' győzedelmes táborba, hol ifjú *Gróf Betlen Istvánt* és *B. Zólyomi Dávidot* köszöntvén, a' Raboknak szabadságot nyert; Ez alatt pedig a' Liskai Notárius *Komáromi Gergely*, Tokajba a' *Palatinushoz* által menvén, a' jámbor Papot azzal vádolta el, hogy Áruló: mert Zólyomi Dávidhoz ment a' győzedelmen örven-dezni; mellyért is azonnal halál mondatott fejére, és végeztelett, hogy kötözwé hozassék Tokajba; (me)llyet alattomba néki egy Tiszt meg izenvén d. 18 *Marty* ejtszaka *Patakra a' Rákoczi György Várába* szaladt Feleségével 's gyermekivel edjűtt, honnan küldött leveleiben a' *Palatinus* előtt a' maga ártatlanságát meg mutatta; és 3 Hét múlva Liskára vissza menvén, hívat-lalát ártatlanul folytatta.

Ez is nevezetes az ő életének Históriájában, hogy egymás után 6 Feleségei vóltanak, kiktől születtek tíz gyermekei: de a' Pestis azokat élragadozván, maga után tsak egy Fiát *Gáspárt* hagyta életben, kiről alább lesz emlékezet. A' munka 's az idő el erőtlentvén ezen jó Atyát; midőn a' Sémorságot 16 Eszt. viselte, meg holt 1645 Életének 70^{dik} Eszt. Liskán. Ez igen vidám elméjű, Tudományt szerető, tudós és munkas Oszlop ember volt, a' mint Könyveinek ma is meg lévő *Catalogussa* 's munkái mutatják. Ezek közül említem ezeket:

1. Irt egy Magyar Grammatikát 1608^{ban} Tarczalon, (me)llyet Molnár Albertnek Marpurgra fel küldött, ki a' maga bővítésével ezt, az ifjú Hassia Mórítz Landgráff kedvéért, ki adta *Hanoviában* 1610.¹

2. Németből fordította Szerénfsen, 1610 ama szép Ditséretet, mellyet ma is éneklünk: *Magasztallak én téged, Isten Egeknek Királyját* s. a. t.²

3. A' maga életének Summáját születéséről fogva le írta Deak versekben, mellyeket a' Fia Gáspár, az halálát is belé tévén, ki nyomtattatott, két Exemplarban Váradon, illy Titulussal: *Diegesis Historica de vita et obitu Reverendissimi et Cl. Patris Stephani Chuliac Miskolcini propria opera conscripta*. Ez tsak egy hosszú Epitaphium. Kézírásban vagynak pedig ezek: *

pag. 178. Titt. sic scribatur: MISKOLTZI CHULIAK GÁSPÁR vólt a' fel-lyebb le írt Istvánnak és Gyulai Szabó Katának a' Fia. Született Liskán 1627. d. 5 Apr. Tanulását kezdette a' Hazájában, fojtatta Patakon,⁴ k pallérozta Trajectumban; az hol laktában adott világra egy könyvtskét mellyet így nevezett: Angliai Independentismus etc. Lásd a' M. Athenást

¹ V. ö. M. Ny. 1926 (XXII. évf.). 273—275. l.

² V. ö. IK. 1926. (XXXVI. évf.). 232—234. l.

³ Kéziratban maradt munkáinak jegyzékét lásd ily című dolgozatomban: *Miskolczi Csulyak István élete és munkái*. Debr. 1926. [A Debreceni Tisza István Tud. Társaság I. oszt. kiadványai. II. k. 4. sz.] 19—20. l. 1—4. sz.

⁴ Pálóczi György az olaszliszkai ref. egyházközség történetét tárgyaló s a pataki könyvtárban őrzött kéziratos művében azt írja, hogy Simándi János, Miskolczi Csulyak István utóda az esperességben és liskai lelkész-ségben, Miskolczi Cs. Gáspárt, mint Tolnai elveinek követőjét, a pataki colle-giumból kiesapatta.

mind végig. ad fin. vo. adde: Feleségétől Szentjóni Máriától születtek három gyermekei, u. m. 1° *István*, ennek mind Fia, mind unokája István, kinek maradéki Bihar Vgyében Telegden laknak. 2° *Mária*, kit *Halmágyi János* Úr vévén el, a' több gyermekei közt volt *István*; ennek Fiai *Detsei 'Sófiától: István* Erdélyben Három Széki Fő Ispán; *Ferentz Közép Szolnok Vgyei* Vice Ispán; *Mihály* Oberst leutinant; és *János* Kapitány Urak. 3° *Miskoltzi Ferencz* Debreczen Várossának *Senatora* és *Typographusa*, ki 1718 és 19^{ben} lakott *Lejdában*, munkálkodván a' *Cs. Komáromi Bibliának* ki nyomtatásában. Ennek felesége volt Superintendens *Csergő Kocsi János* Leánya, Ersébet, kitől született *Mária* Leánya, *Herczeg János* Debreczeni Senator Felesége.

pag. 189. r. 26. NÁNÁSI ISTVÁN Andrásnak, Gróf Bánfi Sigmond Papjának fia, Enyei szorgalmatos tanulása után R. Sz. B. Gróf Teleki László közbenjárása által ment a' Lejdei Beneficiumra hol 3 Esztendőket eltöltvén, most a' Máramarosi Sziveti Eklésiát, a' maga Testvére Ábrahám mellett építi. Lejdában laktában írt egy kis könyvet, illy Titulussal: *Pharus....* 1778. 8. R. A' Jegyzésiben megjegyzésre méltó dolgok vagynak: de a' Verseket úgy írta, hogy nehezen lehessen érteni. Nem jó volna *Persius* helyett az *Augustinus* kezébe adni.

pag. 193. ad. Titt. NEVETLEN KÖNYVEK haec etiam addantur:

... 6. *Nyíri Póts* nevű helységben könyvező Bóldogságos Szűz *Mária* első képmének eredetiről, és annak Bétsbe való viteléről rövid Summában foglalt igaz Beszéd.

7. Le rajzolása az 1763^{4^{dk}} Eszt. Sz. *István* havának 28. n. Magyar Országban sok helyeken történt iszonyú Földindulásnak, melyet Komárom Városa egy egész Hónapnak el fojása alatt tapasztalt; egy siralmas énekkel edjűtt. Nagy Váradon 1763. 8. R.

pag. 203. r. 10. ONADI JÓSEF De Vince Regimentből való Katona, jó Poéta Ifjú, nyomtatás alá készített egy Római mesét sokféle versekben, illy Név alatt: Szomorúak, Bujdosók, és Szerelmesek Lantja, mely Isates és Lilissa történetire iratott. 1785.

pag. 226. r. 15. POLGÁRI MIHÁLY született 1750, Túron, oda való Pap lévén az Attya azon néven; ki mivel egy Prédikatziojában gondolatlanúl szóllott valamit, Egerbe vitetett tömlőtbe: de innen meg szabadulván ment Belgiumba, 's Trajectumban vont el magát. Kevés idő múlva Felesége is két gyermekével utánna bújdosott; Hol a' Fia magát az Orvosi Tudományra adván, abban grádust is szerzett magának; a' midőn írt egy Dissertatiót a' Veszett marháknak orvoslásáról Traject. 1768. Az Hazába, Attya halála után, vissza jöven lett a' Hajdú Városok Fisikusa.

pag. 237. r. 26. SÁRVÁRI JÁNOS Piskolti L. Tanító, a' *Tileman Filep János* Professor Német munkájából készített az Uri Vatsorával élők számára XXVI. Regulákat illy Titulussal: *Az Urnak szent vatsorájával élő kegyes embert vezető Sz. Kataléz,*¹ melyet a' Bandi Mihály Bujdosók vezére nevű

¹ Egy másik munkája is megjelent. Címe: *Boldogul való meghalásnak mestersége.* (Püspöki Istvánné szül. Udvarhelyi Krisztina felett mondott halotti beszéd ez.) Kolozsvár, 1768. 4-r. Megvan a sárospataki főisk. könyvtárban. E két nyomtatványt sem Petrik, sem Szinnyi nem említi. (V. ö. Sárospataki Ref. lapok. 1925. 51. sz.)

könyörgéses könyvével ki nyomtattatott Gróf Rhédei Farkas es Felesége Gróf Teleki Kata Kolozsváron 1769. 12. R. Sárvári János Homrokon 1779 meg halván, hagyott egy maga nevét viselő jó Fiat, ki Debreczenben 's Bétsben való tanulása után *Venécziából* utazott a' tengeren Gibráltár felé Hollandiába, és Franeckerában a' *Geometriát* meg tanulván gyakorolja azt Szabolts Vármegyében.

pag. 259. r. 7. SZELEK GYÖRGY Debreczeni Deáksága után tanult a' Belgiumi Akadémiákban; haza jövéen lett Székelyhidi és Sz. Jóbi Prédikátor; írt Magyarázatot az *Énekek Énekére* és a' *Sz. János Mennyei látására* Deák nyelven; ismét az *Énekek Énekét* Magyar versekbe foglalta, mellyek kézírásban vagynak.

pag. 260. r. 6. SZ. BENEDEKI MIHÁLY vólt a' Nagyságos Késmárki Tököli Sebestyén Szakátsa, írt egy könyvetskét a' *Magyar étkeknek főzéséről* 1601-ben, melly ki nyomtattatott e előttem nem bizonyos.

pag. 265. r. 13. SZEREMLEI SÁMUEL származását vette Veszprém Vgyében Pápán 1695^{dik} Eszt. az hol akkor virágzó Oskola lévén Professor vólt az Attya János. Az Haza Törvényeinek szorgalmatos tanulása után lett Debreczen Várossának *Notáriussa*, *Senátora*, és Istenfelő *Bírója*; meg holt ugyan ott jó vénségben 1771 életének 76^{dik} Esztend. Ez Magyarra fordított egy hasznos könyvet, mellynek ez a' Titulussa: *A' keresztyén embernek egész Tiszte.* ennek végén lévő Könyörgéseknek Angliai nyelvből való fordításában segítségére vólt *Sinai Miklós* Debr. Professor. Nyomtat. Debr. 1769. 8. R. Vagnak ezen kívül némelly kegyes Énekjei is kinyomtatva.

pag. 268. Titt. SZILÁGYI TÖNKÖ MÁRTON... Halálára jó akarói és Tanítványi sok verseket készítettek, mellyek kinyomtatódtak Debr. 1700. illy Titulussal: *Honor Posthumus*¹ etc....

pag. 269. r. 13. SZILÁGYI SÁMUEL szül. Debr. 1719 d. 19. Febr. Ez a' Természettől nagy elmével és vidám kedvel fel ruháztatván, tanulását kezdette Debreczenben; 17 esztendőskorában ment a' Szüléi költségével a' külső Országi Akadémiákra, Helvecziába, Hollandiába, hol a' nagy emberek tanítások 's társalkodások által annyira el hiesedett, hogy 22 esztendőskorában a' *Debr. Collegiumban* *Filosofiát* és *Görög nyelvet* tanító *Professorrá* tételhetett. Maróthi György halála után pedig a' *Filosofiával* edjűtt a' *Mathesist* és *Historiát* is hasznosan tanította. Az édes Attya halála után pedig lett *Theologiae Professor*, mellyet 13 eszt. alatt tanítván, 's valami dolog miatt hivatalát el hagyván, lett *Díoszegi* és *Szathmári Pappá*, honnan 1765-ben néhai Tatai Fer. holta után, a' Tiszántúl való Ekklesiának tétellett *Superintendensévé* és *Debreczeni Pappá*. Ezen utolsó hivatalát szélütésbe esvén 1772-ben félben szakasztotta, amazt pedig fojtatta mind hó'tig *Debreczenben*, és *Kovátsiban* a' maga örökségében lakván, az hova költözött 1779-ben, hol másodszori guttaütésbe esvén, meg holt 1785 d. 20 July életének 66. Superintendensségének 20^{dik} Eszt. 's eltemettetett Kovátsiban, kinek meg hidegedett tetemeit Halotti Tanításokkal késérték a' sirba, *Bartók Sám.* csatári, és *Keresztesi Jósef* N. Váradí Prédikátorok. Ezen nagy ember,

¹ Szinnyei nem említi, de Szabó leírja RMK. II. 1989. sz.

Szerelemlei Sámuel Debr. Senátor Leányát *Susánnát* vevén Feleségül, hagyott maga után számos gyermekeket, kiknek neveik: *Sámuel, Márton, Mária* Vetsei Sámuel H. Böszörményi Prédikátornak; *Sára* Vincze Pálnak; *Anna* Öri Fülep Gábor Pataki Professornak Feleségeik; *Mihály* Geometra; és *Gábor* külső országon tanuló.

....^{2o} Vagnak sok szép *Oratioi*, Versei, *Énekei*, melyeket a' Fia Sámuel közleni fog a' Hazával.

SZILÁGYI SÁMUEL a' fellyebb leírttnak első Fia... Magyarra fordította...
2o Pómó Lörincznek gazdaságról írott könyvét, illy Titulussal: *Természeti titkoknak felfedezése*, ez még kéz-írás.

SZIRMAY LÁSZLÓ Zemplén és más V^{er}yék Hites Tábla Bírája írt a' Hazára tartozó egy kis Könyvet illy Titulussal: *Status Publicus Regni Hungariae et ejus Regiminis Forma. Viennae 1784. 8.*

pag. 309. r. 9. TSATÁRI JÁNOS eredetét vette Debr.-ben azon Város érdemes Senátorától Csatári Istvántól, kinek Attya 's nagy Attya is mind Senátorok voltak. Házassági életre adván magát, el vette *Senátor Herczeg János* első szülöttjét *Ersébetet*, kitől születtek 3 élő Fiai. *Gábor, Ferenc, István* és egy Leánnya *Klára*. Meg holt pedig Cs. János 1782. 16. Febr. életének 52. Eszt.... Ha a' Tudomány jó szerentse nélkül is betsületet érdemel, ezt, valóban ezen Férjfiútól meg tagadni nem lehet, ki bajaitól üres óráit, a' Könyvek olvasására és írására szentelte...

CSATÁRI FERENC (Sarkadi) a' most említett Jánosnak második Fia, a' Rom. Catholica Vallásra, Bétsben való laktában, még az Attya életében, által menvén; ott egy bizonyos Grófnak Secrariussává tétetett. Az ő Urának kérésére *Tizenhatodik Lajos*... Életének Historiáját, Német nyelvből lefordította... 1793. Az akkori Királyi Felség Mária Theresia pedig 40 aranyokkal jutalmaztatta meg ötét, hogy Vallását meg változtatta. [Későbbi kézzel:] J. Sz. mpr.

pag. 319. r. 18. TÖKÖLI MIKLÓS, Késmárki Tököli Sebestyén Zászlós Úr kisebbik Fia, kiről minekelőtte valamit szóllanék, nem lészen unalmas ezen nevezetes és akkori időben gazdag: de már magva szakadt Familiáról előre valamit megjegyezni. t. i. erről kétféle értelem vagyon

a) Némellyek igen réginek tartják, a' minthogy maga Mátyás Király egy Levelében Tököli Miklósnak és Andrásnak a' Törökön való vitézségekről emlékezik és a' Miklós halálát mint Barátját úgy sajnálja. (a) Ugyan azon Király idejében nevezetes vitéz volt *Tököli János*, kinek *Tardi Évától* lett *Leopold* fia; ennek *Udvárdi Máriától Ferencz*; ennek *Balog Kristinától Sebestyén*.

β) Mások pedig úgy tartják, hogy I. Ferdinánd Király alatt még paraszt emberek voltak, és hogy II. Maximilian Császártól Tököli Sebestyén nyert először Nemes Levelet 1572-ben. Gazdagságra pedig így tett volna szert, hogy Lovakkal kereskedvén, Erdélyben is sokszor meg fordúlt, hol egy gazdag Török Basának barátságába jutván, ez ki nyilatkoztatta néki a maga szándékát, hogy keresztyénné kíván lenni: ezért is Tökölit kérte, hogy kintseit

apródonként iktassa előre Magyar Országba, mellyeket maga is Feleségével 's gyermekeivel azután követhessen: Tököli ezt meg tselekedte: De utoljára a' Basa szándékát a' Törököknek ki jelentvén, azt meg fojtatta, kintseit pedig magánál megtartotta. (b)

Ezen két értelemben lehet közép utat tartani, t. i. a' Tököliek lehettek régen híres emberek; de az időnek mostohasága által juthattak arra, hogy Sebestyén magát kereskedésre adja, mellyből meg gazdagodván, másodszor nemessedjen. A'mint hogy, ez, Nemességét talám csak *confirmáltatván* magát először *Tekelházáról* nevezte; ezután pedig Lengyel *Laszki Albert*, Szirádi Palatinus *Jerónimus* Fia, Késmárkot és Savnikot *Ruber* Jánosnak Felső Magyar Ország Generálissának elzalogosítván, 's a' rendelt időre vissza nem váltván, ettől *Tököli Sebestyén* azon *Dominiumokat*, 62 ezer Forintokon magának szerezte, 's ezekhez *Bárai* Titulust is nyere. (c) Ezután kevés idővel 1580-ban N. Lutsei *Dóczi Susánnát* Feleségül vévén, ez által *Forgáts*, *Nyári*, *Dóczi*, *Nádasdi*, *Bottján* 's egyéb Nagy Familiákkal meg sógorosodott. Ettől lett több gyermekei között két Fia.

Első István 1581-ben, ennek *Bellenfalvi Turzó Katától* a' többek közt ismét *István* 1623-ban ennek *Rátóli Gyalaffi Máriától* 1657 d. 25^a Sept. *Tököli Imre*, ki a' Hazában sok zenebonát indított, és a' Török földén Nicomediához közel *Campiflorumban* holt meg 1705. d. 13 Sept. Feleségével *Zrinyi Ilonával* edjött, 's benne a' Tököli Familiának ferjfi ágon magva szak(adt).

Második Fia Tököli Sebestyénnek, *Miklós* kiről itt szóllunk, született Késmárkon 1587-ben. A' tisztességes Tudományokra az Attya mind otthon mind Patakon 1600. taníttatta, Praeceptora lévén *Miskolczi Chuliak István* a' kívül 1601-ben 14 esztendőskorában a' Német Országi híressebb Oskolákba az Attya elégséges költséggel elbocsátotta; Lusáczianak Görlicz nevű Várossában 20 hónapokig tanúlván, ment Heidelbergába a' Tüdös *Páreus Dávid* keze alá; az hova érvén első éjtszaka mindjárt élet halál között forga: mert hajnalban álmosan, az éjjeli edényt ki öntvén a' Vendégfogadó ház' ablakán, egy Katonát nyakon öntött, ki mezítelen fegyverrel a' házba be rohanván, halálára igyekezett: de Miskolczi István ellent állván, és sok kéréssel 's ajándékkal meg engesztelvén, két pofon tsapással vett magának satisfactiot a' kis Bárón. (a)

Heidelbergában nem csak a' Professorok: hanem a' Palatinatusi Választó Fejedelem IV. Fridrik előtt is nagy kedvességben 's tekintetben lévén, 3 esztendőket 's 8 hónapokat el töltött és 4850 Főrintokat elköltvén, midőn éppen Helvéczia, Olasz, Francia, Belgium és Anglia Országokban, (mellyek-

(b) Lad. Thúróczi in Ungaria suis cum Regibus Compendio Data.

(c) Wagner *Analect. Scepuii* Parte III.

(a) St. Miskolcz in Diario Apodemico MSS. [Miskolczi Csulyak István *Diarium Apodemicum* c. naplója, Zsinka Ferenc szíves értesítése szerint, napfényre került. Részleteket közölt belőle a Prot. Egyhírt. Adattár XI. (1927.) évfolyamában a 111—168. l. Csulyak e nagybecsű naplójából vette Keresztesi a Csulyak Istvárra, Csulyak Gáspárra és Tököli Miklósról vonatkozó adatok sorozatát.]

ben a' Bátyja *István* az előtt kevés idővel mind meg fordúlt) tejendő utazással akarná magát tökéletesíteni: akkor esett tudtára az édes Attya halála, és a' Botskai István Fejedelem halálából származott hazabéli változások, melyek miatt több úti költséget nem várhatván, Heidelbergát sok Tűdős embereknek Versekkel való Bútsúzása közt oda hagyta 1607-ben Aprilisben, és az Hazájába Késmárkra vissza jött: innen nem sokára az Erdélyi Fejedelem udvarába menvén, mivel beteges volt, Feleség nélkül meg holt 1617 d. 22^a April. életének 30^{ik} Eszt.

Ez a' többek közt a' Deák nyelvet mind fojvást mind Versekben jól meg tanulta mellyet mind szép versei mind Orációi bizonyítanak p. o.

1° Mikor a' Görliczi Oskola esztendőnként *Győr Várának* a' Töröktől lett szerentsés vissza nyeresének emlékezetét szentelné 1602 d. 29 *Marty*, Tökli Miklós, kinek Attya *Sebestyén* is ott forgott Győr meg vételében ezen verseket írta:

Auratis quod laeta globis Victoria fiat
Jussa Deum, Regem quondam monuisse Philippum;
Scripta canunt veterum: sed nos m. liore potimur
Palmā, dum precibus freti, contemnimus hostis
Robora, Jaurinum superavimus igne Petardae,
Et Mohometigenas Orco demisimus ense.
Quodsi parta piis votis Victoria et armis
Fraudibus est potior; frangamus acinace tela
Et precibus rabiem et Geloni furta Latronis.

Vagynak egyéb Deák Versei is ki nyomtatva.

2° Heidelbergában az Akadémia Palotájában, két Deák Orációt, edjiket *De Stratagematibus*, másikat *De Nobilitate*, mellyek ugyan ott ki nyomtatattak 1604 és 1607. 4. R. E másodikat ajánlotta a' maga Attyának. *Stenius* a' *Filosófiai Facultásnak* akkori Dekánja a' maga Hivogato Levelébe ezt írta a' végén: De Nobilitate luculente hora 9 diss. ret Generosus Adolescens Nico'aus Theokeli L. B. Ungarus in Késmárk; Moneo igitur optimarum Artium Studiosos, ut Recitationi Orationis frequentes interesse velint, tum in Nobilitatis; tum in Gentis Hungaricæ honorem, non tantum pro sua et Germaniæ libertate, contra immanissimum hostem propugnantem: sed etiam Veritatem Religionis in longinquis Locis sedulo discentis, et inter proelia et arma pie conservantis. A' végére Deák és Görög Verseket irtak Janus Gruterus, Joannes Calvinus Juris Doct. &c.

pag. 327. *Titt. VERES BALÁS*, adde finem: Indúlt erre a' II. János Fejedelem Generálissának Németi Ferencznek javaslasából, ki ambár az alatt Tokaj Várában Serédi János házánál a' Németektől 1565 d. 10 Febr. agyon lövetett: Veres Balás mindazáltal Patronusától meg fosztatván is, Fordítását ki adta illy Titul. *Magyar Decretom*. . . 1565. Ajánlotta a' Felséges Fejedeleme-nek, II. János Királynak &c. Kinek czimerét is, a' Németi Ferenczével eleibe teszi. Mind az írás, mind a' Magyarság az akkori időt mutatják. p. o. Part. III. Art. 36. a' Sidók esküvését így írja le: [idéz belőle 17 sort.]

pag. 290. *TELEKI SÁMUEL R. Sz. B. Gróf*. . . A' ki az édes Attya idejében közel XV. Esztendő koráig az Oskolákon kívül *Czelmán* neveltetett: de annakutánna nagy szorgalmatossággal és serénységgel a' tanulásra adván

magát, a' szükséges Tudományokat másoknak bámulására meg tanulta. Az Hazabéli Tudományoknak vizei kevessek lévén nagy szomjúságának meg oltására, a' Felső Méltóság engedelméből 1759-dik Eszt. *Helvéciában, Hollandiában, Francia Országban* nagy szorgalmatossággal és nagy költséggel, azokat a' nyelveket mellyek a' mai időben szükségessé; és Tudományokat, mellyek ékessítik a' Jó Keresztyén embert és Hazafit, magáévá tette, mellyekkel a' jó embereknek jó indulatjokat magához vonta.

Az Hazába 1761-dik Eszt. végén vissza jöven, Hazas Társul jegyzette magának 1765-ben Gróf Bánffy Ágnest, kivel való összevise kelése 1767-ben meg gátoltatván, Házassági szövetségre lépett 1770. 10. Febr. Gróf *Iktári Bethlen Domokos* és Hadadi Vesselényi Mária' *Susánna* kis Asszonyával, ki az Égnek egy nevezetes ajándéka; a' Kegyességnek 's jó Feleségnek élő példája; kitől született több Magzati közzül élnek Hármán: *Domokos, Mária és Ferencz*, a' ki született Varadon 1787. d. 26. Febr.

Házát illy rendbe vévén, a' nála lévő nagy tehetségek nem engedték, hogy a' közönséges Hivataloknak *Theátrumán* is magát ne tudáltassa: mert először is 1768-ban a' Nagy Enyedi *Reform. Collegiumnak* Fő Curátorságára; 1774-ben Küküllő Vgyének Fő Ispánságára; Innen 3 esztendő múlva 1777-ben a' Felséges *Guberniumon* való Tanács Méltóságra elő állittatván; 1785-ben pedig, a' Magyar Országi Külső Igazgatás módja változásával, melly szerént Tiz Kerületekre fel osztatott, a' *Nagy Váradi Kerületben* levő VI Vármegeyéknek, és VI Hajdu Városoknak Királyi *Commissariussává* 's Bihar Vgyének Fő Ispánjává tetetvén, és N. Váradon lakván, ezen terhes Hivatalokban, a' leg mellyebb dolgokon is könnyen által ható *Böltességével*, Mindeknek ügyében egyenes fontot tartó *Igasságával*, és az emberi Nemzetet kedvellő ártatlan *magaviseletével*, minden Rendeknek, 's a' Felséges Királynak is szeretetét annyira meg-érdemlette, hogy 1787-dik Eszt. Gróf *Bánffy György* Ő Excell. helyébe Bécsben, a' *Vice-Cancellariusi* székbe való ülésre méltónak ítéltnék; melly fényes Hivatalát fojtatja is a' Királynak és az Hazának nagy hasznával.

Ezen Hazájának, 's a' szelid Musáknak köz hasznára termett nagy lelkű Férfiú, még *Trajectumban* laktában elm-jére vette ama nagy hírvű Litteratornak Vesseling Péternek, akkor az *Ultrajectumi* fényes Akadémia' ditsősséges Professorának tanásából, hogy a' *Janus Pannonius*, mint régi Atyafi, és híres Magyar Poetának verseit újjobban szedné rendbe, és botsátáná Világra: Valamit azért a' Holland ai és Francia Országi Bibliothekákban, találhatott nyomtatásban és írásban; hasonlóképen a' Bétsi igen nevezetes Könyves Házban, maga azokat, utazásában egybe szedte, erre a' czélra szükséges meg választással, melly annakut. ki is botsátatott illy Titulussal: *Iani Pannonii... Poëmata... Trajecti ad Rhenum. MDCLXXXIV.* Két Darabban. S. R. de a maga nevét fel nem tette.

Nem lehet elhalgatni ezen Mgs Grófnak, a maga Helységében, *Sáronberkén* Thorda Vgyében lévő Könyves Házát, mellyet *Europának* minden részeiből gondos és költséges szorgalmatossággal össze-gyűjtött 's válogatott könyvekkel annyira meg nevelt, hogy Erdélyben, magános embernek, ehhez fogható könyves háza még soha nem láttatott. A' többit elhalgatván; ebben találhatott nyomtatásban, a' ritka könyveknek is ama Fénikse: *Michaëlis*

Serveti Restitutio Christianismi &c; melyet 1768-ik Eszt. a' Bétsi híres Biblothekának ékessítésére, a' Fels. II. József Császárnak és Apostoli Királynak ajánlott. Ezt minémű kedvvel vette ezen Hívétől a' Császári és Királyi Felség, egy ajándékba küldött drága Gyűrűvel 1786 d. 31. May, megbizonyította, melyet Keresztési József ezen Versekkel tisztelt meg:

Ipsa quidem VIRTUS Tibi jam cognata Tuisque,
&c. &c. & Vid. Biogr. Jos. Keresztes.¹

Huc usque Rever: Dñus
Jos: Keresztési.

Közli: HARSÁNYI ISTVÁN.

VERSEGHY FERENC PRÉDIKÁCIÓI.

A zirci apátsági kéziratárban sikerült V. 27 szentbeszédjét megtalálni. Irodalmi szempontból legérdekesebb az egy füzetben összeírt, hat predikációt tartalmazó gyűjtemény 1786-ból. Az utolsó, 116. lapon Bécsből kelezve, 1786. okt. 23-ról megvan. Szekeres *Admittitur*-ja és Hoffinger *Imprimatur*-ja. Ez az a kézirat tehát, melyet a primáshoz való folyamodványában megemlít V., mikor maga számára a pesti szónoki állást kéri (Császár Elemér: *Verseghy F. élete és művei*, Bp. 1903. 28. l., 1. j.). Tehát ki akarta ezeket adni. Hogy a kiadás elmaradt, megmagyarázza az írónak szomorú anyagi helyzete, melybe rendjének feloszlása után, 1786. márc. 20. után került.

V. életében fontosak ezek a beszédek; ezekkel érte el a nyomukban fakadó általános feltűnést, ezek szerezték meg Buda és Pest intelligens közönségét a fiatal szónoknak, akiért hamarosan rajongani kezdtek. Viszont ugyan ezek a beszédek szolgáltatnak először okot arra, hogy a szónoklatokban egyházellenes kijelentéseket és tanításokat keressenek és az alig néhány éve felszentelt pálost az orthodoxiától való eltérés gyanújával illessék. Mindenesetre ezentúl nem vagyunk csak egykorú ítéletekre és V. kijelentéseire utalva, ha fogalmat akarunk alkotni e beszédekről, és szerencsénk téves feltevés volt, hogy 1794-ben, a Martinovics-féle összeesküvés felfedezésekor, minden írományával a beszédeket is elégette.

A nyomtatásra szánt kézirat címe: *A Mostani Derülésnek Fontossabb kérdéseiről VI. Predikátiók, melyeket mondott Versegi Egyenes, Ferentz,*

¹ A Biographián Keresztési *Naplóját* kell érteni, melyet S. Hoffer *Endre Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. sz. végén* címmel adott ki Pesten, 1868-ban. Az ar ny gyűrűről és versről szó van a *Krónika* 130. lapján, de Hoffer a kiadásakor a vers szövegét szintén kihagyta. Keresztési Józsefnek Gr. Teleki Sámuelhez írott néhány levele olvasható Keresztésinek ily című, kéziratban maradt, Szakács Józseftől lemasolt munkájában: *OLLY LEVELEK*, melyeket Némely Fő- és Tüdős Személyekhez bizonyos alkalmatosságokkal Deákú és Magyarúl Versekben és szabadon 1780 Esztendőből fogva írt KERESZTESI JÓSEF. (107—203. 4r. lap.) A kún-szentmiklósi ref. realgimn. könyvtár tulajdona.

Áldozópap és a Szabad Tudományoknak Tanítója. Pesten. A Trattneri Betökkel. 1786.

Mind a hat beszédnek tárgya kora szelleméből pattant ki; nem csodálkozhatunk azon, hogy maga a tárgyválasztás kikényszerítette a hallgatók figyelmét. «Szent István első vérbizony napján» a *Tolerantziáról* beszél, Bőjt III. vasárnapján pedig, midőn egy új pap első miséjét tartotta, a *Papi hivatalról*. Jelenés után III. vasárnapon az *Emberi törvényekről* értekezik. Ez előtt két héttel hozzányult bátor, szinte vakmerő kézzel korának igen-igen kényes kérdéséhez: *A Világi Fejedelemlnek az Egyházi állapotokra terjedő Hatalmáról*. Nem mulasztja el megemlíteni a *Bűtsüt* sem Templom napján (Portiuncula napján Budán a Várban), míg Szűz Mária születése napján *A Boldogságos Szűznek tiszteletéről* beszél.

Hogy szószékről ezek, a terjedelmüket tekintve szinte értekezéseknek beillő prédikációk újságként hatnak, tudta ő is nagyon jól. Jelmondatul ezért választotta Seneca mondását: «Szükséges, hogy téged vagy kövessenek, vagy gyűlöljenek». Előszavában is megvallja a «Kegyes Publicum»-nak, hogy «eszélős lettem volna, ha magamnak avval hízelkedtem volna, hogy Munkámmal Ditsiretet és Hálálást fogok azoknál érdemleni, kiknek agyvelőjük a nyერességnek szeretete által az Igasságnak minden nyomási ellen megvan pántzélozva. Ilyen emberekből áll ama Tsoport, melyet én felingereltem, s mellynek zürzavar kiállását, minekelőtte író tollamat kezembe vettem, előre láttam.... A mi az ő gyűlölségjeket illeti, avval nem gondolok, legfőképpen, mivel nem ítélem szerentséülenségnek, ha ama nagy Tsoporttól, mellyre a Világosság tsak gráditsonkint, lassan, és igen későn derülhet, egy üdeig, ha mindgyárt halálom után ötven esztendeig is gyűlöltem». E szavakat Huber Károly, sindelburgi lelkész *Esti beszélgetéseinek* első részéből alkalmazza magára. «Én ezekhez azt adom végtére; motskoltasson bár állalok nevem a világnak minden szegleteiben; forgattassanak balra akár a Nagyok, akár a Kitsinyek előtt Ts-lekedeteim; tapodtasson botorkázó lábok által személyem földig, elég lesz nékem, ha szíves ügyekezettel az Igasságnak derülését tsak egy gráditotskával előbre mozdíthatom Nemzetemnél».

A beszédek formája, szerkesztési módja teljesen a régi iskola szabályait követi. Mindegyikben, szinte sematikusan, megvan az exordium, propositio, partitio, I. pars, II. pars, epilógus. A hagyományhoz híven igen sokszor használja, az ó- és újszövetséget bizonyításra, díszítésre és saját korunk nem egy szónokát megszegyenítő buzgósággal merít Szent Ágoston, Szent Jeromos, Szent Jusztin, Szent Cirill, Szent Gergely és Szent Izidor, Sulpicius Severus, Paulus Diaconus írásaiból, Socrates Históriájából, a trienti zsinat szövegeiből, Pascalból és Henry *Elmélkedéseiből*.

Tanításában azonban — különösen az utána nagyarányban kifejlődő teológia tudomány 150 éves eredményei és a vatikáni zsinat éles, finom döntő fejtegetései szempontjából — nem egy vonás van, mely nagyon idegenül hat, vagy egyenesen dogmát érint. Egyházi szempontból bántóan helytelennek tűnik fel — még a szentbeszéd egy jegyzetében is — az, hogy «a Római Pápnak Leveleit és végzéseit jól meg kell különböztetni az Anyaszentegyháznak végzéseitől. A Római Pápa nem Anyaszentegyház... Azok a végzések, mellyek a Bűtsük iránt ötölök származnak, nem méltók a Tekintetre

Ugy szinte a Theologusoknak egyenlő tanításából ki nem lehet tudni a Bűtsúnak mivoltát, mert ők e felől nem a régi Anyaszentegyháznak lelke, nem a régi Gyülekezeteknek végzése szerint, hanem a Római Pápának ítélete és a Római kémeknek, a szerzeteseknek szájok íze szerint értekeztek» (86. l.). Nemcsak teológiai ismereteiben, hanem a politikai és gyakorlati élet terén sem tudta magát kivonni korának minden régit döngető, szabadelvű és túlzóan materialisztikus szelleme alól. Belejátszik ez még történeti felfogásába is: «A Rómaiaknak (pápáknak) az volt eddig fortélyok, hogy a tőlök származott tanításokat nem nevezték ugyan hitbéli ágazatoknak, de az ellenkező tanításoknak hirdetését megtiltották Excommunicatio alatt. Így az ő Tanításjuk mindenütt terjedett minden akadály nélkül, sőt sokszor oly tiszteletre feljutott legfőképp a községnél, mintba hitbéli ágazat lett volna. Illyenek voltak a Bűtsú, a B. Szűznek makula nélkül való fogantatása, a Pápának tsalhatatlansága felől való Tanítások. Istennek hála! hogy már most az Igasságnak szeretői nem tekintenek az ilyen vásott tilalmakra» (91. l.).

Negyedik beszéde szinte klasszikusan mutatja, mennyire meg tudta hódítani II. József császár végletekig csigázott türelmessége és erőszakos intézkedései a «Derűlést» elősegíteni akaró fiatal pap lelkét: «... így okoskodom: Az Evangeliumban foglalt ágazatoknak és kötelességeknek ösmérete felette foganatos a Polgári közjónak előmozdítására; van tehát a világi Fejedelemnek világi hatalma az Evangeliumnak ösmertetésére; ez ez első. Az Egyházi Személyeknek Rendeléseivel ellenben és akármely Egyházi Törvények vagy szokások ugyan az említett polgári közjóval egyenessen ellenkezhetnek; van tehát a világi Fejedelemnek ismét világi hatalma mindezeknek vizsgálására s akadályoztatására, és ez második része léssen Beszédemnek. Mindakettő arra tüzöl, hogy az olyanok, akik az Egyházi állapotok iránt országgló Fejedelmünktől ki-adatott Rendelésekben megbotránkoznak, vagy azokat engedetlen szívvel s dísztelen hirdetésekkel szidalmazzák, helyesebb ítéletekre vezéreltessenek. Figyelmezzetek!» Ez a «részelése» a világi Fejedelmek Hatalmáról mondott beszédnek (67. l.).

Sokat megmagyaráz ilyen, legalább is merész gondolatoknak szószékről való hirdetésében a korszellem. De teljesen, maradék nélkül, csupán csak ennek alapján ezt magunknak megmagyarázni nem tudnók, ha nem lebegne minden beszédnek legvégső célja gyanánt a szónok előtt a *«keresztény vallások egygyesülésének»* ideálisan szép, de utopisztikus ábrándja. Ezért, ennek előmozdítására tartja «igen foganatosnak, ha nálunk minden Templom egyenessen a Sz. Háromság tiszteletére szenteltetne, és az oltárra ne tétetne egyéb a Szent Keresztnek jelénél» (103. l.). Ezért akarja, hogy «ha Anyaszentegyházunkban érvénytelen, ... kettősértelmű vagy szükségtelen állapotok találtnak, kötelessék vagyunk azokat félbe hagyni, ha látjuk, hogy a többi keresztény vallásokat botránkoztatják és az egygyesüléstől akadályoztatják...» (107. l.) Ezért választja beszédeinek tárgyául épen azokat az igazságokat, tanításokat, melyek a keresztény felekezeteket a katolicizmustól elválasztják és azért tompítja le azoknak élesen körvonalozott, élénk színeit is, mert így reméli, hogy «ha a szeretettel, az emberséggel, a könyörületességgel megelőzzük őket szüntelen, a megtérésre kellemes alkalmatosságot nyújtunk, kiváltképp azoknak, akik már régtől fogva tsák a mi kegyetlenségünk vagy

durvaságunk miatt futották társaságunkat. Meg lesz így, Szerelmesim! hogy a szeretet vissza-édesítsen hozzánk számtalanokat. Meg lesz, hogy Anyaszent-egyházunk új magzatokkal tenyészedgyen öregségében. Meg lesz, hogy a keresztyény gyülekezetekben virágozni kezdgyen az Egygyesülésnek a lelke.» (22. l.)

A lázasan dolgozni kezdő fiatal pálos még nem tudta, hogy nem annyira elvek és tanítások, mint inkább személyek döntik el a köz és egyén életének sorsát. Tapasztalnia kellett, hogy nyilvános működésének már első lépéseit is nyomon kíséri ugyanazon intézményben élő személyek ellenszenvé. Ezt nem tudta megbocsátani; a személyes harcot a nyilvánosság elé viszi, kijelentéseit fiatal hevességében nem mérlegeli, személyeskedő lesz. Mikor a farizeusi szektát rajzolja Krisztus Urunk korában: «hosszas imádság, a szüntelen böjtlés, a sanyarú élet, és a leg-kissebb szokásoknak, s emberi hagyományoknak szorgalmatos tellyesítése által nagy bötsületet vásárlottak maguknak a kösségnél. Kerülték nagy vigyázással a bűnösöknek társaságát; Eretnekek gyanánt úttálták a szamaritánusokat, gyűlölték, úgy mint Moses Törvényének ellenségeit, a Pogányokat, mire nézve egy áttalýában Szenteknek, Jámboroknak, Tökéleteseknek neveztettek»... nem mulasztja hozzáfűzni, hogy «a farizeusoknak ezen rajzolását, midőn predikállottam, egiszen magokra vették az oda való Szerzetesek és ellenem panoszra is mentek — — —. Alig tudtam el hitetni vélek, hogy ők az emberekről nem ítéltnek a szeretetre legméltóbbaknak és hogy én így őket a farizeusok neve alatt éppen nem érthettem.» (10. l.) Ez mindenesetre sértő; annál sértőbb, minél inkább szabadkozik a célzatosság ellen, mert ő maga kiemeli aláhúzással a kiemelt szavakat.

Ilyen ez a hat beszéd, V. zsengei, melyek mindegyike az önérzetes, heves, kissé makacs, kissé forradalmi Verseghynek jellemző lelki fotografiája.

Egészen más jellegű a következő két beszéd (zirői kéziratár 217., 116—141. l.) az ötvenedik éve felé közeledő költő férfikorából. Míg az előzőkön a tapasztalatlan fiatalságnak meg nem alkuvó, változtatni akaró törtétese el nem tagadható, addig a komoly, szónoki szépségnek beszédei közt a legszebb példái e két prédikáció.

Egyiket Sz. Rókus napján, Pesten, a régi Pestis-temetőben mondotta 1804-ben. A tulajdonképeni Pestis-temető Budán volt, a mai Sz. János-kórház területén, ahol a tanács 1710-ben a pestis alatt barakkokat építtetett, és ahol 1739-ben a nagy pestis alkalmával több mint kétezren haltak meg és temetettek el. Nem ez lehetett a szónoklat helye; hanem a mai Sz. Rókus-kórház vidéke, ahol — mivel a budai kórház kicsinynek bizonyult — 1711-ben a pesti betegek számára állítottak járvány-barakkokat.

Itt hangozhatott el V. szónoklata; megemlékezik «ama szörnyű pusztulásról, melyeket városunkban a dőghalál okozott. Lerajzolljuk magunkban ama halálos csendességet, mely az útszákon uralkodott; ama szívszorító rémülést, mely a zárt házakban epekedett; a holt testeknek ama pompátlan kihurczolását e temető helyre....

Itt egy anyát látunk gyermekeinek karjai között lábairól leomlani, kik szegényt, ha magok is prédái nem akarnak lenni a szörnyű halálnak, segítség nélkül hagyni kénytelenek. Amott egy atyát szemlélünk küzködni a halállal, még magzattyai részént nyoszolyáikban fekszenek erő nélkül, részént előző orvoslásokat vesznek a levegőnek miriggye ellen. Itt a hajadon

leányokat, a virágzó legényeket láttuk zokogó szülőiknek siralommal teljes hajlékaikból eggyenkint kivitetni; amott egy puszta háznak nyílt ablakjain szemelellyük a belőle kiholtaknak ruháit és házi eszközeit kihagyítani, hogy az útsza közepénn megégetessenek» (133. l.).

E leírásban mindig több a tárgyi, külső elem mellett az alanyi, a belső:

«Bezárva láttuk a templomokat, üresen állani a törvényszékeket, mélyen hallgatni a piarczokat, pusztán komorkodni a mulató helyeket, s a közönséges csendességet csak olykor olykor halljuk halálos álmaiból felserkenteni egy kis harangnak imádságra intő csendülései által. Olyan az egész város, mint éjjél tájban a vad erdő, hol csak helyel-közzel mozdul meg álmában egy állat, csak üdönként hallatik a halálmadárnak retentő sírása». Ez már nem leírás csak, ez már élet; a szavak élni látszanak, a kifejezések szokatlanok, választékosak, a szavak pengő ereje mellett ott cseng-bong a szépség: ez már nemcsak szónoklat, ez már költészet is.

«De hallyuksza Szerelmesim! micsoda tompa hangú szózat gomolyodik ki fülünkbe e temető helynek mélyeiből! Őszveállani látszanak Őseleinknek csontyai, megelevenedni, szózatra fakadni, talán hogy bennünköt megvigasztaltyanak? Ah! Szerelmesim! hogy minket az ő hajdani szomorú sorsaiknál sokkal veszedelmesebb állapotunkra megemlékeztessenek, Pestnek Leányai! így hallom őket hozzánk szólni, hajdoni városunknak polgárai! ne siránkozzatok mirajtunk, hanem siránkozzatok inkább önnön magatokon, siránkozzatok magzattyaitokon! mert íme! érkeznek már reátok ama rettenetes üdők, melyekben azt fogjátok keseregve mondani: boldogok a magtalan anyák, kik nem szültek; boldogok az emlők, melyek nem szoptattak! Erkeznek ama romlott erkölcsű esztendők, melyekben a törvényszégeknek és tiltott gyönyörűségeknek árjai között a halálnak kapujához úszván s a jövődő életnek méltó büntetéseitől eliszonyodván kiáltani fogjátok a hegyeknek: esetek reánk! és a bérceknek: borítsatok el bennünköt!»

Mindig emelkedett a gondolat, ihletett a szó. Moralizál; de dörgő szavain is ott csillog a legszebb férfikorban levő, sokat szenvedett, megnyugvó lelkű papi embernek szeretete, meggyőződése és hangulatos varázsa. Ez szentbeszédei közt a legszentebb, legmegkapóbb.

Az 1804-ből fennmaradt másik szónoklatot a «Pesti Polgár-Ispita felállításának emlékeztető napján» mondotta. Ez a Polgár-Ispita a mai Sz. Rókus-kórház. 1711-ben u. i., mikor a pestis négy hétig nem ragadott el senkit sem a polgárok közül, a polgárság fogadalmat tett, hogy Sz. Rókus és Sz. Rozália tiszteletére kápolnát épít; alapkővét júl. 26. teszik le. 1784-ben a kápolna mellett kórház épül, melyet 1797-ben kibővítenek és 1798. máj. 28. felszentelnek. Ennek a felszentelésnek hatodik évfordulóján mondotta el V. ezt a sok szépséggel, bibliai kitételrel teli, didaszkalikus beszédet.

A kórház megteremtésében az isteni jósnak megnyilatkozását látja: «Aki naponként kifeszítvén felettünk határtalan sátor gyanánt az eget, előszóllította számunkra a hajnalt, harmattal élesztgeti a szomjú növőtenyeket, kiüldözi földünkre a napfényt, tömlők gyanánt szállította mindenfelé a foganatos essőkkel telles fellegeket, megnyitja a barmoknak a kutakat, megrakja illatozó füvekkel a legelőket, eledelt rendel valamint az ordító oroszlánnak, úgy a kösziklák között csipogó madárkának is».

Az egész szónoklat azon a gondolaton épül fel, hogy «nem találunk éppen ezen a szent helyenn legjobb módot és alkalmatosságot arra, hogy lefizetvén egy részét amaz adósságunknak, mellyel a mennyei Atyának... tartozunk, ugyanezen Atyának tökéletességéhez közelítsünk.

Példát adott erre nekünk dicsőségesen országló Felséges Urunk, első Ferencz királyunk, midőn ezen Ispitát... egynehány esztendő előtt felszenteltetni és ezen ünnepnek emlékeztét Pünkösdeknek második napján esztendőnkint tartatni kegyelmesen parancsolta. Példát adott Ő királyi Herczagsége, Kegyes Nádor Ispány Urunk, midőn az említett Felszenteltetésnek ünnepét Felséges Személyével megtisztelni s ezen ajtatos szerzeményt kegyes adományival segíteni méltóztatta».

De hogy még a jó példákat se kövessék vakon, belső meggyőződés nélkül: összefoglalja «először ama nagy hasznokat, mellyek ezen Ispitának felállításából a betegekre, azután pedig azokat, mellyek belőle a többi polgárságra hárulnak».

Ez a beszéd részélése; kidolgozása nem annyira hangulatos, mint az előző; kissé fáradtnak, érdektelennek látszik a szónok. Inkább tanít, mint lelkesít. Csak a befejezésben van újra lendület, tűz.

Külön figyelmet érdemel az a körülmény, hogy mindkét szónoklat abból az időből ered, amikor eddigi tudomásunk szerint Verseghynek tiltva volt a misézésen kívül minden más papi ténykedés.

A még hátralévő 19 beszéddel rövidebben végezhetünk. V. még későbbi korából lehetnek; erre vallanak az előző két beszédnek nyelvészeti tulajdonságain kívül, melyek ezekben is teljes mértékben érvényesülnek, az idézetek latin jelzései (első beszédeiben magyarok), a közönség megszólítása itt: Krisztushban kedves Atyámfiai (a régiekben: Szerelmesim!) a hallgatóság kedélyéletének nagyrészt elmellőzése és a beszédek didaktikus jellege. Színtelenek; bár tárgyuk elég változatos, kidolgozásuk egyhangú, nagyrészt általánosságban mozognak. Csak témáit sorolom fel: A keresztény tökéletességben való előmenetelről; A keresztény kötelességekről, mellyekkel az Istennek tartozunk; A lelki vakságról; A kötelességekről, mellyekkel a Lelki Pásztorunk tartozunk; A Részségről; A Bémálásról, A Káromkodásról; A szidalmazásról és átkozódásról; A gyermeknevelésről, Az agyafürtt kártekonyságról, A szegénységnek üdvözséges hasznáról; A kötelességekről, mellyekkel a királynak tartozunk; A Babonáságról; A Búcsúkról; A betegségeknek keresztény haszonvételéről; A vasárnapoknak és ünnepeknek szenteléséről; A Szent Misének hallgatásáról; A Szent Gyónásról; A Szent Áldozatról.

Nem hiszem, hogy elmondott prédikációk lennének, bár több helyen az elmondás ideje fel van említve; de ez megmagyarázható, ha feltesszük, hogy mintapredikációknak szánta, esetleg későbbi kiadásra, annál inkább, mert olyan formába van öntve mind a 19, mintha elmondójuk főpap, püspök lenne. Innen magyarázható, hogy szónoklati szempontból kevésbé sikerültek.

Irodalomtörténeti szempontból azért fontosak V. szentbeszédei, mert egyrészt ezek közt van a költő legelső kiadásra szánt zsenyéje, másrészt Verseghy belső fejlődését, lelki életének igen nagy átalakulását semmi sem mutatja jobban levelezésén kívül, mint épen szentbeszédei.

HORVÁTH KONSTANTIN.

ADALÉKOK A RÉGI MAGYAR «METRIKUS» ÉNEKEK TÖRTÉNETÉHEZ.

A régi magyar énekeskönyvek anyagából formai szerkezet szempontjából kiválik egy sor ének, melyek, ha ritmikus felépítésükben nem is, de szótagszámra vagy akcentus-megoszlásra, általában a maga egészében vett külső alakjukra, a klasszikus metrumok irodalmának családjába tartoznak; Ilyen módon közvetlen rokonságban állanak azzal az «új-metrikus» irodalmi áramlattal, mely a nyugaton a középkortól a humanizmus utolsó hullámvéréseig nyomon követhető. A középkor tudvalevőleg átvette az antik sapphicus és asklepiadesi versformákat, de oly módon, hogy azokat, kétségtől a népies gyakorlat befolyása alatt, szerkezetüknek már a latin irodalomban fellépő kettősségét felhasználva, hangsúlyosakká «játszotta át», metrikus prozódiajukat újabbfajta nyugati hangsúlyos prozódiaával cserélte fel.¹ Kizárólagos uralomra ez az elv talán sohasem jutott: arezzói Guido *Micrologus*-ának (1000 körül) egy passzusa² világosan bizonyítja, hogy a középkor is ismerte a szigorúan metrikus éneket; mégis kétségtelen, hogy a korai középkor metrum és ritmus között ingadozó praxisa óta, Szent Bernát és mások idevágó himnuszaitól Guillaume Cretin alkalmi verseiig, a régi metrikus típusoknak *ilyen* felfogása az uralkodó. Új lendületet nyer a klasszikus formák kultusza, de egyúttal az eddigi gyakorlat reakciója következik el a XV. század vége felé a klasszikus metrika újra-felfedezésével s nevezetesen a Celtis Konrád ingolstadti előadásai (1492—97) nyomán megszervezködő humanista propagandával. Celtis köre a klasszikus költők, első-sorban Horatius, deklamálásában helyre akarja állítani az antik metrikus prozódiaát. Legjobb bizonyosságát adják ennek a mozgalom zenei dokumentumai: Tritonius (Traybenraiff) Péter brixeni tanító Celtis sugallatára megkomponálja és négyszólamú tételek formájában kiadja a főbb antik metrumokat (*Melopoiae sive harmoniae tetracenticae super XXII genera carminum Heroicorum Elegiacorum Lyricorum & ecclesiasticorum hymnorum per Petrum Tritonium et alios doctos sodalitatis Litterariae nostrae musicos...* Augsburg 1507, később Frankfurt a. M. 1532 és 1551—52).³ Ez a kiadvány már az antik deklamációt tartja szem előtt. Érdekes a korszak kétféle praxisát egymás mellé állítani. M. Pesentus frottola-szerű Horatius-ódája (frottola a népies világi ének neve a régi olasz zenében), a «modo di cantar versi

¹ Paul Eickhoff: *Der Horazische Doppelbau der sapphischen Strophe und seine Geschichte* 1895. Ugyanattól: *Der Ursprung des romanisch-germanischen Elf- und Zehnsilblers*, Wandsbeck 1895. Wackernagel, *Das deutsche Kirchenlied* I. 131. I. RMKT. I. (1921.) 80. 190—91. Haberl, *Magister Choralis* 7: kiad. 202. I. Sapphikus dallamok: Baumker, *Das kath. deutsche Kirchenlied* I. 271., 331. sz. stb. Zahn, *Die Melodien der deutschen evang. Kirchenlieder* I. 966—1032. és III. 4999—5021. sz.

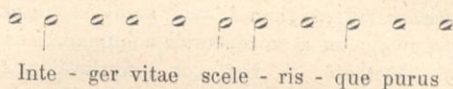
² Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft VII. 1891. 112. I.

³ R. von Liliencron: *Die Horazischen Metren in deutschen Kompositionen des XVI. Jh.-s.* 1887. 6., 12. I.

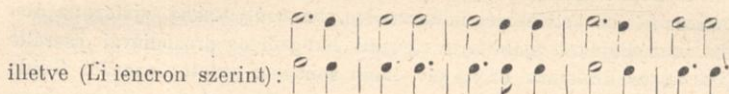
latini», melyet a velencei Petrucci-féle frottola-gyűjtemény első kötete közül 1504-ben, így skandál:

vagyis ahogyan a középkor megszokta: hangsúlyos szerkezetű, négy ütemes, szimmetrikus sorrá formálja át a sapphicust. Tritonius és követői azonban így deklamáltatnak:

aminek homogén ütemrendszerben leginkább ez az átírás felelne meg:

vagyis aszimmetrikus, öt-ütemes sorban rekonstruálják az antik metrumot.

A Tritonius-féle kiadványnak, szorosabban művészi és propagandisztikus feladata mellett, főként instruktív célja volt. S valóban, a XVI. század német iskoláiban igen hamar gyökeret vert a humanista szellemű kórusének kultusza. Egymásután tűnnek fel a nevesebb zeneszerzők, akik antik metrumokra komponálnak (Senfl 1534, Hofhaimer 1539, Ducus 1539, Lasso, Goudimel és mások); Franciaországban Baif és Courville köre terjeszti a mozgalmat (Mauduit 1586, Claude le Jeune 1603 stb.). Táplálója az új irányzatnak a Reuchlin köréből kiinduló humanista dráma is, mely metrikusan deklamált kórusaival hasonló tendenciát követ,² végül pedig új erőre kap a mozgalom a Buchanan-féle metrikus zsoltárlördítés révén (1566), melyet 1585 óta Statius Olthovius dallamaival adnak ki s e dallamokkal tanítanak az iskolákban.³

*

Magyarországra, úgy látszik, mind a humanisztikus, mind a hangsúlyon épülő középkori metrum-felfogás elhatott s itt termékenyen befolyásolta az irodalmat és zenét. Humanisztikus befolyásra mutat, hogy ez az irány nálunk a XVI. században kap lábra; viszont középkori tradícióra, hogy Sylvester János distichonjain kívül, szinte kizárólag hangsúlyosan ritmizált formákat teremt és kultivál. Sylvester klasszikus kísérletét megelőzi a XVI. század kezdetének két sajátos dokumentuma, melyek előtt hihetőleg

¹ U. o. 21. l. és Eickhoff: *Der Horazische Doppelbau* IV. l.

² R. von Liliencron: *Die Chorgesänge des lateinisch-deutschen Schul-dramas im XVI. Jahrhundert*. Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft VI. 1890, 309 s. köv. l.

³ B. Widmann: *Die Kompositionen der Psalmen von Statius Olthof*. Vierteljahrsschr. f. Musikwiss. V. 1889. 290—321. l. Ugyanahhoz Max Seiffert: *Nachtrag zu den Psalmkompositionen von St. Olthof*. Említett folyóirat VI. 1890. 466. l.

a hexameter, illetőleg a distichon sémája lebegett minta gyanánt.¹ Ha a «sapphói alak szótagszám szerint készült rimes másolatait» Sziládyval «nem tartjuk is átültetésnek»,² lehetetlen fel nem ismernünk, hogy az 1524-iki esztergomi breviáriumban fennmaradt úrfelmutatási ének,³ Apáti Ferenc *Cantilenája*,⁴ Péchy Ferenc *Laus Sancti Nicolai Pontificise* (1529),⁵ Baranyai Pál *Tékozló fiúról* szóló históriája (1545 előtt),⁶ Tinódi *Dávid királya* (1549)⁷ közös, eredetében klasszikus forma-ideált követnek. A református énekeskönyvek megjelenésével e dokumentumok száma egyre szaporodik: Szegedi Gergely 1569-iki énekeskönyvében kilenc sapphicus éneket (közülök egyik három szakaszból áll),⁸ Huszár Gál 1574-iki énekeskönyvében tizenegyet találunk⁹ stb. Kodály tizennyolcat sorol fel az 1736-iki debreceni énekeskönyvből.¹⁰

Mindezeknek a dokumentumoknak közös vonásuk, hogy az antik metrumot hangsúlyos magyar verssé alakítják át. Az átformált sapphicus sor első daktilusát ezenkívül gyakran kettős pyrrhicchiusszal cserélik fel, mint már Apáti *Cantilenája* mutatja; a 11-es sorból ilymódon szimmetrikus magyar 12-es alakul. Ugyanez a processzus formálja át az adonicust hatszótagos sorrá, magyar fél-tizenkettessé; az átmeneti stádiumot Péchy és Tinódi énekei mutatják legjobban. A megbővített adonisi sort állandó alkat-

¹ RMKT. I. (1921.) 97., 118—19. l. V. ö. Négysesy László: *A mértékes magyar verselés története*. 1892. 23. l. A Döbrentei kód. argumentumos versét Négysesy nem tartja distichonnak; l. Irodalomtörténet IV. 1915. 178. l.

² RMKT. II. Előszó VII. l. V. ö. Négysesy i. m. 27. l. A magyar sapphicus problémájáról l. még IK. 1891. 15. 18—19. l. (Kacziány G.) és 1896. 398. l. (Széchy K.)

³ Lányi—Knauz, *Magyar egyháztört.* I. 488. RMKT. I. (1921.) 29—30. l.

⁴ RMKT. I. 491. l.

⁵ RMKT. II. 6. l.

⁶ U. o. 261. l.

⁷ RMKT. III. 224. l.

⁸ «Bodog az ollian ember az Iftenben» (Ps. I., 1. l.), «Bodog az ilyen ember ez világon» (Ps. XXXI., 24. l. RMKT. VI. 224. l.) «Bodog az ilyen ember ő leikeben» (Ps. CXII., 57. l. RMKT. VI. 234. l.), «Sokbor kellene erről emleküznünc» (116. l. Secunda Pars: «Szakadaza lön az emberi nem-nec» 119. l., Tertia pars: «BeBedé mellé Berzé Bent jegyeket» 122. l. az egészet l. RMKT. VII. 116. l.) «Mennec es földnec nemes teremtoie» (144. l.), «Felfeges Iften mennec földnec vra» (145. l.), «Szűkfeg meg tud(n)unc iduöflegnec dolgát» (159. l.), «Mi kegyes atyánc kit vallunc hitünkben» (161. l.), «Veddel vrfiten rolunc haragodat» (212. l.).

⁹ «Föfleges Iften mennynec földnec Vra Es mindeneknec nagy böltis alkotoia» (LXII. l.), «Mennec es földnec nemes teremtoie Minden dolgoknac böltfen rendelőie» (LXIII.), «E Beles földnec nagy böltis teremtoie» (LXIII.), «O Magas mennynec Bentfeges Iftene» (LXV.), «Emberi nemnec teremto Iftene» (LXVII.), «Föfleges Iften mennynec földnec Vra, Ki mindeneknec vagy teremto Attya» (LXVIII., mind a hat latin himnuszok parafrázisa), «Szűkfeg meg tudnunc» (CXIII.), «Mi kegyes Atyanc, kit vallunc hitünkben» (CXIII^b), «Segelly meg minket mindeneknec Attya» (a másodsor CCCXXXII-nek számozott levélen, RMKT. VI. 105. l.), «Felfeges Iften mennynec földnec Vra, es embereknek kegyelmes vezére» (CCCXLV.), «Mennec es földnec nemes teremtoie, es mindeneknec kegyelmes Iftene» (CCCXLV^b). Az elsőnek kezdetét és a negyediket l. Toldy F. Az ó- s középkori m. nemzeti irod. tört. 1862. II. 121. ill. 196—97. l.

¹⁰ *A magyar népdal strófászerkezete*. 1906. 33. l.

részként találjuk pld. Apátinál, a «Vedd el Uristen rólunk haragodat», a Méliusz-féle «Sokszor kellene erről emlékeznünk» stb. énekek szövegében. Más formákban a hendekasyllabon a magyar 11-eshez, az asklepiadesi sor a magyar alexandrinhoz közeledik.¹

A sapphicus mellett ugyanis egyéb formák is megjelennek: így az asklepiadesi vers (Ur Isten ki mennyben lakozol nagy dicsőségben: Bornemisza 1582 stb., Mikor Senakerib a' Jeruzsálemet: Szegedi 1590 stb.), a phalaecusi vers (hendekasyllabon: Minden népek örülvén tapsollyanak, Adgyunk hálát az urnak, mert érdemli: Szegedi 1569 stb. Minnyájan örüllünk hiv keresztyének: Huszár 1574 stb.), mellettük egy sajátos, két hexameterből s egy módosított pindaricusból alakult strófa-alak (Mikor ez széles világ kárhozatban esött volna: Szegedi 1569 stb.). Ezen a helyen kell megemlítenünk azt a középkori latin himnusz-ritmust is, mely Vásárhelyi András *Cantilenájára*, Tinódi *Hajnagyoknak tanuságára* s nyomukban egész sor ének formájára hatott² s mely, úgy tűnik, az alkaiosi típus módosításából ered. Közelebbi szerkezetükről dallamaikkal, illetőleg nótajelzéseikkel kapcsolatban lesz szó. Végül említsük még meg, hogy Seraphin P. magyar alkaiosi strófáit (1616)³ megelőzi Tasnádi Péter, az 1593-iki bártfai énekeskönyvben szereplő Horatius-fordításával (381. l. Az Horatius második verses könyvének tizen-negyedik éneke, mellyet irt az Pofthumushoz az életnek rövid voltáról, mely Magyar nyelvre fordítatott Szikfizon Tánadi Peter által. Ad notam: Diczérd az Iftent mostan oh én lelkem. «Latod mely rövid mulando ez világ» stb.). A nótajelzésül idézett szöveg is (megvan az 1568 körül megjelent Dávid Ferenc-féle é. k. 421. lapján stb.) bizonyítja, hogy a XVI. század «metrikus» magyar formái között az alkaiosi nem volt ismeretlen.

*

E többé-kevésbé metrikus énekek egy részénél már a felirat vagy nótajelzés is szembeötlő; némelyiküknél ép az utóbbi igazít útba az ének irodalmi hátterét, formai kapcsolatait illetőleg. A «Szükség megtudunk idősségnek dolgát» kezdetű ének élén Huszár Gál 1574-iki énekeskönyvében (A keresztyeni Gywlekezetben valo Ifteni diczeretek... CXIII. l.) és Bornemisza 1582-iki énekeskönyvében (Enekec három rendbe... XLII. l.) ezt olvassuk: A Saphicum Carmen Notaiara. A «Mi kegyes Atyánk, kit vallunk hitünkben» kezdetű ének nótajelzése ugyanott (Huszár CXXII^b), Bornemisza XLV.): A Saphicum Vers Notaiara. A «Mennye nek és földnek nemes teremője, és mindeneknek kegyelmes Istene» kezdetű éneké (Huszár CCCXLV^b), Bornemissza LI^b): A Saphicum vers tenoranac Notaiara. A «Ki birod mennyet és az egész földet» kezdetű éneké az 1593-iki bártfai énekeskönyvben (334. l.): Notai a Saphicum verfus. A «Neked mennyei szent Atyánk könyörgünk» és «Neked könyörgünk teremő Istenünk» kezdetű énekek felirata ugyanabban az énekeskönyvben (348. és 349. l.): Carmen Saphicum. — Még feltűnőbb az «Ur Isten ki mennyben lakozol nagy dicsőségben»

¹ Négyesy i. m. 36., 245. l. Horváth János: *Magyar ritmus, jövevény-versidom*. 1922. 44. l.

² RMKT. I. (1921.) 244. l. III. 451. l.

³ Négyesy i. m. 31., 35. l.

kezdetű ének nótajelzése Bornemisznál (LX^b) l.): a' MECOENAS ATAVIS EDITE REGIBVS Dísant Notaiara. Az «Adjunk hálát az Úrnak» kezdetű szöveg már Szegedi 1569-iki énekeskönyvében (202. l.) a «Vitamque faciunt» dallamát jelöli meg melódiájának (még kurtábban az 1593-iki bártfai é. k. 165. l.); utóbbi latin szövegkezdetet korrekt formájában idézi Huszár Gál énekeskönyvének egy nótajelzése (CLXXXI. l. Minnyaian örüllýünc hiw Kereßtyenec; AZ VITAM QVAE Faciunt, NOTAIARA) és Bornemisza több helyen (XCIX^b) l. Minden nepec örüluen, CXXIV. l. Minden hiw Kereftzenec, CXLIV^b) l. Adgyunc halat az Vrnac kezd. szövegek élén: Az Vitam quae faciunt beatiorem Notaiara). — Végül a «Mikor e(z) széles világ kárhozatba esett volna» kezdetű ének élén mind Huszár, mind Bornemisza énekeskönyvében (Huszár CLXXIX^b) l., Bornemisza VI^b) l.) ezt az utalást olvassuk: Az Elegiacum auagy Pentametrum vers Dísant Notaiara.

Kérdés már most, milyen dallamok az itt idézettek? Mi a «Saphicum carmen» vagy «Saphicum vers», melynek tenor-dallama külön is szerephez jut, — mi a «Maecenas atavis edite regibus», mi a «Vitam quae faciunt» dallama s mit jelent az «Elegiacum vagy Pentamentrum vers» diszkant-melódiája? Kétségtelen, hogy ha forrásait, eredetüket sikerül megtalálnunk, ezzel olyan fókuszra mutathatunk rá, mely a XVI. század magyar ének-irodalmát nem a legcekélyebb mértékben befolyásolta.

A forráskutatást megkönnyíti az a körülmény, hogy mindezek a dallamok *megvannak*; közvetlenül vagy közvetve rájuk találhatunk a XVII. és XVIII. század kótás énekeskönyveiben. Közülök kettő kimutathatatóan külföldi forrásból ered, kettőnek külföldi nyomait egyelőre nem ismerjük, de ezeknél is meglehetősen határozottsággal következtethetünk az előbbiekkal rokon forrásra.

A «Szükség megtudunk idvességnek dolgát» kezdetű ének dallamát s vele a «Saphicum Carmen» melódiáját az 1751-iki kolozsvári ref. énekeskönyvben találjuk meg (340. l.); de ez a dallam más szövegekkel, egyéb énekeskönyvekben is előfordul: így «Az igaz Hitben végig meg maradgyunk» szöveggel a *Cantus Catholici* énekei között (1651. 137. l., 1675. 230. l., 1703. 285. l., 1738, 1792. 253—54. l.) és Bozóky Mihály *Katolikus kar-béli kótás énekeskönyv*-ében (1797. 261—62. l.); «Idvöz légy kis Jefus lelkünk ébrefztője» szöveggel Szegedi Ferenc Lénárt *Cantus Catolici* c. énekeskönyvében (1674. 79. l.) és «Christushoz nem méltó, (a' mint maga mondgya)» szöveggel a Szelepcsényi-féle *Cantus Catholici*-kiadásokban (1675. 233. l., 1703. 288. l., 1738, 1792. 256. l.). Az utóbbi két szövegben — a tizenegyes sorok helyét tizenkettesek foglalván el — az eredeti sapphicus sortípus annyira egybefolyt a magyar tizenkettes sortípussal, hogy a dallamon kívül már csak a strófaik utolsó sorának rövidsége figyelmeztet az eredeti metrikus mintára. — Ez a dallam azonban nem magyar eredetű: Tritonius említett 1507-iki gyűjteményében jelenik meg először, Horatius «Iam satis terribilis atque dirae» kezdetű ódájának dallamaként (még pedig tenor-dallamaként, mert Tritonius négyszólamú kórusaiban mindenütt a tenor viszi a dallamot)¹; innen átkerült a német protestáns egyházi énekbe is.² Kétség-

¹ Liliencron, *Die Horazischen Metren* stb. 32. l.

² Zahn, *Die Melodien der deutschen evang. Kirchenlieder*. I. 966. sz.

telep azonban, hogy Magyarországon ez a kompozíció négyszólamú tétel formájában is ismeretes volt, erre vall, hogy a főmelódiát tenordallamként jelöli meg az egyik ének nótajelzése; ebben a közvetítésben hihetőleg része van Honterus alább említendő brassói ódakiadványának, mely ezt a kompozíciót első helyen közli kótafüggelékében. A magyar énekeskönyvek már hangsúlyos ritmizálásban közlik a dallamot; említésre méltó, hogy a kolozsvári é. k. megtartja a sapphói sor 8—9. szótagjának trocheusi lejtését.

A «Vitam quae faciunt»-ra utaló «Minden népek örülvén tapfollyanak» kezdetű ének dallama Illyés István *Soltári énekeiben* szerepel (1693. 73. l. 46. szolt.); megvan a melódia Nárai *Lyra Coelestis*ében is, «Szent Sz. Sz. Sabaóth Ura Iftene» szöveggel (1695. 98—99. l.); a XVIII. század ref. énekeskönyveiben «Adjunk hálát az Urnak, mert érdemli» szöveggel jelenik meg (1751-iki kolozsvári é. k. 410. l. 1774-iki debreceni zsoltároskönyv függeléke 71. sz. 1778-iki debr. é. k. 419. l. stb.) s így szerepel máig a református énekeskönyvben (új é. k. 183. sz.). — Erről a melódiáról Szügyi József¹ úgy hitte, hogy huszita dallam, mert a XVI. századi cseh énekeskönyvekben szerepel; ez azonban tévedés. A dallam épügy Tritoniusé, mint az előbbi, az 1507-iki *Melopoiae*-ban szerepel először,² később — mint Tritonius minden dallama — feltűnik L. Senfl *Varia carminum genera* c. gyűjteményében (Nürnberg 1534),³ majd Honterus 1548-iki ódakiadványának függelékében; mint az előbbi melódia, ez is belejutott a német evangélikusok egyházi dallamkincsébe.⁴ A szöveg, melyhez készült, s mellyel Tritonius után is kapcsolatban maradt, Martialisnak a «Vitam quae faciunt beatiorem» kezdetű epigrammja (Epigr. X. 47.); a XVI. században az eredeti szövegen kívül annak egyházi jellegű «paródiá»-jára is énekelték.⁵ Összehasonlításként álljon itt az eredetinek s az átalakítottak néhány kezdősora:

Martialis: Vitam quae faciunt beatiorem,
 Iucundissime Martialis haec sunt.
 Res non parva labore, sed relicta,
 Non ingratus ager, focus perennis. (stb. 12 sor.)
 Psalmus 127. Vitam quae faciunt beatiorem,
 Iucundissime Christiane sunt haec.
 Aeternum dominum Deum timere,
 Mandata illius et vias amare (stb. 18 sor.)

Végül még az utóbbinak egy változata:

Exod. 20. Vitam quae faciunt beatiorem
 Iam dicam tibi Christiane quae sint. stb.

Fennmaradt a «Maecenas atavis edite regibus» melódiája is. Az «Ur Isten, ki mennyben» kezdetű éneket ugyanis, mely, mint láttuk, Bornemisza

¹ *A magyar ref. énekeskönyv multja*, Debr. 1910. 29. l. A dallamról a 155. sz.-nál.

² Vierteljahrsschrift für Musikwiss. VI. 1890. 328. l.

³ U. o. 373. l. közli a dallamot Senfl feldolgozásában.

⁴ Zahn, i. m. I. 12. sz.

⁵ Honterus idézett gyűjteménye mindkét szöveget közli C₄ (sztlan) b), illetve E₄ (sztlan) b) lapján. L. még Vierteljahrsschr. f. Musikw. VI. 328. l.

énekeskönyvében erre a dallamra utal, nótajelzésében idézi a «Mikor Sennacherib» kezdetű ének (46. zsoltár) a Gönczi-téle *Keresztényi énekekben* (Debrecen, 1592.). A «Mikor Sennacherib a' Jeruzsálemet» kezdetű éneknek viszont ismerjük a dallamát: megvan Illyénél (1693. 68—69. l. 45. zsoltár), az 1751-iki kolozsvári és 1778-iki debreceni énekeskönyvben s ezek új kiadásában (1751. 105. l., 1778. 126. l.). A melódia metrikusan ritmizált. Úgy látszik, a két magyar szöveg («Úr Isten, ki mennyben» és «Mikor Sennacherib») ugyanegy metrikus dallamra ment; de szembeötlő, mennyire jobban alkalmazkodik az «aselepiadeum primum»-hoz az utóbbi, mint az előbbi. Elég a két kezdőstrófa egybevetése:

Va Isten ki mennyben lakozol nagy diczöfegben,
tekents most reanc kie vagyunc infegben,
vakfagban, rabfagban nagy haborufagban,
bűnben rettesgesben foc keferűfegben.

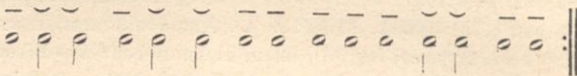
(A második strófa is még ilyen sorokból áll: 14., 12., 12., 13. A harmadik: 13., 12, 12., 12. A negyedik azután már tisztán 12-es sorokból alakul.)

(Illyés) Mikor Sennakerib a' Jerusálemet
Meg-ízallotta vólna (1778. vala), hánnya nagy erejét:
Az hiv Ezekias nézi csak Istenét;
és így várja belől népe fegétségét.

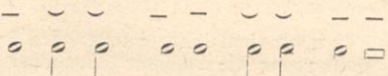
Az előbbi szöveg tehát még inkább csak «melódikus alaprajz»-nak, nagyjában megadott útmutatásnak tekintette a dallamot, az egyes sorok szólag-számbeli kötöttségét még nem vette szigorúan; az utóbbi már mint pontos metrikus sémához igazodik a melódiához. Annál feltűnőbb, hogy az előbbi, laza szövésű szövegen keresztül utal az eredeti «szigorúbb» melódiára. Magát ezt a melódiát külföldi forrásból nem ismerem (Tritonius «Maecenas atavis»-dallama eltér); de a Bornemisznál szereplő nótajelzés s főként annak a diszkant-dallamra (tehát nem a fő-, tenorban fekvő, hanem egy ahhoz csatlakozó, kísérő jellegű melódiára) való célzása kétségtelenné teszi, hogy itt is a humanista kórus-irodalom termékével van dolgunk. (Megjegyezzük itt, hogy a «Mikor Sennakerib» dallamára számos egyházi és világi ének utal: így Békési Balázs *Históriája Sodoma és Gomora vesződelméről* [1559, RMKT, VI. 265. l.], Thordai János három zsoltára [1627]: a 68. [Fegyvert fog mű velünk az mű kegyes Atyánk], a 115. [Dütsőséget Vram a' te nevednek adj] és 146. [Ditsird az nagy Urat kedve szerint szívem]; l. még Thaly *Vit. Én.* I. 249. l. *Adalékok* I. 58. és 287. l. stb.)

Épígy nem ismerjük külföldi forrásból azt a dallamot sem, melyet a XVIII. századi kótás ref. énekeskönyvek a «Mikor e' fzeles Világ» kezdetű ének melódiájaként közölnek, s mely e szerint azonos volna az «Elegiacum avagy Pentametrum vers Discant Notaia»-val. (1751-iki kolozsv. é. k. 237. l. 1778-iki depr. é. k. 247. l.) Milyen szerkezetet keressünk itt szövegben és dallamban? Maga a szöveg, ahogyan Szegedi 1569-iki énekeskönyvében (91. l.) előttünk áll, első pillantásra megzavar; háromsoros strófák, melyeknek első sora 12—15, második sora 14—17 szótag terjedelme közt ingadozik; legállandóbb a harmadik sor, mely a 9. strófa kivételével (8 szótag) mindig kilenc szótagból áll. Világosabbá lesz ez a forma, ha melléje állítjuk az 1778-iki (debreceni) dallam ritmizálását. Itt a szövegen némi változás esett:

a 14 szótagos 2. sor («és minden nemzet az örök tűzre való volna») 15 szótagossá lett («...amaz örök tűzre való volna»), vagyis egyenlő hosszú az 1. sorral; a 3. sor módosulása («és mind a pokolra szállana») helyett «és majd a pokolra» stb.) lényegtelen. Nézzük a dallam ritmusát:

{ Mi - kor e' fzeles Világ kár - hozat - ba esett volna,
 { És minden nemzet amaz ö-rök tűz - re való volna,

Es majd a' pokol- ra fzał- lana.

Ilymódon világossá lesz, hogy kettős hexameterből s egy átmódosító't pindaricusból álló strófa-alakkal van dolgunk; ennek a formának kellene tehát annak lennie, melyet a nótajelzések «Elegiacum vagy Pentameterum vers»-nek neveznek. Csakhogy ennek tudtunkkal nincs nyoma a praxisban: «elegiacum» névvel a distichont jelölik s hogy ekkor is azt jelölték, igazolja például a Celtis *Ludus Dianae*-jában (1501) előforduló *Carmen elegiacum*,¹ vagy a Honterus ódagyűjteményében szereplő Elegiacum: mindkettő a distichont látja el ezzel a névvel. Lehetséges tehát, hogy a metrum átvételében, megjelölésében valami kavargás történt; hogy ez esetben is többszólamuan skandáló humanista (mégpedig valószínűleg német humanista) kompozícióra kell gondolnunk, itt is a «diszkant-nótára» való utalás teszi kétségtelenné.

*

Áttekintésül álljon itt a régi magyar kótás énekeskönyvekben előforduló, fontosabb metrikus (illetőleg metrikus szerkezetből kiindult) dallamok listája. A felsorolásba természetesen nem foglaltuk bele a francia zsolnárdallamok között szereplő metrikus melódiákat, melyek Szenczi Molnár fordítása nyomán, némi hangsúlybeli módosulásokkal, nálunk is elterjedtek.

A) Sapphicus típus: 3 sapphói és egy adonisi sorból, illetőleg 4 (2) sapphói sorból alakult strófa.

1. Tinódi *Dávid király*ának dallama (1549, a *Cronica* [1554.] e) levelének b) lapján). Ugyanez később Náray *Lyra Coelestis*-ében (1695. 97. l.): *Credo Magyarul*. «Hízek Istenben, mindenható Atyában». Variánsa a XVIII. századi kolozsvári énekeskönyvekben (1751. 275. l., 1761. 308. l., 1773. 46. l.) Péczeli Király Imre szövegével: «Paraditsomnak te szép Élő-fája».

2. A boroszlói városi könyvtár 353. sz. kéziratának egy dallama, «Nagy halat adgyonk az Atya Istennek» szöveggel (az 1569-iki Szegedi-féle énekeskönyvhöz kötött kézirat 25 b) – 26. lapján).² Megvan Náray *Lyra Coelestis*-ének 114. lapján (*Cantio de S. Joanne Baptista*: «Hogy énekelhefsük Te dicfirededet»)

¹ Vierteljahrsschr. f. Musikw. VI. 359. l. A «pentameterum» jelentéséről v. ö. Eickhoff, *Der Horazische Doppelbau*, 44. l.

² Átírva közölte Osváth János: *Nemzeti zeneművészet*. I. Bpest, 1908. 37. l.

az Egyetemi Kvt. A 112 jelzetű kéziratos *Magyar Cantionale*-jének 4. lapján («Aue Mária Boldog Isten Anyja») s egyéb kéziratokban; Bozóky 1797-iki énekeskönyvének 122. lapján («Mikor Máriához»).

3. *Cantus Catholici* 1651. 95. l. (1675. 138. l. stb.) «Vdvöz-Jégy Sz. Teft, Szüztől ki fzületél». Bozóky 1797. 101—2. l.

4. «Az igaz Hitben végig meg maradgyunk» (*Cant. Cath.* 1651. stb.) = «Idvöz légy kis Jefus» (Szegedi F. L. 1674.) = «Christushoz nem méltó» (*Cant. Cath.* 1675. stb.) = «Szükség megtudnunk idvefségnek dolgát» (Kolozsvár, 1751.) = «Itt jelen vagy az Istennek fia» (Szentés Moyzes-féle múzeumi kz. 1774. 25^a lev.). Erről a dallamról már fentebb szoltunk.

5. Négy sapphói sorból alakult: «Jer mi dicsídjuk Jefusnak Sz. Annyát» Szegedi F. L. 1674. 30. l.) = «Jer mi dicsérjük az Bep Büz Mariát» (Egyet. Kvt. Magyar Cantionalé-ja [1700 k.] 7. l.) = «Hálá adásunkban rólad emlékezünk» (Bozóky 1797. 284. l.).

6. Négy sapphói sorból: «Boldog az olyan ember az Istenben» (1. zsolt. Illyés 1693. 1. l. *Turóczi Cantionale* [Egyet. Kvt. A 113 jelz. kz., XVII. század utolsó negyede] 67. l. Kolozsvár, 1751. 39. l. 1774-iki debr. zsolttár-függelék 3. sz., 1778-iki debr. é. k. 59. l. stb.).

7. Négy sapphicusból: «Meg-bántunk Isten, szüntelen tégedet» (*Turóczi Cantionale* 68. l. Kolozsvár, 1751. 433. l.).

8. «Vedd-el Ur Isten rólunk haragodat» (*Turóczi Cant.* 68. l. Kolozsvár, 1751. 388. l. 1774-iki debr. zsolttár-függelék 76. sz., 1778-iki debr. é. k. 386—87. l. «Mi kegyes Atyánk, böltseségnek Ura» szöveggel 1774-iki debr. zsolttár-függelék 88. sz., 1778-iki debr. é. k. 465. l.). A dallam változata Paulus Diaconus «Ut queant laxis» kezdetű himnusza melódiájának; ezzel a Diaconus-féle szöveggel, Listenius négyszólamú átiratában találjuk meg Glareanus *Dodecachordon*-jában (1547. 438. l.);¹ átment a német protestáns korálénekebe is (Zahn i. m. III. 4999. H. Buschius himnusza: «Ipse cum solus varios retracto» és 5000. sz. «Die Nacht ist kommen»). Az «Ut queant laxis» nótájára már Gyulai István utal «Segélj meg minket mindeneknek atyja» kezdetű énekének nótajelzésében (vsz. 1553.; l. RMKT. VI. 105. l.); ugyanezt jelöli meg dallamként Huszár Gál 1574-iki énekeskönyvének öt himnuszfordítása (Notaia, Vt queant laxis, auagy, Mi kegyes Atyanc, kit vallunc hitünkben etc. Így a «Fölleges Isten mennyec földnek Vra» kezdetű ének LXII. l. [a felirat LXI b) l.], a «Mennec es földnec nemes teremőie» LXIII. l. [ered. tévesen XLIII.], «E Beles földnec nagy bölts teremőie» LXIII. l., «O Magas mennyec Beftleges Itene» LXV. l., «Emberi nemnec teremő Itene» LXVII. l., az utóbbi négy csak «azon Notara» jelzéssel) stb. De a «Vedd-el Ur Isten» kezdetű ének kapcsolata ezzel a dallammal nem véletlen: hogy Tritonius kiadványában a melódia mily módon fordul elő, nem tudtam megállapítani, a Honterus-féle kiadvány kótafüggeléke azonban második helyen (szintén négyszólamú tétel tenorjaként) közli, szebeni példányában ezzel a kéziratos jegyzettel: Aufer immensam. Utóbbi szöveg, mely a Honterus-féle gyűjtemény E₃ b) lapján szerepel s melyet a külföldön is metrikus dallammal énekeltek,²

¹ Vierteljahrsschr. f. Musikw. V. 1889. 317. l.

² Zahn i. m. I. 967. sz. Vierteljahrsschr. f. Musikw. VI. 1890. 312. l.

nyilvánvalóan mintája volt a magyar éneknek (Aufer immensam Deus, aufer iram, Et cruentatum cohibe flagellum stb.). A *Turóczi Cantionale*, mintha csak egybe szeretne volna gyűjteni a sapphicus dallamokat, a már fessorolt énekek után feljegyzi a francia 23. zsoltárt is, Szenczi Molnár fordításában (Az Ur énnékem őriző Pásztorom, 69. l.).

9. «Vedd-el Ur Isten» másik dallama: 1774-iki debr. zsoltárfüggelék 77. sz., 1778-iki kolozsv. é. k. 192. l.

10. Kettős sapphicus: «Csorda Pásztorok midőn Bethlehembben» (*Cant. Cath.* 1651. 265. l., 1675. 52. l., 1703. 47. l., 1738., 1792. 41. l., Bozóky 1797. 133. l. stb.).

11. «Üdvözlég oh szép menyek királynéa» (Náray, *Lyra Coel.* 1695. 110—11. l. U. o. 236—37. l. «Jofeff menybéli tőb szentek dicsőfsége» szöveg-gel) = az «Iste confessor» középkori himnusz dallama.

12. Négy sapphicusból: «Áldgyon meg minket Sz. Atya Ur Isten» (Náray 153. l.) = «Istenem, Uram! néked hálát adok» (Kolozsv. 1751. 450—51. l., 1778. 198—99. l., Debr. 1774. 89. sz., 1778. 467. l. stb.).

13. «Krisztus Urunknak áldott születésén» (Péczeli Király Imre szöv. Kolozsv., 1751. 220. l., 1778. 104. l., Debr. 1774. 27. sz., 1778. 231—32 l. stb. Máig: új ref. é. k. 81. sz., Erdélyi ref. é. k. 96. sz. Bozóky 1797. 135. l. «Krisztus Urunknak szent ünnepeiben» szöveggel).

14. «Oh mi szent Atyánk! kegyes gondviselőnk» (Debr. 1774. 2. sz., 1778. 51. l. stb.) Dallama már előzőleg, a kolozsvári ref. kollégium három alkalmi kiadványán szerepel; egyik «Adplausus votivus in honorem... S. Pataki decantatus» 1759. (Phoebus, Eois veniens ab oris), másik «Carmen Sapphicum... Reverendissimo atque celeberrimo Domino D. G. Verestói... decantatum» 1760. (Aureus Nobis, meliore Luce), harmadik: «Carmen Sapphicum, in honorem... Pauli F. Deaki... conscriptum a Samuele Verestoi... atque Ab Ejusdem Amicis decantatum» 1761. (Adtiget Portum Tua Cymba, Paule).¹ Ez a melodia a magyar énekeskönyvek egyetlen metrikusan ritmizált sapphicus dallama.

Ezenkívül elszórtan akadnak még sapphói formájú dallamok, így pl. a gr. Székely Ádám és Bánffy Anna lakodalmára készült *Gamelion Melographycumban* (Kolozsvár, 1702.)² egy *Epimetron* feliratú, hangsúlyosan ritmizált óda (Primus in Mundo Pater et Maritus) stb. Ezek azonban nem tartanak számot nagyobb jelentőségre.

B) Asklepiadesi típus. «Mikor Sénakerib» stb. Fentebb szólottunk róla.

C) Phalaecusi típus. «Minden népek örülvén tapfollyanak» (Illyés) = «Szent Sz. Sabaóth Ura Iftene» (Náray) = «Adjunk hálát az Urnak, mert érdemli» (Kolozsvár, 1751., Debr. 1774., 1778. stb.). A «Vitam quae faciunt» dallama, melyről már szólottunk.

¹ Mind a három a N. Múz. könyvtárának Apró nyomtatványai között Q 1759—60—61.

² A kolozsvári ref. koll. könyvtára 8788. sz. gyűjtökötetének o jelzésű nyomtatványa.

D) Két hexameterből és módosult pindaricusból alakult strófaalak. «Mikor e széles világ» (Kolozsv. 1751., Debr. 1778.). Fentebb részletesebben tárgyaltuk.

E) Alkaiosi típusból alakult középkori himnusz-ritmus. Ismeretes, hogy az a ritmus-forma, mely Vásárheli András himnuszának s nyomában egész sor magyar éneknek (hogy csak ismertebbeket említsünk: Batizi, «Jer dicsérjük az Istennek fiát», Tinódi, *Hadnagyoknak tanúság*, «Imádunk mi téged, szent háromság», «Emlékezzünk mi keresztyén népek», «Az Augustus császár idejében», «Magas hegyén im' az olajfáknak», «Minden szentek ma nagy vigasságban», «Felvitetett magas menyországban», «Illik nekünk arról emlékeznünk», «Keresztyének, kik Krisztusban bíztok» stb.) mintájául szolgált, középkori latin himnuszok ismert formája.¹ Az a minta, mely ezt a formát nálunk különösen megkedveltette, úgy látszik, a «Salve mater misericordiae» kezdetű ének volt; erre vall a Kájoni-féle *Cantionale Catholicum*nak a Vásárheli-féle himnuszt az idézett latin énekkel összekapcsoló nótajelzése,² s az a körülmény, hogy például a Szegedi-féle 1569-iki é. k. e ritmusban írt énekeit a «Salve mater nótájára» énekelletti (166. l. «Imadunc mi téged Bent haromfag» [ugyanígy 1593-iki bártfai é. k. 153. l.], 183. l. «Emlékezzünk mi kerebtyén népec»). De bármikép is áll a dolog, kétségtelen, hogy az inspiráló forma a verses latin oráció-irodalomnak ez a tízes sorokból álló strófa-típusa volt. Ez a típus pedig minden valószínűség szerint az antik alkaikus formából (a strófát itt négy alcaicus hendekasyllabusból állónak kell képzelnünk) alakult, a sor negyedik és ötödik szótagjának egybevonásával, vagyis a tizenegyes sornak tizessé való redukciója által. (Hogy az alkaikus forma a külföld egyházi népénekében később sem volt ismeretlen, számos koráldallam bizonyítja.)³ Az átalakulásnak még egy útjára gondolhatnánk: arra, hogy az alkaikus sor első fele ebben a formában, hangsúlyáttolások stb. révén, kettős trochaeussá alakult át (Salve mater... Angyaloknak... stb.), második fele hármass jambussá; ennek azonban a feljegyzett dallamok ritmizálása ellentmond. A XVIII. század folyamán még egy jelentős fordulat következik e forma magyarországi történetében: a tízes sort, mely zenei ritmusában eredetileg így tagolódott: 3+1+3+2+1, most magyarosan ritmizálják: 4+4+2. Így támad az «Angyaloknak nagyság's asszonya» dallamából (*Cant. Catholici* 1651. stb.) a «Parancsolá az Augustus császár» (Kolozsvár, 1751. stb.) és a «Magas hegyén im' az olajfáknak» dallama (Bozóky 1797.). Ugyanígy ritmizálják át a «Felvitetett magas menyországba» és «Illik nekünk arról emlékeznünk» kezdetű énekeket. Lehetséges, hogy ez az újabbfajta ritmizálás a gyakorlatban már régóta, talán kezdetől fogva élt; a feljegyzések azonban a XVII. század végén még a régebbi ritmizálást mutatják s az újabb felfogás csak a XVIII. század énekeskönyveiben mutatható ki. Az is lehetséges, hogy erre az újabb felfogásra is külföldi minták hatottak (v. ö. Zahn I. 1424—27., ill. 1430—32. sz.); de könnyen képzelhető, hogy az efajta átritmizálás önálló magyar fejlemény.

¹ RMKT. I. (1921.) 244. l.

² U. o. 503. l.

³ Zahn i. m. II. 4089—105. sz.

Az átalakulást ez az összeállítás tünteti fel:

Alkaikus eredet
(hipotetikus):

Liliencron
szerint:

XVI.—XVII. szá-
zadi ritmizálás:

(esetleg:)

XVIII. századi
ritmizálás:

(vagy:)

kisebbs-nagyobb módosításokkal.

A dallamok közül csak a főbbeket soroljuk fel: 1. Tinódi *Hadnagyok-nak tanúsága* (1550., a *Cronica* h2b) lapján). 2. Várhelyi: «Angyaloknak Nagyságos Alfzónya» (*Cant. Cath.* 1651. 106. l., 1675. 199. l., 1703. 254. l., 1738., 1792. 226. l. Átritmizáltan: Kovács Márk: *A' keresztény katolikai isteni tiszteletnek minden ágaira ki-terjedő énekes könyv* 1. 1842. 233. l., újabban Bogisich, *Őseink buzgósága* 1888. 305. l., 1897. 203. l. Zsasskovszky, *Énekkönyv* 1922. 381. l. stb. Átritmizáltan, más szöveggel: «Parantsolá az Augufus Tsáfzár», Kolozsvár 1751. 227. l., 1778. 113. l. Debrecen 1774. 30. sz., 1778. 238. l. stb. «Magas hegyén im' az olaj-fáknak» Bozóky 1797. Régi ritmusban, más szöveggel: «Az Augufus Császár idejében», *Turóczi Cantionale* 33. l.). 3. «Fel-vitetett magas Menyorfzágban» (*Cant. Cath.* 1651. 107. l., 1675. 200. l., 1703. 255. l., 1738., 1792. 227. l. Átritmizáltan: Bozóky 1797. 73. l., újabban: Bogisich, *Őseink buzgósága* 1888. 310. l., Zsasskovszky, *Énekes-könyv* 1922. 382. l. stb.). 4. «Illik nekünk arról emlékeznünk» (Illyés, *Halottas Énekek* 1693. 14. l., 1721. 14. l., 1749., 1781. 174. l. stb. Átritmizáltan: Bozóky *Jól meg-halásra serkentő magyar egyházi énekeskönyvében* 1806. 32. l. Ujfalvy-féle *Halott temetésekorra való énekek* 1791. 44—45. l. «Kereftvények, kik Krifztusban bíztok»; Losonezi István, *Halotti énekek* 1778. 154. l. «Emlékezzünk utolsó végünkrol» stb.). 5. Batizi: «Jer ditsérjük az Istennek Fiját» (régí típusú ritmizálásban Debrecen 1778. 349. l. Újabb típusú ritmi-zálásban Kolozsvár 1751. 347. l. Új ritmizálásban, más szöveggel: «Légy irgalmas, Vr Isten! minékünk» Debrecen 1774. 12. sz.).

*

Mint az énekeknek e nagy számából nyilvánvalóvá lesz, a magyar ének-praxis a külföldi eredetű metrikus, helyesebben: metrikus sémákból le-származott formákat magáévá tette, feldolgozta, jelentékenyen gazdagodott velük. Jóformán egyik sem maradt meg idegen testnek a régi magyar irodalom és zene organizmusában, mindegyik hozzájárult a magyar énekes-könyv formakincsének gazdagodásához. Végeredményképen mindenesetre le-szögezhetjük, hogy a régi magyar irodalmat és zenét megtermékenyítő idegen kultúráramlatok között az eddig elismertnél is jelentékenyebb szerepe volt a német-latin humanista költészetnek, nevezetesen a metrikus énekek

rodalmának. Hogy Balassi érintkezésbe került vele, ismert tény;¹ de világos, hogy már Balassit megelőzőleg bejutott hozzánk más «csatornákon».

S ezen a ponton különös figyelmünkre méltó az a Honterus nevéhez fűződő kiadvány, melyet fentebb már többször megemlítettünk. A mű címe: ODAE | CVM HARMONIIS | ex diuerſis Poëtis in uſum | Ludi literarij Coronen | ſis decerptæ. | M. D. LXII. || (L. Szabó K. RMK. II. 42. és 83. sz.) Ugy látszik, két kiadása jelent meg, az első 1548-ban, a második a fentidézett 1562-iki. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy utóbbinak egyetlen feltalálható példányában, melyet Szebenben használhattam,² a kótafüggelék végén (16. levelén) ez áll: *Coronæ* | 1548. | (A két sor közé a könyv egyik tulajdonosa 1642-es dátumot jegyzett be.) Ez a kótafüggelék tehát vagy változatlanul nyomtatódott ki újra, vagy az első kiadásból került át a másodikba. A kiadványon vagy azon belül szerző, illetőleg összeállító nem szerepel; latin antológiával van dolgunk, melyet Horatius, Vergilius, Boetius, Prudentius, Gundelius, Borbonius, Lactantius és mások műveiből állítottak össze, láthatólag főként instruktív célokra,³ a német humanista antológiák mintájára: összesen 32 szöveget tartalmaz.

De a kiadványt igazi jelentőségre kótafüggeléke emeli: 21 metrikus dallamot találunk itt négy szólamra (Discant, Alt, Tenor és Bassus, a dallamot mindig a tenor viszi), melyeket metrumok szerint sorol egymás mellé (Sapphicum Dicolon, Sapphicum aliud, Gliconium Choriamb. Dicolon, Gliconium etc. aliud, Hexametrum, Elegiacum, Choriambicum Afelepiadeum stb.); több dallam mellett kéziratos bejegyzés világosít fel róla, mire énekeltek leginkább (pl. mindjárt az elsónél: *Integer vitae*; ez a szöveg egyébként nem szerepel a gyűjteményben; maga a négyszólamú kompozíció azonos Tritonius «*Iam satis terris*»-ével). E négyszólamú énekek jelentékeny része Tritonius 1507-iki kiadványából való átvételnek látszik; de más, előttem ismeretlen források is hozzájárultak a függelék anyagához. A dallamok közül az elsőben a «Szükség megtudnunk idvességnek dolgát», a másodikban a «Vedd el Úristen rólunk baragodat», a hetedikben a Tritonius-féle «*Maecenas atavis edite regibus*» a 16-ik második felében a «*Vitam quae facit*» melódiáját ismerjük fel. (A dallamok az eredetiben számozatlanok.)

A Honterus-féle óda-kiadvány tehát, amellet, hogy a *legrégibb Magyarországon kiadott kótás, világi nyomtatvány*,⁴ a humanista zenei kiadványok sorában is jelentős helyen áll; Magyarországon ez az első publikációja metrikus dallamoknak, melyek közül három, mint láttuk, átment a különböző magyar felekezetek énekeskönyveibe is.

¹ IK. 1927. 77. l.

² Az erdélyi evangélikus egyházkerület könyvtárában, jelzete: D. Superintendentialbibliothek O. 371. Kolligátumban. (A katalógusban *Odae* c. a.)

³ Az ódagyűjtemény a brassói gimnázium tananyagában szerepelt, amire különben már címében is utal; «ludus»nak ugyanis a brassói gimnáziumot nevezték (l. Joseph Dück: *Gesch. des Kronstädter Gymnasiums*, Brassó 1845. 25. ill. 27. l.).

⁴ Farkas András *Chronikája* (1538), éppúgy, mint Gálszécsi István énekeskönyve (1536), Krakkóban jelent meg.

Forrásainak pontos felkutatása még a jövő feladata; ami hatását illeti, úgy hisszük, feltétlenül szerepe volt a humanista ének-repertoir Magyarországra való közvetítésében, propagálásában. De talán még fontosabb a maga szimptomatikus jelentőségében; megmutatja, hogy Magyarországra korán utat találtak a korszak egyetemes irodalmi és zenei mozgalmai.

SZABOLCSI BENCE.

HÍRES NÉMET UTAZÓ KISFALUDY SÁNDORNÁL.

A mult század első felében Európának egyik legkedveltebb utirajzírója Kohl János György (1808—1878) volt.¹ Sokat utazott; bejárta Európát és Észak-Amerikát. 1842-ben jelent meg *Hundert Tage auf Reisen in Österreich* c. ötkötetes műve. Ezt 1843-ban erősen rövidítve angolul adta ki *Austria* címmel. (London, Chapman and Hall, 1843. 532 lap.) Kohl 1841-ben hazánkban is járt, s művének angol kiadásában 171—383 lapokon egészen Magyarországgal foglalkozik. Megjegyzései között föld-, nép- és természetrajzi, nyelvészeti és politikai érdekességeken kívül irodalmi vonatkozásúakat is bőven találunk. Ezeket az utóbbiakat röviden ismertetem.

A 190. lapon felsorolja a magyar nyelvű újságokat és folyóiratokat. A 195. lapon németül és angolul (a maga fordításában) egy költeményt közöl, amely a bakonyi kanászokról szól. Német nyelven így kezdődik:

Fern von Liebe, Lust und Leben,
Weil ich hier im dunklen Wald,
Wo im Sturm die Eichen leben,
Und der Wölfe Heulen schallt.

Sonnenschein und Sturmes wüten
Schwärzten Brust mir und Gesicht,
Und die borst'ge Heerde hüten
Im Gebüsch ist meine Pflicht. Sat.

Nem mondja meg, hogy honnan vette ezt a költeményt. Magyar eredetijéről nincs tudomásunk.

Pesten a vármegyeházán Kossuthot hallotta szónokolni; nem értette meg a beszédét, de hangját igen szépnek találta, élvezet volt a hallgatása. 219. l.) A 234—235. lapon Széchenyi irodalmi tevékenységét ismerteti és Dessewffy József (így!) gróffal folytatott polemiáját. Külön fejezetet szentel az Akadémiának és a magyar nyelvnek, (235—238. l.) épúgy a Nemzeti Múzeumnak (243—244. l.) és az egyetemi könyvtárnak is. (244—245. l.)

A 341. lapon egy magyar szöveget találunk, mely sok fejtevést okozhat megfajtójának. Szegeden, hajnalban egy kis fiú lépett ágyához és így szólt az utazóhoz:

— *Mektszemerek teck peck feck?*

— Fiam, mit kívánsz! Ruhámat? Itt van!

— *Nintsh! Hayuk muk puk fuk tellemtelletell!*

— Mit akarsz mondani? Csizmámat akarod megtisztítani? Ott áll!

— *Nintsh! Yöngörtöryöm függö mesh müggo!*

— Jó ember, egy szót sem értek magyarul!

¹ Brümmer: *Lexikon der deutschen Dichter und Prosaisten*. IV. Bd. 49.

Kohl maga sem tudja, mit jelentenek ezek a szavak, amelyeket emlékezet után írt le. Vagy rosszul jegyezte le őket, vagy csak a magyar nyelv hangzását akarta bemutatni az értelem nélküli szavak megörökítésével².

Balatonfüreden elénekelték neki egy *Balaton* c. dalt a Balaton eredetéről. Nem értette meg, tehát lefordították neki. Az egyébként ismeretlen magyar dal gondolatmenete: Isten két angyalt küldött le a földre; a szegény emberek szívesen fogadták őket, hanem egy gazdag mágnás és felesége durván bántak el velök. Isten büntetésül vízzé változtatta át a mágnás földjét — és ez a víz a Balaton. (364. l.)

A 365. lapon egy magyar költeményt fordít le angolra: *Menet a Kedvescher*. (Sic!) Öt szakaszból áll a költemény. Első szakasza így hangzik:³

On the dry earth falls the hoar frost. Eat not, dear horse, it might give Thee pain. Dearest, I will buy Thee a silken bridle and a velvet saddle so thou bear me to my delight. A negyedik szakasz a Balatont kéri, ne öntsön vizet a lovas útjára, mert veszedelembé hozná kedves lovát.

Tihanyban az apáttal beszél Kohl. Ez az apát azelőtt a költészet tanára volt a győri főgimnáziumban. Beszél az utazónak az *Augsburgi Utközetről* (így!), Kisfaludy mesterkéltén, de ihletet verseiről, amelyek úgy varázsolják el az embert, mint a cigányzene, és főképen pedig legfőbb műve: *Himfy's Love*; aztán a fiatal *Zuzor* lírai és erotikus verseiről, amelyek közül több, mivel paptól származik, «szigorú megbotránkozást» keltett. (323. l.) Czuczor versei közül a legjobb: *The sleeping Beauty* (Az alvó szépség). *The little Window* (Szűk ablak) és *No Subterfuge* (Nincs mentség) (373. l.) A könyv egyik legérdekesebb része Kisfaludy Sándornál tett látogatásáról szól. Szószzerinti fordításban így hangzik: (376–377. l.)

Schumeghen elmentem, hogy tiszteletemet tegyem az ott lakó öreg költőnél, Kisfaludynál. Magyarországnak két ilyen nevű poétája van: *Kisfaludy Carl* és *Kisfaludy Schandor* (Alexander). Az utóbbi a legbecsültebb [magyar költő] és őt mentem üdvözölni schumeghi lakában. Családja Magyarországon a legrégebbiek közül való; azon hét herceg egyikétől származik, akik Magyarországra jöttek *Magyar Árpáddal*. (Arpad the Magyar.)

Kis signifies «little», *falu* «village» and *y* «of». Németül ez a név így hangzanék: *von Kleindorf*. A magyar családok eredetét kinyomozni nagyon nehéz, mert — hogy csak egy okot mondjak a sok közül — a régebbi időkben az ifjabb fiútestvérek sokszor a családi birtokban levő falu nevétől eltérő nevet vettek fel — és még most is, ha valaki nemességet kap, mindig új nevet vesz fel — valamilyen birtokáról. Kisfaludy Schandor azonban sokkal inkább válik ki költészetének nemessége, mint nemes származása által.

Amikor beléptem a házába, egy cseléd azt a nem kedves felvilágosítást adta, hogy ura a szőlőben van. Nem akartam, hogy evvel kifizessenek és kértem, hogy egy szolga kíséren el engem oda. A cselédleány egy szót sem értett németül és kénytelen voltam magamat tolmáccsal megértetni. Nagy meglepetéssel hallottam azonban, hogy az a cselédleány németül szolt a ház-

² Ferdinand Stolle: *Von Wien nach Világos* c. regényében (1886) ezeket a furcsa mondatokat idézi a hangzás kedvéért, I. 37.

³ Nem találtam meg e népdal eredetijét.

örző kutyának. Az állat velünk akart menni a szőlőbe és a leány körül ugrándozott; ez ugyanazokkal a kifejezésekkel kergette vissza, amelyeket egy német ember használt volna. Ez újabb felfedezés volt. Úgy találtam, a német nyelvet itt akkor használják, ha kutyának szólnak, épúgy mint mi németek tesszük a francia nyelvvel hasonló szándékból. Honnan van az, hogy azokat a nyelveket, amelyeket általában finomaknak tartanak, másrészt ilyen csúnyán használják? Vajon görögül szóltak-e a rómaiak kutyáiknak és lovaiknak?

Az öreg embert a szőlőtökei között találtam; igen kedvesen fogadott, mivel a műzsák nevében jöttem, akiknek ő magát szentelte. Azt mondta, hogy ilyenfajta látogatások ritkák a világ ezen félreeső szegletében. Három évvel ezelőtt egy angol ember látogatta meg őt; azóta én vagyok az első ilyenfajta látogatója.

A nap még elég világosságot nyújtott, hogy körüljárhattuk a szép szőlővel beültetett dombot; megmutatta kis Tusculumát, egy a tőkék közt eldugott présházat, amelyet faerkély vesz körül. Ebben a bájos magányban írta Kisfaludy legszebb lírai verseit, amelyekkel elragadta honfitársait.

Sokat beszélt ifjúságáról. 1809-ben, a magyar nemeselekutolsó felkelésében, meggyéje őt választotta meg őrnagyának és a nádor őt tette meg hadsegédének. Ő és a nádor felmérték a Bakony-erdejét és megmászták legmagasabb csúcsát: a *Somhegyet*. Nagyszerű tölgyfák nőttek rajta. A nádor megmérte őket. Úgy találták, hogy egynéhánya eléri a 20 öl magasságot: Fenyőt nem lehet találni a Bakony egész területén, kivéve itt-ott egynéhányat, amelyet úgy ültettek.

Kisfaludy ezután hazavitt engem a házába, ahol, sajnos, hiányzott az irányító háziasszony keze. Megelőzte urát a hosszú pihenőre vezető úton.

Másnap Kisfaludy a *Schomlau* szép szőlőhegyére akart indulni; e hegység és Schumegh közt majdnem szakadatlanul érik egymást a szőlők. Házának őrzését hugára akarta bízni. Mivel láttam, hogy (az útra való) előkészületek még nem fejeződtek be, búcsút vettem és a kocsmába siettem, ahol az a kellemetlen feladat várt rám, hogy másnapra fuvarost kellett keresnem.»

Kohl másnap kocsit fogadott és azon utazott Körmenten át Stájerország felé. Bakonyi utazása is érdekes, sokat mesél a betyárokról és *Schobri Jóska*-ról. De ez itt bennünket már nem érdekel. Kisfaludy Sándornál tett látogatása, annak érdekes és vonzó előadása miatt is, megérdemli, hogy felújítsuk.

LÁM FRIGYES.

ELÉGETTÉK-E KAZINCZY FERENC IRATAIT 1790-BEN?

Tóth Károly szegedi egyetemi tanár 1927 január havában a Széphalom c. folyóirat «bölcsőjénél», a folyóirat megindulásával kapcsolatosan, Kazinczy F. emlékét idézte s beszédében, a többek között, ezeket mondta: «A nemzeti föllángolás 1790-ben Zemplén vármegye házának udvarán *elégette iratait annak az trónnak*, akinek egyik fia 49-ben, mint honvédezredes, vértanú halált halt, és aki „félszázadig tartotta vállán — mint Atlas az eget — a nemzetiség szent ügyét”. És mégis 1790-ben *elégették* iratait, mert II. József

császár alatt elemi iskolai kerületi felügyelőséget vállalt.» [Széphalom, 1927. (I. évf.) 415. lap.] Mivel eddig sem Kazinczy levelezésében, sem az életét és munkásságát tárgyaló könyvekben nem találtam olyan följegyzést, amely nyelvünk és irodalmunk halhatatlan emlékü, nagy reformátora iratainak 1790-ben történt elégetéséről beszélne: nyilvánvaló, hogy Tóth K. forrása nem lehetett egyéb, mint Nagy Emilnek a Budapesti Hirlap 1926-ik évi 48. számában megjelent *Félisten mint napibéres* c. cikke, amely azután az *Alálékok Zemplén vármegye történetéhez* c. folyóirat 1926. évi (24. évf. 1. számában is megjelent (33—36. l.). Ebben olvasható a Tóth K.-tól fölhasznált adat ekképen: «Mikor 1790-ben a hivatal (t. i. Kazinczy inspektori hivatala) megszűnt, természetesen Kazinczyt kidobták, s az ő akkori inspektori hivatalos írásait itt a vármegye udvarán égette el a hazafias lelkesedés.» Mivel pedig Nagy Emil a cikkét Dongó Gyárfás Géza Zemplén vármegyei főlevéltáros elbeszélése s magyarázatai alapján írta meg, fölkerterm őt, szíveskedjék velem közölni, vajon Nagy Emil cikkének szóban levő adatai meg egyeznek-e a történeti valósággal? Dongó Gyárfás Géza szíves értesítése szerint ezt az adatot Nagy Emil nem tőle kapta, s állítása teljesen alaptalan. A vármegye házának udvarán 1790-ben nem Kazinczy iratait égették el, hanem *II. József császár rendeleteit*, sőt «a Kazinczy-emlékek (tankötelesek összeírásai stb. effélék) — úgymond Dongó Gy. G. — levelestárunkban máig is megvannak az Acta Scholastica c. kötegekben.» Honnan vette Nagy Emil ezt a mesét, nem tudom; de tény, hogy cikkében más tévedés is van: Kazinczyt nem 1790-ben «dobták ki» hivatalából, mert tudott dolog, hogy őt II. Lipót király 1791. ápr. 1-én mentette fel, tehát eddig volt a kassai tankerület nemzeti iskoláinak kir. felügyelője. — (Tóth Károly Kazinczynak kilenc gyermekéről beszél, holott nyolc gyermeke volt.)

Kár lenne, ha az a téves adat, hogy Kazinczy F. iratait 1790-ben elégették Zemplén vármegye házának udvarán, Nagy Emil cikkéből, vagy Tóth Károly beszédéből ezután is belekerülne a Kazinczyról szóló irodalmi művekbe és beszédekbe.

HARSÁNYI ISTVÁN.

EGY ISMERETLEN ÁRGIRUS-KIADÁS.

Van a pataki könyvtárban egy 1792-ből való 8-r. *Árgirus*-kiadás S. S. 233/c. sz. alatt, melyet Szinnyei nem említ. Címe ez: História | Ama Szép Ifjú | Árgirusról | Akleton Királynak | Kissebbik Fijáról | És amaz igen szép | Tündér | Ilonáról | Az ő el választott | Kedves Mátkájáról | Őszi Vetés után sokaknak kedvek töltéséért. Nyomtatott 1792. Esztendőben.

Szinnyeinél (M. Irók 1156 h.) 1789 után 6 évnélküli kiadás van felsorolva, ezután az első évvel jelzett kiadás 1794-ből van, hasonló című, mint az 1792-es. A pataki kolligatum első lapján megjegyeztetik kézírással, hogy a versfejekben elől ez van: Albertus Gersei.

GULYÁS JÓZSEF.

TRENCK GLÜCKWUNSCH AN DIE UNGARN C. KÖLTEMÉNYÉNEK MAGYAR FORDÍTÁSAI.

Trenck német versének négy magyar fordítása ismeretes. (Vö. Császár: *A német irodalom hatása* stb. 119. l.). A Császárnál 1. és 3. szám alatt említett két fordításnak (Névtelen: *Jó szerencse kívánása a magyarokhoz*. Buda, 1790. és Sáray Sámuel: *Szerentse kívánás a magyarokhoz*, Orpheus, II: 6. 1790.) összehasonlítása azonban első tekintetre is meggyőz arról, hogy itt egy fordításnak két alig eltérő változatával van dolgunk. (Nagyobb eltérést csak a cím és az első vsz. mutat, egyébként csak a helyesírás más és itt-ott egy-egy szó az eltérő.) Az egyezésre és eltérésre nézve útbaigazít a budai kiadásnak a sárospataki ref. főiskola könyvtárában őrzött, Kazinczy Ferenc könyvtárából származó példánya, amelyen — bizonyára az Orpheusban való illetén közlése céljából — Kazinczy sajátkezűleg végezte a korrigálást. (Érdekes, hogy az első vsz.-nak csak első két során végezte itt a javítást, azután pedig látva, hogy a nagyobb mérvű változtatásra nincsen megfelelő hely, elejétől áthúzta az egész versszakot.) A végén a magyar szöveg alá írva Sáray Sámuel, a német szöveg alatt pedig Trenck neve olvasható. A címlapon is tintával írva ez olvasható: «E oblatione Samuely Szabó Sáray». Hogy ne maradhasson kétség, megnéztem Kazinczy könyveinek sajátkezűleg írott jegyzékét is, amely a főiskola kéziratárában található. Itt, a 239. lapon 176. sz. a. ez olvasható: «Trenk (B. Fridrik) Jó szerencse kívánása a Magyarokhoz. Budán, 1790 (vertit Sam. Szabó-Sáray)». Kétségtelen tehát, hogy a budai kiadás Sáray fordításának eredeti szövege.

A címül irt költeménynek még egy névtelenül megjelent magyar fordítása ismeretes: *Szerentséltetés a Magyarokhoz*, Pesten, Budán és Kassán, 1790. Ennek is a Kazinczy könyvtárából származó példánya van a főiskola könyvtárában; ezen is áthúzta Kazinczy a címet és a nyomtatványon levő könyvdíszeket, megváltoztatta a lapszámozást, korrigálta a helyesírást és eléje címül ezt írta: SZERENCSELTETÉS A' MAGYAROKHOZ B. TRENCK FRIEDRICH által. Lásd Orph. II. köt. 7-dik [!] öld. Talán eredetileg ezt akarta átvenni az Orpheusba. A címlapra sajátkezűleg ezt írta Kazinczy: Versegi fordítása; könyveinek említett jegyzékében pedig, a 181. sz. a. ezt olvashatjuk: «Szerencséltetés a Magyarokhoz B. Trenck Friedr. által, 1790 (vertit Versegi). Az irodalomtörténet eddig nem tud róla, hogy e fordítás Verseghytől való.

JAKOB KÁROLY.

MAGYAR ÍRÓK LEVELEI.

A szerencsés véletlen három irodalmi levelet juttatott kezembe. Az irodalomtörténet számára nem perdöntő jelentőségű írások, itt-ott azonban e sárguló sorok is adnak egy-egy vonást az írói arcképhez. Mind a három levél úgy mondhatnók *civilben* mutatja be írójukat. Az elsőt Fáy András írta Mátrai Józsefhez, az Első Hazai Takarékpénztár első pénztárosához.

Tekintetes Úr! Kedves Barátom Uram!

Valahára megérkezvén T. Győr Megyéből Köpcsényi Susanna dolgában a' határozat, most már semmi sem áll ellent, hogy Köpcsényi Susannának

kiadassék azon 120 pengő for. és kamat, melyet számára a takarékpénztárba betettem és inhibeáltam. Tehát esedezem alássan méltóztassék a választmányi Biztos úrnak és magának is a' Tek. Urnak aláírásával megerősíteni az idezárt bizonyítványt, mire nekem magam legitimációjára szükségem van. Hiszen most pénz lévén elég, hónap végével, a' takarékpénztárban nem leend akadály ezen rendkívüli eset a' részben, hogy ma nem Péntek van. Ezt az alkalmatlan asszonyt alig várom, hogy lerázzam nyakamról. A takarékpénztár kis könyvtára számára ezennel küldöm a többi politikai röpirataimat és egy pár cikkemet

Alázatos szolgája barátja

Fáy András m. p.

(Összehajtogatott papír pecsétteredéssel, a hátsó oldalon: Tekintetes Mátray József Pénztárnok Úrnak szíves barátságos tisztelettel Pesten.)

Dátum ninesen, de 1847-nél nem későbbi, mert Fáy ezen túl már nem folyt be az intézet ügyeibe. Milyen más hang, ez, mint a mai üzleti világa!

A hivatalos asztal mellett ülő Arany Jánosról ad kis miniatúrt egy kis névjegy e pár sorral:

Főtisztelendő Úr!

Sajnálom, de akadémiai pályaművet nem lehet többé visszaadni. Itt küldöm a szabályzatot, mely azt tiltja. Az illető azonban a titkári helyiségben lemasíthatja. Öszinte tisztelője.

Arany.

Kihez szól, mikori? nem lehetett megállapítani. Mindkét levél egy fővárosi tanárnő hagyatékából jutott birtokunkba, míg Kemény Zsigmond következő levelét Berlinből, egy kézíratos bolt polcainak zugából sikerült hazamenteni.

Édes Pfeifer Úr!

Falknak szüksége van a három havi (ápril-junii) honoráriumra 's megígértem, hogy előlegezem.

Továbbá kell egy csoport tárcacikkért (Szilágyi, Kondor stb.) fizetnem. Magamnak sincs pénzem.

Aztán a' takarékpénztári summát, melyet a' bélyegre és postára számítam, nem szeretném csonkítani; az évnegyedes előfizetés pedig a jövő hónap első napján — mint tartok — nem lesz elég a' redactioi személyzet honoráriumának, a' házbérnek s' az Emichtől most a' napokban felvett előlegnek fedezésére. Igen félek a' jövő hónap első napjától.

Kérem tehát az 500 forintos váltót, folyó hó 30-kán fedezni.

Két héttel utóbb, midőn az évnegyedes előfizetés bejön, megint örömmel fogok önnek ugyanannyit előlegezni.

barátja Kemény.

Pest, márc. 25-dik.

(Összehajtogatott papírlap pecsétteredéssel. Hátsó oldalán: «Pfeiter Ferdinand könyvtáros és kiadó úrnak. Helyben». Idegen kézzel: B. Kemény25/3858.)

Az újabb írók csoportjából érdekes és elég egységes képet ad Gárdonyi fiatal koráról (1888—94) az a néhány levél, amelyet az író édesatyámhoz intézett. Dr. Csatkai Ignác már pápai kollégista korában feltűnt költő tehetségével s Antal Gézával a mai ref. püspökkel magas színvonalon tartott ifjúsági lapot szerkesztett Nefejejts címen. A korabeli fiatal írókkal élénk

levelezést folytatott s így került érintkezésbe Gárdonyival, ki akkor Győrött három lapot is szerkesztett. Ezeket a leveleket közölte a Pesti Hírlap (1926 I. 3.). Dr. Csatkai később egészen elhagyta az irodalom terét s egy sopronmegyei horvát faluban működött mint orvos, hol egy ízben Gárdonyi művészetéből is akart kis kostolót adni polgártársainak. Erre vonatkozik a következő levél:

Eger, 1913. III. 7.

Kedves és tisztelt Barátom!

Szives-örömet teljesítem az óhajtását: jogosítom Kriszt kollégámat, hogy a *«Messze van odáig»* novellát elvadítsa horvátúra. Mondhatom: Csatkai Ignác kell rá, hogy ilyesmit ki lehessen belőlem préselni. Mert mi jó fenét ér az a magyar kulturának, ha horvátul olvassák amit a magyar író írkál? Azoknak kellene csak az efféle irodalmi felolvasásokkal kedvezni, akik tudnak már magyarul. Tudjanak még jobban! S a többiek irigveljék érte!

Ami egyéb szives érdeklődéseit illeti: anyámmal és két fiammal vagyunk kis család. A fiaim gazdasági pályán nyögik a lét keserveit. A kisebbik 26 éves. A nagyobbik 22. Én magam ma is csak húsz, mint azelőtt. Csak a fejem vénült meg.

Baráti szeretettel köszönti

Gárdonyi.

Kevésbé vonzóak, inkább grafologiai érdekességük a gyűjteményem többi darabja: *Endrődy Sándor* (Verses levél 1902. III. 14.), *Eötvös József* (ajánló sorok), *Jókai Mór* (1900), *Mikszáth* (humoros bejelentése, hogy *A virágmagvak* lesz egy előadásának címe), *Reviczky* (1879), *Deák Ferenc* (1871), *Frankenburg* (1868, nyugdíjügyben), *Szász Károly* (a ref. egyházpénztár ügyében), *Dóczy Lajos* (1900, kitüntetésről) stb. stb.

Ezekkel a közlésekkel kapcsolatban megemlíttem, hogy külföldre is elkerült egy-egy érdekes, eddig ismeretlen irodalmi levél, Így Heck, Bécs. 38. katalógusa (kb. 1925.) Kisfaludy Sándornak Heckenasthoz intézett levelét kínálja. Elégedetlenkedik, hogy H. a *Somlai vérszűret* c. töredéket engedélye nélkül kinyomatta s köszöni rézmetszetű arcképét (Simó festette) mely azonban nem hasonlít hozzá.

CSATKAI ENDRE.

AMADE EGY ISMERETLEN VERSÉHEZ.

Az IK. 1927. III.—IV. füzetében Hársing egy ismeretlen Amade-verset közöl. A vers mint Amade műve valóban ismeretlen, egyébként azonban nem az. Kézirathan so. szor előfordul [*Dávidné Soltári* 152, Jank III. 155. és 1853. sz. pataki gyűjt. 8 (1.) 5 versszakban, Jankowich, Qu. Hung. IV. 34, 14 versszakban [legterjedelmesebb], Jank. gyűjt. oct. Hung. 73. 325 (5 vsz.), a Szádeczki *Miscellanéájában* 6—8 l.] De megvan nyomtatásban is. Így a Versényi által kiadott *Bokréta* 84. lapján 11 versszakban; a *Váci énekes gyűjtemény* I. (1799) 58. lapján. Figy. XV. 366 l. (Jobban vigyázz ezután a címmel 7 vsz.) A *Dávidné Soltári*-ban egy szak egészen eltérő szövegű. Szerzőjét Versényi még nem tudta.

GULYÁS JÓZSEF.

KÖNYVISMERTETÉS.

Kazinczy Ferenc levelezése. XXII. kötet. Közzéteszi *Harsányi István.* Budapest, M. T. Akadémia, 1927. N. 8-r. 555 l.

Kazinczy levelezésének huszonegy kötetét 1890—1911-ig elhunyt érdemes irodalomtörténétirónk, Váczy János tette közzé s minden kötetet ellátott bevezetéssel, jegyzetekkel, név- és tárgymutatóval. Hogy ez a levélgyűjtemény irodalomtörténetünk több mint félszázadának milyen páratlanul értékes adatgyűjteménye, azt folyóiratunk olvasói előtt fölösleges hangsúlyoznom. A vállalat megindulása és befejezése óta számos új Kazinczy-levél került kiadásra, soknak létezéséről tudtunk és az is kétségtelen volt, hogy sok még lappang, így mindjobban éreztük egy pótlék-kötet szükségességét.

Az Akadémia e kötet szerkesztését Harsányi István sárospataki ref. teológiai tanárra bízta, ki erre buzgó irodalomtörténeti kutató munkásságát tekintve, alkalmasnak és érdemesnek látszott. Harsányi nagy ambícióval és szorgalommal látott a nagy munkához, s most végre — hála neki és az Akadémia áldozatkészségének — kezünkben van a hatalmas XXII. kötet, mely 255 levelet tartalmaz a Kazinczy öt éves korától (1764) haláláig (1831) terjedő időszakból. A kiadó buzgalmának jellemzéséül ki kell emelnünk, hogy a 255 levél közül csak 89 volt kiadva, 166-ot pedig maga kutatott fel.

Bevezetésében, úgy mint Váczy János tette, ő is röviden áttekinti és méltatja a kötetbeli leveleket. Érdekesekek a gyermekkoriak, az anyagiak miatt támadt családi viszálykodásokról szólók, a fogságára vonatkozók (milyen érdekesek pl. fogolytársának, br. Riedele Andrásnak még abban a korban is meglepő hosszúságú levelei!). Kiemeli, hogy a levelek mennyi új vonással jellemzik Kazinczyt mint jó barátot, mint lelkes hazafit, mint vallásos embert, mint nyelvújítót, mint irodalmi agitátort, mint fordítót, s kiemel egyéb érdekes vonatkozásokat is.

A bevezetés eléggé tájékoztat bennünket a kötet anyagának értékes voltáról, de nem ártott volna, ha a kiadó még határozottabban mutat rá az új levelek jelentőségére, hézagpótló voltára, szóval arra a plus-ra, mellyel ez a kötet az eddigiek anyagához hozzájárul. Igaz, hogy így a bevezetés talán túlságosan hosszú és részletező lett volna.

A levelek szövege bizonyára pontos olvasáson alapszik. Ennek ellenőrzése nem lehet ilyen rövid ismertetés feladata. Olvasási hibát csak egyet vettünk észre véletlenül a 34. lapon, ahol ezt látjuk: «Chodriéky kupruma.» E helyett Chodowiecky olvasandó, a neves XVIII. századbéli festő és rézkarcoló neve.

A jegyzetek nagy gonddal és utánjárással készültek s az Akadémia irodalomtörténeti bizottságának utasítása szerint csak a legszükségesebb felvilágosításokra szorítkoznak. Ezért pl. magyarázat helyett nem egyszer csak hivatkoznak valamely nyomtatásban megjelent közleményre. A kiadót menti a bizottság utasítása, de az ilyen pusztá utalásokat nem tartjuk helyeseknek. A jegyzet legyen lehetőleg önálló s szolgáljon bármilyen rövid, de teljes felvilágosítással. Íme egy-két példa. Az 5569. levélben Kazinczy kicsinylően szól Czinke Ferenc egyetemi tanárról. A jegyzetben csak ez van: «Czinke Ferenc életét lásd Szinnyei id. m. 2:523.» Ez kevés. Egypár szóval okát kellett volna adni, hogy Czinkét miért nem becsülték sokra kortársai. Szintűgy kevés a Fábchich József leveleihez írt jegyzet: «E levelek írójának életét lásd Szinnyei id. m. III:3. I.» Az írók neveinél általában mindig hivatkozik Szinnyei nagy életrajzi lexikonára, de jobb lett volna a legelején azt mondania, hogy az írókra vonatkozó életrajzi adatokat Szinnyeiből vette (ha nem onnan, ezt külön fogja jelezni), s a kötetre és hasábszámba való tömördek felesleges utalás helyett, amely sokszor egész sorra terjed, inkább egészen röviden jegyzetbe foglalni, hogy mikor élt és ki volt az illető. Viszont pl. fölösleges Kisfaludy *Aurorá*ját három-soros jegyzetben magyarázni (510.). Ezek a bizottság diktálta takarékoságból eredő kisebb technikai fogyatkozások természetesen nem csökkentik az egész kiadvány nagyértékű voltát.

Sajnos, ez a pótlék-kötet sem teljes, mert még sok Kazinczy-levél van, mely ebbe különböző okoknál fogva nem kerülhetett bele, szükség lesz tehát még egy második kötetre is. Rendkívül fontos volna továbbá, hogy a levelezés generális indexének munkálatai már most megindulnának. Ez nem az egyes kötetek indexének összesítése volna, hanem a szöveg alapján készült s az eddigieknél részletesebb új szótmutató, melynek főként tárgymutató része volna előre pontosan megállapított szempontok szerint összeállítandó. Megbecsülhetetlen kalauz lenne legmonumentálisabb levélgyűjteményünknek az eddiginél sokkal nagyobb méretű kiaknázására.

SZINNYEI FERENC.

Komlós Aladár: Az új magyar líra. Budapest, Pantheon, 8-r. 238 l.

Az a szenvedélyes harc, mely irodalmi életünket ellentétes pártokra osztotta, leginkább a líra körül lobogott fel. Azért valóban magas kritikai szempontokra volna annak szüksége, ki az új magyar líráról tárgyias ítéletet akarna mondani. Ilyenek hiányában Komlós Aladár sem tudta az irodalmi jelenségek valóját felfedezni, mikor inkább akart saját irodalmi pártjának ügyvédjévé, mint bírójává lenni.

Már vezetőelvei tág teret biztosítanak a műbíráló önkényének. Az esztétikai kritika hívének vallja magát és saját szavai szerint a művész szemhatárának csak szélességét, érzéseinek csak gazdagságát és hőfokát méri; de azért a neki nem tetsző költőket éppen világnézetük tartalma miatt ítéli el, viszont saját irodalmi pártjának tagjait úgynevezett «világérzés»-ük révén éppen azért dicsőíti, mert szembehelyezkedtek környezetük világszemléletével. Önkényesen torzítja el Arany János költészetének jellemét is, mikor őt teszi felelőssé

azért a vaskos realizmusért, melyet a XIX. század második felének magyar irodalmában állapít meg. Ha Arany valamelyik francia realista regényíró sivár eszméin keresztül látta volna a világot, akkor is túlzás volna ilyen vád; még nagyobb igazságtalanság ez Arannyal, az emberiség legmagasztosabb eszményeinek tisztelőjével szemben, ki époly rendületlenül hisz az erkölcsi törvény isteni eredetében, mint Kant, s ki utolsó nagy költői alkotásában, a *Toldi szerelmében* is a legátszellemültebb romantikával rajzolja a közép-kor vallásos felfogását. Arany szélsőséges realizmusa s a nagykörűsi ref. gimnázium tanárainak irodalmi forradalma épűgy Komlós Aladár kitalálása, mint Mentovich Ferencnek «Károly» neve. Neki szüksége volt ily torzításra, hogy megmagyarázza vele Adynak és társainak a valóságtól való elfordulását. Pedig, ha kissé távolabbra nézett volna, megtalálhatta volna a magyar naturalizmusnak s a magyar dekadens lírának közös forrását Párizsban.

Ily elfogult nézetek után nem lephet meg bennünket, hogy *Az új magyar líra* szerzője új magyar lírán csak a magyar dekadens lírát érti, s hogy munkájában csak Ady Endre költői körét méltatja figyelmére. Ha azonban sem Aranyt, sem a magyar irodalmi hagyományon alapuló magyar lírai költészetet nem érti meg, azt mégis elvárhatnók tőle, hogy elemzéseivel legalább Adynak és társainak költészetébe világítson be előttünk; de útmutatónk itt is cserbenhagy bennünket. Vajon megmagyarázza-e a «Vér és arany» költőjének egyéniségét az a rejtelmes szólásmód, hogy Ady Istenné akart lenni? Hiszen Ady maga az «Isten» szónak új meg új értelmet adott változó hangulatai szerint, másrészt Komlós Aladár is a sokszor emlegetett istenülésben a kárhozat útját látja s teljesen igazat ad Ignatusnak, ki Adyt «szent állat»-nak nevezte. Azt hiszem, Ady lelkivilágának titkait inkább feltárná előttünk az, ki Nietzsche bölceletének végzetes eszméit nyomozná benne.

Hogy Komlós Aladár nem tudta Adynak, a költőnek legjellemzőbb vonásait kiemelni, annak oka a nagy fényár, mellyel hősenek alakját körülveszi. A pártszenvédély akadályozza meg abban is, hogy a dekadens magyar líra többi képviselőjének egyéniségét híven rajzolja elénk; pedig egyénítő erejének itt is, ott is több jelét adta. Könyve különös gyűjteménye a költői arcképeknek, melyeknek arányait a lelkesedés torzította el. Így jelennek meg előttünk a görögtűzes világítás ferdítésében, mint a magyar dekadens költészet csodái, vagy «a nagy művészi megújhódás»-nak változatai, a szépség költői: Tóth Árpád, Szép Ernő, Kosztolányi Dezső, Kemény Simon, Nagy Zoltán, Juhász Gyula; a törvény költői: Kaffka Margit, Karinthy Frigyes, Bodor Aladár, Balázs Béla, Lesznai Anna; a valóság költői: Babits Mihály, Gellért Oszkár; a valóság gyűlölei: Füst Milán, Peterdi István. Minél inkább elmosódik azonban a jellemrajzokban a magyar dekadens költészetnek felmagasztalt eszményképe, annál biztosabbá válik a jellemzés módja. Egészen határozott jellemet ölt már Babits Mihálynak, a modern realizmus és szkepszis költőjének arcképe, ki a valóság benyomásainak pontos kifejezésével legmesszebb távolodott a magyar szimbolizmus sejtelmes homályától. A jellemzés és irodalmi ítélet biztosságát meggyöngíti az a túlterhelt stílus is, mely a magyar nyelv világos szerkezete ellenére hajszolja az erőltetett összetételeket és szöfűzéseket, valamint a szimbolizmusnak ellentétes képkapcsolatait.

A túlzások és torzítások kétségtelenül bizonyítják, hogy Komlós Aladár elsősorban irodalmi pártjának érdekeit tartotta szem előtt. A harci szenvedély lohadását leginkább az a gondolat jelzi munkájában, hogy a magyar dekadens líra tulajdonkép már letűnt korszak érzelmvilágának költői kifejezése. Valóban a sokat hánytorgatott irodalmi harcról a legtárgyasabb ítéletet majd az idő mondja ki. Ez csak azoknak az irodalmi értékeknek fog megkegyelmezni, melyek elősegítik az egyetemes magyar irodalom fejlődését.

PAPP FERENC.

Dr. Nagy Sándor: Ady Endre költészete. Budapest, 1927. A szerző kiadása. 8-r. 132 l.

Sok komoly érték van e műben. Szemmel látható Nagynak törekvése a tárgyilagosságra. Értékelésének kiindulópontja is a mienk: nemesak alaki sajátjának fogja fel a szépséget, hanem abban az életben is keresi, melyet a költemény megnyilatkoztat; a benne ható életfelfogás megítélésénél is keresztény és magyar érzésére támaszkodik. Azonban nem merev, van érzéke minden emberi érték iránt, bármily kapcsolatban jelenik is meg. Tiszteletre méltó az a tudós lelkiismeretesség is, mellyel e terjedelmes tanulmány készült. Azonban erősen kifogásolható hiányok állanak ezen érdemekkel szemben. Nagy a szó szoros értelmében darabokra tördeli Adyt. Természetesnek találjuk az elkülönítő, elvonó elemzést, hiszen a minden oldalra kiterjedő tüzetes vizsgálat csak így lehetséges, de sajnálattal érezzük, hogy a szintetikus látás kevésbé sajátja Nagynak. Helyesen teszi pl., hogy egyenként és behatóan tárgyalja a motívumokat, de nem látjuk tisztán azoknak egymáshoz való viszonyát, és nem érezzük, minő eleven erők voltak Ady lelkében. Mintha Nagynak nem volna elég érzéke a belső egységek, kapcsolatok iránt: meg-megállapodik a kézzelfogható, de inkább csak külső sajátságoknál. Hogy csak egy tipikus esetet hozzak fel, Ady *én- és életkultuszát* tárgyalva felsorolja, hányféle alakban jelenteti meg a költő a maga énjét. Itt emlékezik meg az *Egy ismerős kisfiú* c. költeményről: Ady, mondja Nagy, «igen kedves ötlettel olykor elmúlt énjét idézi. Látja magát álmában, mint beteg, merengő, édes kölyköt!» Pedig mily érdekes és mély bepillantás esik e kis remeken keresztül Ady lelkébe és mennyire nem az *énkultusz* a motívuma!

Ady megértése lehetetlen lelki szerkezete formális tulajdonságainak, tehetségei összetétele módjának ismerete nélkül. Itt megint erősen téved Nagy Sándor, mikor oly nyomatékosan hangsúlyozza Ady intellektualizmusát, mely szerinte költészetének is egyik legfőbb jegye. De azután gyanútlanul leközi Schöpfung szavait Adyról: «amit...átélt, azt teljesen közvetlenül fejezi ki, olyasformán, ahogy az impresszionista festők dolgoznak, a primér benyomást rögzíti meg, amelyekbe még nem avatkozott bele az okoskodás rendező és magyarázó igyekezete... költészete teljesen ösztönszerű, elemi jelenség, nincsen semmi logicum, kizárólag pszichológiai természetű!» Hogy fér össze e két felfogás? Nagy nem veszi észre ellentétüket, ami újra csak azt mutatja, hogy nem tekint a dolgok mélyére és Ady költői természetének sajátosságát sem látja igazában. Ezért is nem tud számbavehető mondani

Ady szimbolizmusáról, ezért is vált lényegében stilisztikai példatárrá ez a fejezet, melyben Ady forma- és stílusművészetét méltatja.

E tévedéseket, hiányokat nem tudja elfelejteni az a sok helyes megfigyelés, megjegyzés, melyekben — elismerem — nem szükkölködik a tanulmány.

Nagy felfogására Ady világnézetéről kevés a megjegyezni valóm. Méltánylom komoly törekvését az elfogulatlanságra, bár ennek dacára is több szempontból befolyásolja szeretete Ady iránt. Úgy gondolom, idővel Nagy is módosítani fogja egyik-másik nézetét, így Ravasz Lászlónak rövid, de szabatos fogalmakkal dolgozó cikke után (Magyar Szemle, I. 3. sz.) bizonyára már ő is a kellő színben látja Ady vallásosságát. Egyet azonban meg kell még jegyezni. Nagy Sándor is hajlik arra, hogy Ady számára foglalja le a *modern ember* képviselőt. Ez ellen tiltakoznunk kell az igazság nevében és épen a *modernség* érdekében.

KOC SIS LÉNÁRD.

Szinnyei Ferenc: Kisfaludy Károly. Irodalomtörténeti Füzetek 19. sz. Budapest, Pallas, 1927. 8-r. 43 l.

A Kisfaludy Károlyról szóló irodalom Bánóczi terjedelmes monografiájának megjelenése (1881—82.) óta sok új vonást szolgáltatott az első összefoglalótól rajzolt képhez. A gazdagodás nem annyira eddig ismeretlen életrajzi adatok feltárásában áll, mint forrásai nyomozásában s művei értékének megállapításában. Elismerés illeti meg az előttünk fekvő kis monografia szerzőjét, hogy az újabb kutatás szétszórta eredményeinek lelkiismeretes áttanulmányozása után, teljes önállósággal fest egységes képet a magyar romanticizmus úttörőjéről. Erre annál nagyobb volt a szükség, mivel Bánóczi művének gazdag, de szertefoszló adatai csak bajjal tekinthetők át, az újabb, más és más szemszögből eredő nézetek pedig disszonanciójukkal épen nem segítették elő Kisfaludy Károly irodalomtörténeti jelentőségének biztos megállapítását. Egyesek — már Toldy is — új irány megteremtőjét s jeles költőt látnak benne, mások a Kazinczy-féle németes irány sereghajtójának s közepes tehetségnek tartják. Szinnyei a költő egyéniségének megrajzolásával, a művein megállapítható hatások gondos mérlegelésével és a korszellem alapos ismeretével világos, találó képet fest róla és szabatosan kijelöli helyét a magyar irodalom történetében, azt a helyet, amelyre már Gyulai és Beöthy helyezték a magyar vígjáték atyját, s amelyről az újabb kutatások épen nem döntöttek le.

CSÁS ZÁR ERNŐ.

Zsigmond Ferenc: Jósika Miklós. Irodalomtörténeti Füzetek 22. sz. Budapest, Pallas, 1927. 8-r. 39 l.

Ez a kis monografia három fejezetből áll: az első Jósika életrajzát foglalja magában, a második történeti regényeit ismerteti, a harmadik társadalmi regényeiről számol be. Ez a három rész azonban művészi kézre valló egységbe olvad össze. Az első rész ugyanis a regényíró életének nemcsak külső folyását vázolja, hanem lelki világának s ebből fakadó költői munkásságának fejlődését is, s ezt a fejlődésrajzot teszi teljessé a két másik fejezet. Az élet-

rajz Dézsi monografiájára támaszkodik, a másik kettő is tanuskodik ugyan a Jósika-irodalom teljes ismeretéről, de meglátszik rajtuk szerzőjük eredeti felfogása, amely egyes pontokban elűt az uralkodó nézetektől. Zsigmond Jósika történeti regényében Vörösmarty eposzi örökségének továbbfejlesztését állapítja meg s biztos kézzel rajzolja meg azokat az eszközöket, amelyekkel a regényíró meséit a valószerűség színével vonta be. A társadalmi regények tárgyalásában kivált a jellemrajz belső igazsága ellen elkövetett vétségek okait kutatja a szerző, s bár megállapításai (az idegen hatások, Jósika tehetőségének fogyatékossága) nem is hatnak az újszerűség varázsával, megokolásukban eredeti felfogást és újabb bizonyítékokat találunk. Kár, hogy a szűkre szabott terjedelem meggátolta a szerzőt eszméinek bővebb kifejtésében.

CSÁSZÁR ERNŐ.

Papp Ferenc: Kemény Zsigmond. Irodalomtörténeti Füzetek 21. sz. Budapest, Pallas, 1927. 8-r. 46 l.

A szerző terjedelmes Kemény-monografiáját összevont alakban olvashatjuk az Irodalomtörténeti Füzetek 21. számában. Abban az adatok gazdagsága uralkodott, itt csak a legfontosabbakkal találkozunk; a kimerítő fejtegetések megrövidültek s inkább csak eredményeik közlésének adtak helyet, a szélesen festett tájképeket s a részletes politikai és korrajzokat egy-két vonásból álló vázlatok váltották fel. Az anyagnak ez az összevonása ha nem pótolja is az eredeti mű gazdagságát, mégis világos és találó képet nyújt Kemény egyéniségéről, művészetéről, írói jelentőségéről, államférfiúi nagyságáról. Kemény emberi és művészi fejlődése valamennyi mozzanatában élesen megvilágítva tárul elénk, s ezek a mozzanatok Papp Ferenc szerkesztő művészetének következtében szilárd egységbe olvadnak. Ki kell emelnünk a szerkesztetnek ezt a jelességét, mert az egyérből s az arányos tagoltságból fakad az az áttekinthetőség, amely az olvasó munkáját megkönnyíti. Ki emelnünk az előadás művészi voltát is, amelynek következtében az ismereti szerzés műélvezetté emelkedik.

CSÁSZÁR ERNŐ.

Hatvany Lajos: Ady a kortársak közt. — Ady Endre levelei és levelek Ady Endréhez. Bpest, Genius kiadás, év n. (1927). 8-r. 255 l.

E hosszú cím helyett Hatvany Lajos sokkal rövidebb és kifejezőbb címet adhatott volna könyvének: *En és Ady* — ez jobban is illett volna a szerző egocentrikus világnézetéhez. S valóban Hatvany a *könyvek* után (v. ö. *Ich und die Bücher*) most Ady emlékét is belefogta a maga dicsőségének szekerébe. Az új szellemi termék jogosultságát ugyanis a könyv második fele adja meg, Ady és a szerző levelezésének közlése, s ez a közlés, noha úgy van beállítva, mintha a költő kultuszát szolgálná, valójában egészen más célt szolgál: a Hatvany-kultuszt.

De lássuk a tétel igazolása előtt magát az anyagot. A közlés Ady első levelével indul meg, amelyet Ady 1908 tavaszán írt Hatvanynak, fölkinálva benne barátságát. Az utolsó levelet szintén a költő írta vagy másfél hónappal

halála előtt 1918 decemberében. A több mint egy évtizedre terjedő levelezésben házagok vannak: részint mert a költőnek és kritikusának néhány (elégg sok) levele elkallódott, részint mert időnkint összezőrdültek, s levelezésük ilyenkor szünetelt. De így is, csonkaságában, hű tükre annak a képnek, amelyet Hatvany elélni akar vetíteni.

A kép afféle kettős médailleson-relief, amilyeneket a rokokó-világ kedvelt: két férfi arc egy keretben. Az irodalomtörténetet természetesen csak az egyik érdekli, Adyé. Noha a költő lelki profilját jól ismerjük költeményeiből, cikkeiből és azokból a kíméletlenül őszinte közlésekből, amelyeket életírói adtak, levelei mé. is sok új jellemző vonását tárják föl vagy állítják élesebb megvilágításba — de Ady ismert arcképét ezek a vonások nem változtatják meg. A tudomány természetesen szívesen vesz minden új adatot és minden új «emberi dokumentum»-ot, a Hatvanytól bemutatottakat is, de nem megy velük sokra. Jelentőségük mindössze annyi, hogy azt az árnyékot, amely Ady emberi valójára nehezedik, még egy-két árnyalattal sötétebbre festik. Egy kapkodó, neuraszténias, szegény költő képe bontakozik ki a levélváltásból, amint pártfogója után fut: szerénykedik, megalázkodik, hízeleg, hogy el ne veszítse jóindulatát — de közben érzékenykedik és alig tudja leplezni hiúságát. Szánalmas vergődés ez, igazi vesszőlútás előttünk. Volt-e szükség így pelengérré állítani Adyt? Ha valamilyen fanatikus ellensége tette volna, megértenők, de menteni akkor sem tudnók — miért tette hát Hatvany, az, aki Adyt a dicsőség szekerébe fölültette, s aki magát Ady legjobb barátjának vallotta?

Miért? Nem talállok más magyarázatot, minthogy szembeállítva magát azzal a szánalmas szereppel, amelyet kettejük viszonyában Ady játszott, annál jobban kiemelkedjék az ő fölényes egyénisége. Ady kér: ő ad; Ady hízeleg: ő kritizál (néha kegyetlenül!) és oktatja a költőt; Ady megalázza magát előtte: ő megbocsát és nagylelkűen magához emeli — az óriás Krisztof, aki azonban nem a gyermek Krisztust, hanem a maga teremtményét hordozza a vállán. Valóban milyen kicsinnyé lesz Hatvany mellett a költő mint ember, s milyen magasra emelkedik Hatvany, a mecénás. Arról azonban megelégedett Hatvany, hogy ott a magasban, ahol szabadon, a szemnek hozzáférhe ően lebeg, egyéniségének minden bántó vonása szembe ötlék — s könyvével épen az ellenkezőjét éri el annak, amit akart.

A kötetet egy lírizáló bevezetés nyitja meg, azután egy hosszabb «riport» áthidalja a levelezésben ismételtlen mutakozó úrt, befejezéstül meg Hatvany lenyomatja a Nemzeti Tanácsnak tőle fogalmazott Ady-üdvözlét és a Pesti Naplóba írt nekrológját — óvatosan kipontozva mind a kettőben azokat a helyeket, amelyeket ma már nem volna tanácsos kinyomatni. Szokatlan eljárás irodalomtörténeti munkában! Igaz, hogy Hatvany új könyvét a maga egészében is szokatlannak kell mondanunk — ha udvariasan akarjuk magunkat kifejezni.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

¹ Nincs pikantéria híján, hogy Hatvany ki-kijelenti: nem érti Ady egy-egy versét, s kénytelen bevallani, hogy a költő hanyatlik, s majd minden kötete megjelenésekor a régieket dicséri az új rovására.

Dr. Juhász Andor: A világirodalom élettörténete. Bpest, Révai, é. n. (1928) K. 8-r. 471 l.

Juhász Andor az egyetemes irodalomtörténetnek irodalom-psychologiai alapon való megírására tesz kísérletet s ennek eredményeül a világirodalom fejlődésének vázlatát nyújtja könyvében. Célkitűzése szerint be akart hatolni «az irodalom lelki strukturájába és külső történéseit, létrejött produktumait mint e élelel megnyilatkozásait» ismerteti. Új, minden elődétől eltérő úton akar járni, mert azok mind elfeledkeztek az «Irodalom lelké»-ről, melynek «életele határozott psychologiai törvényszerűségek szerint játszódik le, amelyek, mint a természeti törvények általában, általános érvényűek és mindenütt feltalálhatók.» Azonban csakhamar kénytelen belátni, hogy ő sem térhet le egészen előzőinek útjáról, mert az a bizonyos «Irodalom lelke» is csak frókban s ezeknek munkáiban jelentkezik — ezek megvilágítása nélkül az egész tárgyalás csak üres levegőben való kapkodás volna.

A világirodalom történetének tárgyalását az irodalomról általános-ságban szóló bevezetés előzi meg, amelyben itt-ott meghökken egy-egy fegyelmezetlen kiugrás a rendszeres gondolkodás korlátai közül. Azt mondja pl.: «A költő meghal, magával viszi a sírba meg nem írt verseit (bizonyosan a legjobbakat), melyek azért mégis versek és mégis irodalom.» (6. l.) Képtelenség az irodalom kereteinek ilyen kitágítása. Nem meggyőző az irodalomnak tőle nyújtott meghatározása sem, melyben az irodalmi érték alapját egészen csak az őszinteségre korlátozza. Ezt eddig is elsőrangú feltételnek tartották, de nem az egyetlennek. Maga is írja, hogy meghatározása bizonyára sokaknak nem tetszik. Jól sejtí — nem is tetszhetik, mert egészen önkényes.

Maga elé tűzött feladata megoldásában alapos psychologiai iskolázottságnak s erős szintetikus képességnek adja bizonyosságát, bár sokszor erőszakoltnak tetszik a jelenségeket egyszerűsítő, mennél kevesebb tényezőre visszavivő, merészen általánosító hajlama. Egy helyen pl. azt állítja (159. l.) hogy az epika legművészebb fokára Németországban emelkedett, egy másik helyen (303. l.) az egyetemes irodalom «legszebb epopaeájának» Gogoly *Bulyba Tárászát* mondja. Az irodalom fejlődésének általa nyújtott rajza érdekes és meggyőző, adatokkal kellően dokumentált és világos, de csak addig, amíg az irodalom élete egyszerűbb s kevesebb tényezőtől irányított. Az újkortól kezdve azonban, amint az irodalmi élet szövevényesebbé válik, a szerzőnek fejlődéstörténeti módszere elveszti biztosságát, az egység felbomlik, a fejlődés fonalát kiejti kezéből az író, zsúfolja az anyagot, a nélkül, hogy világosan ki tudná tüntetni a jelenségek kapcsolatát. Itt az időrendben kapkodóvá, egyenetlenné és aránytalanná, most vázlatossá, majd terjen-gössé válik.

Nagy megbecsüléssel és méltánylással, itt-ott szinte meglepően határozott és merész beállítással iktatja be irodalmunkat a világköltészetbe. Irodalmunkat «par excellence lírai irodalomnak» mondja, s mint ilyen szerinte «a legelső helyet foglalja el az irodalom történetében. Nincs nemzet, — talán az egy svédet kivéve — amelynek olyan őseredetű, elementáris erejű lírikusai volnának, mint éppen a magyarnak.» Ennek a felfogásnak megfelelően Balassiban, Csokonában, Petőfiben és Adyban koruknak világirodalmi mér-

tékkel mérve is legnagyobb lírikusát látja. Nagy méltánnyalással s szépen ír e szempontból a *Zrinyiászról* is. A rokonszenz mellé azonban kíváncsún volna, ha tárgyi ismeretei alaposabbnak mutatkoznának. Nagy íróinkról többnyire szegényes képet rajzol, ami azt sejteti, hogy kissé felszínesen ismeri őket s a lényegét túlzó dicséretekkel s nagyot mondásokkal kerülgeti. Vörösmartyról azt írja, hogy megteremtette a magyar multat, magyar mitológiát; Aranyt a legnagyobb drámaírók közé sorozza balladáinak alapján, melyekről azt állítja, hogy a székely népballadákból születtek. Jókairól egyebek közt azt írja, hogy «igazi ember csak egyetlen egy akad a Jókai alakjai között: Ankerschmidt». (299. l.) Eötvös József *Falu jegyzőjét* «az első igazi nép-regény»-nek mondja (421. l.); Mikszáthot nem tudja legjellemzőbb oldaláról megközelíteni, Keményről sem mond semmit ezzel: «Kemény egy történelmi távlatba projiciált Balzac.» (423. l.) Pest «legjellegzetesebb alakjára»-nak is aligha lehet Liliomot, a hintáslegényt mondani.

A könyv előadása a műveltebb nagyközönség követeléséhez van szabva, s épen ezért magyarosságára sokkal nagyobb gondot kellett volna fordítania szerzőjének. Nem lett volna szabad ilyen germanizmusokat írnia: «Az eposz keletkezése sokáig képezte vita tárgyát» (3 l.); nem lett volna szabad ilyen kimondhatatlan, lompos szavakkal ékteleníteni el nyelvét: elinternacionalizálódni, elracionalizálódásából, ellirizálódás, áttranszformálás. Előadásából elég sűrűn kiütközik bizonyos tudákoskodó magyarázgatás, ami fölösleges stílkoloncokra vezet, mint pl. «pontosan körülhatárolt, circumscribed testet» (278. l.), vagy zavaros mondatokra, pl. «amelynek (t. i. magyarságának) minden csepp vére a magyar nép legspecifikusabb szellemét testesítette meg.» (281. l.) Az ilyen kép: «Schiller is a Rousseau emlíni nevelkedett», (270. l.) elveszti képszerűségét s ízléstelenné válik. A modern irodalom tárgyalásában fázaszt a tömérdek idegen szóval való lapdázás.

Mint kísérlet mindenesetre figyelmet érdemel Juhász Andor könyve; tanultsága, gondolkozásának módszeressége s irodalmunknak megbecsülése rokonszenvessé is teszi. Hogy kevesebbet nyújt, mint amennyit ígér, abban igen nagy része van tárgyának is.

KÉKY LAJOS.

Az Ady-kérdés története. (Idézetekben.) A felnőtt ifjúság számára összeállította Zsigmond Ferenc. Mezötúr, Török, 1928. 8-r. 143 l.

Könnyű megjósolni, hogy ez ellen, a maga nemében sikerült könyv ellen miféle kifogások lesznek. Némelyek anyaggyűjtését találják majd hiányosnak, mások szerint egyes pontokon határozottabb állásfoglalásra lett volna szükség; és bizonyára akadnak félreértettek is, akik aligha mulasztják el a helyreigazítás alkalmát.

Pedig a szerző jó szándék vezette, s kényes feladatát tudományos megbízhatóság és tapintat dolgában elismerésre érdemes módon oldotta meg. Az Ady-kérdés vitás pontjairól eddig elhangzott fontosabb nézetek felsorakoztatásával lehetővé akarta tenni, hogy az ingadozók rövid úton maguk határozhassanak döntésük iránya felől. Zsigmond annyira tárgyilagos, hogy csak a legritkább esetben szól bele a vitába, de saját véleményét még ilyenkor sem óhajtja egyébként tekinteni, «mint az illető kérdésben számitásba

jövő érvek egyikének». A teljesség szempontjából való mértéktartás nagyon helyén való volt, mert így könnyebben áttekinthető az egész vitás terület. Akik a részletek iránt érdeklődnek, úgysis bő tájékoztatást nyernek az egyes kérdésekkel kapcsolatos utalásokból.

A tárggyal összefüggő anyag ismertetése a Nyugat című folyóirat kritikai elveinek bemutatásával kezdődik. Mindjárt az elején kitűnik, hogy mind a konzervatív, mind általában az irodalmiságot komolyan vevő olvasók bizalmatlansága nem az igazságszeretet hiányából, hanem az Ady-jellemrajzok ötletszerű, s többnyire egymásnak ellenmondó voltából származott. A további szakaszok ennek az ellenmondásnak adatait szemléltetik találó idézetekben.

A részletek során mulatságosan ható furcsaság, hogy az egymással farkasszemet néző megállapítások zöme a rokon világnézetű és irodalomszemléletű ú. n. nyugatos esztéták tolla alól került ki. Ezáltal magától megdőlt az a vád, mely a másik oldalt meg nem értéssel stb. vádolta.

Az épületes ellenmondásokból kiderül, hogy az egyik «illetékes» szerint Adynak nincs is szerelmi költészete, kissé odább meg azt tudjuk meg, hogy sohasem volt istenes költészete. («Voltaképen miye volt hát szegény Adynak?» — kérdi így zárójelben, szelíd gúnnyal a szerző.) Ugyanily meglepően ható észrevételekben gazdag a költő életmódjára, dekadens voltára, érthetőségére és verselésére vonatkozó idézetek nagy része is.

A kis könyv egybeállítója azzal az óhajjal zárja le tanulságos anyagismertetését, vajha az ifjúság, melynek művét szánta, egészséges kriticismussal járna végére az őt érdeklő kérdésben a helyes álláspontnak. Ez mindenesetre kívánatos lenne; de mivel az efféle óhaj teljesülése bizonytalan, nagyon helyesen tette a szerző, hogy függetlenül közölt főmás tanulmánya révén mindjárt arra is rámutatott, hogy az eddigi irodalom alapján s a fejlődés szempontjából miben foglalható össze Ady jelentősége. Ez Zsigmond véleménye szerint: «egyrészt a költészet tárgykörének a realitáson túli és a tudatalatti lelki világ felé való kitágításában, másrészt az így felgazdagított mondanivalónak újszerű megérzékítésében és kifejezésében» határozható meg.

Mínthogy e megállapítás helyessége ma már kétségtelen, világosan áll előttünk a nagy tollharcnak az a tanulsága is, hogy ime a lényegre nézve az Ady-irodalom két évtizednyi fegyverzörgés után sem mond többet, mint amennyit Horváth János élelslátása már 1910-ben észrevett; erre különben a jelen könyv szerzője is utal.

Félreértések kikerülése végett érdemes megemlíteni, hogy bár Zsigmond Ferenc hasznos könyve a címlap szerint a «felnőtt ifjúság tájékoztatására» készült, nagy érdeklődésre tarthat számot a szakkörökben is.

BAROS GYULA.

Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig. Budapest, M. T. Akadémia, 1927. 8-r. 390 l.

Horváth János most megjelent könyve először foglalja össze az irodalmi népiesség fejlődésének történetét; azt a kort tekinti át, amellyel a tudatos költészet egyáltalában megindul, és megalapozza Petőfi és Arany népiességi műköltészetét. Célkitűzésének jelentőségét indokolja, hogy «alig is

van a modern európai irodalmakban nemzeti klasszicismus, mely a naiv népből oly sokat s oly mélyről merített volna, mint a mienk: az ezt előkészítő egységes mozgalom történetét adja. Feladatához — mint maga is panaszkodik — a tervszerű előmunkálatok jórészt hiányoztak, a részletek kutatását ki kellett mélyítenie s részben ki is kellett egészítenie; tárgytörténeti szempontból éppen ezért nem is adhatott teljeset, de így is gazdag anyagot dolgozott fel. Kétségtelenül — éppen a XVIII. század irodalmi népiességében — maradt sok földolgozatlan részlet; ezeket még monográfiái formában föl kell dolgozni, hogy hű képét lássuk a mozgalom éréseinek, tudatosodásának. Horváth e nélkül is rengeteg előmunkálatot végzett el maga, hogy a fejlődés történetét megírhatta.

Régi irodalmunkban is, természetesen, sok a már Arany Jánostól öntudatlannak nevezett népiesség. Mindaz ami sajátosan magyar, merném mondani, népies is. Nem nehéz ezt megállapítanunk akkor, mikor a köz tudatban *népnek* nevezett osztályt szembeállítjuk a nemzetalkotó nemességgel: nagy egészében a kettőnek *irodalmi műveltsége* között nincs különbség a XVII—XVIII. századig. A szóbeliséggel — prédikációkból, vándorénekesek epikájából és a költői kincséből (dal, monda) — tovább élő hagyomány mindenütt homogén s szoros értelemben vett, idegen hatásokon fejlődő irodalomban is viszont — már a latin krónikában — öntudatlanul jelenik meg. Ezen az alapon indult el Horváth is, mikor — eltérve a köztudattól — *népnek* az egy nyelvet beszélőknek azt a rétegét nevezi, amelynek van ugyan némi költészeti hagyománya, de amely az irodalomnak vagy egyáltalában nem, vagy csak alkalom adtán olvasóközönsége. Az olvasóközönség és ez «irodalom alatti» közönség, a nép között van egy réteg, amely a kettőnek némi érintkezését közvetíti. Az irodalmi népiesség akkor kezdődik, amikor az irodalom ezt az érintkezést öntudatosan keresni kezdi, s akkor lett igazi népiességgé, amikor a nép számára alkotja remekeit.

Már most mi a népiesség? Horváth szerint a faj konzervatív ereje, a hagyományok őre és propagálója; a népies mozgalom védi meg a nemzetet az elidegenedéstől. Hagyomány pedig minden nemzeti sajátosságunk. A népiességnek tehát csak részjelensége az irodalmi népiesség. Irodalmunk fejlődése a latin nyelvű s az irodalomban uralkodó vallásos, morális — mindenestre tudományos — iránytól (mely a költészetet alsóbbrendű, profán jelenségnek tartja) a nemzeti nyelvű szépirodalom felé törekszik. A tudományos színezetű s nem mindig magyar nyelvű irodalomban magában is és mellette ősi erjétől élve, elő-előtörve öntudatlanul lappang a népiesség. A magyar nyelv követeli jogait s megjelenik Pázmánynál; a magyar dalköltészet kiforr Amadennál. Horváth szerint ebben a szerencsés pillanatban lép föl Faludi, aki fölismeri ezt a két jelentős hagyományt és művészetével irányt mutat a jövőre fejlődésnek, *tudatos* folytatója lesz a hagyománynak. Horváthnak ez a beállítása Faludi jelentőségét nagyon megnöveli. Szereplése e szerint nagyobb fordulópontot jelent irodalmunkban, mint eddig tanultuk; álláspontját a fejlődés további rajzával igazolja ugyan, de nem szabad elfelejtenünk, hogy a kapcsolatok megteremtésében is az a két mozzanat — a nyelv és a dalforma — vezet, amely csakugyan Faludinál jelenik meg először öntudatos művészettel. (Ne legyen szerénytelenség megjegyezniem,

hogy bizonyos aggodalommal nézem ezt a megállapítást. A kettő nem meríti ki a népiesség kritériumait. Talán naiv, de közelfekvő példának hadd utaljak Mikesre, akinek munkáit Faludi nem ismerhette, de akinek előadásában az öntudatlan népiesség legalább is olyan fokot ér, mint Pázmány nyelvében, Amade dalformáiban. Apor Péteren kívül róla is szólhatott volna. Hogy Mikesnek nincsen kapcsolata az újabb irodalommal? — merülhet föl a gondolat. Van, csak hogy később kezdődik s más szálacon.) Horváth eredményeiben inkább azt becsülöm nagyra, hogy Faludi nyelvművészetében és művészi formáiban rábukkant a hagyományra, kivált az erőteljes magyar ritmusra, s — Révai közvetítésében — egyrészt megtalálta a további fejlődés szálait, másrészt rámutatott arra, hogy Bessenyeieék kezdése után Kazinczyék idegen forma-erőszakolása a történeti fejlődésben hogyan találja szemben Faludi hagyománymentését. Ez minden bizonnyal olyan új mozzanat, amellyel az irodalomtörténet eddig nem számolt.

Az anyagi hagyománymentés első öntudatos irodalmi képviselőjéül Dugonicsot jelöli meg, folytatását részint a népiességen kívül eső honfoglalási eposzokban, részint a 30-as évek erőteljesen fellendülő néprajzi irodalmában látja.

Horváth János elgondolásának másik jelentős lépése a Bessenyei—Kazinczy fejlődési vonalnak az eddiginél élesebb szembéállítására a hagyományokat ápoló iránnyal. Érdekes, hogy a klasszikus hagyományokhoz ragaszkodó írók között van Baróti Szabó Dávid, a *Kisdéd szótár* sok népi elemével, s hogy közülük jön Révai Miklós,¹ Herdernek első magyar szószólója. Az idegen formák, akkor modern áramlatok harcosaiban látni a szabadgondolkodók, a fölvilágosodottak csoportját: velük szemben áll a nemzeti konzervativizmus, a «hagyománymentés». Az előbbieket egyszerűen megtagadják a hagyományokat s azok nélkül akarják a magyar nyelvű szépirodalmat megteremteni idegen mintákra; az utóbbiak a rég megindult fejlődést táplálták lassan, de következetesen. Munkájukban elevenítőleg hat Révai felhívása, s egy — Horváth elnevezése szerint — viszonylagos népiesség hangjait halljuk, helyel-közzel Faludi példájára is. Ez utóbbi kapcsolatokat is a föle megszokott nagy gondossággal jelöli meg Horváth — közben alkalma nyílik, hogy Kreskay és Amade kapcsolataira rámutasson s Révai egy rendkívül bájos költeményére hívja föl figyelmünket. Szentjóni Szabó Lászlónál megjegyezném, hogy több benne a népiesség, mint amennyit szerzőnk emleget, s ha Faludi idegenektől tanult strófái között a «precíz és erőyes» ütemezést nemcsak észreveszi, hanem öntudatosnak mondja: kissé mellőzi Kisfaludy Sándort, aki ennek mestere lett. Nincs benne — a század elején — annyi népiesség, mint P. Horváth Ádámiban vagy Csokonaiában, de formaművészete öntudatosan népies. A Himfy-strófa kialakulásáról szóló jegyzetben nélkülözöm Császár Elemér érdekes adatait (*Anyos Pál*, 218. l.), amelyeket még Péteri Takáts József verseivel szerez-

¹ Rájnis még a distichont is a nép ajkáról akarta ellesni: (M. T. Akadémia kéziratára).

— Már mindjárt elvégezzük. Gyere Panni, ne menj be!
— Már eleget fáztam, most melegedni megyek.

Állítása szerint Győrött pár hét alatt vagy 200 ilyet figyelt meg.

hetnénk meg.¹ Kisfaludy későbbi regéiben pedig határozottan sok népiesség van. Hadd idézzem mindjárt Ányoshoz is Császár Elemér megállapítását, hogy az *Énekek éneke* c. «a Dunántúl nagyon elterjedt gyűjteményének nagy szerepe volt a magyar nemzeti versidom megőrzésében» sőt..... «dunántúli íróink, akik leginkább ragaszkodtak a verselés népies formáihoz,... — egyenesen egész formákat vettek át belőle». Ha ebben Faludinak van is Ányosnál része — nem tudjuk, hogy van-e — a népiesség fejlődésében ennek a vonalnak is van szerepe. Itt persze megint hiányzanak azok a részletkutatások, amelyek a Dunántúl íróinak közelebbi vonatkozásait derítenék föl. A népiesség lassú fejlődéséhez tartozik az első gyűjtesek megindulása is. Horváth páratlan gondnal ismerteti ezeknek anyagát és jellemző vonásait. Ezt a részt talán Bezsenyi egy kis (lehet, hogy jóval későbbi) összejegyzésével egészíteném ki, amelyet a Kisfaludy-Társaság nagy gyűjteménye őriz a M. T. Akadémia kéziratтарыban. Kedves pendantja Virág Benedek érdeklődésének s teljesebbé teszi a deákcsok megítélését.

A figyelem ilyenformán tudatosabbá lett, s be kellett következnie a népdal bevonulásának irodalmunkba. Ennek történetével (Kullár István fölhívásától Kisfaludy Károly haláláig) a következő fejezet foglalkozik. A népdal gyűjtését a népdalok közlése követte. [Itt példaképpen említi a *Cserebogár, sárga cserebogár* dalát s tovább fejt a Tolnai Vilmostól legutóbb (Etnographia, 1926.) jól megalapozott kutatást.] A közléssel együtt megkezdődik az elmélet fejlődése is: nem véletlen, hogy két finomérzű kritikusunk, Kölcsey és Bajza látja meg, hogy a népköltészetnek csak a műköltészethez való viszonyában s regeneráló feladatában van irodalmi jelentősége. A népköltési gyűjtés kiszélesbedése után — s ez ennek a résznek a legfontosabb megállapítása — következik a szláv hatás, a «szerbus manír», Vitkovics Mihály s az öntudatos népdal-utánpótlás. Vitkovicscsal különül el a népdal élesen felismerhetőleg a műköltészettől. Sok benne a líraiság, az egyéni; de ilyen példáival útát tört, s az ő fölfogását, irányát tette nyomatékosabbá Kisfaludy Károly, akinél a népdal már kissé kiválik abból a helyzetdalfélebből, amilyenek Toldy is a népdalt gondolta. Kölcseynél nincs ez a fikció. Meglepő azonban, hogy Horváth Kölcseyben találja meg a népi segítséggel klasszikussá fejlődött nemzeti irodalom első hírnökét. Ez persze csak annyiban áll — és többet Horvát sem vitat — hogy Kölcsey, elméletéhez híven, tanult a népdaltól: kihasználta annak forma-esztétikumát, naív kifejezésre törekvését onnan veszi, művésziesíti a népdalok jelképhasználatát: mindenben ellentéte Kisfaludynak. Nem «árándul ki» a népdalhoz, csak egyik-másik elemét megneemesíti, s teszi ezt tudatosan hosszas tanulmányozgatással. Ezzel persze nem mondja, hogy Kölcsey alkotásainak népies ízük van, hogy népiesség él bennük. Az első, aki a «magyar mintájú népiességben is mer és tud felszárnyalni választékosabb, ünnepibb költői

¹ Horváth, Szabó Mihály értekezése nyomán, 1776-ig vezeti vissza a Himfy-strófát. Kár, hogy nem idézi Császár Elemér megállapítását, aki (id. h.) már Szenczi Molnár zsoltárai között megtalálta a majdnem teljesen kialakult versszakot, s Ráday Pálon keresztül 1795-ig említ olyan műveket, amelyeket Kisfaludy sokkal inkább ismertett, mint a Horváth-tól fölsoroltakat. A mintát Kisfaludy nyilván nem náluk, hanem a Császártól említett írónál találta.

szépségek felé» az a költőnk, akinek a költészet mindig ünnep, Vörösmarty. Ő írja meg a népdalokat úgy, ahogyan Kölcsey álmódzott róluk; ő tereli helyes irányba azt a folyamatot, mely Petőfivel ér céljához.

Vörösmartytól—Petőfiig, ez az utolsó fejezet: a népies ízlés térfoglalása. Nyelvi és néprajzi érdeklődés következik, a magyar zene és tánc vonják magukra a figyelmet, megjelennek a népszínmű első hírnökei, a népdalok versmértékével kezdenek foglalkozni, a magyar tájak leírása lesz népszerű, s szaporodnak az irodalomban népies alakok. Bár népballadáról még nem tudnak, a népi elbeszélő költészet is fölbukkan — a mese nem sok figyelmet kelt s nemsokára a mitológiába kerül — majd a negyvenes években megjelennek Csapó Dániel és Erdélyi János gyűjteményei. Megelőzi ez utóbbiakat az elméleti irodalom továbbfejlődése, melyből Szontagh Gusztáv kritikai megjegyzéseit emeli ki és Erdélyi János tanulmányát ismerti behatóbban Horváth. Czuczorban újraéledni látja a Toldy—Kisfaludy Károly népdal-irányát s hamisnak tudja népdalainak drámaiságát: ő a népies helyzetdal klasszikusa. — Mint ahogyan minden fejezetben egy-egy új fordulat, alapos tanulmányok eredményeképpen egy-egy meglepő új megállapítás következik — ez utolsó részben is (mert a még hátralévő csak összefoglalás) végső lendülettel köti össze a fejlődés szálait Petőfivel, s ez a végső lendület négy népdalköltő új jellemzése, közülük kettőnek kiásása a feledés porából. Másfél évtizede e sorok írója próbálta megmutatni az utat, mely Bajzáéktól Petőfihez Erdélyi Jánoson át vezet, s ezen az úton utolsó állomásnak Erdélyit jelölte meg. Horváth most persze pontosabban s alaposabban illeszti a fejlődésbe s kimondja, hogy Erdélyi a Kölcsey—Vörösmarty jelzette, legjobb útra lépett, amely rendeltetésszerűen lett a Petőfi útja. Egészen új a Szakál Lajos jellemzése: erős ábrázoló hajlam mellett az anyagi népiességet, a néprajzi elemek bőségét értékeli benne. Kriza népdalaiban helyenkint az Auróra-irány hatása mutatkozik, de legsikerültebb kihangzásában; a híven tükrözött székely kedély, őszinte naivság, természetesség jellemzik dalait. Kriza, a *Remény* c. zsebkönyvön át, vezeti Horváthot Szakálon kívül másik fölfedezéséhez: Szentiváni Mihályhoz. Közél egy íven foglalkozik a méltatlanul feledett, 29 éves korában elhalt, erdélyi költővel. Nem sok népdalában már tökéletes szabatossággal hallszik a tiszta magyar ritmus. A demokrácia, mint politikum szólal meg nála. Eredeti tárgyakat hoz, s ebben Kriza folytatója, de eredeti belső formákban is. Érti, érzi és szabadon fejleszti a népdalnak műfaji lényegét. Formagazdagsága meglepő — Horváth János Erdély Petőfijét sejti benne, egy székely Petőfit, kongeniális társát annak, akivel a népiesség céljához ért. Meleg sorai először mutatnak rá Szentiváni Mihály igazi nagyságára.

Miként fejezetenkint, a kötet végén az egészről is összefoglaló képet fest Horváth. Ez a kép még egyszer, röviden megrajzolja a fejlődést, melynek nagy vonásain végigmentünk. Ennek a fejlődésrajznak pompás az elgondolása; sikerülten indul el olyan szálak kibogozásából, amelyekre eddig semmi vagy csak kevés gondot fordítottak. A fejlődés szélesedő árában pontosan figyeli meg és plasztikusan élezi ki a nevezetesebbeknek látott fordulatokat, s céltudatosan halad Petőfi felé. Közben rendszeres tanulmányok új eredményeinek tömegével lép meg. Hálás vagyok azért a könyvéért, mert sokat tanul-

tam belőle. De nem osztozom eddigi ismertetőinek föltétlen bámulatában; munkája még sok kiegészítésre szorul, nem egy helyesbítésre is. Maguk az alapvető szálak, a kiindulás is bizonyos ki fognak egészülni, meg is fognak változni még. Hadd mutassak rá, hogy az anyagi néphagyományok szerepét távolról sem tisztázza eléggé; nem mutatta meg az utat *János vitéz*hez, a *Toldi*hoz; de hiszen Horváth maga mondja, hogy e század irodalmi eredményei főképp a dalköltészetben mutatkoztak meg, s így a magyaros műdal fejlődéstörténetére kellett a legnagyobb gondot fordítania. Aminthogy Horváth János tudja legjobban, hogy e nevezetes (talán legnevezetesebb) fejlődési ág történetét egy csomó részlet-monográfia után teljesebben is megírják majd — vagy megírja, aki leghivatottabb rá: Horváth János.

GALOS REZSŐ.

Badics Ferenc: Horváth János püspök. 1769—1835. Veszprém, 1927. 8-r., 121 l.

Kortársai a magyar Bossuet-t látták benne, és Kis János azt hirdette róla, hogy «a magyar egyházi szónokok közt igen kiváló helyet foglal el». Ifjúságától kezdve sokra tartották tehetségét, természetesnek vették pályájának magasra ívelését, a gyors ütemet, amellyel minden törtétes nélkül egyre szebb pozíciókkal cserélheti föl az előbbi — mégis ősz tudósnak, Badics Ferencnek egészen a feledés porából kellett úgyszólván kiásnia emlékezetét. Irodalomtörténeti munkálatokban eddig leginkább csak Kazinczy levelezéséből ösmertük nevét és Császár Elemér emlegette Verseghy életrajzában a «veszprémi kanonokot». Most, hogy Badics fáradságos munkával összeszedegette a róla szóló adatokat, és egyrészt tudományosan jól megalapozott, másrészt kedvesen, nagy közvetlenséggel elmondott életrajzzá dolgozta, korának egyik nagyon agilis és buzgó, egyben nagy tudású és műveltségű, tekintélyes alakja élesedik ki a multból, akinek «önérdemeihez» sok irodalomtörténeti nevezetességű kapcsolata is fűződik. Nem tartozik folyóiratunkra, hogy a Dunántúlunk legnagyobb kat. egyházi szónoka volt; hogy Egyházi Értekezések és Tudósítások címmel 1820-ban folyóiratot indított, melybe protestáns részről is dolgoztak, s amelynek alig négy éven belül húsz kötete látott napvilágot; hogy időnként politikai szerepe is volt. Életét tartalmassá tették ezek a sűrűn váltakozó mozzanatok is. De érdekelt minket az a sok rokonszenves részlet, amelyekkel már ifjúkora óta, Kazinczy és Kisfaludy Sándor korában az irodalmi életnek is egyik jelentős tényezője volt. Nem a verseire gondolok, nem ékes magyarságú prózájára, hanem arra, hogy éppen akkor volt Pozsonyban a szemináriumban, mikor ott Kisfaludy Sándor, Péteri Takáts József, Döme Károly a kispapokkal együtt lelkesedtek a testőrírókért, olvasták a közelmúlt s a kor jeles költőit s ápolták az irodalmat. Érdekes, hogy Horváth János figyelme életének különböző fázisaiban éppen három paulinus költőnk, Ányos, Virág és Verseghy felé terelődik. De ez véletlen is lehet. Fontos szerepe jut a nyelvújításban, helyesebben a nyelvművelésben is, része az Akadémia megszervezésében; ahol egyház és irodalom között kapcsolat támad, ott találjuk nevét: az új kat. bibliafordításnál, a zsoltárfordítás kérdésénél szava van. Verseghy irodalmi munkásságának általa inaugurált részét, a

Tudományos Mesterszókönyvet posthumus kiadásban ő teszi közzé. Minden-
nél érdekesebb, hogy a Kazinczyhoz szító Kis Jánoson és Berzsenyin kívül
a dunántúliak között az egyedüli, aki a széphalmi vezérhez mindvégig hű
marad. S annál érdekesebb, mert Kisfaludyhoz, Péteri Takátshoz közel állt,
Verseghyhez pedig meleg szeretet, nagyrabecsülés fűzte s alapjában Kazinczy
nyelvújításának idegenes túlzásaiban nem oszlozott. Köztisztelőben álló
egyénisége ilyenformán valami kiegyenlítődés-félét képvisel a harcos felek
között, aki — épen mert hozzá a harc bántóbb hullámai nem csapnak föl —
szeretni tudja dunántúli véreit, de nagyra tartja, tiszteli Kazinczyt is.
Kazinczy hűséggel felel a hűségért, s «felháborodik», mikor megtudja, hogy
az Akadémiából Horváthot «kirekesztették». Megható viszont az a gondosko-
dás, mellyel Horváth az agg Verseghyt oltalmába, pártfogásába veszi: Badics
könyvéből megtudjuk, hogy barátságuknak s együttműködésüknek még van-
nak nyelvtörténeti szempontból kiaknázatlan emlékei. E néhány jelentősebb
szemponton kívül sok kis részlet is gyarapítja tudnivalónkat: a könyv
mindenképen méltó tudós szerzőjének nevéhez.

GÁLOS REZSŐ.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM

1927. (II.)

I. Általános rész.

- Alapy Gyula. Szlovenszko irodalmi élete. Könyvbarátok Lapja 91—95. l.
- Aldorfai Benedek. Az irodalom problémája. Vasárnap 407—409. l.
- Aldorfai Benedek. Irodalom és sexualitás. Vasárnap 443—445. l.
- Alszeghy Zsolt. Jelentősebb szépirodalmi alkotások. Irodalomtört. 218—232. l.
- Angyal Dávid. Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Szerkesztette, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Angyal Dávid. 1926. VIII, 735 l. — Ism. Hajnal István. Századok 425—428. l.
- Anthologie de la poésie hongroise contemporaine. Paris. — Ism. Eckhardt Sándor. Napkelet X 812—814 l. — (y.) Magyarság 194. sz. — Dóczy Jenő. Magyarság 281. sz. — M. Hirl. 166. sz. — Sz. A. Nemz. Ujs. 184. sz. — (—r.—s.) Századunk 411—413. l.
- Anthologie des conteurs hongrois d'aujourd'hui. Établie et traduite par Ladislaus Gara et Marcel Largeaud. Paris. 261 + 1 l. — Ism. P. Lloyd 193. esti sz. — Eckhardt Sándor. Napkelet X. 813.—814. l. — (y.) Magyarság 194. sz. — Dóczy Jenő. Magyarság 281. sz. — M. Hirl. 166. sz. — Nemz. Ujs. 177. sz. — (—r.—s.) Századunk 411—413. l.
- A XX. század magyar irodalma kritikákban. Irodalomtört. Füzetek 5. sz. 1926. 64. l. — Ism. Literatura 253. l. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd 188. esti sz.
- Babits Mihály. Tanulmány a magyar irodalomról. Nyugat II. 431—444. l.
- Balogh József. Szent Gellért és a «Symphonia Ungarorum». 1926. 16 l. Ism. r. r. Új Nemz. 168. sz.
- Baranyai Zoltán. Francia eredetű széppróza-fordításaink a XVIII. században. (Klny. a M. Nyelvből.) — Ism. P—y. M. Könyvszemle 345. l.
- Bartha József. Két nemzedék magyar irodalma. 1875—1925. 172 l. — Ism. Várdai Béla. Kath. Szemle 502—505. l. — Tordai Ányos. M. Kultúra 870—873. l. — Tolnai Vilmos. Prot. Szemle 468—470. l. — Mildner Gyula. M. Művelődés 128—129. l.
- Beöthy Zsolt. Magyar szellem. 8 Órai Ujs. 243. sz.
- Berthe Nándor. Egy magyar eposztervezet. Vasárnap 374—376. l.
- Bevilaqua Béla. A «magyar borének» és az áldomás problémája. Magyarság 281. sz.
- Császár Elemér. A színház igazi hivatása. 8 Órai Ujs. 293. sz.
- Császár Imre. A Nemzeti Színház. B. Hirl. 194. sz.
- Dézi Lajos. Magyar történeti tárgyú szépirodalom. 162 l. — Ism. Zlinszky Aladár. IK. 277—278. l. — i. Új Nemz. 150. sz. — Gulyás József. Debreceni Szemle 441. l. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd 193. esti sz. — Gulyás József. Theológiai Szemle 378—379. l.
- Dézi Lajos. Régi magyar verseskönyvek ismertetése. VII. IK. 225—243 l.
- D. J. Jegyzetek a kritikáról. Magyarság 178. sz.
- Erdélyi Helikon anthológiája. I—II. k. Kolozsvár. 1927. II. kiadás. — Ism. Benedek Marcell. Századunk 627—628. l. — Kodolányi János. Horizont 57—60. l.

- *Farkas Gyula*. Az elszakított Felvidék magyarságának szellemi élete. B. Szemle 207. köt. 66—88.; 222—241. l. Önállóan: Irodalomtört. Füzetek 23.
- *Farkas Gyula*. Balassi Menyhért árultatásának szerzője. Magyar Nyelv. 541—547. l.
- *Fejős Imre*. Modern magyar romantikus költők. Szekszárd. 64 l. — Ism. Szinnyei Ferenc. IK. 280. l. — Széphalom. 449—450. l.
- *F. N.* Amerikai magyar költők. P. Napló 183. sz.
- *Forrás*. Lírai költők antológiája. Szerkesztette: Bányai Kornél. Esztergom. 116 l. — Ism. Gáspár Jenő. M. Kultúra 972—973. l. — Literatura 336—337. l. — Rédey Tivadar. Napkelet X. 1136—1138. l. — Szentimrei Jenő. Páosztortűz. 622—623. l. — M. Hírl. 264. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 229. sz. — (L—sz.) P. Napló 228. sz. — Borbély Andor. Ujs. 227. sz.
- *Gondán Felicián*. Bácska magyar írói. Bácskai Élet 339—343. l.
- *Goriupp Alisz*. Irodalomtörténeti repertorium. 1927. I. IK. 292—312. l.
- *Gulyás József*. Üvegcserepek. Sárospatak. 48 l. — Ism. (Halász László.) Irodalomtört. 331—332. l. — Szabó Lajos. Kálv. Szemle. 372. l. — Sárospataki Ref. Lapok. 29. sz.
- *György Lajos*. Az erdélyi magyarság szellemi élete. Irodalomtört. Füz. 12. sz. 1926. 80 l. — Ism. Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd 183. esti sz.
- *Halász Gábor*. Az Ungarische Jahrbücher margójára. M. Szemle. 101—104. l.
- *Halász László*. Magyar irodalomtörténet összefoglaló tételekben. II. kiad. 16-r. 140 l.
- *Harsányi István*. A magyar biblia. Bethlen Könyvtár. 10—11. sz. 145 l. — Ism. sz. k. B. Hírl. 230. sz. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd esti sz. — Gulyás József. Theológiai Szemle 181. l. — Haitsch Ilona. Prot. Szemle 635—637. l.
- *Harsányi István*. Kik írták a Debreceni Grammatikát? IK. 275—276. l.
- *Harsányi Kálmán*. Színházi esték. 1921—1927. 338 l. — Ism. A. Zs. Élet. 264. l. — (m. j.) Magyarság 282. sz.
- *Háromszéki Gáspár*. Balfelé tolodás az erdélyi irodalomban. M. Kultúra 959—962. l.
- *Hevesi Sándor*. A nemzeti színházak problémái. B. Hírl. 293. sz.
- *Hevesi Sándor*. A népdal titka. B. Szemle 207. köt., 196—214. l.
- *Horváth Dezső*. P. Magyar irodalmi állapotok a Délvidéken. Magyarság 247. sz.
- *Horváth János*. A magyar irodalmi népiesség Falutitól Petőfigig. 390 l. — Ism. Hevesi András. M. Könyvszemle 331—333. l. — Zsigmond Ferenc. Napkelet X. 1031—1038. l. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 258. sz.
- *Horváth János*. Az újabbskori magyar vers ritmusa. Napkelet X. 670—671. l.
- *Juhász Andor*. A világirodalom élettörténete. (4), 467, (4). — Ism. K. S. P. Lloyd 286. esti sz. — (—n.) Népszava 290. sz. — P. A. Ujs. 291. sz.
- *Kállay Miklós*. Élet és irodalom. Nemz. Ujs. 200. sz.
- *Kállay Miklós*. A tudományos irodalom magyar szalonjai a mult század elején. Literatura 261—262. l.
- *Kállay Miklós*. Bártfay Lászlóné irodalmi szalonja. Literatura 318—322. l.
- *Kállay Miklós*. Irodalmi szalonok a magyar ébredés korában. Literatura 244—249. l.
- *Kállay Miklós*. Válságban a színház és a dráma. Nemz. Ujs. 227. sz.
- *Kállay Miklós*. Van-e külön erdélyi és felvidéki magyar irodalom? Nemz. Ujs. 287. sz.
- *Kállay Miklós*. Vissza kell szerezni a költészet jogát a színpadon. Nemz. Ujs. 248. sz.
- *Kárpáti Aurél*. A Nemzeti Színház idej mérlege. P. Napló 146. sz.
- *Kéký Lajos*. A Kistaludý-Társaság ereklýetára. Könyvbarátok Lapja 52—56. l.
- *Keller Imre*. Irodalmi mozaikok. Kassa. 1926. 172 l. — Ism. Szélnyi Ödön. Prot. Szemle 637—638. l. — M. Hírl. 293. sz.

- Komlós Aladár. Az új magyar líra. 238, (2) l. — Ism. Schöpplin Aladár. Nyugat II. 883—885. l. — T. T. P. Lloyd 287. esti sz. — Komor András. M. Hirl. 281. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 270. sz. — P. Ujs. 262. sz. — Mult és Jövő 438. l. — Esti Kurir 281. sz.
- Komlós Aladár. Az új líra emberideáljai. Századunk 280—289. l.
- Kovács Kálmán. A szinpad erkölce. 59 l. — Ism. Literatura 464. l.
- Kristóf György. Három jellemzés. Minerva Könyvtár, 7. sz. Kolozsvár. 88 l. — Ism. Karácsony Sándor. Prot. Szemle 645—646. l.
- L. L. Öregek és fiatalok. P. Napló 257. sz.
- László Ferenc. A vajdasági magyar irodalom és könyvkiadás. Könyvbarátok Lapja 96—97. l.
- Lukács György. A regény elmélete. — Ism. Marsovszky Miklós. Nyugat II. 213—216. l.
- Magyar irodalmi lexikon. Fóris Miklós és Tóth András közreműködésével szerkesztette Ványi Ferenc. Átnézték Dézsi Lajos és Pintér Jenő. É. n. (1926.) N. 8-r. VI, 880 l. — Ism. Gálos Rezső. IK. 281—284. l. — Új Nemz. 62. sz. — Széphalom 334. l.
- Magyar írók a Tempe-völgyben. Literatura 225—227. l.
- Magyar írók száz évvel ezelőtt. Literatura 309. l.
- Marót Károly. A költészet lényege és formája. B. Szemle 207. köt., 242—268. l.
- Mauks Ernő. Színházi élet Miskolcon 1859-ben. Miskolci Szemle 4. sz.
- Mitrovics Gyula. «Konzervatív irodalom» és «Progresszív irodalom». Debrecen. 6 l. (Klny.) — Ism. Szőnyi Sándor. Prot. Szemle 476. l.
- Nagy Lajos. Hány magyar író van? A láthatár 4—5. sz.
- A Napkelet lexikona. 1—2. köt. VII, 740, 738 l. — Ism. Halász Gábor. M. Könyvszemle 341—343. l. — r. l. Napkelet X. 1136. l. — Kovács György. Élet 515—516. l. — Nemz. Ujs. 279. sz.
- Neményi Imre. A nagykorúsi «Hármas Kis Tükör». B. Hirl. 194. sz.
- P. Nyugat felé orientálódik az erdélyi irodalom. Ujs. 233. sz.
- Pekár Gyula. Az elszakadt magyarság irodalma. 8 Órai Ujs. 293. sz.
- Pimkősti Andor. Nemzeti Színházunk bajai. Ujs. 147., 156. sz.
- Réz Lola, Kosáryné. Nők az irodalomban. Új Idők 311—312. l.
- r. r. A szellemi tudományok legújabb termékei. Új Nemz. 168. sz.
- Romains, Jules: Az új magyar líráról. Nyugat II. 731—735. l.
- Rössler Mária Irén. Magyar domonkosrendi példák és legendák. Kassa. 62 l. — Ism. Szinnyei Ferenc. IK. 280. l.
- r.—s. Magyar írók franciául. Századok 411—412. l.
- Somlyó Zoltán. A magyar kabaré hőskorából. Literatura 355—357. l.
- Solymossy Sándor. Észrevételek a «népdal titkái»-hoz. B. Szemle. 207. köt. 214—221. l.
- Szabó Dezső. A tragédia tragédiája. M. Hirl. 217. sz.
- Szabó Dezső. Irodalom és politika. M. Hirl. 188. sz.
- Szász Károly. Színház és nemzeti gondolat. 8 Órai Ujs. 293. sz.
- Szász Zoltán. A háború utáni irodalom szelleme. Nyugat II. 575—592. l.
- Szentimrei Jenő. A világirodalom útkereső mozgalmái. Pásztortűz 395—397. l.
- Szerb Antal. A magyar újromantikus dráma. Irodalomtört. Füzetek. 17. sz. 31 l. — Ism. Gáspár Jenő. M. Kultúra 1115. l.
- Szigetvári Iván. Kisebbségek munkái. 320 l. — Ism. Szabó István Andor. Irodalomtört. 240. l. — A. P. Napkelet X. 902. l. — Karácsony Sándor. Prot. Szemle 646—649. l.
- Szinnyei, Franz. Die Ungarische Literatur der Gegenwart. Berlin. 16 l.
- Szinnyei Ferenc. Irodalomtörténeti tárgyú doktori értekezések a Pázmány Péter tudományegyetemen. IK. 278—281. l.
- Tanulmánykötet. Szerk. Ajtay Miklós. Paris. 106 l. — Ism. Literatura 464. l. — (Br.) Népszava 160. sz. — Ns. Századunk 549. l.
- Thienemann Tivadar. Irodalomtörténeti alapfogalmak. II. közl. Minerva 200—267. l.

- thj.* La letteratura ungherese. Napkelet X. 640—642. l.
Timár Kálmán. Magyar kódex-családok. II. IK. 210—224. l.
Tragor Ignác. Vác az irodalomban. Vác. 320 l. — Ism. P. Élet 404. l.
Trócsányi Zoltán. A magyar lírai költészet a honfoglalás előtt. Magyar-ság 293. sz.
Trostler József. Mesenyomok a XVIII. század magyar irodalmában. (Klly.) — Ism. A. P. Lloyd 275. esti sz.
Turóczi-Trostler, Josef. Ungarische Geschichte im Spiegel historischer Dichtung. P. Lloyd 193. esti sz.
Varjú Elemér. Szt. István legendáinak újonnan feltalált legrégebbi kézirat. Könyvbarátok Lapja 2—23. l. és Uj Idők 547—548. l.
Viczián Mária. Nestroy János hazánkban. 64 l. — Ism. Szinnyi Ferenc. IK. 181. l. — Perényi József. Irodalomtört. 242. l.
Voinovich Géza. A nemzeti érzés és a színházak. 8 Órai Ujs. 293. sz.
Wlassics Gyula, ifj. báró. A magyar irodalom ismertetése a külföldön. Könyvbarátok Lapja 41—44. l.
Zalán Menyhért. A Pray-kódex írásának helye és további sorsa. M. Könyvszemle 247—274. l.
Zolnai Béla. Sources italiennes d'une Ballade Hongroise. Paris. 1926. 1—4, 8 l. (Klly.) — Ism. Szőnyi Sándor. Prot. Szemle 476. l.
Zulawski Andor. Az új magyar irodalom problémái. 138 l. — Ism. (Horváth Béla) Irodalomtört. 332—333. l.

II. Egyes írók.

- Ady. 1.* Von der Ér zum Ozean. Ford. Hugo Matzner. Bécs. — Ism. D. J. Pásztortűz 576. l. — 2. A Sion-hegy alatt. Ady Endre Istenes versei. Összeáll. Szabó Lőrinc. 128 l. — Ism. P. Hirl. 284. sz. — K. A. Az Est 289. sz. — 3. Anthológiai Ady Endre verseiből. Összeáll. Szabó Lőrinc. 264 l. — Ism. K. A. Az Est 289. sz.
Ács Károly. Bajorországi utam és Ady Endre. M. Hirl. 178. sz.
Alszegehy Zolt. Az Ady-kérdés újabb irodalma. Irodalomtört. 316—325. l.
Balassa József. Ady Endre és Móra Ferenc. Literatura 377—378. l.
Benedek Elek. A püspök, meg a püspöki, avagy Magyar fa sorsa. Brassó. — Ism. Bóka László. Az erő 2. sz. — Ujs. 227. sz. — Esti Kurir 223. sz.
Dóczy Jenő. Ady nemzedéke. Magyarság 247. sz.
Domokos László. Ady dolga az Istennel. M. Helikon, IV. évf. 34—37. l.
Fenyő Miksa. Polémia Adyról és magamról. Nyugat II. 83—87. l.
Földessy Gyula. Újabb Ady-tanulmányok. Berlin. 190 l. — Ism. Alszegehy Zolt. Irodalomtört. 321—323. l. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd 251. esti sz. — Rédey Tivadar. Napkelet X. 979—981. l. — Róka László. Az erő 2. sz. — Dóczy Jenő. Magyarság 276. sz. — k. m. Nemz. Ujs. 241. sz.
Hatvany Lajos. Ady a kortársak közt. Ady Endre levelei és levelek Ady Endréhez. 254 l. — Ism. Schöpslin Aladár. Nyugat II. 700—705. l. — Sebestyén, Karl. P. Lloyd 246. esti sz. — Dóczy Jenő. Magyarság 270. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 247. sz. — Tiedler Zsigmond. Népszava 284. sz. — Kárpáti Aurél. P. Napló 246. sz. — Lakatos László. Az Est 251. sz. — Illés Endre. Magyarországi 254. sz. — (Szirt L.) Századunk 624—625. l. — Hatvany Lajos válasza Szabó Dezsőnek. M. Hirl. 200. sz.
Hatvany Lajos. Ady világa. Wien. — Ism. Hartmann János. Napkelet X. 732—735. l. — Uj Nemz. 231. sz.
Hatvany Lajos. Nyílt levél Alexander Bernát tanár úrhoz. M. Hirl. 148. sz.
Hatvany Lajos. Rossz politikus volt-e Ady. M. Hirl. 235. sz.
Hegedűs Lóránt. Lant és haza. P. Hirl. 148. sz.
Hevesi András. A Gare de l'Est-en. Széphalom 393—397. l.
Horváth Cyrill. Ady Endre hite és erkölce. B. Hirl. 270., 276., 280., 287. sz. — Ady Endre magyarsága. B. Hirl. 293. sz.

Ignotus. A polémia halála. M. Hirl. 264. sz. — *Dé amicieia*. M. Hirl. 276. sz.

k. m. Megkezdődik Ady költészetének tárgyilagos kritikai ismertetése. Nemz. Ujs. 241. sz.

Kárpáti Aurél. Ady kettéhasadt lelke. P. Napló 265. sz.

Kemény István. Ady-Múzeum. Literatura 457—458. l.

Lys. Ady-irodalom a költő születésének ötvenedik évfordulóján. Literatura 387—388. l.

Makkai Sándor. Magyar fa sorsa. A vádlott Ady költészete. 144 l. — *Ism.* Alszegehy Zsolt. Irodalomtört. 316. l. — *Rass Károly*. Erdélyi Irodalmi Szemle 388—399. l. — *i.* Uj Nemz. 174. sz. — *Hartmann János*. Napkelet X. 646—649. l. — *Takáts István*. M. Szemle 98—99. l. — *Szekfü Gyula*. U. o. 99—101. l. — *Lira III.* 33. l. — *Bóka László*. Az erő. 2. sz. — *Dési Géza*. P. Napló 184. sz. — *Móricz Zsigmond*. Nyugat II. 77. l. — P. Ujs. 227. sz.

Marton Manó. Ady Endre támadása a Holnap ellen. M. Hirl. 223. sz.

Milotay István. A nagy fal. Magyarság 281. sz.

Nagy Sándor. Ady Endre költészete. 130 l. — *Ism.* Alszegehy Zsolt. Irodalomtört. 323—325. l. — *Németh László*. Nyugat II. 350—351. l. — *g. p.* Széphalom 448 l. — *Tolnai Vilmos*. Napkelet X. 893—895. l. — *T. P. Lloyd* 294. esti sz. — *Zsigmond Ferenc*. Prot. Szemle 527—528. l. — *k. m.* Nemz. Ujs. 241. sz. — P. Hirl. 297. sz. — Ujs. 245. sz.

Németh László. Az Ady-pőr. Társadalomtudomány 249—266. l.

Nil. Első találkozásom Ady Endrével. Literatura 378—386. l.

P. Még egy kisajátítási eljárás Ady Endre ellen. Ujs. 239. sz.

P. J. Ady-problémák. Irodalomtört. 341—353. l.

Ráskai Ferenc. Egy 24 éves Ady-kritika és egy 19 éves Ady-vers. P. Hirl. 293. sz.

Ravasz László. Ady vallásossága. M. Szemle 221—223. l.

Remenyik Sándor. Lant és haza. P. Hirl. 149. sz.

Révész Béla. A hölgy, aki nem tud meghalni. P. Napló 205. sz. — Az «ócska konflis» előállott. P. Napló 211. sz.

Szabó Dezső. Ady siremléke. M. Hirl. 184. sz.

Szabó Lőrinc. Két évtized Ady. P. Napló 286. sz.

Szász Károly. «Magyar fa sorsa». Makkai püspök Ady-könyvének bírálata 39 l. — *Ism. z. b.* Széphalom 448. l. — *Remenyik Sándor* (Végvári). P. Napló 147. sz. — *Szász Károly* válasza. B. Hirl. 160. sz. — *Remenyik Sándor* válasza. P. Napló 165. sz. — *Deák Zoltán*. Horizont 56—57. l. — *Kuncz Aladár*. Nyugat II. 78—82. l.

Tieder Zsigmond. Ady nem alkuszik. Ady politikai költészete. Népszava 293. sz.

Vargha Gyula beszéde a nagykőrösi Arany János Társaság 1927 máj. 26-án tartott közgyűlésén. Akad. Ért. 199—201. l.

Zolnai Béla. Tótágas Ady körül. Vallomások és feleletek. Széphalom 322—326., 428—442. l. — *Válasz Szász Károlynak*. U. o. 421—422. l. — *Visszhang*. U. o. 314—321., 423—42. l.

Ady Endre és Rippel-Rónai. Magyarország 270. sz.

Az ötvenéves Ady. Magyarország 266. sz. — (—t) M. Hirl. 241. sz. — *Mohácsi Jenő*. M. Hirl. 265. sz. — *P. Lloyd* 265. reggeli sz. — *Népszava* 259. és 265. sz. — *Dsida Jenő*. Pásztortűz 554—555. l. — *Babits Mihály*. Színházi Élet 41. sz. — *Sydney Carton*. Ady Endre. Ujs. 266. sz.

Ágoston Ernő. Reménytelen remények. 69 l. — *Ism.* (gy. m.) Népszava 152. sz. — Ujs. 157. sz.

Alexander Bernát. *Alkalay Ödön*. Alexander Bernát mint tanár. Nyugat II. 713. l.

B. J. Alexander Bernát. 1850—1927. M. Nyelvőr 152—153. l. — *Érdy Lajos*. Századunk 553—557. l. — *Erdős Lajos*. M. Hirl. 242. sz. — *G. P.* Irodalomtört. 153. l. — *K. B.* Hirl. 242. sz. — *Krónikás*. Új Idők 654. l. — *n.* Athenaeum 239—263. l. — *Rákosi Jenő*. P. Hirl. 242. sz. —

Rózsa Dezső. Ország-Világ 220—221. l. — *Schöpfung Aladár*. Nyugat II. 635—636. l. — *Sebestyén, Karl*. P. Lloyd 241. esti sz. — *Szemere, Samuel*. P. Lloyd 242. reggeli sz. — *Vargha Béla*. Pásztortűz 526—527. l.

Amade László. *Hársing István*. Amade László ismeretlen verse. IK. 270. l.

Ambrus Zoltán. *Szász Károly*. Szeptember. B. Hirl. 212. sz. és Ország-Világ 191—192. l.

Andai Ernő. 1. Soha ilyen tavaszt... 258 l. — Ism. r. r. Uj Nemz. 190. sz. — —ő —f. Bácskai Élet 344. l. — Aszlányi Károly. Nyugat II. 426—427. l. — Literatura 251. l. — Székely Jenő. M. Kultúra 776. l. — Szerb Antal. Napkelet X. 660. l. — M. Hirl. 229. sz. — P. Hirl. 187. sz. — (P.) Ujs. 156. sz. — Lanátor Pogány Ferenc. A láthatár 4—5. sz. — 2. Álmodó asszonya. 350, (1) l. — Ism. Sándor Imre. Nyugat II. 567—568. l. — Literatura 399—400. l. — P. Ujs. 239. sz.

Áprily Lajos. *D. Dobay Olga*. Áprily korán elhunyt tanítványa. Debreceni Szemle 423—425. l.

Finta Gerő. Áprily Lajosról. Pásztortűz 501—502. l.

Németh László. Áprily Lajos. Prot. Szemle 504—507. l.

Péterffy László. Áprily mint formaművész. Debreceni Szemle 396—399. l.

Szilády Zoltán. Áprily fölfedezése. Debreceni Szemle 423. l.

Szondy György. Áprily gyermekkorából. Debreceni Szemle 423. l.

Szondy György. Áprily Lajos. Debreceni Szemle 377—395. l.

Arany János. *Balogh József*. Arany János kultusza. M. Szemle 413—415. l.

Boda István. Arany János «különös természete» és az Arany-balladák megrendült lelkű hősei. Egyetemes Phil. Közlöny 89—104. l.

Darnay Kálmán. Emlékezés Arany Jánosra. P. Hirl. 217. sz.

Tolnai Vilmos. Arany János: Előhang Csabához. Irodalomtört. 314. l.

Tolnai Vilmos. Arany János szonettje. B. Szemle 207. köt. 288—292. l.

Trencsényi Károly. Arany János és az eposzi közvagyon. II. IK. 81—209. l.

Babits Mihály. Halálfiái. 696 l. — Ism. Alszegehy Zsolt. Irodalomtört. 228—232. l. — Császár Elemér. M. Szemle 206—211. l. — Ignotus. Nyugat II. 312—316. l. — Tóth Aladár. U. o. 542—550. l. — Ignotus válasza. U. o. 550—551. l. — Schöpfung Aladár. Könyvbarátok Lapja 64—67. l. — —ő —f. Bácskai Élet 377. l. — Dánielné Lengyel Laura. B. Hirl. 201. sz. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 825—827. l. — Rédey Tivadar. Napkelet X. 650—654. l. — Kiss Ernő. Pásztortűz 407—408. l. — Németh László. Prot. Szemle 598—600. l. — D. J. Magyarság 148. sz. — Sz. Diákvilág 3. sz. — Tiefenthaler József. Vox Academica 16—17. l. — G. I. Népszava 257. sz. — Benedek Marcell. Századunk 320—323. l. — T. M. U. o. 323—324. l. — Kecskeméti György. U. o. 605—608. l. — Tóth Aladár «válasz»-a. U. o. 608—611. l. — Kassák Lajos U. o. 511—517. l. — Kulcsár László. Horizont 30—31. l. — Rubin László. A láthatár 4—5. sz.

Babits Mihály. Az én könyvtáram. Könyvbarátok Lapja 28—34. l. és Pásztortűz 565—567. l.

Benedek Marcell. Karácsonyi Madonna és Hálókocsi-Madonna. Századunk 595—596. l.

Bohuniczky Szefi. Babits Mihály Dunántúlja. Nyugat II. 871—874. l. **Farkas Gyula**. A magyar társadalom Babits regényében. M. Szemle 211—213. l.

Várkonyi Nándor. Babits Mihály lírája. Szintézis II. köt. 7—20. l.

Bácsföldi. Szabad gályán. 102 l. — Ism. Gál János. Napkelet. X. 738. l. — —ee. —ef. Ország-Világ 166. l.

Baja Mihály. Óh, szép ifjúságom. Békéscsaba. 161 l. — (Zr.) Irodalomtört. 327. l. — (Igy.) B. Hirl. 194. sz. — B. Gy. Napkelet X. 901—902. l. — A. Zs. Élet. 423. l. — (Móricz Pál.) Magyarság. 276. sz. — M. Hirl. 293. sz. — 8 Órai Ujs. 152. sz. — P. Hirlap 260. sz.

- Bakó József.** Árva kalászkok. Szombathely. 80 l. — R. I. M. Kultúra. 875. l. — A. Zs. Élet 423—424. l. — P. Hirl. 284. sz. — Fabulátor. Dunántúli Tanítók Lapja 23. sz.
- Balassa Imre.** Nagy idők. 376 l. — Ism. (—r.) Irodalomtört. 238. l. — G. J. M. Kultúra 651. l. — Lőrinczy György. Napkelet. X. 741. l.
- Balassi Bálint.** *Waldapfel József.* Balassi költeményeinek kronológiája. Irodalomtört. Füzetek. 15. sz. 44. l. — Ism. Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd 183. esti sz.
- Balázs Győző.** Álmodik a Hargita. 50 l. — Ism. P. L. Sárospataki Ifj. Közlöny. 80—81. l. — (mb.) Miskolci Szemle 3. sz.
- Balla Böske.** Uri kamaszkok. Arad. 1926. 192 l. — Ism. (Br.) Népszava 160. sz.
- Balla Irma.** Vaskuthy Gábor. 30 l. — Ism. (sz. i. a.) Irodalomtört. 326. l. — —ö—f. Bácskai Élet 344. l. — Fábian István. Napkelet. X. 661. l. — Hamvas József. Prot. Szemle 653—654. l. — Magyarság 261. sz.
- Balla Vilmos.** A Kávéforrás. Rákosi Jenő előszavával. 240 l. — Ism. Literatura. 458—459. l. — B. Hirl. 169. sz. — Sch. P. Lloyd. 192. esti sz.
- Balogh István.** Hó-fa. — Ism. (Zr.) Irodalomtört. 327—328. l.
- Bánóczy József.** *Csetényi Imre.* Bánóczy József. 1849—1926. Magy. Zsidó Szemle. 302—306. l.
- Bányai Kornél.** Örök arc. — Ism. Németh László. Nyugat II. 347—349. l.
- Bányai László.** Lázár lakomája. 1926. — Ism. Nemz. Ujs. 227. sz.
- Bányász György.** I. Zsadányi Oszkár.
- Bárany Ferenc.** Rosszmájú Tamás fekete szeművege. Tahitótfalu. 110 l. — Ism. P. Hirl. 153. sz.
- Bársony Dezső.** Áldott jó asszony. 200 l. — Ism. M. Hirl. 270. sz. — (b.) P. Napló 269. sz. — P. Hirl. 265. sz. — Ujs. 268. sz.
- Bársony István.** Délibáb. 285 l. — Ism. Szász Károly. Bud. Hirl. 151. sz. — Szigethy József. M. Kultúra. 729. l.
- Bartalis János.** Hejh rózsafa. Kolozsvár. 1926. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet X. 896—899. l. — Sükösd Ferenc. Lira. 46—47. l.
- Bartóky József.** 1. Forgács. 1926. 186 l. — Ism. Szin. Az erő 2. sz. — 2. Egyedül. 204. (2) l. — Ism. (sz. k.) B. Hirl. 289. sz. — P. Hirl. 289. sz.
- Bayer József.** *Császár Elemér.* Bayer József r. t. emlékezete. A M. T. A. elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XIX. köt. 7. sz. 1926. 56 l. — Ism. Kiss Ernő. Erd. Irod. Szemle 400—401. l.
- Bél Mátyás.** *Losonczy Zoltán.* Bél Mátyás és a magyar tudomány. 18 l. (Klly).
- Beöthy László.** *Zsolt Béla.* Beöthy László. M. Hirl. 217. sz.
- Berczeli Anzelm Károly.** Mise. Szeged. 1926. 167 l. — Ism. Szőnyi Sándor. Napkelet X. 731—732. l. — (T. K.) Népszava 152. sz. — Marconnay Tibor. A láthatár 2. szám.
- Berde Mária.** R. Romuald és Andriana. Berlin. 222 l. — Ism. Bodor Aladár. Prot. Szemle 535—538. l.
- Berend Mihály.** Tisztesség és szerelem. — Ism. Literatura 254 l. — Ujs. 245. sz.
- Berend Miklósné.** Lúktető talaj. — Ism. (sz. k.) B. Hirl. 287. sz. P. — Lloyd 276. reggeli sz. — M. Hirl. 272. sz. — Gedeon Jolán. U. o. — K. M. Nemz. Ujs. 287. sz. — (B. S.) Népszava 291. sz. — —rp—. P. Napló 292. sz. — Ujs. 256. sz. — P. U. o. 274. sz. — Kilényi Mária. U. o. 284. sz. — (dkl.) Magyarország 296. sz.
- Berkényi Károly.** Hitben az élet. 106 l. — Ism. Nagy Sándor. Napkelet X. 1143—1144. l. — A. Zs. Élet. 424. l.
- Berzeviczy Albert.** *Radács Elemér.* Berzeviczy Albert. Nemz. Ujs. 254. sz.
- Berzeviczy Albert.** B. Hirl. 269. sz.
- Bessenyei György.** *Harsányi István.* Bessenyei György A méltóság keserve c. kéziratos poemájának előbeszédei és utószava. ÍK. 244—251. l.
- Harsányi István.* Bessenyei György áttérése. I. K. 243—244. l.

- Bibó Lajos.** A föld. A Napkelet Könyvtára. 23. sz. Pécs. 218, (2) l. —
Ism. Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 284. sz.
K. A. Bibó Lajos. Nemz. Élet. 405. l.
- Biró Lajos.** A szerelem születése. — Ism. P. Lloyd 297. sz.
- Bodácsi Pál.** Színművek. — Ism. Balázs Győző. Magyar Jövő 166. sz.
- Bókay János, ifj. Mario.** — Ism. Lőrinczy György. B. Hirl. 175. l.
- Borsodi László.** Az emmi soróónk. Gyöngyös. 162 l. — Ism. (G. J.)
M. Kultúra 1068. l.
- Borsovai Lengyel Gyula.** A két Lukács. Elbeszélések. 65 l. — Ism.
Sárospataki Ref. Lapok. 32. sz. — Magyar Jövő 166. sz.
- Brassai Sámuel. Boros György.** Brassai Sámuel élete. Kolozsvár. 377 l.
— Ism. F. G. M. Kultúra 777. l. — Kerecsényi Dezső. Napkelet. X. 659—670. l.
— Csekey István. Prot. Szemle 463—467. l.
- Gál Kelemen.** Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen. Erdélyi
Irodalmi Szemle 283—317. l.
—y. Brassai bácsi. Magyarság 281. sz. — Literatura 362—363. l. —
M. Hirl. 239. sz.
- Bródy Sándor. Dénes Zsófia.** Az ötvenéves Krúdy az ötvenéves Bródy
Sándorról. Literatura 339—340. l.
- Krúdy Gyula.** Az írók alelnöke. P. Napló 165. sz.
Ezüst kecske. P. Napló 171. sz.
- Bus Ilona.** Napharang. 26, (2) l. — Ism. Literatura 460 l. — M. Hirl.
287. sz. — (B. S.) Népszava 291. sz. — P. Ujs. 245. sz.
- Csapó András.** Fény a hegyek alól. — Ism. Árvay János. Napkelet
X. 893 l.
- Csathó Kálmán.** 1. Leányok, anyák, nagyanyák. 352 l. — Ism.
Kéky Lajos. Könyvbarátok Lapja 73—74. l. — Mitrovics Gyula. Prot. Szemle
471—472. l. — 2. Asszony a bakon. 306 l. — Ism. r. r. Új Nemz. 180. sz.
— Literatura 322. l. — sz. k. B. Hirl. 174. sz. — P. Lloyd 159. esti sz. —
Gáspár Jenő. M. Kultúra. 777—778 l. — Gulyás Sándor. Napkelet X.
1054—1055. l. — y. Magyarság 160. sz. — y. Dunántúli Futár 9. l.
- Cselőtei Lajos.** A stravitza pohár. Dráma négy felvonásban. 51 l. —
Ism. Széphalom 333—334. l.
- Csokán Pál.** Turi Zsuzsi három kalapja és egyéb históriák. Hódmező-
vásárhely. — Ism. Literatura 254. l. — P. Hirl. 153. sz.
- Csokonai Vitéz Mihály. Gulyás József.** Csokonai tanulmányok. Sáros-
patak. 40 l. — Ism. Karácsony Sándor. Prot. Szemle 845. l.
- Csűrös István.** Hét karácsony. 104 l. — Ism. Az erő 4. sz. — Dancsházy
Sándor. Lelkészegyesület. 49. sz. — Pap Géza. Kálv. Szemle 403. l. — Dunán-
túli Prot. Lap. 51. sz.
- Csűrös Zoltán.** A fejedelem bujdosik. Tahitótfalu. 1926. 127, (2). — Ism.
Sz. Az erő 2. sz.
- Dán György.** Fogoly lelkek. Drámai költemény. — Ism. P. Lloyd. 147.
esti sz. — G. J. M. Kultúra. 1022. l.
- Darkó István.** Zuzmara. Berlin. 186, (2). — Ism. Szentirmai Géza. M. Kul-
túra 776—777 l.
- Dávid Margit, Gáspárné.** Örök lángok. 226 l. — Ism. r. r. Új Nemz.
177. sz. — Literatura 357. l. — P. Lloyd 146. esti sz. — Lantos Jenő.
M. Kultúra 778—779. l. — M. Hirl. 154. sz. — (S. E.) P. Hirl. 148. sz.
- Dénes Gizella.** Csodálatos fazekas. Pécs. 176 l. — Ism. Literatura 251. l.
— Bibó Lajos. Napkelet X. 642. l. — Vasárnap 208. l. — Brisits Frigyes.
Élet 444. l.
- Dobolyi Lajos.** Az ember útja. Tahitótfalu. 127 l. — Ism. Lira. III. 62. l.
— (S. E.) P. Hirl. 202. sz.
- Dobsa Lajos. Rotaresti. Diószeghy András.** Rotaresti Dobsa Lajos.
Csanádvármegyei Könyvtár 11. sz. Makó. 38 l. — Ism. (L. Z.) IK. 291. l.
- Dóczy Jenő.** Dóczy Jenő. Magyarság. 287. sz.
- Dormándi László.** Súlyommadár. 432 l. — Ism. (sz. i. a.) Irodalomtört.
236—237. l. — r. r. Új Nemz. 162. sz. — Zsigmond Ferenc. Debreceni

Szemle 438—439. l. — Lantos Jenő. M. Kultúra 778. l. — Jakab Géza. Pásztortűz 454. l. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 194. sz. — (Br.) Népszava 160. sz.

Drósnayák János. Mert szent a lant. — Ism. k. Vasárnap 478. l.

Ecsedi István. Hortobágyi életképek. Debrecen. 104 l. — Ism. Szilády Zoltán. Prot. Szemle 524—525. l. — Az erő 4. sz. — Lelkészegyesület 28. sz. — Pap Géza. Kálv. Szemle 396. l.

Enczi Endre. Új Passió. — Ism. P. Lloyd 147. esti sz. — Ujs. 207. sz.

Endrődi Sándor. *Szabó Richard.* Endrődi Sándor. Irodalomtört. Füzetek 6. sz. 1926. 36 l. — Ism. Karácsony Sándor. Prot. Szemle 645. l.

Eötvös József. *Acherontinus.* Száraz levelek. Magyarság 194. sz.

Erdélyi János. *K. Posonyi Erzsébet.* Erdélyi János és a népköltészet. Ethnographia 81—118.; 165—192. l.

Erdős Renée. 1. Nyírfaerdő. Szanatóriumj jegyzetek. 166 l. — Ism. Kéký Lajos. Prot. Szemle 655—656. l. — A. Zs. Élet 363—364. l. — 2. Lavinia Tarsin házassága. — Ism. Szenes Piroska. Nyugat II. 638—639. l. — Tersánszky J. Jenő. U. o. 640—641. l. — K. S. P. Lloyd 263. esti sz. — Mariay Ödön. Napkelet X. 1052—1054. l. — Kéký Lajos. Prot. Szemle 656—658. l. — M. Hirl. 258. sz. — (i. e.) P. Napló 251. sz. — P. A. Ujs. 296. sz. — Magyarság 245. sz.

Hoványi Béla. Erdős Renée. Miskolc. 32 l. — Ism. Literatura 253 l. — A. Zs. Élet 363—364. l.

Erőss Alfréd. Az út. Arad. — Ism. D. J. Pásztortűz 621—622. l.

Farkas Antal. 1. A papkisasszony. Wien. 93 l. — Ism. Gergely Győző. Népszava 291. sz. — 2. Idegen határon sótalan kenyéren. 95, (1) l. — Ism. Gergely Győző. Népszava 291. sz.

Farkas Imre. *Somlyó Zoltán.* Négyszemközt Farkas Imrével. Literatura 446—447 l.

Farkass Jenő. Sötét az ég. 245 l. — Ism. Myn. Napkelet X. 639—640. l. — Élet 324. l.

Fáy András. *Kállay Miklós.* Fáy András vendéglátó háza. Literatura 346—349 l.

Ferenczi Zoltán. *Császár Elemér* beszéde Ferenczi Zoltán ravatalánál. Akad. Ért. 205—208. l.

G. P. Ferenczi Zoltán Irodalomtört. 269—270 l. — *Komáromi János.* Napkelet X. 817—820. l. — Zs. Prot. Szemle 481—482. l.

Fiala Ferenc. Áldott tavaszok. — Ism. — ö — f. Bácskai Élet 343. l.

Finta Gerő. Pacsirtaszó. Kolozsvár. 12-r. 61 l. — Ism. Gáspár Jenő. M. Kultúra 925. l. — Szőnyi Sándor. Napkelet X. 730—731. l. — Szondy György. Debreceni Szemle 556. l.

Fodor József. Lihegő erdők. 156 l. — Ism. — ö — f. Bácskai Élet 377—378. l. — Nemes Dénes. Élőszó 32—38. l. — Szerb Antal. Napkelet X. 656—657. l. — Nemz. Ujs. 211. sz. — Kodolányi János. Magyarország 166. sz. — Szegi Pál. A Látóhatár 4—5. sz.

Fodor László. 1. A templom egere. Vigjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Vígyszínház 1927 nov. 11-én. — Ism. Schöpplin Aladár. Nyugat II. 727. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 1061—1062. l. — Galamb Sándor. Napkelet X. 1060. l. — L. J. Élet 483. l. — 2. Márciusi éjszaka. 129 l. — Ism. M. Hirl. 148. sz. — Kárpáti Aurél. P. Napló 159. sz. — P. Ujs. 160. sz. — (dkl.) Magyarország 191. sz.

Forró Pál. A pénz nagykorú lett. 227 l. — Ism. Literatura 460. l. — (b. a.) P. Hirl. 245. sz.

Földi Mihály. A másik élet. 189, (2) l. — Ism. P. Lloyd 297. sz. — Szántó Rudolf. P. Napló 292. sz. — Kárpáti Aurél. Az Est 290. sz.

Füst Gitta. Rohanás a hétköznapiakból. 1928. (1927.) 89, (1) — Ism. (B. S.) Népszava 291. sz. — P. Napló 280. sz. — P. Hirl. 213. sz. — (b. m.) Esti Kurir 213. sz.

Füst Milán. *Kassák Lajos.* Füst Milán. Nyugat II. 279—284. l.

Négyszem közt Füst Milánnal. Literatura 267—269 l.

- Gál Árpád.** A sátán bibliája. — *Ism. Bercelly Huba. Horizont* 31—32. l.
- Garda József.** Halálország furcsa hőse. 128, 152 l. — *Ism. Literatura* 400. l. — Ifj. Halmay Elemér. *Orsz.-Világ* 137—138. l. — (b) *P. Hirl.* 219. sz.
- (—) *Ujs.* 174. sz.
- Gárdonyi Géza.** 1. Hallhatatlan kívánság. 178 l. — *Ism. Literatura* 251. l.
- 2. Krisztus bankója. 199 l. — *Ism. Literatura* 251. l.
- Benedek Vince.** Amikor a «láthatatlan ember» látható volt... Dunántúli Tanítók Lapja 20., 21. sz.
- Gopcsa László.** Vallásosság Gárdonyi írásaiban. *Eger.* 14 l. (Kluny).
- *Ism. Magyarság* 264. sz. — Berta Ilona. *M. Asszony* 342. l.
- Kéky Lajos.** Gárdonyi Géza. Irodalomtört. Füzetek 7. sz. 1926. 40. l.
- *Ism. Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd* 183. esti sz.
- Az író, akinek két lelke volt. *Literatura* 249—251. l.
- Garvay Andor. G. P.** Garvay Andor. Irodalomtört. 270. l.
- Gáspár Jenő. Mihály László.** Beszélgetés Gáspár Jenővel. *Élet* 402. l.
- Géczy István. Molnár Jenő.** A hatvannyolc éves Géczy István 30 év alatt hatszáz pengőt keresett a pályanyertes «Gyimesi vadvirág»-gal. *M. Hirl.* 178. sz.
- Gellért Oszkár.** Az utolsó dalért. (1928) 1927. 59, (2) l. — *Ism. Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd* 296. sz.
- Kassák Lajos.** Gellért Oszkár költészete. *Nyugat* II. 133—139. l.
- Gergely Sándor.** Hidat vernek. — *Ism. (b. b.) P. Napló* 286. sz. — *Ujs.* 268. sz.
- Gergelyffy Gábor.** Hozzátok szólok... 100 l. — *Ism. Literatura* 399. l.
- *K. Gy. Nemz. Ujs.* 166. sz.
- Góbi Imre.** Csak szálljatok! 106 l. — *Ism. sz. k. B. Hirl.* 223. sz. — Pál Imre. *M. Kultúra* 827. l. — Hamvas József Prot. *Szemle* 654. l. — *P. Hirl.* 213. sz.
- G. P. Góbi Imre. Irodalomtört.* 353. l. — *Loisch János. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl.* 78—80. l.
- Gulácsy Irén, P. 1.** Fekete völgyének. 1926. I.—III. köt. 221; 281; 236 l. — *Ism. Alszegehy Zsolt. Irodalomtört.* 222—228. l. — *Kéky Lajos. Könyvbarátok Lapja* 67—68. l. — *Radányi Kálmán. Kath. Szemle* 633—636 l. — *Gáspár Jenő. M. Kultúra* 718—721. l. — *Sz. Diákvilág* 3. sz. — 2. Fürgeteg. — *Ism. K—r. Népszava* 182. sz.
- Németh László.** Gulácsy Irén. Prot. *Szemle* 571—574. l.
- Zsigmond Ferenc P.** Gulácsy Irén. *Debr. Szemle* 501—509. l.
- Gyallay Omokos.** Vaskenyéren. *Kolozsvár.* 1926. 181 l. — *Ism. Kovács Gáspár. M. Kultúra* 650—651. l. — *k—r. Népszava* 187. sz.
- Gyóni Géza.** Versek. (1926.) 196 l. — *Ism. G. J. M. Kultúra* 652 l.
- Balogh István.** Gyóni Géza szibériai életrajza. III, 200 l. — *Ism. (Sz.) Irodalomtört.* 242—243. l. — *Jabloneczay Pethes Béla. Lira.* III. 30—31. l. — (Sz.) *Pásztortűz.* 552 l.
- Boros István.** Gyóni Géza. *Mezőtúr. K.* 8—r. 91. l. — *Ism. Jablonczay Pethes Béla. Lira.* III. jan.—febr. sz.
- Kozocsa Sándor.** Gyóni Géza. *Bácskai Élet* 266—274. l.
- Kristóf Károly.** Gyóni Géza a krasznajarszki fogolytáborban elégette élete egyetlen szindarabját. *Szinh. Élet* 28. sz.
- Olcsvay Géza.** Gyóni Géza, a «rab ember». *Lira.* III. 36—38. l.
- Gyöngyösi István.** Előadás Gyöngyösi Istvánról. *B. Hirl.* 281. sz.
- György Lajos.** Szomjúság. 79, (1) l. — *Ism. G. J. M. Kultúra* 1021—1022. l. — *Theano. M. Asszony* 344 l.
- Györy Vilmos. Rexa Dezső.** Györy Vilmos. *P. Hirl.* 264. sz.
- Gyula diák.** Gyűjtögetés. — *Ism. B. Hirl.* 255. sz. — *G. J. M. Kultúra* 1021 l. — *M. Hirl.* 258. sz.
- Gyulai Pál** kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye. 1850—1904. 425 l. — *Ism. Új Nemz.* 168. sz. — *Brisits Frigyes. Kath. Szemle* 575—566. l. — *sz. k. B. Hirl.* 258. sz. — *Farkas Gyula. Napkelet* X. 811—812. l. — *Baros Gyula. Prot. Szemle* 597. l.

Mitrovics Gyula. Gyulai Pál esztétikája. 164 l. — *Ism.* (hb.) Irodalomtört. 330. l.

Papp Ferenc. Gyulai Pál és Pataki Emilia. *IK.* 161—180. l.

Papp Ferenc. Gyulai Pál pályakezdése. *B. Szemle.* 207. köt. 401—431. l.

r. r. Gyulai Pál első szerelme. *Uj Nemz.* 243. sz.

Szász Károly. Gyulai Pál bátyja. *B. Hirl.* 244. sz.

sz. k. Gyulai Pál saját szavaiban. *B. Hirl.* 258. sz.

Várdai Béla. Még egyszer Tóth Kálmán és Gyulai Pál párbajáról. *Napkelet X.* 671—682. l.

Voinovich Géza. Gyulai Pál. *Irodalomtört. Füzetek.* 11. sz. 1926. 20. l. — *Ism.* Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd 183. esti sz.

Halasi Zoltán, I. Zsadányi Oszkár.

Halmai Elemér, ifj. Sötét árnyak. Dalok a lélekvándorlásról. 32 l. — *Ism.* T. P. Lloyd 363. esti sz. — Falk Zsigmond. *Orsz. Világ* 205. l.

Harsányi Kálmán. 1. Összegyűjtött munkái. III—VI. (1928.) 1927. — *Ism.* *Magyarság* 270. sz. — 2. Drámai miniatűrök. 112 l. — *Ism.* N. A. *Magyarság* 295. sz.

N. A. Harsányi Kálmán. *Magyarság* 258. sz.

Harsányi Lajos. 1. A boldog költő. 1926. 96 l. — *Ism.* H. L. *Irodalomtört.* 333—334. l. — 2. De profundis. 72 l. — *Ism.* Stadler István. *Orsz. Világ* 262. l.

Harsányi Zolt. A zenélő óra. Vigjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Vígszínház 1927 szept. 17-én. — *Ism.* Schöppflin Aladár. *Nyugat* II. 504—505. l. — Gáspár Jenő. *M. Kultúra* 821—822. l. — Galamb Sándor. *Napkelet X.* 744—745. l. — Vajthó László. *Prot. Szemle* 602—603. l.

Kulinyi Ernő. H. és H. M. Színpad 259—260. sz.

Hátszegi Ernő. Oivastam a csillagokban. Kolozsvár. — *Ism.* Walter Gyula. *Pásztortűz* 336 l. — (B—gi.) *Népszava* 215. sz.

Hatvany Lajos. Urak és emberek. I.—II. 1926. (4), 269, (4), 273 l. — *Ism.* Paál Ferenc. *Századunk* 293—298. l. — Kárpáti Aurél. *Könyvbarátok Lapja* 76—78. l. — *Esti Kurir* 171. sz. — Németh Andor. *A láthatár* 2. sz.

Hatvany Lili. 1. Az első férfi. Játék 4 felvonásban. Bemutatta a Belvárosi Színház 1927 szept. 16-án. — *Ism.* Schöppflin Aladár. *Nyugat* II. 505—506. l. — Gáspár Jenő. *M. Kultúra* 820—821. l. — Galamb Sándor. *Napkelet X.* 743—744. l. — Vajthó László. *Prot. Szemle* 602. l. — 2. En garde. 102 l. — *Ism.* r. r. *Uj Nemz.* 174. sz. — h. g. *Napkelet X.* 644—645. l.

Kulinyi Ernő. H. és H. M. Színpad 259—260. sz.

Hegedüs Lóránt. Kossuth. Színjáték 5 felvonásban. Bemutatta a Nemzeti Színház 1927 nov. 4-én. — *Ism.* Schöppflin Aladár. *Nyugat* II. 724—725 l. — Gáspár Jenő. *M. Kultúra* 1013—1015. l. — Galamb Sándor. *Napkelet X.* 985—986. l. — Jablonczay Pethes Béla. *Líra* III. 63 l. — Vajthó László. *Prot. Szemle* 666—668. l. — Radványi Kálmán. *Élet* 462—464. l.

Rónay Mária. Négy szemközt Hegedüs Lóránttal. *Literatura* 391. l. — Kovách Aladár. *Nemz.* Élet 380. l. — Falk Zsigmond. *Orsz. Világ* 227. l.

Hegedüs Sándor. Vörösbőrű romantika. 160 l. — *Ism.* Lám Frigyes. *Irodalomtört.* 235 l.

Heltai Jenő. 1. Az utolsó bohém. 3 kiad. 157 l. — *Ism.* Gulyás Sándor. *Prot. Szemle* 542—543. l. — 2. Írók, színésznők és más csirkefogók. 3 kiad. 174, (2) l. — *Ism.* Gulyás Sándor. *Prot. Szemle* 542—543. l.

Zsolt Béla. Heltai Jenő. *M. Hirl.* 241. sz.

Herczeg Ferenc munkái. Gyűjteményes díszkiadás. I—XXX. k. — *Ism.* Szász Károly. *B. Hirl.* 275. sz.

Czebe Gyula. Herczeg Ferenc «Bizánc»-a és a görög közvélemény. *A láthatár* 3. szám.

Forgács Ferenc. Herczeg Ferenc költészete. Gyöngyös. 64. l. (Klny.) — *Ism.* Kozocsa Sándor. *IK.* 290—291. l.

Futó Jenő. Herczeg Ferenc. *Irodalomtört.* 1—29., 82—121., 181—210., 277—313. l.

Politikus. Államtérfi és költő. *B. Hirl.* 164. sz.

- Surányi Miklós.* Herczeg Ferenc. Magyar Szemle 104—112., 215—220., 316—320. l. — Herczeg Ferenc és a történelmi témák. Új Idők 140—143. l.
- Hoffmann Elemér, RuzsKabányai.* Lola-versek. — Ism. K. Gy. Nemz. Ujs. 166. sz.
- Hoitsy Pál. Kóbor Tamás.* Hoitsy Pál meghalt. Ujs. 292. sz. — *Rákosi Jenő.* P. Hirl. 292. sz. — *Schöpflin Aladár.* 1850—1927. P. Napló 292. sz.
- Honti Tibor.* A lélek lélekre szomjas. 126 l. — Ism. Literatura 251—252. l. — P. Hirl. 150. sz.
- Horváth Béla.* Galamb. — Ism. P. Hirl. 155. sz.
- Horváth Boldizsár* összes költeményei. — Ism. (sz. k.) B. Hirl. 285. sz.
- Horváth János.* Hulló könnyeim. — Ism. B. Hirl. 197. sz.
- Horvát Endre, Pázmándi. Waisbecker Ede.* Pázmándi Horvát Endre szépirodalmi munkássága. Pécs. 143 l. — Ism. (h. l.) Irodalomtört. 330—331. l. — Szinyei Ferenc. IK. 279—280. l.
- Istvánffy Tamás.* Cipruslombok. Arad. — Ism. Walter Gyula. Páztortűz 456. l. — F. A. Vasárnap 278. l. — P. Hirl. 156. sz.
- Jakab Géza.* Álmodik a gyopár. Kolozsvár. — Ism. Árvay János. Napkelet X. 893. l.
- Jakab Ödön.* Este felé. 1926. 192 l. — Ism. (—a —ly.) Ujs. 165. sz.
- Jankovics Marcell.* Az udvari bolond. 1926. 281 l. — Ism. Kappel Gyula. Széphalom 450—451. l.
- Jánossy Béla.* P. 1. A császár bűnbakjai. Kolozsvár. 284 l. — Ism. Székely László. M. Kultúra 969—970. l. — Fábian István. Napkelet X. 899—900. l. — Rass Károly. Vasárnap 337—338. l. — Kiss Ernő. Páztortűz 548—550. l. — 2. Ferenc, a csodálatos ember. Kolozsvár. — Ism. K. J. M. Kultúra 827. l. — Fábian István. Napkelet X. 899—900. l. — K. Vasárnap 338. l. — Kiss Ernő. Páztortűz 479. l.
- Jávör Bella.* Más, új élet hajnala ez! — Ism. (—) Ujs. 198. sz.
- Jókai Mór. Bernfeld Magdolna.* A németiség Jókai Mór megvilágításában. Német Philologiai Dolgozatok 33. füz. 86 l. — Ism. Szinyei Ferenc. IK. 281. l. — M. Hirl. 205. sz.
- Farkas Gyula.* Jókai és Reviczky. Debr. Szemle 519—522. l.
- Hatvany Lajos.* Lélekcserélő napok. M. Hirl. 211. sz.
- Szalay József.* A «Szerelem bolondjai». Széphalom 235—237. l.
- Szini Gyula.* Jókai. Nyugat II. 522—526., 593—602., 666—679., 736—744., 823—832. l.
- Tolnai Vilmos.* Jókai Mór forrásaihoz. Irodalomtört. 315. l.
- Tóth Lajos.* Adalékok Jókai életéhez. Bácskai Élet 299—300. l.
- Juhász Gyula. Zolnai Béla.* Juhász Gyula. Széphalom 306—309. l.
- Kacsó Sándor.* Utoljára még megkapaszkodunk. Kolozsvár. 192 l. — Ism. László Géza. M. Kultúra 651—652. l. — Jancsó Béla. Páztortűz 311—312. l. — P. Hirl. 216 sz.
- Kallós Julia, Jármainé.* Lépésről-lépésre. — Ism. Literatura 357—358. l. — Élet 404 l. — Falk Zsigmond. Ország-Világ 166. l. — P. Hirl. 155. sz.
- Kádár Imre.* Nászrepülés. Kolozsvár. 188 l. — Ism. P. Lloyd 204. esti sz. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 775. l. — Szerb Antal. Napkelet X. 736. l. — Berde Mária. Páztortűz 333. l. — Várkonyi Titusz. M. Hirl. 194. sz. — P. Hirl. 216. sz. — Ujs. 227. sz. — Polonyi György. A láthatár 4—5. sz.
- Káldi György. Tímár Kálmán.* Káldi György a legrégebb magyar bibliafordításról. IK. 270—272. l.
- Karinthy Frigyes* 1. összegyűjtött munkái. I—X. k. — Ism. P. Napló 251. sz. — Az Est 250. sz. — 2. Így láttatok ti. 212 l. — Ism. Literatura 400. l. — 3. Krisztus vagy Barabás. 158 l. — Ism. Literatura 400. l. — 4. Színház. 321 l. — Ism. r. r. Új Nemz. 219. sz. — Literatura 252. l. — U. o. 464. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 875—876. l. — K. Gy. Élet 364. l. — P. Napló 177. sz. — P. Hirl. 167. sz. — (b.) U. o. 214. sz.
- Németh Andor.* Karinthy Frigyes «Ki kérdezett»-jéhez. Szocializmus 273—275. l.
- Tersánszky J. Jenő.* Karinthy Frigyes. Nyugat II. 559—561. l.

Károlyi Gáspár. *Harsányi István, Gulyás József.* Új adatok Károlyi Gáspárról. Sárospatak 16 l. — *Ism. Havrán Dániel.* M. Könyvszemle 339. l. — Szabó Lajos. Kálvinista Szemle 286. l.

Az «energikus» Károli Gáspár. Új Nemz. 150. sz.

Kárpáti Aurél. A nyolcadik pohár 192 l. — *Ism. Schöpflin Aladár.* Könyvbarátok Lapja 78—79. l. — Széphalom 333. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 727—728. l.

Kassák Lajos. Egy ember élete 192, 227, 202 l. — *Ism. Fenyő László.* Nyugat II. 787—789. l. — Róna Imre. M. Hirl. 264. sz. — Szakasits Árpád. Népszava 289. sz. — Kovács Kálmán. P. Napló 275. sz. — P. A. Ujs. 256. sz. — Komlós Aladár. Századunk 622—624. l. — Esti Kurir 247. sz. — U. o. 281. — Ujs. 248. sz. — Népszava 247. sz. — M. Hirl. 247. sz.

Fenyő Miksa. Költők a költőről. I. Literatura 392. l.

Komlós Aladár. A költő Kassák. Nyugat II. 338—346. l.

Kosztolányi Dezső. Költők a költőről. II. Literatura 392—393. l.

Supka, Géza. Der ungarische Gorkij. P. Lloyd 234. esti sz.

Szabó Dezső. Költők a költőről. III. Literatura 393. l.

Katona József. *Cserny Rózi.* A «Bánk bán» előadásán. Vasárnap 351—353. l.

Hegedűs Zoltán. Katona József lírai költészete 56 l. — *Ism. K. S.* M. Könyvszemle 340—341. l.

Kazinczy Ferenc. *Darnay Kálmán.* Kazinczy bírói honorárium. P. Hirl. 205. sz.

Gulyás József. Adalék Kazinczy életéhez. IK. 274. l.

Hegyaljai Kiss Géza. A Kazinczy Ferenc levéltárában. B. Hirl. 154. sz.

Kristóf György. Kazinczy Erdélyben. Pásztortűz 580—582. l.

Kelemen László. *Lugosi Döme.* Kelemen László és az első «Magyar Játékos Színi Társaság.» Makó 228 l. — *Ism. V. M. Napkelet* X. 1060. l. — P. Hirl. 296. sz.

Keleti Arthur. Angyali üdvözlét 78, (4) l. — *Ism. M. Hirl.* 276. sz. — Nemz. Ujs. 281. sz. — (f. j.) P. Hirl. 268. sz. — Ujs. 274. sz.

Kemény Zsigmond. *Papp Ferenc.* Kemény Zsigmond. Irodalomtört. Füzetek 21. sz. 72 l. — *Ism. Gáspár Jenő.* M. Kultúra 1116. l.

Kenderesi Szabó Lajos. Új Árpád ősihon fölött. II. kiad. — *Ism. Kálvinista Szemle* 236. l.

Keszler József. *Sebestyén Ede.* Keszler József és Mikszáth Kálmán. Ujs. 212. sz.

Sorry. Pletykálgatás Keszler Józsefről. Ujs. 217. sz.

Dánielné Lengyel Laura. B. Hirl. 212. sz. — *Gergely István.* Nyugat II. 446—448. l. — G. P. Irodalomtört. 270. l. — K. A. 1845—1927. P. Napló 212. sz. — (My). Népszava 212. sz. — *Pünkösti Andor.* Ujs. 212. sz. —

Relle Pál. M. Hirl. 212. sz. — *Karl, Sebestyén.* P. Lloyd 211. esti sz.

Kincs István. 1. A leánymamák fia. Közég 228., 260., (2) l. — *Ism. A. Zs. Élet* 463—464. l. — Alszegehy Zsoltné, Hajdu Margit. Kath. Tanítónők és Tanárok Lapja 137—141. l. — 2. A szegénység vára. Közég 202., 193. l. — *Ism. Veszprémi Béla.* M. Kultúra 1117—1118. l. — A. Zs. Élet 463—464. l. — (D. A.) Magyarság 276. sz. — Alszegehy Zsoltné, Hajdu Margit. Kath. Tanítónők és Tanárok Lapja 137—141. l. — 3. Magyar ég alatt. — *Ism. A. Zs. Élet* 463—464. l. — Alszegehy Zsoltné, Hajdu Margit. Kath. Tanítónők és Tanárok Lapja 137—141. l.

Kisbán Miklós. Reggeltől estig 177 l. — *Ism. Szinnyei Ferenc.* Napkelet X. 1139—1140. l. — Molter Károly. Pásztortűz 536—537. l. — (bl.) M. Hirl. 247. sz. — Harsányi Zolt. P. Hirl. 259. sz. — U. o. 285. sz. — P. Ujs. 250. sz. — M. Helikon IV. évf. 49. l.

Kisfaludy Károly. *Gálos Rezső.* A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Irodalomtört. Füzetek 18. sz. 74 l. — *Ism. Császár Ernő.* IK. 287—288. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 1115—1116. l.

Szinnyei Ferenc. Kisfaludy Károly. Irodalomtört. Füzetek 19. sz. 44. l.

Kisfaludy Sándor. *Darnay Kálmán.* Emlékezés Kisfaludy Sándorra. Debreceni Szemle 429—431. l.

- Kisfaludy Sándor falfestményei. Uj Nemz. 213. sz.
- *Trencsénj Károly*. Kisfaludy Sándor részvételevele Pápay Sámuel halála alkalmából. IK. 272—273. l. — L. még Kisfaludy Károly alatt (*Gálos*).
- Kisléghy Kálmán*. Hódolat 48 l. — Ism. (H. L.) Irodalomtört. 328. l. — P. Lloyd 171. esti sz.
- Kiss Géza, Hegyaljai*. Égő szívvel. Miskolc 1926. 139 l. — Ism. Szabó Lajos. Kálv. Szemle 244. l.
- Kiss Ida*. Kalászcserdüléskor. — Ism. — r. P. Lloyd 149. esti sz.
- Kiss Márton, P. Lelkem muzsikája*. Arad. — Ism. K. Vasárnap 293. l. — Walter Gyula. Pásztortűz 456. l.
- Kiszely Gyula*. 1. Gentleman-farm 230 l. — Ism. sz. k. B. Hirl. 177. sz. — P. Hirl. 219. sz. — Magyar Jövő 172. sz. — r. r. Uj Nemz. 225. sz. — 2. Csereházasság. — Ism. M. Hirl. 247. sz.
- Kodolányi János*. 1. Kántor József. 2. Tavasz fagy. 3. Börtön. 4. Szép Zsuzska. — Ism. Nyigri Imre. Népszava 258. sz.
- Komáromi János*. 1. Az idegen leány 207 l. — Ism. Kéky Lajos. Könyvbarátok Lapja 83—84. l. — m. j. Orsz. polg. isk. tanáregyes. közl. 147—148. l. — Dóczy Jenő. Magyarság 293. sz. — 2. Cs. és kir. szép napok 246 l. — Ism. Literatura 460 l. — M. I. B. Hirl. 283. sz. — P. Lloyd 269. esti sz. — Az erő 4. sz. — A. Zs. Élet 483—484. l. — Pethő Sándor. Magyarság 264. sz. — M. Hirl. 276. sz. — Nemz. Ujs. 276. sz. — (b. b.) P. Napló 269. sz. — Ujs. 274. sz. — (dkl.) Magyarország 271. sz. — (s. v.) Esti Kurir 289. sz. — 3. Hé, kozákok. — Ism. m. j. Orsz. polg. isk. tanáregyes. közl. 147—148. l. — 4. Hat völegény 1926. 189. (1) l. — Ism. (Sz.) Irodalomtört. 234—135. l. — Kéky Lajos. Könyvbarátok Lapja 83—84. l. — Cs. M. M. Kultúra 730. l. — 5. Pataki diákok 1926. 239. l. — Ism. m. j. Orsz. polg. isk. tanáregyes. közl. 147—148. l. — 6. Reménytelen szerelem. 236 l. — Ism. Dóczy Jenő. Magyarság. 293. sz.
- Dóczy Jenő*. Az író látogatóban regényalakjainál. Magyarság 293. sz.
- Komjáthy Jenő, Deák Zoltán*. Komjáthy Jenő, a tragikus hős. Horizont 49—53. l.
- Komor András*. Jane and Jonny. Békéscsaba. 1926. 152 l. — Ism. Pfeifer Zsigmond. A láthatár 3. sz.
- Korchma Ilonka, Vécseyné*. Betegen. Miskolc 106, (4) l. — Ism. B. I. M. Asszony 343 l.
- Korcsmáros Nándor*. A végtelen út 160, (2) l. — Ism. (n. b.) M. Hirl. 287. sz. — P. Hirl. 285. sz.
- Kossuth Lajos, Aranyi Lipót*. Kossuth Lajos mint vendéglátó házigazda. Ujs. 252. sz.
- Balla Antal*. Kossuth Lajos. P. Hirl. 212. sz. — Kossuth Lajos élete és politikai tanításai. P. Hirl. 252. sz. — Kossuth Lajos mint ujságíró. A sajtó 11. sz.
- Csatkai Endre*. Kossuth Lajos állítólagos színpadi munkássága. P. Hirl. 279. sz.
- Gaál István*. Kossuth, a geológus és botanikus. B. Hirl. 252. sz.
- Hajnal István*. Osztrák merénylettervek Törökországban a száműzött Kossuth ellen. Napkelet X. 698—711. l.
- Hoitsy Pál*. A Kossuth-kultusz. P. Hirl. 252. sz.
- Lukinich Imre*. Kossuth Lajos és a Magyar Történelmi Társulat. Századok 225—230. l.
- Mezei Ernő*. Hogyan láttam én Kossuth Lajost. Ujs. 252. sz.
- Mezei Ernő*. Látogatásom Kossuth Lajosnál. P. Hirl. 252. sz.
- M. Gy.* Mely napon született Kossuth Lajos? M. Hirl. 258. sz.
- Migray József*. Kossuth Lajos és a «rend elemei». Népszava 252. sz.
- Moesz Gusztáv*. Kossuth Lajos, a természet barátja. P. Hirl. 258. sz.
- Nagy Emil*. Márcus 15 és Kossuth Lajos. B. Hirl. 240. sz.
- Ostör József*. Tisza és Kossuth. B. Hirl. 264. sz.
- Pekár Gyula*. Kossuth és Petőfi. P. Hirl. 270. sz.
- Pesthy Pál*. Kossuth, a jogász. P. Napló 258. sz.

- Pollák Illés.* Hallottam beszélni Kossuth Lajost! M. Hirl. 276. sz.
Rapaics Raymund. Kossuth Lajos és a természet. P. Hirl. 252. sz.
Sebestyén Károly. Kossuth és Cobden. P. Hirl. 264. sz.
Siklóssy László. Kossuth Lajos irattára Nemzeti Múzeumunkban. Uj Idők 522—524. l.
Szádeczky Lajos. Kossuth Lajos hatyúdala. Magyarország 293. sz.
Szatmári Mór. Mikor Kossuthot hűtlenséggel vádolták. P. Hirl. 258. sz.
Szekeres László. Kossuth torinói otthonában. B. Hirl. 252. sz.
Vázsonyi Vilmos. Kossuth Lajos és a magyar zsidóság. Egyenlőség 45. sz.
Wlassics Gyula báró, Kossuth-iratok, Kossuth-képek. P. Napló 252. sz.
Hegedűs Lóránt. Kossuth Lajos. P. Hirlap 252. sz. — *Köbor Tamás.* Ujság 252. sz. — *Mikszáth Kálmán.* 8 Órai Ujs. 252. sz. — *Móricz Zsigmond.* Magyarország 252. sz. — *Pethő Sándor.* Magyarország 252. sz. — *Sajó Sándor.* M. Művelődés 141—242. l. — *Sebestyén Jenő.* Kálv. Szemle 365. l. — *Stadler István.* Ország-Világ 215. l. — *Szekfü Gyula.* M. Szemle 293—296. l. — *Török Pál.* Egyh. Értesítő 333. l. — *Zágoni István.* Pásztortűz 530—531. l.
A szabadkőműves Kossuth M. Hirl. 254. sz.
Az angolok és Kossuth. A diadalút. B. Hirl. 241.; 247. sz.
Kossuth a nemzet életében. Nemz. Ujs. 252. sz.
Kossuth-igék. B. Hirl. 252. sz.
Mozaik Kossuth Lajos kiadatlan leveleiből. B. Hirl. 252. sz.
Szemelvények Kossuth Lajos külpolitikájából. B. Hirl. 235. sz.
Kosztolányi Dezső. 1. Édes Anna. 1926. (4) 264, (2), l. — Ism. Németh Andor. A láthatár 2. sz. — 2. Meztelenül. 67 l. — Ism. Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd 292 esti sz. — (H. Zs.) P. Hirl. 297. sz. — (s. i.) Magyarország 291. sz. — 3. Tintaleves papirgaluskával. Magyar Könyvtár. — Ism. P. Hirl. 202. sz.
Földi Mihály. Kosztolányi Dezső regényei. Nyugat II. 170—185. l.
Somlyó Zoltán. Négy szem közt Kosztolányi Dezsővel. Literatura 307—309. l.
Kováts Sándor. Vigasztaló földi útra. Kecskemét. 52, (4) l. — Ism. Árvay János. Napkelet. X. 893. l. — mb. Magyar Jövő 166. sz.
Kozma Andor. Petőfi. 246, (2) l. — Ism. By. B. Hirl. 276. sz. — B. Hirl. 188. sz. — Karl, Sebestyén. P. Lloyd 274. esti sz. — Bank Sándor. Miskolci Szemle 4. sz.
Sajó Sándor. Kozma Andor. B. Hirl. 297. sz.
Körös Andor. Forgószél. 479 l. — Ism. —ő. —f. Bácskai Élet 376—377. l. — Kárpáti Aurél. Nyugat II. 564—566. l. — Literatura 252. l. — Sebestyén, Karl. P. Lloyd 147. esti sz. — Szegi Pál. Élőszó 39—40. l. — Rédey Tivadar. Napkelet X. 727—729. l. — —y. Magyarország 166. sz. — Várkonyi Titusz. M. Hirl. 184. sz. — (gy. m.) Népszava 160. sz. — P. Hirl. 150. sz. — (P.) Ujs. 159. sz.
Kriza János. Ifj. B. L. Eldugva hever Kriza János hagyatéka. P. Napló 229. sz.
Krúdy Gyula. Mohács. 231 l. — Ism. Székely Jenő. M. Kultúra 649—650. l.
Dénes Zsófia. Az ötvenéves Krúdy az ötvenéves Bródy Sándorról. Literatura 339—340. l.
Kuti László. Megindul a mező. — Ism. T—T. P. Lloyd 183. esti sz.
Kvassay Ede. G. P. Kvassay Ede. Irodalomtörténet 270—271. l.
Laczkó Géza. Sátán Trismegistos olvasója. 192 l. — Ism. r. r. Uj Nemz. 150. sz.
Lábán Antal és Keresztury Kálmán. Magyar regék. Berlin. 112 l. — Ism. Uj Nemz. 213. sz. — Literatura 322. l. — T. T. P. Lloyd 204. esti sz. — (K. Gy.) Magyarország 235. sz.
Lantos Béla. És élet, csókold meg őt. — Ism. (ky.) Népszava 292. sz.
László Ödön. Ember tervez, Isten végez. 40 l. — Ism. D. K. Kálv. Szemle 388. l.

- Lázár István.** Aranykapuk városa. 244 l. — Ism. Szentkúthy Miklós. Napkelet X. 1138—1139. l. — P. Hirl. 257. sz.
- Legény Elemér.** Bábel lelke. — Ism. T. P. Lloyd 171. esti sz.
- Lendvai István.** Lendvai István. Nemz. Élet 428. l.
- Lengyel József.** *Gulyás József.* Újabb adalékok Lengyel József költői működéséhez. IK. 274—275. l.
- Lengyel Károly.** Rozoga hidakon. — Ism. L. A. P. Lloyd 171. esti sz.
- Lengyel Menyhért.** A postáskisasszony. Színjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Vígyszínház 1927 dec. 23-án.
- R. M.** Négyszemközt Lengyel Menyhérttel. Literatura 439—444. l.
- Lenkei Henrik.** A nagy előjáték 123 l. — Ism. Tördai Ányos. Magy. Kultúra 647—649. l. — Szőnyi Sándor. Napkelet X. 731. l.
- T. F.** Négyszem közt Lenkei Henrikkel. Literatura 230—231. l.
- Lelkes Nándor József.** A multak avarján. 130 l. — Ism. Zs. Élet 304. l.
- Lévay József.** *Csernák Béla.* Tizenkét pohár. Miskolci Szemle 3. sz.
- Leszih Andor.* Lévay József szobája a miskolci múzeumban. Miskolci Szemle 3. sz.
- Vadnay Tibor.** Az aranytollú főjegyző. Miskolci Szemle 3. sz.
- Voinovich Géza.** Lévay József 1825—1918. Miskolci Szemle 3. sz.
- Ligeti Ernő.** A két barlang. Kolozsvár 211, 250 l. — Ism. Kovács László. Páasztortűz 623—624. l.
- Liptai Imre.** *Liptai Imre.* 1876—1927. 8 Órai Ujs. 248. sz.
- Lőrinczy György.** 1. A rétek lelke. 2. kiad. 159 (1) l. — 2. Az özvegy falu 160 l. — 3. Gereblyém alól. 160 l. — 1—3. ism. Kosáryné-Réz Lola. Új Idők 526 l. — P. Lloyd 294. esti sz. — (s. e.) P. Hirl. 275. sz. — 4. Boldogság császára. — 5. Mátyás földjén. — 4—5. ism. (s. e.) P. Hirl. 275. sz.
- Madách Imre.** *Waldapfel János.* Madách állítólagos pesszimizmusa. B. Hirl. 184. sz.
- Waldman Ernő.** Madách Mózes-e 37 l. — Ism. Szinnyei Ferenc. IK. 280. l.
- Mael Ferenc.** Missa Solemnis. Arad 1926. — Ism. Lira III. 47. l.
- Makkai Sándor.** Ördögszekér. Bp. 432 l. — Ism. Laczkó Géza. Nyugat II. 795—798. l. — Németh László. U. o. 798—799. l. — Literatura 460—461. l. — Háromszéki Gáspár. M. Kultúra 959—962. l. — S—n. P. Lloyd 251. esti sz. — Túri Béla. Nemz. Ujs. 276. sz. — (B. S.) Népszava 291. sz. — (dkl.) P. Napló 257. sz. — Pünkösti Andor. Ujs. 250. sz. — m. e. Az Est 266. sz. — Gyarmathi Miklós. Kálv. Szemle 433—434. l. — D. L. Századunk 625—627. l. — Magyarország 265. sz. — Esti Kurir 248. sz.
- Marconnay Tibor.** Kacagva tört ki a faun a pagonyból 63 l. — Ism. (—r.) Irodalom tört. 328. l. — Németh László. Nyugat II. 146—147. l. — Illés Endre. Előszó 41—42. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 926. l. — Szőnyi Sándor. Napkelet X. 730. l. — Muraközy Gyula. Prot. Szemle 538—539. l. — Magyarország 194. sz. — (e. a.) Ujs. 167. sz. — Dán György. A láthatár. 4—5. sz.
- Mariancsics Szőrényi Imre.** Színek 47, (1) l. — Ism. (sz. k.) B. Hirl. 284. sz.
- Mátrai Ferenc Béla.** A jövőnek énekelek. — Ism. Stadler. Ország-Világ. 227. l.
- Medgyasszay Vince.** Vihar után — alkonyat felé. 1926. 284 l. — Ism. Gyökössy Endre. Prot. Szemle 473—474. l.
- Medveczky Bella.** Vihar 138 l. — Ism. P. Lloyd 147. esti sz. — M. Hirl. 223. sz.
- Mentes Mihály.** Muzsikál az erdő. Győr 117 l. — Ism. Várdai Béla. Kath. Szemle 571—572. l. — ö.—f. Bácskai Élet 378 l. — Székely Nándor. M. Kultúra 924—925. l. — Szerb Antal. Napkelet X. 657 l. — Zs. Élet 344 l.
- Mécs László.** Vigasztaló. (Berlin) 132 l. — Ism. Alszegehy Zsolt. Irodalomtör. 220—222. l. — K. Vasárnap 415 l. — Bodor Aladár. Prot. Szemle 658—661. l.
- Méray-Horváth Károly.** Új sugarak 454 l. — Ism. Illés Endre. Nyugat II. 885—886. l. — Tersánszky J. Jenő. U. o. 886—888. l. B. Hirl. 232. sz. — M. Hirl. 241. sz. — Nemz. Ujs. 233. sz. — P. Napló 246. sz. — P. Hirl. 262. sz.
- Mészáros József.** Az égő Kárpátok. Pozsony. — Ism. (S. E.) P. Hirl. 202. sz.

- Mikszáth Kálmán.** *Zsigmond Ferenc.* Mikszáth Kálmán. Irodalomtört. Füzetek 20. sz. 36 l. — *Ism.* Gáspár Jenő. M. Kultúra 1116 l.
- Sebestyén Ede.** Keszler József és Mikszáth Kálmán. Ujs. 212. sz.
- Milkó Izidor.** Ketten. Szabadka. — *Ism.* (b.) P. Hirl. 219. sz. — (v. k.) Ujs. 162. sz.
- Sebestyén, Karl. Milkó Izidor. P. Lloyd 171. esti sz.
- Mollináry Gizella.** Asszonyi alázat. — *Ism.* T. T. P. Lloyd 183. esti sz. — (sz. p.) Népszava 146. sz.
- Molnár Endre.** Költemények 48 l. — *Ism.* Árvay János. Napkelet. X. 893 l.
- Molnár Erzsébet.** Könnyes kenyér. — *Ism.* (—r. —ő.) M. Hirl. 270. sz.
- Molnár Ferenc.** *Elek Oszkár.* Molnár Ferenc a színműíró. Literatura 310—312. l.
- Zsolt Béla.** Molnár Ferenc. M. Hirl. 194. sz.
- Móra Ferenc.** 1. Összes műveinek gyűjteményes kiadása. Első sorozat I.—VI. — *Ism.* Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 211. sz. — (sz. r.) P. Napló 216. sz. — P. A. Ujs. 217. sz. — Kárpáti Aurél. Az Est. 215. sz. — Illés Endre. Magyarország. 216. sz. — 2. Ének a búzamezőkről (8), 177; (8), 246. l. — *Ism.* Szabó Tivadar. Literatura 375 l.
- Balassa József.** Ady Endre és Móra Ferenc. Literatura 377—378. l.
- Finta Sándor.** Móra Ferenc lírája. Dunántúli Tanítók Lapja 23. sz.
- Herceg Ferenc.** Valaki megérkezett. Literatura. 369. l.
- Juhász Gyula.** Móra Ferenc ezeregy élete. Literatura 372—374. l.
- Mészár Oszkár.** A magyar falu Móra Ferenc műveiben. A falu. 238—240. l.
- Kosztolányi Dezső.** Móra Ferenc. Új Idők 370—371. l.
- Oláh György.** Magyarság 258. sz.
- Supka, Géza.** P. Lloyd 210. esti sz.
- Szentimrei Dezső.** Pástortűz. 524. l.
- Turi Béla.** Literatura 370—371. l. — B. Hirl. 217. sz. — M. Hirl. 217. sz.
- Móricz Zsigmond.** 1 Baleset. 252 l. — *Ism.* Tersánszky J. Jenő Nyugat II. 139—141. l. — Schöpplin Aladár. Könyvbarátok Lapja 72—73. l. — —s. Uj. Nemz. 213. sz. — —ő—f. Bácskai Élet 343. l. — Literatura 252. l. — P. Lloyd 159. esti sz. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 873. l. — Németh László. Napkelet X. 812—813. l. — (—n.) Népszava 264. sz. — 2 Arany szoknyák. 276, (2) l. — *Ism.* M. Hirl. 293. sz. — Magyarorsz. 290. sz.
- Jablónczay Pethes Béla.** Végző Móricz Zsigmond erdélyi útjához. Literatura III. 46. l.
- Nadas Sándor.** Uri és női vádlottak. 136 l. — *Ism.* Szép Ernő. Nyugat II. 427—428. l. — Literatura 360. l. — (L. S.) Ujs. 194. sz.
- Nádor József.** Magam élete. 92, (4) l. — *Ism.* G. J. M. Kultúra 1022. l. — M. Hirl. 287. sz. — Nemz. Élet 436. l. — Stadler István. Orsz. Világ 236. l.
- Nagy Gusztáv.** Elindulás. — *Ism.* Nem. Ujs. 194. sz. — P. Hirlap 213. sz.
- Nagy Iloña.** Hazamegyünk. Dunaföldvár 32. l. — *Ism.* (k.) Néptanítók Lapja 35—36. sz. — Dunántúli Tanítók Lapja. 19. sz.
- Nagy Imre.** Dr. Klein. Vidám regény. 40 l. — *Ism.* F. J. 8 Órai Ujs. 182. sz.
- Nagy Károly.** Az élet renegátja. 75, (2) l. — *Ism.* P. Napló 228. sz.
- Nagy Lajos.** Vadember. 1926. 156 l. — *Ism.* Szegedi István. Prot. Szemle 601. l.
- Nagy Sándor.** Multak tarlóján. Hajduhadház. 118 l. — *Ism.* Az Erő. 4. sz. — Lelkészegyesület 48. sz.
- Nagy Sándor.** Álmodás. Debrecen. — *Ism.* —ée—ef. Nemz. Élet 380. l.
- Nagy Péter.** Ó, kedves Kolozsvár! Berlin. — *Ism.* (B. A.) Magyarság 235. sz.
- Nemesszeghy Elemér.** Letörött a zászló. — *Ism.* (Sz.) Irodalomtört. 238. l.
- Némethy Géza.** Az Ész tragédiája II. kiad. 207, (1) l. — *Ism.* (bgh) B. Hirl. 264. sz. — Lantos. Orsz.-Világ 237 l. — P. Hirl. 286. sz.

- Nyíri Szabolcs.** Soha. Arad. — Ism. Gál János. Napkelet X. 738. l. — Walter Gyula. Pásztortűz 360. l. — (S. E.) P. Hirl. 202. sz.
- Nyulási Gábor.** A kis cseléd. 125 l. — Ism. (By.) B. Hirl. 292. sz.
- Oláh Gábor.** *Németh László.* Oláh Gábor. Prot. Szemle. 631—634. l.
- Orbók Attila.** Petőfi. Életkép 1 felvonásban. — Ism. Magyarország 167. sz. — M. Hirl. 178. sz. — Szinh. Élet 40. sz.
- Orosz Iván.** 1. Boldogok szigete. Nagykanizsa. 47 l. — Ism. H. L. Irodalomtört. 333—334. l. — Pál József. M. Kultúra. 925. l. — Szőnyi Sándor. Napkelet. X. 730. l. — 2. Szeretni kell. Zalaegerszeg. 1926. 46, (1) l. — Ism. H. L. Irodalomtört. 333—334. l.
- Ősz Iván.** Lehajló kalász. — Ism. Harsányi Lajos. Nemz. Ujs. 263. sz.
- Pakocs Károly.** Lélek-ország. Szatmár. 140 l. — Ism. (Sz.) Irodalomtört. 238. l.
- Pákozdy Ferenc, Vásárhelyi.** A Tisza sirálya. Hódmezővásárhely. — Ism. n. s. Napkelet. X. 1144. l. — (—). Nemz. Ujs. 225. sz. — P. Hirl. 213. sz.
- Palágyi Lajos** válogatott költeményei. Sajtó alá rendezte Vajthó László. 136 l. — Ism. Szabó István Andor. Irodalomtört. 233—234. l.
- Pásztor Árpád.** «Irók sorsa». Literatura. 453—454. l.
- Pálos István.** Minden csak átmenet. Szatmár. — Ism. Walter Gyula. Pásztortűz. 359. l.
- Pápay Sámuel.** *Kemény István,* Az első magyar irodalomtörténetíró. B. Hirl. 160. sz.
- Pásztor Árpád.** Gina és Rozamunda 367 l. — Ism. Szerk. IK. 284—285. l. — Rubinyi Mózes. U. o. 285—286. l. — Kárpáti Aurél. Nyugat II. 70—72. l. — —f. Bácskai Élet. 343—344. l. — r. r. Uj Nemz. 231. sz. — Dobosi Pécsi Mária. Uj Idők 18. l. — Hartmann János. Napkelet X. 657—658. l.
- Patai Edith.** Engem is hív a föld. 62 l. — Ism. Turóczy-Trostler, Josef. P. Lloyd 291. esti sz.
- Pekár Gyula.** Bizarrr percek. (1926.) 278 l. — Ism. Csiki Jenő. M. Kultúra 1069. l.
- Gereblye.* «A százkezü óriás.» Uj Idők. 128 l.
- Persian Ádám.** Aisha. — Ism. (f. á.) Népszava 292. sz. — (b.) P. Napló 292. sz. — P. Hirl. 283. sz.
- Pesti György.** Haláltánc éneke. Holbein képeivel. Bevezetéssel ellátva közli: Dézsi Lajos. 79 l. — Ism. Baros Gyula. Napkelet X. 735. l.
- Pethő Károly.** Fátynol foszlányok, törött melódiák 87 l. — Ism. Thomée József. Nemz. Élet 368. l.
- Petőfi Sándor.** Balla, Ignaz. Petőfi und die neue ungarische Literatur in Italien. P. Lloyd 242. reggeli sz.
- Baranyai Zoltán.** H. F. Amiel, traducteur de Petőfi. Extrait de la Revue des Études Hongroises. Genève. — Ism. Gyergyai Albert. Könyvbarátok Lapja 82—83. l. és Pásztortűz 576. l. — Szigethy Vilma. Széphalom 453. l.
- Baranyai Zoltán.** Amiel Petőfi-fordításai. Debr. Szemle 551. l.
- Horváth János.** Petőfi. II. kiad. 600 l. — Ism. Karácsony Sándor. Prot. Szemle 649. l.
- (h. v.) Francia író** Petőfiről. Debr. Szemle 555. l.
- Loewy, Siegfried.** Petőfi und Lewinsky. P. Lloyd 154. reggeli sz.
- Pekár Gyula.** Kossuth és Petőfi. P. Hirl. 270. sz.
- Radó Antal.** Petőfi egy olasz költő dalában. (Aleardo Aleardi.) B. Hirl. 296. sz.
- Szabó Lőrinc.** Petőfi sírjánál. P. Napló 192. sz.
- Tabéry Géza.** Szeptember vége — októberben. M. Hirl. 242. sz.
- Zoltán János.** Petőfi-könyv. Kiskőrös. 81 l. — Ism. L. M. M. Kultúra 875. l. — Magyarország 238. sz. — Berta Ilona. M. Asszony 215. l.
- Péterfy Jenő.** *Antal László.* Péterfy Jenő. Pécs. 64 l. — Ism. Szinnyei Ferenc. IK. 279. l.
- Pünkösti Andor.** Bárczay Bella a szeretőm. 144 l. — Ism. m. d. P. Lloyd 287. esti sz. — (dkl.) P. Napló 280. sz. — Sz. Zs. Ujs. 268. sz. — (b. b.) Magyarország 282. sz.

- Raggamby András.** Velencés. 108 l. — *Ism. sz. k. B. Hirl.* 233. sz. — *Magyarság* 169. sz.
- Rákosi Jenő.** *Kardos Albert.* Rákosi Jenő és a Budapesti Hirlap helyesírása. *M. Nyelvőr* 118—121. l.
- Mezei Ernő.** Rákosi Jenő. *P. Hirl.* 257. sz.
- Szabó László.** A 85 éves Rákosi. *P. Napló* 257. sz.
- Reiner János.** Regék és történetek ciklusából. 1926. 58 l. — *Ism. Garázda Péter. Széphalom* 443—449. l.
- Reményi József.** Emberek ne sírjatok!... Berlin. 1926. I—IV. köt. 204, (2); 252, (2); 238, (2); 168, (2) l. — *Ism. Kosztolányi Dezső. Nyugat* II. 799—801. l.
- Reményik Sándor.** Két fény között. Kolozsvár 84 l. — *Ism. (sz. i. a.) Irodalomtört.* 326—327. l. — Szondy György. *Debreceni Szemle* 556. l. — Farkas Gyula. *Napkelet* X. 1051—1052. l. — Jancsó Béla. *Pásztortűz* 406. l. — Sz. B. *Diákvilág*. 1. sz. — *M. Hirl.* 200. sz. — *P. A. Ujs.* 214. sz.
- Németh László.** Reményik Sándor. *Prot. Szemle* 442—446. l.
- Reményik Zsigmond.** Hetedik hónap. — *Ism. M. Pogány Béla. Nyugat* II. 425—426. l. — Halász Gábor. *Napkelet* X. 730. l. — (s. i.) *Ujs.* 160. sz.
- Magyar írók kalandos élete.** *Literatura* 315—317. l.
- Révész Béla.** 1. Proletárok. 183, (1) 1—2. Ujra és mindig. 213, (2) 1. — 1—2. *ism. Illés Endre. P. Napló* 275. sz. — *Ujs.* 274. sz.
- Várkonyi Titusz.** Révész Béla, a magyar irodalom gyöngyhalásza, huszonöt évvel ezelőtt írta meg «új novellái»-t. *M. Hirl.* 241. sz.
- (e. a.) Révész Béla. *Ujs.* 268. sz. — *Földi Mihály. Nyugat* II. 649—659. l. — *Garami Ernő. Népszava* 258. sz. — (L. még U. o. 276. sz.) — *Kárpáti Aurél. Az Est* 264. sz. — *Kodolányi János. Magyar ország* 270. sz. — *Mohácsi Jenő. P. Lloyd* 273. esti sz. — *Pogány Béla. Esti Kurir* 281. sz.
- Reviczky Gyula.** *Farkas Gyula.* Jókai és Reviczky. *Debreceni Szemle* 519—522. l.
- Réz Lola, Kosáryné.** A vén diák. 206 l. — *Ism. Kéky Lajos. Könyvbarátok Lapja* 79—80. l. — *A H. M. Élet* 283. l.
- Virágh Ferenc.** Kosáryné Réz Lola. *Élet* 371—374. l.
- Ring Pál.** Versek. 128 l. — *Ism. (V. T.) M. Hirl.* 148. sz.
- Rissányi József.** Örök úton. *Balassagyarmat* 78 l. — *Ism. (Sz.) Irodalomtört.* 288. l.
- Rozsnyai Dávid.** *Horologium Turcicum.* A Magyar Nemzeti Muzeumi Könyvtár kéziratából bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva kiadta Dézsi Lajos. (Régi Magyar Könyvtár 38. kötete.) 1926. 269 l. — *Ism. Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd* 193. esti sz. — *Gulyás József Theologiai Szemle* 191. l.
- Sáfár Elemér.** Bordeaux-tól Bakuig. Egy lázas magyar álma. *Verses regény.* Vác 94 l. — *Ism. Sz. N. M. Kultúra* 924. l. — Szőnyi Sándor. *Napkelet* X. 732. l.
- Sándor Ernő.** Vértólvár partján. — *Ism. Nyigri Imre. Népszava* 264. sz.
- Sándor Pál.** 1. Ősi rögök. Színmű. Pápa 18 l. — 2. Vándorlantas. Pápa. — 1—2. *ism. P. Hirl.* 284. sz.
- Sárközi György.** Váltott lélekkel. — *Ism. P. Lloyd* 275. esti sz. — (zs. b.) *M. Hirl.* 293. sz.
- Schmidt Attila.** Balassi Imre gróf lakomája 158, (2) l. — *Ism. (m. p.) Magyarság* 235. sz.
- Schöfflin Aladár.** Balatoni tragédia 128 l. — *Ism. Kárpáti Aurél. P. Napló* 297. sz.
- Sebes Árpád.** Asszonyért és kenyérért. — *Ism. Fenyő László. Nyugat* II. 147—148. l. — (V. T.) *M. Hirl.* 223. sz. — (G.) *Népszava* 211. sz.
- Simán Erzsébet.** Nyugtalanág 1928. (1927.) 94, (2) l. — *Ism. P. Ujs.* 287. sz. — *S. Esti Kurir* 293. sz.
- Simon Andor.** Álomföld. — *Ism. Móricz Zsigmond. Nyugat* II. 68. l. — *Illés Endre. Élőszó* 42—43. l. — *A. Zs. Élet.* 424. l. — *Népszava* 202. sz. — *Ujs.* 173. sz. — Deák Zoltán. *Horizont* 60—61. l.

- Simon Lajos.** Cserépvári történetek 168 l. — Ism. (—r.) Irodalomtört. 237—238. l. — K. D. Napkelet X. 740. l.
- Sipos Ida, V.** A Bodrós vér 120 l. — Ism. Molnár Albert. Kálv. Szemle 379. l.
- Stadler István.** A kis hugomnak magáról mesélek 112 l. — Ism. Falk Zsigmond. Ország-Világ 244. l.
- Strém István.** Vadrózsa asszony. — Ism. Fenyő László. Nyugat II. 497—498. l. — K. S. P. Lloyd 222. esti sz. — M. Hirl. 252. sz. — P. Hirl. 213. sz. — P. A. Ujs. 194. sz.
- Surányi Miklós. B. L.** Látogatás Surányi Miklósnál. Jövünk 6. sz.
- Surányi Miklós.** Magyarság 172. sz.
- Sylvester János.** Ki volt Sylvester János? Magyarság 283. sz.
- Szabó Dezső.** Tenger és temető 167 l. — Ism. Szegedi István. Prot. Szemle 474—475. l.
- Kodolányi János.** Szabó Dezső és a «Segítség». Szintézis II. köt., 35—45. l.
- Tabéry Géza.** Erdélyi lélekdevizör üzenete a zugligeti remetéhez. M. Hirl. 264. sz.
- Szabó Géza, F.** Muskátlis ablakok 211 l. — Ism. sz. k. B. Hirl. 172. sz. — M. Kultúra 925—926. l. — P. Hirl. 155. sz.
- Szabó Mária.** 1. Apassionata. Kolozsvár. 1926. 220 l. — Ism. Jablonczay Pethes Béla. Lira III. 47—48. l. — 2. Magamtól másokig. Kolozsvár. 1926. 146 l. — Ism. E. E. M. Kultúra 727. l. — B. I. M. Asszony 225. l. — 3. Fölfelé. — Ism. Kr. Népszava 186. sz.
- Szabó Pál.** Bánat és öröm. Debrecen. — Ism. T. J. Nemz. Élet 380. l.
- Szakács László.** Márciusi idill. — Ism. Fenyő László. Nyugat II. 287—288. l. — B. A. Magyarság 287. sz.
- Szalai Imre.** A nappalokba költözöm. — Ism. P. Lloyd. 197. esti sz.
- Szalay László, Zalai.** 1. Ez a föld. 240 l. — Ism. Literatura 322. l. — (M. J.) B. Hirl. 160. sz. — P. Hirl. 147. sz. — (sz.) Ujs. 152. sz. — 2. Aranyos város Jeruzsálem. — Ism. M. J. B. Hirl. 217. sz. — P. Hirl. 221. sz. — 3. Sallangos acskóm... 348 l. — Ism. Literatura 322. l. — (M. J.) B. Hirl. 160. sz. — m. d. P. Lloyd 198. esti sz. — (m. j.) Magyarság 174. sz. — P. Hirl. 147. sz. — (sz.) Ujs. 152. sz.
- Szalay Mátyás.** Albiász. Kolozsvár. — Ism. f. a. Vasárnap 525—526. l.
- Szamolányi Gyula.** Harangjáték. Szekszárd 78, (2) l. — Ism. Nagy Sándor. Napkelet X. 1143. l. — —t. — a. Bácskai Élet 300. l.
- Szász Károly.** A szabadfalvi pap leánya 154 l. — Ism. (—r.) Irodalomtört. 233. l. — Pásztor József. Prot. Szemle 539—540. l.
- Széchenyi vallomásai és tanításai.** Összeállították: Fekete József és Váradi József. Schandl Károly előszavával 1926. 507 l. — Ism. r. r. Új Nemz. 163. sz.
- Bárfai Szabó László.** Gróf Széchenyi István. (A sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi-család története. III. köt.) 1926. 600. l. — Ism. Sz. O. Kath. Szemle 624—625. l. — k— Napkelet X. 660—661. l.
- Dingha Sándor.** A filozófia Széchenyi Hitelében. Szekszárd. 228. l.
- **Rexa Dezső.** Széchenyi és a Nemz. Színház. B. Hirl. 188. sz.
- **Siklóssy László.** Széchenyi István — a tenniszjátékos. P. Hirl. 217. sz.
- Siklóssy László.** Gróf Széchenyi István fürdőzése a Dunában. P. Hirl. 172. sz.
- Szécsen József.** Az élet vándora. Pécs. — Ism. P. Hirl. 150. sz.
- Szécsi Ferenc.** Hegedűszóló. 1925 111 l. — Ism. —ő— f. Bácskai Élet 344. l.
- **Székács József.** Szász Károly. Régi írárok. (Székács József leveleiből. B. Hirl. 265. sz.)
- Székely-Nuszbek Sándor.** Aratás. 1926. 144 l. — Ism. H. L. Irodalomtört. 333—334. l.
- **Szeles János, Udvarhelyi.** Hársing István. Udvarhelyi Szeles János haláltáncéneke a XVIII. század végéről. IK. 252—269. l.

- Szemere György.** *Krúdy Gyula.* Regényíró a casinóban. P. Napló 159. sz.
- Szemere Katinka, Máriássyné.** Fordul a szél. 464 l. — *Ism. Gulyás Sándor.* Napkelet X. 1141—1142. l.
- Szenes Béla.** *Fóthly János.* Szenes Béla; a költő. P. Hirl. 208. sz.
- G. P. Szenes Béla.* Irodalomtört. 272. l.
- Szenes Erzsé.** Fehér kendő. 59, (2) l. — *Ism. Füst Milán.* Nyugat II. 710—711. l. — *Ignotus.* u. o. 711—712. l. — P. Lloyd 246. esti sz. — *G. J. M. Kultúra* 1022. l. — *M. Hirl.* 247. sz. — (B. S.) Népszava 291. sz. — P. Napló 280. sz. — (f. j.) P. Hirl. 286. sz. — *Mult és Jövő* 438. l.
- Szikra.** (gróf Teleki Sándorné.) A tóparti remete. 1926. 122 l. — *Ism. P. L. M. Kultúra* 729—730. l.
- Szilády Áron.** *Szász Károly* beszéde Szilády Áron emlékműve leleplezésekor. Akad. Ért. 238—240. l.
- Szilágyi Géza.** Szó és könny. 147, (4)¹ l. — *Ism. Füst Milán.* Nyugat II. 636—638. l. — *Török Pál.* M. Kultúra 973. l. — P. Lloyd 269. esti sz. — (zs. b.) *M. Hirl.* 241. sz. — (B. S.) Népszava 278. sz. — *Kárpáti Aurél.* P. Napló 251. sz. — P. Hirl. 266. sz. — p. Ujs. 233. sz. — (sz. v.) Magyarország 283. sz.
- Szilágyi-Ilosvay Lajos, vitéz.** Magyar mise. — *Ism. M. Helikon* IV. évf. 50. l.
- Szini Gyula.** Homo doktor kísérlete. 240 l. — *Ism. r. r. Uj Nemz.* 213. sz. — *Sándor Imre.* Nyugat II. 424. l. — *Literatura* 358. l. — *Gáspár Jenő.* M. Kultúra 775—776. l.
- Szinnyei József, id. Pintér Jenő.** Id. Szinnyei József. emlékezete. — *Ism. Kováts Aladár.* Nemz. Élet 209—210. l.
- Szitnyai Zoltán.** Bolondok tornya. Békéscsaba. 152 l. — *Ism. Jablonczay Pethes Béla.* Lira III. 30. l.
- Szomaházy István.** D. J. Szomaházy István. Pásztortűz 572. l.
- Hq. F.* Uj Idők 565. l.
- Pásztor Árpád.** P. Napló 256. sz.
- Szini Gyula.** P. Napló 258. sz. — *Literatura* 445. l.
- Szombathy Viktor.** Mikulics szárazon és vizen. Berlin 88 l. — *Ism. Literatura* 360. l. — *Zs. Élet* 404. l.
- Szomory Dezső.** Levelek egy barátnőmhöz. 247 l. — *Ism. Tersánszky J. Jenő.* Nyugat II. 59—61. l. — *Kassák Lajos.* U. o. 61—65. l. — *Koszolányi Dezső.* U. o. 66—67. l. — — — *f. Bácskai Élet* 343. l. — *Literatura* 252—253. l. — (bl.) *M. Hirl.* 188. sz. — (dkl.) Magyarország. 150. sz.
- Antal István.** Az ifjúság és a Szomory-ügy. M. Szemle 311—313. l.
- Halász Gábor.** Szomory. Napkelet X. 786—794. l.
- Kodolányi János.** Szomory Dezső, avagy: Pusztulunk, veszünk Élőszó 106—110. l.
- Pünkösdi Andor.** Szomory Dezső esete az Élettel. Ujs. 229. sz.
- Schöpflin Aladár.** Szomory Dezső a Nemzeti Színházban. Nyugat II. 642—643. l.
- Th. Mert** semmi gyönyörűt nem mondhatok magamról. Napkelet X. 990—991. l.
- Tabéry Géza.** Tűzmadár. Kolozsvár 1925. 232 l. — *Ism. B. A. Magyarság* 231. sz. — *M. Hirl.* 178. sz.
- Taborfalvy Etelka.** Aki örökké élnek. Petőfi Sándor drámája. 54 l. — *Ism. Sz. L. Kálv. Szemle* 355. l.
- Takács István.** Bús örökség. — *Ism. Fenyő László.* Nyugat II. 288. l.
- Tamás Lajos.** A Jóság dalai. Berlin, 108 l. — *Ism. (J.) Pásztortűz.* 430—431. l. — *Németh László.* Prot. Szemle 661. l.
- Tamás Mihály.** Novellás könyv. Kassa. — *Ism. M. Hirl.* 293. sz.
- Tardos (Krenner) Viktor.** *Tardos (Krenner) Viktor.* 1866—1927. B. Hirl. 295. sz.
- Tél József.** Jön a hajó. Csongrád. 1925. — *Ism. P. Hirl.* 153. sz. — *Literatura* 254. l.
- Tersánszky Józsi Jenő.** Négyszemközt Tersánszky Józsi Jenővel. *Literatura* 232—233. l.

Thaly Loránt. Eolhárfa, é. n. 195 l. — *Ism.* Szőnyi Sándor. Napkelet X. 731. l.

Thury Zsuzsa. Schmitt Terka. Debrecen. 94 l. — *Ism.* Literatura 253. l.
Tichy Kálmán. A négy évszak. Berlin. — *Ism.* R. Kozma Ilona. Napkelet 895—896. l. — (J.) Pásztortűz 335. l.

Timár József. Lélek a mezőn és más elbeszélések. 160 l. — *Ism.* (L. l.) Irodalomtört. 334 l. — sz. k. P. Hirl. 233. sz.

Tisza István gróf. Összes munkái. (4 sorozat IV. köt.) XXIV., 430 l. — *Ism.* Hajnal István. Napkelet X. 642—644. l. — P. Hirl. 159. sz.

Alvinczy Géza. Tisza emléke. Egyházi Értesítő 228—229. l.

Klebsberg Kunó gróf. Tisza István. 8 Órai Ujs. 248. sz.

Östör József. Tisza István saját szavaiban (2), 183, (1). l. — *Ism.* sz. k. B. Hirl. 252. sz. — 8 Órai Ujs. 278. sz. — Esti Kurir 269. sz.

Östör József. Tisza, az élő. P. Hirl. 245. sz. — Tisza és Kossuth. B. Hirl. 264. sz.

Tőke Ferenc. *Dézsai Lajos.* Tőke Ferenc: «Spira históriája». Irodalomtört. 211—217. l.

Tompa Mihály. *Csizovszky Sándor.* Ismeretlen Tompa-levelek. III—V. Bácskai Élet 287—289.; 332—336.; 352—355. l.

Tóth Kálmán. *Várdai Béla.* Még egyszer Tóth Kálmán és Gyulai Pál párbajáról. Napkelet X. 671—672. l.

Turcsányi Elek. A távollévő. 52 l. — *Ism.* Kosztolányi Dezső. Nyugat. II. 349—350. l. — sz. i. Napkelet X. 815—816. l. — (B. A.) Magyarország 200. sz. — Várkonyi Titusz. M. Hirl. 194. sz. — Sz. L. P. Napló 165. sz. — Karinthy Frigyes. Az Est 262. sz.

Turchányi István. Aszja. 1926. 146 l. — *Ism.* (—r.) Irodalomtört. 237. l.

Ujvári Sándor. Futurum exactum. — *Ism.* K. Gy. Nemz. Ujs. 166. sz. — (—ly.) Népszava 243. sz.

Váczy József. Pusztai harangszó. Berlin. 250 l. — *Ism.* (sz. i. a.) Irodalomtört. 326. l. — Szegedi István. Napkelet. X. 900—901. l.

Vadász Tibor. Tilos. Békéscsaba. 110, (2) l. — *Ism.* m. d. P. Lloyd 147. esti sz. — P. Napló 222. sz. — P. Ujs. 173. sz. — Mult és Jövő 324. l. — Esti Kurir 293. sz.

Vajda (János) Johann. Gedichte. Aus dem ungarischen übertragen von Nikolaus Balogh. — *Ism.* —t. —a. Bácskai Élet 376. l.

Bálint Sándor. Vajda János. Széphalom. 406—408. l.

Berzeviczy Albert. Vajda Jánosról. B. Jánosról. B. Hirl. 226. sz.

Kéký Lajos. Vajda János. B. Szemle. 207. köt. 182—195. l.

Köveskúti Jenő. Vajda János és kritikuskai. M. Kultúra 977—985. l.

Pásztor Árpád. A titok. Pásztortűz. 345—347. l.

Váradai Antal. *Petri Mór.* Emlékezés Váradai Antálról. 1926. 12-r. 38 l. — *Ism.* Szőnyi Sándor. Prot. Szemle 475. l.

Vargha Gyula. Hamvadó tüzek 414 l. — *Ism.* Alszegehy Zsolt. Irodalomtört. 218—220. l. — Zoltvány Irén. Kath. Szemle 505—507. l. — M. M. M. Kultúra 650. l. — Brisits Frigyes. Élet 403. l.

Várnai Vöcsa Ferenc. Feltámadás. Pécs. — *Ism.* (S. E.) P. Hirl. 202. sz. — Szabó Ferenc. Kálv. Szemle 260. l.

Várnai Zseni. Im, itt az Irás! 110, (1) l. — *Ism.* Braun Soma. Népszava. 287. sz.

Váry Rezső. Urak és gazdagok 426 l. — *Ism.* —th —s. Uj Nemz. 190. sz. — Szira Béla. Kath. Szemle 573—574. l. — (Sz.) Irodalomtört. 236. l. — ö —f. Bácskai Élet 377. l. — Kovács György. M. Kultúra 779. l. — Brisits Frigyes. Napkelet X. 654—655. l. — Szegedi István. Prot. Szemle 541—542. l. — (m. j.) Magyarország 178. sz.

G. P. Vári Rezső. Irodalomtört. 273. l.

Vári Rezső. (Képpel.) Ország-Világ 180. l.

Vér Andor. Tisztaság. — *Ism.* (ny. i.) Népszava 211. sz.

Vidor Marcell. Cello. 63 l. — *Ism.* Szegedi István. Prot. Szemle 541. l. — Deák Zoltán. Horizont 60—61. l.

Virágh Ferenc. Tiszta szó kell. Berlin. — *Ism.* Fenyő László. Nyugat II. 147. l. — *Myn.* Napkelet X. 814—815. l. — Arvay János. Napkelet X. 893. (?) — Deák Zoltán. Horizont 60—61. l.

Voinovich Géza. Emberek... árnyékok... 229 l. — *Ism.* Szász Károly. B. Hirl. 272. sz. — K. Nemz. Ujs. 264. sz.

Vörösmarty Mihály. *Brisits Frigyes.* «A merengőhöz» előtt. Élet 489—490. l.

Hajas Béla. Vörösmarty Mihály levele Perczel Sándorhoz. IK. 273—274. l.

Urbán Gyuláné. Vörösmarty Mihály «A merengőhöz» című költeményének esztétikai méltatása. Kath. Tanítónők és Tanárok Lapja 119—130. l.

Waisbecker Irén, Thirring Gusztávné. Dalok és Mesék. — *Ism.* R. H. I. M. Asszony 226. l.

Walter Gyula. Énekel a jóság. Arad. — *Ism.* Nagy Sándor. Napkelet X. 1058. l. — K. Vasárnap 278. l. — (J.) Pásztortűz 430—431. l.

Werner Gyula. *Török Kálmán.* Werner Gyula emlékezete. M. Helikon IV. évf. 14—17. l.

Wesselényi Miklós, báró naplója. (1821—1822.) Kolozsvár. 1926. — *Ism.* Hatvany Lajos. Századunk 380—389. l. — Baros Gyula. Napkelet IX. 827—832. l.

Asztalos Miklós. Wesselényi Miklós, az első nemzetiségi politikus. Symposion könyvek 5. Pécs. 64 l. — *Ism.* Literatura 468. l.

Wilim István. Könny és mosoly. — *Ism.* A. Zs. Élet 424. l.

Wlassics Gyula, ifj. Régi fiók. 12—r. 96 l. — *Ism.* zk. Debreceni Szemle 441. l. — (Igy.) B. Hirl. 152. sz. — Marconnay Tibor. Napkelet X. 984. l. — (T. K.) Népszava 243. sz. — P. Napló 171. sz. — (—y. —n.) Ujs. 152. sz. — Néptanítók Lapja 27—28. sz.

Wlassics Tibor, báró. Halk melódiák. 40 l. — *Ism.* (sz. k.) B. Hirl. 285. sz. — Csiki Ernő. M. Kultúra 1115. l. — P. Lloyd 275. esti sz. — M. Hirl. 287. sz. — Nemz. Ujs. 293. sz. — Stadler István. Orsz. Világ 246. l. — P. Napló 280. sz. — (Gy.) P. Hirl. 277. sz. — Esti Kurir 289. sz.

Wojticzky Gyula. Iramok hátán. — *Ism.* Népszava. (B—gi T.—) 215. sz.

Zalár József. *Kárpáti Aurél.* Egy elfelejtett költő centennáriuma. P. Napló 199. sz.

Zempléni Árpád. *Krúdy Gyula.* Zempléni Árpád, az utolsó romantikus költő. Magyarság 276. sz.

Zilahy Lajos. Két fogoly. I—II. 231, 458 l. — *Ism.* Gáspár Jenő. M. Kultúra 728—729. l.

Zrinyi Miklós gróf. *Mészöly Gedeon.* Gróf Zrinyi Miklós Szigeti veszedelmének új életrehozása. Napkelet X. 960—973. l.

Zsadányi Oszkár, Bányász György és Halasi Zoltán. Hárman az úton. — *Ism.* (b. m.) Esti Kurir 213. sz.

Zsolt Béla. Házassággal végződik. 394 l. — *Ism.* Németh Andor. A lát-határ 4—5. sz.

Zsögön Zoltán. Isten kezében. — *Ism.* Vasárnap 478. l.

Cserny Rózsi. Egy lélek sziklafalu birodalmában. Vasárnap 484—486. l.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek.*

I. Tudományos művek.

- Berzeviczy Albert:** Fraknói Vilmos emlékezete. Akadémia. 45 l.
Bruckner Győző: Kray Jakab. Akadémia. N. 8-r. 98 l.
Dávid Antal: Babel és Assur. II. Művelődés. Szent István. 264 l.
Dívald Kornél: Magyarország művészeti emlékei. Egyetemi Nyomda. 4-r. 255 l. 267 képpel.
Eucken: A jelenkori vallásbűlcselet főkérdései. Ford. Juhász Andor. Bevezette Böhle Károly. Révai. 212 l.
Földessy Gyula: Ujabb Ady-tanulmányok. Berlin, Voggenreiter. 190 l.
Hatvany Lajos: Ady a kortársak közt. Ady Endre levelei és levelek Ady Endréhez. Genius. 255 l.
Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfig. Akadémia. 390 l.
Iványi, Gárdonyi, Czakó: A kir. magv. egyetemi nyomda története 1577—1927. Egyetemi nyomda. N. 8-r. 202 l.
Juhász Andor dr.: A világirodalom élettörténete. Révai. 467 l.
Komlós Aladár: Az új magyar líra. Pantheon. 238 l.
Kornis Gyula: Posch Jenő l. tag emlékezete. Akadémia. 15 l.
Lázár Béla dr.: Zichy Mihály élete és művészete. Athenaeum. 4-r. 239 l. 151 műlap.
Le Bon, Gustave: Új idők pszichológiája. Ford. és bevezette Strém Géza. Révai. 409 l.
Lukinich Imre dr.: A Bethleni gróf Bethlen-család története. Athenaeum. 4-r. 591 l.
Nagy József dr.: A modern gondolkodás. Athenaeum. 203 l.
Nagy Sándor, dr.: Ady Endre költészete. Szerző kiadása. 129 l.
Szádeczky Kardoss Lajos dr.: A székely nemzet története és alkotmánya. Franklin. 400 l.
Takács Sándor: Szegény magyarok. Geninus. 499 l.
Aus den Forschungsarbeiten der Mitglieder des ungarischen Instituts und des Collegium Hungaricum in Berlin. Dem Andenken Robert Graggers gewidmet. Berlin, Gruyter et Co. N. 8-r. 264 l.
A protestántizmus Magyarországon. Bethlen Gábor szövetség. N. 8-r. 510 l.

II. Közérdekű művek.

- Boldog Margit** legendája. Mai nyelvre átírta Baros Gyula. Magy. irodalmi társ. 186 l.
Carter, Howard: Tut-Ankh-Amen koporsója és múmiája. Franklin. N. 8-r. 232. Számos képpel.
Erdős René: Nyírfaedő. Szanatoriumi jegyzetek. Révai. 160 l.
Értésítője, A Gárdonyi Társaság —. Eger, k. 8-r. 39 l.
Goposa László: Vallásosság Gárdonyi írásaiban. Eger, k. 8-r. 14 l.

* A *Budapest*en megjelent munkáknál a hely, az 1927-ben kiadottaknál az idő, a 8-r.-űeknél az alak megjelölését elhagytuk.

Márai Sándor: Istenek nyomában. Pantheon. 240 l.
 Pályi Ede dr.: Közgazdaság mindenki számára. Athenaeum. 160 l.
 Ravasz László: Orgonaszűz. Beszédek, előadások. Studium. 204 l.
 Schneider, Edouard: Néhány óra a bencések között. Átdolgozták Szunyogh X. Ferenc és Tóth Pelbárt. Athenaeum. 169 l.
 Sebess Dénes: Bethlen István gróf. Egyetemi Nyomda. N. 8-r. 328 l. Számos képpel.
 Sebestyén Károly: Summa vitae. Athenaeum. 317 l.
 Surányi Miklós: Bethlen. Singer és Wolfner. 238 l.
 Takáts György dr.: Csodaszép történetek a görög regvilágból. Athenaeum. 176 l.

III. Regények és elbeszélések.

Bartóky József: Egyedül. Franklin. 204 l.
 Berend Miklósné: A lüktető talaj. Pantheon. I. 470 l., II. 428 l.
 Bíró Lajos: A szerelem születése. Pantheon. 125 l.
 Bourget, Paul: A parkettáncos. Ford. Rényi Arthur, Athenaeum. 153 l.
 Csathó Kálmán: Mindhalálig. Singer és Wolfner. 312 l.
 Dekobra Maurice: Leányszoktetés. Kozmopolita regény. Ford. Pajzs György.
 Dominik, Hans: Atlantis föltámadása. Regény. Ford. Gaál Andor. Pantheon. 384 l.
 Egri Viktor: Demeter megtérése. Berlin. Vögenreiter. 203 l.
 Frondaie: A fejedelmi autó. Regény. Ford. Havas József. Pantheon. 315 l.
 Galsworthy, John: A Forsyte-Saga. I—III. kötet. Regény. Ford. Kiss Dezső. Franklin. 406, 428 és 374 l.
 Geierstam, Gustaf of: Fiaim. Ford. Leővey Ferenc. Athenaeum. 109 l.
 Gulácsy Irén, P.: Hamueső. Singer és Wolfner. 207 l.
 Hull, E. M.: A sejk. Regény. Ford. Schmidl József. Pantheon. 384 l.
 Hutchinson, A. S. M.: Az asszony, aki pénzt keres. Ford. Mikes Lajos. Athenaeum. 417 l.
 Kilián Zoltán: Az ezüst nyíl. Magyarság. 192 l.
 Kipling, Rudyard: Naulahka. Ford. Déry Tibor. Pantheon.
 Kiszely Gyula: Csereházasság. Pantheon. 228 l.
 Komáromi János: Reménytelen szerelem. Regény. Stádium r.-t. 236 l.
 U. az: Cs. és kir. szép napok. Genius. 246 l.
 Korcsmáros Nándor: A végtelen út. Kultúra, 167 l.
 Lagerlöf, Selma: Az Antikrisztus csodái. Ford. Pogány Kázmér. 337 l.
 U. az: Jeruzsálem. I—II. k. Ford. Gergely Jolán. Franklin. 254 és 262 l.
 La Mazière, Pierre: Szép temetéselem lesz. Ford. Beüthy Lydia. Kultúra. 228 l.
 Lázár István: Aranykapuk városa. Légrády. 214 l.
 London, Jack: Jeromos és Mihály. Ford. Harsányi Zsolt. Az ifjúság számára átdolg. Roboz Andor. Athenaeum. 281 l.
 U. az: Korhely és tündér. Ford. Tersánszky Józsi Jenő. Athenaeum. 172 l.
 U. az: Mélység. Ford. Braun Soma. Athenaeum. 197 l.
 Makkai Sándor: Ördögszekér. Genius. 431 l.
 Maupassant, Guy de: Miss Harriett. Ford. Tóth Árpád. Athenaeum. 229 l.
 U. az: Vizen. Ford. Benedek Marcell. Athenaeum. 147 l.
 Móra Ferenc munkái: Lantos, 1927. I. Véreim. 238 l. II—III. Ének a búzamezőkről. 177 és 246 l. IV. Sokféle. 210 l. V. Nádihegedű. 206 l. VI. Beszélgetés a ferdetoronnyal. 246 l.
 Móricz Zsigmond: Arany szoknyák. Történelmi melódiák. Athenaeum. 276 l.
 Pirandello: Forog a film. Ford. Fáy E. Béla. Athenaeum. 220 l.
 Révész Béla: Proletárok. Athenaeum. 183 l.
 U. az: Ujra és mindig. Athenaeum. 213 l.
 Rosny I. H.: Gyönyörű Páris. Regény. Pantheon. 256 l.
 Tutsek Anna: Jázminvirág. Athenaeum. 146 l.
 Voinovich Géza: Emberek... árnyékok... Egyetemi Nyomda. N. 8-r. 228 l.
 Wells, H. G.: Egyelőre... Regény. Ford. Gaál Andor. Pantheon. 408 l.
 U. az: A láthatatlan ember. Ford. Berend Miklósné. Pantheon. 234 l.
 Zweig, Stephan: Első élmény. Ford. Dormándi L. és Sándor I. Pantheon. 186 l.

IV. Versek.

- Ady Endre**, Antologia-verseiből. Összeállította Szabó Lőrinc. Athenaeum. N. 8-r. 264 l.
- U. az:** Istenes versei. A Sion-hegy alatt. Összeállította Szabó Lőrinc. Athenaeum. 128 l.
- Harsányi Lajos:** De profundis. Szent István-társulat. 72 l.
- Kosztolányi Dezső:** Meztelenül. Athenaeum. N. 8-r. 67 l.
- Némethy Géza:** Az ész tragédiája és egyéb versek. Második, bővített kiadás. Franklin. 207 l.
- Sárközi György:** Váltott lélekkel. Athenaeum. 64 l.
- Schiller:** Költemények. Ford. Szigethy Lajos. Studium. 102 l.
- Wlassics Gyula, ifj.:** Régi fiók. Genius. 92 l.

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

SZERKESZTI ÉS KIADJA:

CSÁSZÁR ELEMÉR

1. **HORVÁTH JÁNOS:** Herczeg Ferenc. Második kiadás. 28 l. Ára 80 f.
2. **CSÁSZÁR ELEMÉR:** A magyar hún-mondák kérdésének mai állása. Második kiadás. 32 l. Ára 80 f.
3. **GALAMB SÁNDOR:** Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből (1867—1892). 32 l. Ára 80 f.
4. **CSÁSZÁR ELEMÉR:** A Zalán futása. 24 l. Ára 80 f.
5. **A XX. század magyar irodalma kritikákban. I. sorozat. Regények és elbeszélések.** 64 l. Ára 1 P. 60 f.
6. **SZABÓ RICHÁRD:** Endrődi Sándor. 36 l. Ára 1 P.
7. **KÉKY LAJOS:** Gárdonyi Géza. 40 l. Ára 1 P. 20 f.
8. **CSÁSZÁR ELEMÉR:** Arany János. Második kiadás. 23 l. Ára 80 f.
9. **GÁLOS REZSŐ:** Legrégibb bibliafordításunk. 40 l. Ára 1 P. 20 f.
10. **HARTMANN JÁNOS:** Petőfi-tanulmányok. 52 l. Ára 1 P. 60 f.
11. **VOJNOVICH GÉZA:** Gyulai Pál. 20 l. Ára 80 f.
12. **GYÖRGY LAJOS:** Az erdélyi magyarság szellemi élete. 80 l. Ára 2 P.
13. **TÓTH BÉLA:** A Kisfaludy-regék utánzatai. 24 l. Ára 80 f.
14. **CSÁSZÁR ELEMÉR:** Arany János képzelete. 30 l. Ára 80 f.
15. **WALDAFEL JÓZSEF:** Balassi költeményeinek kronológiája. 44 l. Ára 1 P. 20 f.
16. **ANGYAL DÁVID:** Kölcsey Ferenc. 36 l. Ára 1 P. 20 f.
17. **SZERB ANTAL:** A magyar új romantikus dráma. 32 l. 80 f.
18. **GÁLOS REZSŐ:** A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. 76 l. 2 P.
19. **SZINNYEI FERENC:** Kisfaludy Károly. 44 l. 1 P. 20 f.
20. **ZSIGMOND FERENC:** Mikszáth Kálmán. 36 l. 1 P. 20 f.
21. **PAPP FERENC:** Kemény Zsigmond. 72 l. 1 P. 60 f.
22. **ZSIGMOND FERENC:** Jósika Miklós. 48 l. 1 P. 20 f.
23. **FARKAS GYULA:** Az elszakított Felvidék magyarságának szellemi élete. 47 l. 1 P. 20 f.
24. **KÉKY LAJOS:** Vajda János. 32 l. Ára 1 P.
25. **TRENCSENÝ KÁROLY:** Arany János és az eposzi közvagy. 52 l. Ára 1 P. 40 f.
26. **PAPP FERENC:** Gyulai Pál és Pataki Emilia. 24 l. Ára 80 f.
27. **BADICS FERENC:** Megoldott problémák Gyöngyösi István életrajzában. 24 l. Ára 80 f.

Pallas rt. nyomdája Budapesten. (Tel. T 205—67). Felelős vezető: Tíringer Károly műszaki igazgató.

Az Irodalomtörténeti Közlemények jelen füzetének ára 4 Pengő.